

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞEYHÎ DİVANI'NDA SOSYAL HAYAT

Mükerrem KOCABAŞ
2501160886

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Abid Nazar MAHDUM

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : MÜKERREM KOCABAŞ Numarası : 2501160886
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI Danışmanı : PROF.DR ABİD NAZAR MAHDUM
Tez Savunma Tarihi : 09.09.2019 Saati : 14:00
Tez Başlığı : "ŞEYHİ DİVANI'NDA SOSYAL HAYAT"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR ABİD NAZAR MAHDUM		Kabul
2-PROF.DR. ABDULLAH AZMİ BİLGİN		Kabul
3-DR.ÖĞR.ÜYESİ MUHAMMED EMİN YILDIZLI		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR YILDIZ KOCASAVAŞ		
2-DR.ÖĞR.ÜYESİ AHMET ÜSTÜNER		

ÖZ
ŞEYHÎ DİVANÎ'NDA SOSYAL HAYAT
MÜKERREM KOCABAŞ

Bu çalışmada XIV. yüzyıl sonu XV. yüzyılın başında yaşamış şair Şeyhî'nin Divanı'ndan yansıyan sosyal hayata dair unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Halit Biltekin'in hazırlamış olduğu *Şeyhî Dîvânı* esas alınmıştır. Çalışmanın Giriş kısmında Şeyhî'nin hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve sanatı hakkında kısa, tanıtıcı bilgi verilmiştir. Giriş kısmından sonra çalışma sekiz bölümden oluşmaktadır. Çalışma; Toplum Yapısı, Eğlence Hayatı, Mimari, Yiyecek-İçecek, Giyim-Kuşam, Hastalıklar ve Tedavi, Eşyalar ve son olarak Âdet, İnaniş, Gelenek ve Çeşitli Uygulamalar şeklinde sınıflandırılarak ana bölümlere ayrılmıştır. Divanda sosyal hayata dair tespit edilen unsurların şiir geleneğinde nasıl ele alındığı, hangi açılardan şiire konu olduğu tespit edilip açıklanmıştır. Çalışmanın Sonuç kısmından sonra yararlanılan kaynaklar çalışmanın sonuna eklenmiştir. Bu çalışma ile Osmanlı şiirinin henüz teşekkül evresinde yaşayan şair Şeyhî'nin eserinde sosyal hayatın birçok alanına ait unsurları ele aldığı görülmüştür. Bir şair olarak günlük hayatta kullanılan en küçük objeyi hayâl ve gözlem gücüyle şiirinin içine dâhil ettiği ve estetik bir sanat eseri ortaya koyduğu görülmüştür. Şeyhî Divanı aracılığıyla Osmanlı şiirinin toplumdan kopuk ve hayâli olmasının aksine nasıl canlı bir toplum hayatı yansıttığı bir kez daha görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Toplumu, Osmanlı Şiiri, Sosyal Hayat, Divan, Şeyhî

ABSTRACT

SOCIAL LIFE IN DİVAN OF ŞEYHİ MÜKERREM KOCABAŞ

In this study, elements of social life reflected from the Divan of Şeyhî, the poet who lived at the end of the 14th century and the beginning of the 15th century were tried to be identified. The study was based on the Divan prepared by Halit Bıltekin. In the introductory part of the study, was given short, descriptive information about the life, works, literary personality and art of Şeyhî. The study consists of eight sections after the introduction. The work is divided into main sections, which are classified as community structure, Entertainment Life, architecture, food and drink, clothing, diseases and treatment, goods, and finally, belief, tradition and various practices. How the elements of social life determined in the Divan were handled in the poetry tradition, and in which aspects it was determined and explained. After the Result part of the study, the resources used were added to the end of the study. In this study, it was observed that the poet Şeyhî, who lived in the establishment phase of Ottoman poetry, dealt with the elements of social life in his work. As a poet, he incorporated the smallest object used in daily life into his poetry with the power of imagination and observation and revealed an aesthetic work of art. Through the Şeyhî Divan, it has been seen once again how Ottoman poetry reflects a vibrant social life, as opposed to being detached from society and imaginary.

Keywords: Ottoman Society, Ottoman Poetry, Social Life, Divan, Şeyhî.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı, şiir ile toplumun hatta geniş manada sanat ile toplumun birbirinden bağımsız ve ilgisiz olamayacağı görüşünü kanıtlamaktır. Osmanlı edebiyatı, kaynağını İrânî gelenekten alan ve Anadolu halkının inançları, adetleri, gelenekleri, görenekleri, yaşadığı tarihi olayları ile yoğrulan altı yüzyıl gibi uzun bir süre varlığını devam ettiren bir edebiyattır. Osmanlı şiirinin Anadolu’da teşekkülü sırasında bu geleneğin oluşmasında önemli katkıları olan ve Anadolu sahasında klasik edebiyatı ana hatlarıyla ortaya koyan ilk şair olan Şeyhî ve Divan’ı bu çalışmamıza kaynaklık etmektedir. Osmanlı şiirinin hareketle şiirin içinde olduğu toplum ile ne derecede alakası olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada Halit Biltekin’in hazırlamış olduğu tenkitli *Şeyhî Dîvânı*’ndan yararlanılmıştır. Öncelikle Divan’da sosyal hayat ile alakalı olduğu düşünülen beyitler tespit edilip fişlenmiştir. Bu fişleme sırasında bu konuda yapılan Vildan Serdaroğlu Şişman’ın “Zâtî’nin Gazeliyâtına Göre XVI. Yüzyılda Sosyal Hayat”, Fatma Meliha Şen’in “Tâcîzâde Câfer Çelebi Divanı’nda XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı”, Esmâ Şahin’in “Bâkî Divanı’na Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı”, Ömer Özkan’ın “Divan Şiirinde Sosyal Hayat (14 ve 15. Yüzyıl) gibi çalışmalardan tasnif ve gruplandırma safhasında yararlanılmıştır. Fişlenen maddeler alakalı bölümün altına sıralanarak alt başlıklar altında incelenmiştir. Her bir başlık içinde önce madde hakkında bilgi verilmiştir. Maddenin döneminde ihtiva ettiği özelliği ve şiir geleneğinde ne anlam ifade ettiği kaynaklardan yararlanılarak açıklanmıştır. Daha sonra ilgili beyit nesre çeviri ile birlikte verilmiştir. Beyitin sosyal hayata ait olan unsuru hangi yönlerden ele alıp işlendiği açıklanmıştır.

Tez, Giriş ve Sonuç bölümü hariç sekiz bölümden oluşmaktadır. “Toplum Yapısı” bölümünde Osmanlı toplumunun hiyerarşik yapısında en üstte bulunan padişah ele alındıktan sonra saray görevlileri, din adamları, meslek grupları, ve sosyal hayattaki tipler bu bölümde yer almaktadır. “Eğlence Hayatı” kısmında Osmanlı toplum hayatının en canlı yaşandığı bayramlar, düğünler, eğlence meclisleri, mûsikî, spor ve oyunlar bu bölüm altında incelenmiştir. “Mimari” bölümünde dönemin başlıca

mimari yapıları ve mimariyi tamamlayıcı unsurlar incelenerek şiir içinde yer alış sebepleri ve yer alış şekilleri incelenmiştir. “Yiyecek-İçecek” bölümünde dönemin mutfak kültürünün şiire nasıl yansıdığı izah edilmiştir. “Giyim-Kuşam” bölümünde kumaşlar, kıyafetler ve diğer giyim malzemeleri tespit edilerek dönem insanın giyimle ilgili tercihleri ve şiire ne şekilde dâhil edildiği açıklanmıştır. “Hastalık ve Tedavi” bölümünde dönemin tıbbı hakkında bilgiler elde edilmiştir. Eskilerin hastalıkları ve bu hastalıkları tedavi ediş usulleri ele alınmıştır. “Eşyalar” bölümünde XV. yüzyıl insanının hayatını idame ettirirken pratikte ihtiyaç duyduğu malzemeler; aydınlanma araçları, mutfak eşyaları, süslenme amacıyla kullanılan eşyalar, savaş aletleri, yazı ile ilgili araç gereçler ve o dönemde kullanılan diğer eşyalar tespit edilip şiirde ne amaçla yer aldığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Son bölüm olan “Âdet, İnaniş, Gelenek ve Çeşitli Uygulamalar” başlığı altında ölümden mateme, padişahın uyguladığı gelenekler, bâtil adetler, ceza ile ilgili uygulamalar, işretteki bazı davranışlar ve diğer pek çok gelenek ve inanç tespit edilip açıklanmıştır. Sonuç bölümünden sonra yararlanılan kaynaklar çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Bu çalışmanın her aşamasında yardım ve desteğini esirgemeyen, fikirlerinden istifade ettiğim değerli danışman hocam Prof. Dr. Abid Nazar Mahdum’a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca her zaman olduğu gibi bu süreçte de maddi ve manevi desteği esirgemeyen değerli anneme ve babama da teşekkürü bir borç bilirim.

MÜKERREM KOCABAŞ
İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUM YAPISI

1.1.Padişah.....	11
1.1.1. Padişahlık Alâmetleri.....	15
1.1.1.1. Hutbe	15
1.1.1.2. Kös (Kûs)	16
1.1.1.3. Otağ.....	16
1.1.1.4. Sancak/Bayrak/‘Alem	17
1.1.1.5. Sikke.....	18
1.1.1.6. Taç.....	19
1.1.1.7. Taht	19
1.1.2. Padişah ile İlgili Diğer Unsurlar	20
1.1.2.1. Berât	20
1.1.2.2. Cülûs ve Saçı.....	21
1.1.2.3. Dîvân.....	22
1.1.2.4. Fermân	22
1.1.2.5. Hil‘at Giydirmek	23
1.1.2.6. Mühür.....	24
1.1.2.7. Tuğra (Tevkî‘).....	26
1.2.Saray ve Devlet Görevlileri.....	27
1.2.1. ‘Ases/ Şihne	27
1.2.2. Beylerbeyi.....	28
1.2.3. Cellâd	29
1.2.4. Derbân / Meş'aledâr	30
1.2.5. Elçi.....	31
1.2.6. Pâsbân	32

1.2.7. Perdedâr	33
1.2.8. Peyk	34
1.2.9. Tercümân	35
1.3. Din – Tasavvuf ve İlim Adamları.....	37
1.3.1. Dervîş.....	37
1.3.2. Hâce / Muallim	37
1.3.3. Hatîb.....	39
1.3.4. Vâ‘iz.....	40
1.3.5. Mü‘ ezzin	42
1.3.6. Müftî	43
1.3.7. Şeyh/ Mürşid.....	43
1.4. Meslek Erbâbı.....	45
1.4.1. Attâr	45
1.4.2. Âyînedâr.....	46
1.4.2. Bâğbân	46
1.4.3. Bakkal	47
1.4.4. Bekçi	47
1.4.5. Dellâl.....	48
1.4.6. Ferrâş	49
1.4.7. Gazzâl	49
1.4.8. Hammâl.....	50
1.4.9. Meşşâtâ	51
1.4.10. Mimar.....	51
1.4.11. Mu‘abbir	52
1.4.12. Müneccim/ Remmâl.....	53
1.4.13. Nakkâş	54
1.4.14. Nessâc	55
1.4.15. Sakâ.....	55
1.4.16. Sârbân (Deveci)	56
1.4.17. Sarrâf.....	58
1.4.18. Sayyâğ/ Zerger.....	58
1.4.19. Tabîb	59
1.5. Tipler	61

1.5.1. ‘Arûs	61
1.5.2. Ayyâr	62
1.5.3. Cādû/Sehhâr	64
1.5.4. Eşkiya (Harâmî/Ugrı)	65
1.5.5. Gedâ	67
1.5.6. Kâfir	69
1.5.7. Kôle (Gulâm, Bende, Çâker, Esir, Kul)	70
1.5.8. Şâhid	72

İKİNCİ BÖLÜM

EĞLENCE HAYATI

2.1 Düğün	74
2.2. Bayram	75
2.2.1. Dini Bayramlar	75
2.2.2. Nevrûz	75
2.3. Eğlence Meclisleri	80
2.3.1. Meclis Erbâbı	81
2.3.1.1. Sâki	81
2.3.1.2. Mutrib	83
2.3.1.3. Nedim/ Musâhib	85
2.3.2. Meclisin Çeşitli Unsurları	85
2.3.2.1. Şarap	85
2.3.2.2. Kadeh	93
2.3.2.3. Meze	97
2.3.2.4. Mükeyyifler	98
2.4. Meyhane	99
2.4.1. Pîr-i Mugân	100
2.5. Mûsikî	100
2.5.1. Müzisyenler	100
2.5.1.1. Gûyende / Kavvâl	100
2.5.1.2. Mutrib	102
2.5.2. Mûsikî Aletleri	102
2.5.2.1. Çeng	102

2.5.2.2. Ney	103
2.5.2.3. Rebâb	104
2.5.2.4. Âd.....	105
2.5.3. Mûsikî Makamları.....	106
2.5.4. Mûsikî Terimleri	108
2.5.4.1. Âheng tutmak/ Düzetmek	109
2.5.4.2. Bem-Zîr	109
2.5.4.3. Nağme	110
2.5.4.4. Perde.....	110
2.5.4.5. Saz	110
2.5.4.6. Terâne.....	111
2.5.4.7. Terennüm	111
2.5.4.8. Zahme.....	112
2.6. Spor ve Oyun.....	112
2.6.1. Avcılık	112
2.6.2. Çevgan	116
2.6.3. Hokkabâzlık/Cambâzlık.....	117
2.6.4. Okçuluk.....	119
2.6.4.1. Ok ve Yay	119
2.6.4.2. Okçulukla İlgili Diğer Malzemeler	122
2.6.4.2.1. Hedef/ Nişan/ Siper	123
2.6.4.2.2. Kîş	123
2.6.4.2.3. Kurban	124
2.6.4.2.4. Peykân	125
2.6.4.2.5. Şast	126
2.6.4.2.6. Yelek	126
2.6.5. Satranç	126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİMARİ

3.1. Mimari Yapılar	129
3.1.1. Çadır.....	129
3.1.2. Dârüşşifâ	130

3.1.3. Dergâh/ Hangâh/ Astâne	131
3.1.4. Menzil	132
3.1.5. Mescid.....	134
3.1.6. Saray/Köşk/Kasır	135
3.1.7. Ribât.....	137
3.2. Mimari Yapıları Tamamlayıcı Unsurlar	138
3.2.1. Eyvân	138
3.2.2. Kubbe.....	138
3.2.3. Revâk	139
3.2.4. Saff-ı ni ‘âl	140
3.2.5. Sâye bân.....	140
3.2.6. Sofa (Suffe).....	141
3.2.7. Şadırvan	142
3.2.8. Tâk	142

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YİYECEK-İÇECEK

4.1. Yemekler	144
4.1.1. Kebap.....	144
4.2. İçecekler	145
4.2.1. Nârvân.....	145
4.2.2. Şerbet/Şîre.....	146
4.3. Tatlılar	147
4.3.1. Bal/Şehd/Nûş	147
4.3.2. Gül-şeker.....	147
4.3.3. Helva.....	148
4.3.4. Şeker	148
4.4. Meyveler.....	149
4.4.1. Elma	149
4.4.2. Nar	149
4.4.3. Şeftali (Şeftâlû).....	150
4.4.4. Şemâme.....	150
4.4.5. Unnâb.....	151

4.5. Diğer yiyecek maddeleri	151
4.5.1. Ades/ Gendüm	151
4.5.2. Arpa	152
4.5.3. Ekmek	153
4.5.4. Fülful.....	153
4.5.5. Karanfil	154
4.5.6. Külîçe.....	154
4.5.7. Soğan/ Sîr (Sarımsak)	155
4.5.8. Tuz	155

BEŞİNCİ BÖLÜM

GİYİM KUŞAM

5.1. Kumaşlar	157
5.1.1. Atlas	157
5.1.2. Dîbâ.....	158
5.1.3. Harîr	158
5.1.4. Pelâs	159
5.2. Kıyafetler.....	159
5.2.1. ‘Abâ	159
5.2.2. Cübbe	160
5.2.3. Gömlek.....	160
5.2.4. Hırka	161
5.2.5. Hil‘at	162
5.2.6. İhrâm	162
5.2.7. Kabâ	163
5.2.8. Kabâçe	164
5.2.9. Libas/Câme/Ton.....	164
5.2.10. Şîâr/Disâr (Îzâr/Ridâ).....	165
5.3. Diğer Unsurlar	166
5.3.1. Âstîn.....	166
5.3.2. Ayakkabı.....	166
5.3.3. Etek	167
5.3.4. Kemer/Nitâk.....	167

5.3.5. Nikâb.....	169
5.3.6. Tırâz	169
5.3.7. Zünnâr	170

ALTINCI BÖLÜM

HASTALIKLAR VE TEDAVİ

6.1.Hasta.....	171
6.2. Tabîb.....	172
6.3. Hastalıklar	173
6.3.1. A‘mâ	173
6.3.2. Baş ağrısı (Sudâ‘/Humâr)	173
6.3.3. Delilik	174
6.3.4. Hafakan.....	175
6.3.5. Hıvel.....	175
6.3.6. Sebel.....	175
6.3.7. Yarakan.....	176
6.4.Tedavi.....	176
6.4.1. Gülşeker	178
6.4.2. Merhem.....	178
6.4.3. Müferrih	179
6.4.4. Nârvân.....	179
6.4.5. Sürme (Kuhl)	180
6.4.6. Şerbet	180
6.4.7. Tiryak/ Nûş-dârû.....	181

YEDİNCİ BÖLÜM

EŞYALAR

7.1. Aydınlatma İle İlgili Eşyalar	182
7.1.1. Çerağ (Kandil)	182
7.1.2. Şem‘ (Mum).....	182
7.1.3. Şem‘-dân.....	184
7.1.4. Mum Makası	185
7.2. Mutfak Eşyaları	185
7.2.1. Hân/Hânçe	185

7.2.2. Hum (Küp).....	186
7.2.3. Kabak.....	186
7.2.4. Kâse/Tas.....	187
7.2.5. Surâhî.....	188
7.2.6. Şişe.....	189
7.2.7. Sahn (Tabak).....	189
7.3. Süslenme İle İlgili Eşyalar	191
7.3.1. ‘Abîr.....	191
7.3.2. Anber	191
7.3.3. Gâliye.....	192
7.3.4. Gül Suyu	192
7.3.5. Misk (Müşg)	193
7.3.6. Halhal.....	194
7.3.7. Küpe.....	194
7.3.8. Kılâde/ Tavk	194
7.3.9. Ayna.....	195
7.3.10. Kına.....	197
7.3.11. Sürme (Kuhl, Tûtiyâ).....	198
7.3.12. Şâne (Tarak).....	199
7.4. Savaş Aletleri	199
7.4.1. Hançer.....	199
7.4.2. Kalkan.....	200
7.4.3. Kılıç	201
7.4.4. Mızrak.....	202
7.4.5. Ok ve Yay	203
7.4.6. Zırh.....	203
7.5. Yazı İle İlgili Eşyalar	204
7.5.1. Defter	204
7.5.2. Kalem.....	205
7.5.3. Midâd (Mürekkeb).....	206
7.5.4. Varak.....	207
7.6. Diğer Eşyalar.....	208
7.6.1. Cârub.....	208

7.6.2. Ceres	208
7.6.3. Değirmen	209
7.6.4. Fesân	210
7.6.5. Hokka (Dürc)	211
7.6.6. Kafes	212
7.6.7. Kese	213
7.6.8. Kilim (Bisât/Ferş)	213
7.6.9. Kebkeb	214
7.6.10. Lenger	215
7.6.11. Mahmil	215
7.6.12. Meşk	216
7.6.13. Micmer	216
7.6.14. Miftâh	217
7.6.15. Mihek	217
7.6.16. Mizan/Keffe	218
7.6.17. Nal (Na‘l)	218
7.6.18. Nat‘	219
7.6.19. Nişter	219
7.6.20. Orak (Dâs)	220
7.6.21. Saykal	220
7.6.22. Serâ-perde	221
7.6.23. Dolap	221
7.6.24. Tesbih (Sübha)	222
7.6.25. Tınâb	223
7.6.26. Urgan	224

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ÂDET, İNANIŞ, GELENEK VE ÇEŞİTLİ UYGULAMALAR

8.1. Padişah İle ilgili Uygulamalar	225
8.1.1. Emân Verme (Eman Yüzüğü)	225
8.1.2. Padişahın Yenini Öpmek	225
8.1.3. Yen İle İşaret Etmek	226
8.2. Matem İle İlgili Uygulamalar	226

8.2.1. Ağıt Yakmak.....	227
8.2.2. Başa Toprak Saçmak	228
8.2.3. Göz Yaşı Dökmek.....	228
8.2.4. Siyah ve Mavi Elbise Giymek	229
8.2.5. Yüzü Tırmalamak	230
8.3. İşret İle İlgili Bazı Davranış Biçimleri ve Âdetler	230
8.3.1. Kadeh Devri.....	230
8.3.2. Tortuyu Yere Dökmek.....	231
8.3.3. Sabah Şarap İçmek (Sabûh).....	232
8.3.4. Şaraba Rehin Vermek	233
8.3.5. Şarabın Yanında Ciğer Kebabı Yemek.....	234
8.4. Ölüm İle İlgili Uygulamalar	234
8.4.1. Ölülerin Yıkanması.....	235
8.4.2. Ölülerin Kefenlenmesi.....	235
8.4.3. Şehitlerin Yıkanmaması.....	236
8.5. Bâtıl Âdetler ve Uygulamalar.....	236
8.5.1. Büyü/Sihir/Tılsım	236
8.5.2. Daire Çekme	237
8.5.3. Fal	238
8.5.4. Muska (Hırz/Hamâyil).....	240
8.6. Ceza İle İlgili Uygulamalar	242
8.6.1. Asma Cezası	242
8.6.2. Diyet.....	243
8.6.3. Hapis Cezası	244
8.6.4. Kanı Helal Etmek.....	245
8.6.5. Zincire Vurulmak.....	245
8.7. Diğer İnanış, Âdet, Uygulama ve Ritüeller.....	246
8.7.1. Akıl Hastalarının Zincirle Bağlanması	246
8.7.2. Ayağa Değerli Maden Saçmak	246
8.7.3. Ayağa Kumaş Döşemek.....	247
8.7.4. Ayağa Yüz Sürmek.....	248
8.7.5. Değerli Taşların Zekâtının Olmaması.....	248
8.7.6. Dua Ederken Baş Açmak.....	249

8.7.7. Elbise Yırtmak	250
8.7.8. Hattın Üzerine Toz Serpmek	250
8.7.9. Hazinelelerin Viranede Olması/ Yılan Tarafından Korunması	251
8.7.10. Hırsızların Kement Atıp Hırsızlık Yapması	251
8.7.11. Hilali Gözlemek	252
8.7.12. Kervan Yola Çıkarken Davul ve Zil Çalınması	253
8.7.13. Kölelerin Zincirlenmesi	253
8.7.14. Mahkemede Şahitlik Etme	254
8.7.15. Mumun Makasla Kesilmesi	255
8.7.16. Papağanın Şekerle Konuşturulması	256
8.7.17. Saçı Geleneği	256
8.7.18. Saza Eşlik Etmek	258
8.7.19. Şükrâne	258
8.7.20. Tütsü Yakmak	259
SONUÇ	261
KAYNAKÇA	261

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.m.	: Aynı makale
a.y.	: Aynı yer
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
G.	: Gazel
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hazreti
H.	: Hicri
K.	: Kaside
ME.	: Mesnevi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
M.	: Miladi
MUS.	: Musammat
No.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Tarih yok
vb.	: ve benzeri

GİRİŞ

Divan edebiyatı, teorik ve estetik unsurlarını İslâmî kültürden alarak meydana gelen, örnek kabul ettiği Fars edebiyatının her yönden kuvvetli etkisi altında şekillenerek ilk örneklerini XIII. yüzyılın sonlarında vermeye başlayan ve XIX. yüzyılın ortasına kadar büyük değişikliklere uğramadan Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun bir şekilde yer aldığı bir dille varlığını altı yüzyıl sürdürmüş bir edebiyat geleneğidir.¹ Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra dini inanç esaslarını benimserken aynı zamanda mensubu oldukları dinin çevresinde gelişen medeniyet dairesinden de etkilenmişlerdir. Farsça konuşan halkın çoğunluğunun yaşadığı sahalarda hakimiyet kuran Türklerin bilim dili Arapça, edebi dili ise Farsça idi. Kurulan dini müesseselerde Arap dili ve Fars dili eğitim alınıyor, dönemin münevverleri bu iki gelişmiş medeniyetten etkileniyordu. Samanoğulları, Gazneliler, Büyük Selçuklu ve hatta Anadolu Selçuklu gibi büyük devletler, saray çevresinde Farsça bilen ve yazan kişileri himaye ediyor ve onları teşvik ediyordu. Türk nüfusunun fazla olduğu ve Türkçe konuşan halkın bulunduğu doğudaki hakimiyet bölgelerinde ise durum farklı idi. Karahanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü bölgelerde XI.ve XII. yüzyıllarda Kutadgu Bilig, Dîvânü lugâti't-Türk ve Atebetü'l-hakâyık gibi eserler veriliyordu.² Anadolu'da ise Anadolu Selçuklular zamanında Farsça'nın üstün olduğu edebi bir çevre hakimdi. Fakat Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'daki Türkmen Beylerinin beyliklerini ilan etmeleri ile halkın çoğunluğunun Türk olmasından ve diğer dillere vâkıf olunmamasından dolayı, Anadolu'da sanat ve bilim adamları için eserlerini Türkçe yazmak mecburiyeti ortaya çıkmış ve Arap ve Fars diliyle yazılmış her türlü eser tercüme edilmeye başlanmıştır.³ Anadolu'da kurulan beylikler sayesinde Anadolu'da büyük kültür-sanat faaliyetleri gerçekleşmiştir. Tercüme edilen eserler beyler tarafında desteklenmiş, hatta sipariş edilmiştir. Ayrıca özellikle XIII. yüzyılda Anadolu'ya gelmeye başlayan Türkmen dervişlerinin Anadolu'da tasavvuf faaliyetlerini sürdürmek için didaktik eserleri Türkçe yazma zorunluluğu doğmuştur.

¹ Ömer Faruk Akün, **Divan Edebiyatı**, İstanbul, İsam Yayınları, 2013, s.15.

² Akün, **a.g.e.**, s. 28.

³ Mehmet Çavuşoğlu, "Divan Şiiri", **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 199.

Oğuz Türkçesinin edebi dil olarak kendini hissettirmeye başladığı bu dönemde Anadolu sahasında Oğuz Türkçesinin ilk şairlerinden Ahmet Fakih'in *Çarhname*'si bu edebiyatın en eski örneğidir.⁴ XIV. asırda ise Anadolu'da Farsça'nın etkisinden ziyade daha çok Oğuz Türkçesi ile eserler verilmeye başlanmıştır. Bu eserler özellikle mesnevi tarzında önemli eserler olmuştur. Şeyyad Hamza ve Dehhâni bu devirde Türkçe eserler vererek klasik şiir dilinin teşekkülünü başlatmışlardır.⁵ Anadolu beylerinin Farsça ve Arapça bilmemeleri sonucunda saray çevrelerinde Farsça eserlerin ilgi görmemesi, irşad faaliyetlerinde bulunmaya çalışan mutasavvıfların eserlerini Türkçe olarak meydana getirmesi klasik şiir dilinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Tüm bu gelişmeler ile Osmanlı'ya gelindiğinde klasik şiir dili ve edebiyatı artık belirli temellere oturmuş durumda gelmiştir. Osmanlı padişahlarının da şiire ve sanata meraklı oluşları ve kurdukları güçlü imparatorluk ile klasik şiir altı yüzyıl devam edecek kadar uzun bir ömür sürmüştür. Devletin hakimiyet alanının genişlemesi ve doğal olarak refah seviyesinin artması, sanat faaliyetleri için önemli bir unsur olmuştur. Osmanlı, sadece kendi sınırları içindeki sanatçıları kollamakla kalmayıp komşu devletlerden de sanatçı ve ilim adamlarını davet ederek Osmanlı topraklarında ilmin ve sanatın üst düzeylere çıkmasını sağlamıştır.

Bu oluşum evrelerinden geçtikten sonra Anadolu'da teşekkül etmiş olan Osmanlı şiiri altı yüz yıl varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Divan şiiri, estetik anlayışı itibariyle “soyut bir kavrama benzetme yoluyla somut bir anlam yükleme”, insan ile tabiat, toplum, nesne ilişkilerini anlatma⁶ sanatıdır. Gelenek itibariyle belirli formlarda verilen imkanlar ile Osmanlı şairi yüzyıllar boyunca aynı malzemeye farklı şekiller vermeyi başarmıştır. Bu şiirin içinde “Osmanlı'nın zaferlerini, adâletini, mûsikîni, mimarisini, hat, tezhib, kitapçılık, tezyînat vb. bütün sanatlarını, örf ve âdetlerini, günlük hayatını ve günlük hayatta kullandığı her türlü eşyâsını, tabîî çevresini, bütün dünyasını bulmak mümkündür. Çünkü Osmanlı şâiri dile vâkıf, iyi bir gözlemci, aynı zamanda âlim ve sanatkârdır. Döneminin ilimlerinden ve sanatlarından haberdardır ve

⁴ Akün, **a.e.**, s. 35.

⁵ Akün, **a.e.**, s. 38.

⁶ Cem Dilçin, Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 295.

bu özelliklerini ince zevki, hayâl gücü ve benimsediği sanat anlayışı ile yoğurarak şiirlerine yansıtmıştır.”⁷

Kendi dönemi içinde ilgiyle takip edilen bu edebi eserler özellikle Tanzimat ile birlikte hayâl ürünü ve halktan kopuk bir edebiyat olarak ifade edilmiştir ve büyük saldırıya uğramıştır. Dönemin âlimlerinden Fuad Köprülü’nün 1917 senesinde *Yeni Mecmua*’da yayımlanan “Hayat ve Edebiyat” isimli yazısında yazar, halktan kopuk olan bir edebi ürünün ömrünün uzun olmayacağını ve yok olaya mahkum olacağını ifade etmiş, Divan şiirinin de dar ve sahte bir âlem olduğunu belirtmiştir.⁸ Yine aynı dönemin edebiyat tarihçisi olan Ağâh Sırrı Levend de “Divan Edebiyatı Nasıl Bir Edebiyattır?” başlıklı yazısında; hayâl hamlesi taşıyan canlı bir edebiyat değildir, içtimai bir edebiyat değildir, tabiat güzelliği yoktur, beşeri değildir ve hakîki bir edebiyat değildir, diyerek Osmanlı şiiri hakkında düşüncelerini sıralamıştır.⁹ Uzun süre bu şekilde ötelenen Osmanlı şiiri, XX. yüzyılın sonlarına doğru bu görüşlerin aksi istikametinde yorumlanmaya başlanmıştır. Osmanlı şiirinin önceleri denildiği gibi halktan kopuk ve sadece hayâl aleminde vücut bulmuş bir edebiyat olmadığı pek çok araştırmacı tarafından konuşulagelmıştır. Orhan Şaik Gökyay’ın 1987 yılında *Türk Dili* dergisinde yayımlanan “Divan Edebiyatı Kimin?” başlıklı yazısında; “*Bu zamana kadar hep bizim olmadığını, taklit ürünü olduğunu ve hayâl evreninde yaşayan bir edebiyat olduğu öğrendik ve öğrettik. Fakat bu eserleri daha ayrıntılı irdeledikten sonra bu edebiyatın bizim olduğunu idrak ettim.*” diyerek örneklerle açıklamaktadır.¹⁰ Bugün Osmanlı edebiyatı araştırmaları ile gelinen nokta Orhan Şaik Gökyay’ı doğrular niteliktedir. Osmanlı edebiyatının sosyal hayat ile bağlantısını tespit etmek amacıyla pek çok çalışma yapılmıştır. Bu anlamda ilk yayın Necip Asım’ın *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*’nda yayınlanan bir makalesinde Mesihî Divanı’ndan bazı beyitler yardımıyla, divanların tarih kaynağı olarak kullanılabileceğinden söz

⁷ M. Nejat Sefercioğlu, “Divan Şiirinde Mûsikî ile İlgili Unsurların Kullanılışı,” **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.IX, Ed., Güler Eren, Doç. Dr. Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 1.

⁸ Fuad Köprülü, “Hayat ve Edebiyat”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 64.

⁹ Ağâh Sırrı Levend, “Divan Edebiyatı Nasıl Bir Edebiyattır?”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 88.

¹⁰ Orhan Şaik Gökyay, “Divan Edebiyatı Kimin?”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 171.

etmektedir.¹¹ İlk akademik çalışma ise Mehmed Çavuşoğlu tarafından hazırlanan *Necâtî Bey Divânı'nın Tahlili* isimli doktora tezi kabul edilebilir.¹² Ayrıca pek çok araştırmacı tarafından divan tahlilleri¹³ ve divanlarda sosyal hayat¹⁴ teması üzerine çalışmalar yapılmıştır. Yapılan tüm bu çalışmalar ile Osmanlı edebiyatının halkan kopuk olmadığı aksine halkın sosyo-kültürel yanını ayna gibi yansıttığı ortaya koyulmuştur.

Bu çalışmalar ile birlikte ortaya koyulmaya çalışılan Osmanlı şiiri ve toplumsal hayat arasındaki organik bağ, pek çok şairin divanı irdelenerek yüzyıllara göre Osmanlı toplumsal hayatı gözler önüne serilmiştir. Osmanlı şiirinin Anadolu'da teşekkülü esnasında şiir dilinin ve geleneğinin şekillenmesinde önemli rol üstlenen ve Farslardan aldığı geleneksel şablonları millileştirerek şiiri içinde bulunduğu toplum ile yoğuran XIII ve XIV. yüzyıl şairleri Hoca Dehhani, Şeyyad Hamza, Ahmet Fakih, Ahmedi, Âşık Paşa gibi şairlerdir. Bununla birlikte Şeyhî, Anadolu sahasında klasik edebiyatı ana hatlarıyla ortaya koyan ilk şairdir. Ondan önce gelenler Şeyhî gibi şiirde incelikleri ortaya koyamamış ve onun derecesinde güçlü bir olgunluk sergileyememişlerdir. Eskiler bundan dolayı Şeyhî'ye şairlerin öncüsü anlamında “pîşterîn-i şu'arâ-yı Rûm” ve şeyhü'ş-şu'arâ” demişlerdir.¹⁵ Divan şiirinin Anadolu'da teşekkülü esnasında önemli katkıları olan Şeyhî, şiir geleneğini bir sonraki dönem olan olgunluk dönemine ulaştırmakta önemli ve başarılı bir basamak olmuştur. Çalışmamıza mevzubahis olan şair Şeyhî'nin hayatı, edebi şahsiyetinin oluşmasındaki

¹¹ Fatma Meliha Şen, “Eski Türk Edebiyatında Sosyal Hayat Çalışmaları, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.V, No:9, 2007, s. 468.

¹² Diğer sosyal hayat çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için: Şen, **a.g.m.**

¹³ Divan tahlili çalışmalarından bazıları: Cemal Kurnaz, **Hayâli Bey Divânı'nın Tahlili**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.; M. Nejat Sefercioğlu, **Nev'i Divânı'nın Tahlili**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.; Cemal Aksu, “Lutfi Divânı'nın Tahlili”, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2002.; Yasemin Akbudak, “Mesihi Divânı'nın Tahlili”, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2002.

¹⁴ Vildan Serdaroğlu Şişman, “Zatî'nin Gazeliyatına Göre 16. yüzyılda Sosyal Hayat”, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2001.; Fatma Meliha Şen, “Tâcizâde Câfer Çelebi Divânı'nda XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı”, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2002.; Esmâ Şahin, “Bâkî Divânı'na Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı”, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2011.; İbrahim Ethem Buyruk, “Bağdatlı Rûhî Divânı'nda Sosyal Hayat” Doktora Tezi, Konya, Şelçuk Üniversitesi, 2015.; Ömer Özkan, “Divan Şiirinde Sosyal Hayat (14 ve 15. Yüzyıl)”, Doktora Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2005.

¹⁵ Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, Ağustos 2014, s. 214.

etkenler ve eserleri hakkında bizim çalışmamızın kapsamını aşacağından kısa tanıtıcı bilgi aşağıda verilmiştir.

Hayatı

Anadolu'ya hâkim olan Anadolu Selçuklu Beyliği'nde 1237'de I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra gelecek olan sultanların taht mücadelesi ve kabiliyetsiz kişilerin sultan olması ile birlikte Anadolu Selçuklu Beyliği içinde idari ve siyasi boşluklar olmuştur. Bu boşlukları fırsat bilen Moğallar, Selçuklular üzerine seferler düzenlemişlerdir. Ve 1243 Köseadağ Savaşı ile beylik büyük hasar görmüş ve bir daha eski gücünü elde edememiştir. Anadolu Selçuklu Beyliği'ne bağlı Türkmen beyleri de kendi bulundukları bölgelerde beyliklerini ilan etmişlerdir.¹⁶ O dönemde her beylik kendi bulunduğu muhitte pek çok kültür-sanat faaliyeti yaparak Anadolu'nun hem bayırdır hale gelmesini sağlamış hem de kültürel gelişimi destekleyici pek çok işler yapmışlardır. Bu beyliklerden biri olan ve Germiyanogulları'nın merkezi olan Kütahya da kültür ve sanatın teşvik edildiği önemli yerlerden birisi olmuştur. Germiyanlı Şeyhî de böyle bir ortamda dünyaya gelmiştir. Şeyhî XIV. yüzyılın sonu ve XV. yüzyılın başında yaşamış bir şairdir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Lâtîfî tezkiresine göre I. Murat zamanında dünyaya gelmiştir.¹⁷ Meşhur bir hekim olarak H.818/M.1415'te Çelebi Mehmet'i tedavi ettiğinde 40-45 yaşlarında olma ihtimali olduğundan I. Murat'ın hükümdar olduğu yıllar H.761-792 seneleri olduğuna göre Şeyhî'de yaklaşık olarak H.773-778/M.1371-1376 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir.¹⁸

Şeyhî'nin asıl adı Yusuf Sinaneddin'dir.¹⁹ Şeyhî, Hacı Bayram Veli'ye intisap edip seyrüsülûk yoluna girdiğinden Şeyhî mahlasını almıştır. Şeyhî, ilk eğitimini memleketinde özellikle Ahmedî ve diğer alimlerden almıştır. Tahsilini ilerletmek için

¹⁶ Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/anadolu-beylikleri#1-tarih>, 03.05.2019.

¹⁷ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım, 2018, (Çevrimiçi) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-216998/latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzama.html>, 03.05.2019. s. 309

¹⁸ Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1968, s. 56.

¹⁹ Timurtaş, *a.g.e.*, s. 56.

İran'a gitmiş ve Seyyid Şerif-i Cürcânî ile ders arkadaşlığı etmiş, orada tıp ve tasavvuf ilimlerine vakıf şekilde memleketine dönmüştür.²⁰ Şeyhî İran'da tahsilini tamamladıktan sonra Kütahya'ya döndüğünde bir attar dükkanı açmıştır.²¹ Âşık Çelebi'nin naklettiğine göre pek çok ilimde bilgi ve becerisi sahibi olması ile birlikte özellikle tıp ilminde hepsinden fazlaymış. Tıpta da özellikle göz hastalıklarında meşhurmüş. Şeyhî'nin göz hastalıklarında bu mâhir halini Âşık Çelebi, "Bir nazar ile nergisüñ çeşminden yerekânı ve şem'un dima'ınun seylânı giderdi." şeklinde aktarmaktadır.²² Fakat bu bilgi, beceri ve tecrübesine rağmen kendisinin de göz rahatsızlığı olduğu bilinmektedir. Döneminde Şeyhî'nin meşhur bir hekim olarak ünü yayılmıştır. Çelebi Mehmet hastalanınca Germiyan beyine haber gönderilerek Hekim Sinan'ın gönderilmesi istemiştir. Sinan bu talep üzerine gidip Çelebi Mehmet'i tedavi etmiştir ve ona pek çok ihsanlarda bulunulmuş, Tokuzlu köyü tımar olarak kendisine verilmiştir.

Şeyhî'nin Hacı Bayram Veli'ye ne zaman intisap ettiği konusunda kaynaklarda net bir bilgi yoktur. Fakat Çelebi Mehmet'i 1415 yılında tedavi etmeye gitmeden önce de Hekim Sinan'ın Şeyhî mahlaslı meşhur tabib ve şair olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Şeyhî 1415 tarihinden önce Hacı Bayram Veli'ye intisap ettiği anlaşılmaktadır.²³ Şeyhî, İran'da aldığı zâhirî ve bâtinî ilimlerden sonra Hacı Bayram'a intisabı ile birlikte târikata girmiştir. Fakat Şeyhî'nin şeyhlik yapıp yapmadığı konusunda kaynaklarda ihtilaflı ifadeler mevcuttur. Timurtaş'ın bildirdiğine göre Şeyhî bizzat şeyhlik yapmamıştır.²⁴

Şeyhî, Osmanlı padişahlarından I. Murat zamanında doğmuş ve Yıldırım Beyazıt, Çelebi Mehmet ve II. Murat devrinde yaşamıştır. Daha çok Germiyan Beyi II. Yakup'un musâhibliğinde ve nedimliğinde bulunmuştur. Osmanlı hanedanı ile olan yakınlığı aralılarla ve kopuktur. Hânedan ile ilk teması Yıldırım Beyazıt'ın oğlu Emir

²⁰ Tahir Olgun, **Germiyan'lı Şeyhî ve Harnâme'si**, İstanbul, Yeşil Giresun Matbaası, 1949, s.6.

²¹ Halit Biltekin, "Şeyhî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)", Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2003. s. XVIII.

²² Âşık Çelebi, **Meşâ'irü's-Şu'arâ**, haz. Filiz Kılıç, (Çevrimiçi) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-210485/asik-celebi-mesairus-suara.html>, Ankara, 2018, s. 612.

²³ Biltekin, **a.g.e.**, s. XX.

²⁴ Timurtaş, **a.g.e.**, s. 64.

Süleyman ile dir. Şiire Emir Süleyman'ın sevkettiğini Sehi Bey tezkiresinde “*Nesl-i 'Osmânda merhum Mir Selman hazretleri ile müsaheb düşüp bunda tab '-ı hoş ve elfaz- ı dil-keş görüp tabi 'at-ı şî'riyye fehm itmegin şî're sevk itmiş.*”²⁵ şeklinde aktarmaktadır. Çelebi Mehmet ve II. Murad'a kasideler sunan Şeyhî zaman zaman sarayda bulunmuştur.²⁶

Şeyhî'nin, 1429'da Yakup Bey'in ölümü üzerine mersiye yazması ve 1426-1427 yıllarında Anadolu Beylerbeyi olan Hamza Bey'in düğününü anlatan kaside yazması onun bu tarihlerde yaşadığını göstermektedir. Timurtaş, bundan birkaç yıl sonra yaklaşık 1431 senesinde ölmüş olabileceğini ifade etmektedir.²⁷ Mezarı Kütahya Dumlupınar'dadır.

Edebî Kişiliği ve Sanatı

Şeyhî'den önceki sanatçılar (Ahmedi, Âşık Paşa, Gülşehrî, Ahmet Fakîh) özellikle Anadolu'da mesnevi geleneği içinde şairler, İran'dan etkilendikleri tasavvufî anlayış ile eserler vermişlerdir. Onlar eserlerini İran mutasavvıflarının remizleriyle işleyerek daha açık ve kısmen remizsiz eserler meydana getirmişlerdir.²⁸ Dil açısından bakıldığında ise XIV. yüzyılda Yunus Emre'nin duru ve sanatkarâne dilinden ayrılıp Arapça, Farsça kelimelerin şiir diline yavaş yavaş girmeye başladığı geçiş dönemidir.²⁹ Şeyhî tam böyle bir geçiş dönemi içinde şiir sahasına çıkmıştır.

Şeyhî, İran'a gittiği sıralarda tıp eğitiminin yanında ünlü mutassavvıflarla birlikte olmuş ve onlardan etkilenmiştir. Anadolu'ya geldiğinde Hacı Bayram Veli'ye intisabı ile tasavvuf ilminde kendini geliştirmiştir. İran şairleri Sa'dî, Selmân-ı Sâvecî ve Hâfız-ı Şîrâzî'nin tasavvufu remizsiz değil de mecazi aşk ile ele alış şekilleri Şeyhî'yi etkilemiştir. Şeyhî, Tarlan'ın aktarımı ile hayat felsefesini Sa'dî'den, şiir

²⁵ Sehi Beg, **a.g.e.**, s. 68.

²⁶ Timurtaş, **a.g.e.**, s. 66.

²⁷ Timurtaş, **a.e.**, s.68.

²⁸ Ali Nihat Tarlan, **Şeyhî Divanı'nı Tetkik**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 25.

²⁹ Timurtaş, **a.g.e.**, s. 2.

zevkini özellikle Hâfız'dan almıştır.³⁰ Şeyhî eserlerinde tasavvuf remiz ve umdelerinden yararlanmıştır. Kısaca onun tasavvuf anlayışı şöyledir; Hakiki güzel Allah'tır. Tasavvufta aşk hakiki sevgiliye varabilmek için olması gereken en önemli unsurdur. Dünya hakikate ulaşmak için bir konaktır.³¹

Şeyhî'nin dili tasarruf ediş şekline bakarsak Tarlan'ın izâhıyla "Divan edebiyatına girerken Türk dilinde yaşayan son bakiyeler"³² Şeyhî'de görülmektedir. Şeyhî'nin dili, çağdaşlarına ve ondan önceki şairlere göre dilinde Farsça tesiri en çok olandır. Bununla beraber ondan sonraki şairler ile kıyaslandığında Türkçe unsurların dikkate değer şekilde yer aldığı göze çarpmaktadır. Şeyhî şiirlerinde açıkça ifade ettiği gibi ilm-i belâgat ve ilm-i fesâhata da vakıfıdır.³³

Şeyhî, mesnevisi ile dönemine ve sonraki dönemlere etki edecek büyük yenilikler yapmıştır. Gıbb'e göre "fevkalale kabiliyetli bir adaptasyoncu" idi. Ondan önce yazılan mesneviler sade ve ahenksiz iken Şeyhî, mesneviye yeni bir boyut katmış daha ahenkli ve olgun bir hale getirmiştir. Vezin olarak eski şairler hep aynı vezni, bahr-i remeli kullanırken Şeyhî, bu geleneği değiştirerek mesnevisini bahr-i hecez vezninde yazmıştır.³⁴ Şeyhî ayrıca mesneviye -daha önce yapılmamış olan- lirik manzumeler eklemiştir. Şiir dilini öncekilerin sürdürdüğü gibi herkesin anlayacağı tarzdan çıkarmış, gazelin lirik üslubunu mesneviye sokmuştur.³⁵ Sehi Bey Tezkire'sinde Şeyhî'nin mesnevi yönündeki başarısını "... Şeyhî söze bir mertebede selâset ve hikâyeye bir reng ile letâfet ü sûret virmişdür ki kimseye müyesser degül belki maddûr-ı nev'-i beşer olmuş degül."³⁶ şeklinde izâh etmiştir.

³⁰ Tarlan, a.e., s. 55.

³¹ Tarlan, a.e., s. 26.

³² Ali Nihat Tarlan, "Şeyhî'nin Dili Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, C.IV, 1934, s.49.

³³ Şüretini ne ma'ânî ile beyân eyler isem / Mahv olur gözde 'ayân olıcağ ol şekl-i bedî'
Feşâhat bir ile Şeyhî cemâlin medh idelden / Kelâmından hâya idüp güher ma'dinde olur şu, Tarlan, a.g.e., s. 200.

³⁴ E. J. Wilkinson Gıbb, *Osmanlı Şiiri Tarihi I-II*, Çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara, Akçağ Yayınları, t.y., s. 202.

³⁵ Gıbb, a.e., s. 203.

³⁶ Sehi Beg, *Heşt Bihişt*, Haz. H. İpekten, G. Kut, M. İsen, H. Ayan, T. Karabey, (Çevrimiçi) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf?0& tag1=03EE5380B678F1063BF0A9ED54D2FA0DD771F0E5&refer=5B0775E497C561C421B7F4905E9F8E705D9E68D701CD421E01B69D433FAD7592> , Ankara, 2017, s. 69.

Şeyhî, şiirlerinde devrinden şikayetçidir. Padişahların onu takdir etmediklerini şiirlerinde bahsetmektedir. Şeyhî, tezkirelerde mesnevisi ile övülürken gazel mecrâsında başarılı olmadığından bahsedilir.³⁷ Şeyhî'nin, döneminde ve tezkirelerde gazelinin mesnevisine göre daha başarısız olduğu söylene de geçiş dönemi içerisinde şiir dili ve geleneğinin oluşmasında önemli katkıları olan bir şairdir.

Eserleri

Divan

Şeyhî'nin Divan'ı 15 kaside, 4 tercî'-i bend, 2 terkîb-i bend, 1 mesnevi, 2 müstezat ve 202 gazelden oluşmaktadır. Yazma kütüphanelerde pek çok nüshasına rastlanan Şeyhî Divanı'nı ilk olarak Ali Nihat Tarlan, Millet Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın tıpkı basımı ile birlikte *Şeyhî Dîvânı Nüsha Farkları ve Tarama Sözlüğü* ismiyle hazırlamıştır. Daha sonra Cemal Kurnaz ve Mustafa İsen tarafından İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (T.Y. 334; 2804), Beyazıt Umûmi Ktb. (No: 5764), Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Ef. Böl. (3298), Millet Ktb. Ali Emiri Ef. (238) numaralı nüshaları karşılaştırarak ve İstanbul Üniversitesinde bulunan 2804 numaralı yazmanın tıpkı basımı ile birlikte yayımlamışlardır.³⁸ En son olarak ise Halit Biltekin *Şeyhî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)* ismiyle doktora çalışması yapmıştır.

Hüsrev ü Şîrîn

Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn adlı mesnevisi Şeyhî'yi asıl üne kavuşturan en önemli eseridir. 6694 beyitten oluşan bu eser Türk edebiyatında bu konuda yazılan en güzel mesnevi özelliğine sahiptir. II. Murad'a ithaf edilen eser Şeyhî'nin ömrünün vefa etmemesi üzerine yarım kalmıştır. Rûmi isimli bir şair tarafından eser

³⁷ Bkz: Âşık Çelebi, **a.g.e.**, s. 613.

³⁸ Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, **Şeyhî Divanı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1990.

tamamlanmıştır.³⁹ Şeyhî, Nizami'nin eserini tercüme ederek başlamıştır. Fakat Şeyhî mesneviyi konu itibariyle aynı olup işleyiş açısından Nizamî ile arasındaki farkı ortaya koyarak özgün bir eser ortaya çıkarmıştır. Mesnevi üzerinde Ahmet Hamdi Tanpınar 1923 senesinde İstanbul Üniversitesi'nde mezuniyet tezi olarak çalışmıştır.⁴⁰ Faruk Kadri Timurtaş da eser hakkında çalışma yapmıştır.⁴¹

Harnâme

Şeyhî, 126 beyitten oluşan Harnâme isimli eserini II. Murad'a takdim etmiştir. Küçük bir eser olmasına rağmen Türk edebiyatında hiciv alanında en iyi örneğidir. Şeyhî'ye, Çelebi Mehmet'i tedavi ettikten sonra Çelebi Mehmet tarafından bu başarısından dolayı Tokuzlu köyünün tımarını vermiştir. Şeyhî köye giderken tımarın eski sahipleri tarafından saldırıya uğramıştır. Bunun üzerine Şeyhî bu eserini kaleme almıştır. Eser, Tahir Olgun⁴², Faruk Kadri Timurtaş⁴³, Mehmet Özdemir⁴⁴ tarafından çalışılmıştır.

Şeyhî'ye Atfedilen Diğer Eserler

Bazı kaynaklarda Şeyhî'ye ait olduğu söylenen *Kenzü'l-Menâfi' fî-Ahvâli'l-Emzice ve't-Tebâyi'* adlı içerik bakımından basit bu eserin Şeyhî'ye ait olmadığı bilinmektedir. Şeyhî'ye atfedilen diğer bir eser ise *Dürerü'l- 'Aķâ'id* isimli eserdir ve bu eser de Şeyhî mahlasını kullanan Şemsüddin Sîvâsî'ye aittir. Habnâme ve Neynâme isimli iki eseri daha olduğu kaynaklarda belirtilmesine rağmen bu eserlere henüz ulaşılmamıştır.⁴⁵

³⁹ Timurtaş, **a.e.**, s.114.

⁴⁰ Eser 2017 yılında Mustafa Koç ve Şaban Özdemir'in hazırlamalarıyla tekrar yayımlanmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar, **Hüsrev ü Şirin**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2017.

⁴¹ Faruk Kadri Timurtaş, **Şeyhî'nin Husrev ü Şirin'i**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1963.

⁴² Tahir Olgun, **Germiyan'lı Şeyhî ve Harnâme'si**, İstanbul, Yeşil Giresun Matbaası, 1949.

⁴³ Faruk Kadri Timurtaş, **Şeyhî'nin Harnâme'si**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

⁴⁴ Mehmet Özdemir, **Harnâme**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2011.

⁴⁵ Biltekin, **a.g.e.**, s. XXXIX.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUM YAPISI

1.1.Padişah

Padişah, devlet içinde sosyal düzeni ve her türlü birimi adaletli bir şekilde yönetmesi beklenen mutlak hakimiyet sahibi kişidir. Osmanlı'da padişahlar mutlak hakimiyet olgusunu fiili ve hukuki olarak kendi şahıslarında toplamışlardır. Osmanlı padişahı yalnız toprak üzerinde devlet kontrolünü kurmakla kalmamış aynı zamanda İslamiyet'in bir yönetici olan padişaha yüklediği vazifeleri de yine İslami hükümler doğrultusunda yerine getirmiş, ilmiye sınıfını teşkilatlandırarak ve her türlü vakfi devlet kontrolüne alarak merkeziyetçi güçlerini kuvvetli tutmaya çalışmışlardır.¹ Tarihi süreç içerisinde Osmanlı'daki bu mutlak hakimiyet değişik unvanlarla anılmıştır. Bey, sultan, emîr, han, hûdavendigâr, hünkar, padişah vesâire pek çok unvan kullanmışlardır.

Devlet kurumundaki bu mutlak otorite sadece devletin idari ve teşkilatlanma safhası ile alakadar kalmayıp toplumların yaşayabilmesi için gerekli olan manevi unsurları da desteklemiş ve teşkilatlandırmıştır. Tarihin eski çağlarından beri pek çok toplum ve devletlerde olduğu gibi Osmanlılarda da âlim ve sanatkârlara önem verilmiş, sanatkarların himayesi padişah tarafından devlet politikası haline dönüştürülerek fethedilen ülkelerdeki âlim ve sanatkârlara büyük ihsanlarda bulunulmuş, payitahta davet edilmişlerdir.”² Osmanlı'da bizzat padişah ile birlikte devletin ileri gelen üst düzey devlet adamları tarafından sanatkârlar korunmuştur. Bunun önemli bir kısmını da şairler oluşturmaktadır. Yazdığı şiirleri herhangi bir üst düzey devlet adamına sunmayan Osmanlı şairlerinin olmasının yanında pek çok şair eserlerini padişaha veya üst düzey bir devlet büyüğüne takdim etmiştir. Karşılığında caize veya devlet görevi elde etmiştir.

¹ Halil İncalcık, “Padişah”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/padisah>, 19.05.2019.

² İlyas Yazır, Esra Uslu, “Divan Şairinin Padişah Algısı”, *Turkish Studies*, C.X, No:8, 2015, s. 2209.

Divan şiirinde özellikle kasidelerde padişah ya da devlet büyüğü övülmektedir. Şeyhî de Germiyan şahı Yakup Bey'e, Osmanlı padişahları II. Murat'a, Çelebi Mehmet'e ve Muhammed Paşa'ya kaside sunmuştur. Şeyhî Divanı'nda padişah; melik, hudâvend, şeh, şah, hakan, han, sultan, şehryar isimleri ile anılmıştır.

Aşağıdaki beyit II. Murat için yazılmış kasideden alınmıştır. Şair, padişahın devletin karanlıkları aydınlatacağı ifade edilmiştir. Padişahın uğuruyla tüm insanlık kutlu ve bahtlı olacaktır.

*İy devletüñ günüyle rûşen cemâl-i 'âlem
Pîrûz tâli 'inle ferhunde-fâl-i âdem³*

K.VIII/1

Yine II. Murat'a sunulan bir kasideden alınan aşağıdaki beyitte padişah yedi ülkenin hakimidir. Yedi ülke, eski coğrafya bilgisine göre dünyanın yaşam olan dörtte birlik bölümüdür. İran merkez olmak üzere Arabistan, Afrika, Çin, Hind, Roma ve Türk topraklarıdır.⁴ Osmanlı padişahı yedi ülkenin dolayısıyla dünyadaki tüm canlıların sultanı olarak kabul edilmiştir. Eski Türk devlet anlayışlarındaki kut anlayışı ve daha sonra Müslüman Türklerin hilafete de sahip olması ile padişah her zaman “Allah'ın yeryüzündeki gölgesi” ifadesi ile yüceltilmiştir. Dolayısıyla şiirde de padişah yerlerin, göklerin tüm canlıların hâmişidir. Beyitte yedi ülkenin hâkimi olan padişahın Frenk, Türk ve Deylem⁵ gibi milletler emrindedir.

*Ol şâh-ı mâh- peyker sultân-ı heft-kışver
K'emrindedir ser-â-ser Efrenc ü Türk ü Deylem⁶*

K.VIII/35

³ Ey Padişah! Senin bahtının güneşiyle alemin yüzü aydınlıktır. Uğurlu, kutlu bahtınla insanlar talihli, uğurludur.

⁴ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2011, s.201.

⁵ Deylem, İran'ın kuzeyinde yaşamış bir topluluktur.

⁶ Öyle ay görünüşlü bir padişah ki o, yedi ülkenin bütün Avrupa'nın, Türk ülkesinin ve Deylem'in sultanı ve hâkimidir.

Aşağıdaki beyitte de padişahın iyi bir savaşçı olduğundan bahsedilmektedir. Gökyüzü bir değirmen olarak tasvir edilmiş ve padişahın kılıcı ile döktüğü düşman kanları ise o değirmeni döndüren suya benzetilmiştir. Eskiden buğday, arpa veya mısır gibi tahıllar akarsu yanına kurulan değirmen denilen düzenekler ile öğütülmekteydi. Şiir geleneğinde feleğin değirmene benzetilmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Ayrıca beyitte kılıç-su ilişkisi de işlenmektedir. Kılıç imal edilirken demire belirli zamanlarda ve belirli miktarda su verilmektedir. Kılıca su verme işi ustalık gerektiren bir iştir ve bu kılıcın sağlamlığını ve keskinliğini belirlemektedir.

*Şol kadar dökdi kılıcuñ suyu düşmen kanını
Ki âsyâ-ı âsmân ol ırmağuş gerdânıdır⁷*

K.IX/35

Aşağıdaki beyitte de padişahın adaletinden bahsedilmektedir. Padişah, Allah'ın yeryüzünde gölgesi olarak görülmektedir ve padişahın adil olması gerekmektedir. Tüm kullarına adaletli bir şekilde davranması gerekir. Şaire göre memduh adildir ve adil olduğu için tüm kötülükler defolmuştur.

*'Adl-i cemâlûñ olmasadı kim vireydi nûr
Dutar idi zamâne yüzün zulm ile zulem⁸*

K.X/22

Padişahın bir diğer özelliği ise cömert oluşudur. Aşağıdaki beyitte bu mübâlağalı bir şekilde dile getirilmiştir. Padişah cömertlik terazisini eline alınca terazinin iki kefesindeki iki dünya nimetleri padişahın cömertliği yanında görünmez olmuştur.

⁷ Senin kılıcının suyu (kılıcının keskinliği) o kadar düşman kanı döktü ki gökyüzünün değirmeni o ırmağın ile dönmektedir.

⁸ Senin güzel işlerinden lütuf ve ihsanından gelen adalet olmasaydı kim ortalığı aydınlatırdı? Zamanın yüzünü zulüm ve karanlık kaplardı.

*Keffesinde dü cihân ni‘metini az görür
Himmetüñ çünki eline ala mîzân-ı kerem⁹*

K.XI/12

Aşağıdaki beyitte şair sultan için devlet yönetiminde olmazsa olmaz dört unsuru sıralamıştır. Bunlar cömertlik, yiğitlik, adalet ve dindir. Padişah öncelikle halkı için cömert olmalıdır. Osmanlı’da padişahlar aynı zamanda ordu komutanı olduklarından onların savaşçı olmaları ve yiğitlik özellikleri önemli bir unsurdur. Padişah, yiğit ve savaşçı kimliğe sahip olacak ki cihan hakimiyetini sağlayacak. Ayrıca padişahın adaletli ve dindar olması diğer önemli özelliklerindendir.

*Ki sultânlıkda bu dörd iş güzîndür
Şehâvet pes şecâ‘at ‘adl ü dîndür¹⁰*

ME.I/26

Şairin aşağıdaki beyitte önemle üzerinde durduğu şey ise devlet ve dinin ayrılmaz iki öge olduklarıdır. İslam devletlerinde halifelik önemli bir kurumdur. Osmanlılar sınırlarını genişletip güçlerini arttırdıkça kendilerini tüm İslam aleminin hâmisî ve hâkimi saymışlardır. Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim, Mısır seferi sonucu halife unvanı almıştır. Aslında Yavuz’dan önce I. Murat dâhi halife unvanı kullanmakta idi. Fakat Yavuz’un öncekilerden farkı Kutsal Emanet’lere sahip olması olmuştur. Osmanlı Devleti’nde özellikle devlet içinde din kavramını önemli hale getirmiştir. Şair, padişaha bu iki önemli unsur hakkında telkinde bulunmaktadır. Devletin bekâsı için dinin mutlak surette korunması gerektiği ifade edilmektedir.

*Dir ol kim sözleri gamdan emândur
Ki dâ‘im mülk ile dîn tev’emândur¹¹*

ME.I/42

⁹ Lutfun kerem terazisini eline alınca keffesinde iki cihanın nimeti az görünür.

¹⁰ Sultanlıkta cömertlik, yiğitlik, adalet ve din bu dört unsur seçkindir, önemlidir.

¹¹ Sözleri üzüntüyü gideren gamdan kurtaran o kişi der ki: Daima mülk ve din ikiz gibidirler. İkisinin de varlığı lazımdır.

1.1.1. Padişahlık Alâmetleri

Devletler birbirlerine olan üstünlükleri ispatlamak ya da bunu diğerine kabul ettirmek için bazı sembol unsurlar kullanmışlardır. Bunlar; payitaht, saray, çadır, taht, taç, hutbe, sikke, unvan ve lakap, nevbet, kılıç, bayrak, tıraz, tuğ¹² gibi birtakım hükümdarlık alâmetleridir. Bir hükümdar hakimiyeti altına aldığı yerde adına para bastırır ve adına hutbe okutur. Bunlar hakimiyeti gösterme ve pekiştirme amacıyla yapılan uygulamalardır. Güç olarak kendinden daha zayıf bir devlet adamına bu alâmetlerden birini gönderdiğinde gönderen kişi karşısındakine üstünlüğünü ifade etmiş olmaktadır. Karşı tarafın kabul etmesi ise gönderene tâbi olduğu anlamına gelmektedir.

1.1.1.1. Hutbe

Bütün İslam aleminde olduğu gibi Osmanlılarda da hutbe okutmak önemli bir hakimiyet sembolü idi. Osman Gazi adıyla ilk hutbe Karacahisar Kalesi fethedildikten sonra okutulmuştur. Padişahların hakimiyet kurdukları yerlerde cuma ve bayram günleri hutbe, padişah adına okutulmuştur. Bu, padişahın o yöreye hâkim olduğunu göstermektedir. Hakimiyet altına alınan çok uzak yerlerde dâhi padişah adına mutlaka hutbe okunurdu. Ayrıca kaybedilen ve bağımsızlığını ilan etmiş yerlerde bile dini yönden bağlılığı sürdürmek için padişah adına hutbe okutulmuştur.¹³ Aşağıdaki beyitte de padişahın adı ile okunan hutbenin ne saadetli bir iş olduğu ifade edilerek padişah yüceltilmiştir.

*Hoş kâm-kâr sikke vü hutbe bu ad ile
Dür bigi nâm-dâr söze kanı göz kulağ¹⁴*

¹² Aydın Taneri, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişimi ve Saray Hayatı-Teskilâtı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978, s. 214.

¹³ Mustafa Baktır, "Hutbe", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe>, 11.05.2019.

¹⁴ Bu isim ile sikke çıkarılması ne saadetli bir şey, bu ad ile hutbe okunması inci gibi bilinen bir durumdur. Bunu göreceğ göz ve işitecek kulan nerde?

1.1.1.2. Kös (Kûs)

Hükümdarlık alametlerinden olan kös, Osmanlılarda daha I. Osman zamanında kullanılmaya başlanan büyük davulun adıdır. Köslar, savaşta ordunun hareketini düzenler, askerleri coşturur ve yüksek sesi ile düşmanı ürketmek için kullanılmıştır. Barış zamanında ise, resmî törenlerde, şehzadelerin düğün ve sünnet şölenlerinde kullanılmıştır.¹⁵ Aşağıdaki beyitte kösün sesinin ne kadar yüksek olduğundan bahsedilmiş. Aşığın sinesinde aşk askerleri sultanın alameti olan köse vurmaktadır. Âşık feryadını ve ahını yüksek perdeden bildirmektedir. Fakat sevgiliye bu feryatlar bir zil sesi gibi bile gelmemektedir. Sevgilinin vefasızlığından dem vurulmaktadır.

*Sînede ‘ışk leşkeri uralı kûs-ı saltanat
Âh ki yâra nâlemüz gelmedi ğulğul-i ceres¹⁶*

G.LXXXVII/6

1.1.1.3. Otağ

Otağ da bir diğar saltanat alametidir. Şekil ve işlev olarak farklılık gösteren çadırlar devlet, ordu, saray teşkilatı ile günlük hayatta Osmanlı toplumun her alanda faydalandığı önemli bir unsurdur. Padişah sefere çıkıldığında otağ-ı hümayun kurulur yine devlet adamları için devlet işlerinin görölmesi için pek çok çadır kurularak idati işler yürütölürdü. Bunların yanında savaş sırasında hasta ve yaralıların tedavisi için kurulan çadırlar da vardı. Otağ-ı hümayun denilen padişah çadırları diğar çadırlardan farklı idi. Diğar çadırlara göre daha büyük, gösterişli ve değerli kumaşlarla süslü idi.¹⁷ Seferlerde padişahın iki otağı bulunmaktaydı. Birinde konaklarken diğari bir sonraki

¹⁵ Haydar Sanal, “Kös”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kos>, 07.05.2019.

¹⁶ Göğsümde aşk askeri saltanat kösüne vuralı ah ki sevgiliye iniltimiz çan sesi gibi bile gelmedi.

¹⁷ Cenap Çürük, “Çadır”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cadir#2-osmanlilarda-cadir>, (30.07.2019).

menzilde kurulmak için önceden yola çıkardı.¹⁸ Aşağıdaki beyitte geçen bârgâh, sultan çadırı, otağı anlamına gelmektedir.

*Ol Kevn ü mekâna sığmayan şâh
Vîrâneye kurdı bârgâhı¹⁹*

MUS.II/2-6

1.1.1.4. Sancak/Bayrak/‘Alem

Sancak askeri birliklerin temsil ettikleri devletin işareti olarak taşıdıkları bayraklara denilmektedir. Sancak ve bayrak kelimesi aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Alem ise “minare ve sancak direğinin tepesine yerleştirilen hilal biçiminde ay/hilale benzer, oyma yazılı süs”²⁰ anlamına gelmesinin yanında bayrak anlamında da metinlerde kullanılmıştır. Osmanlıların ilk sancağı Osman Gazi’nin Karacahisar kalesini fethetmesinin neticesinde Selçuklu sultanı Alâeddin tarafından gönderilen beyaz sancaktır. Daha sonraki dönemlerde Osmanlılarda beyaz sancağın dışında kırmızı, yeşil ve sarı olmak üzere değişik bayraklar kullanılmıştır.²¹ Hakimiyet sembolü olan bayrak aşağıdaki beyitte kış mevsimi bir padişaha benzetilerek feleğe bayrak diktiğini yani hakimiyeti altına aldığını ifade etmektedir.

*Kış şîhnesine kalmadı ‘âlemde bir ‘amel
Burc-ı hamelde dikdi felek şâhı çün ‘alem²²*

K.X/4

Arapça livâ ise sancak ve bayrak yerine kullanılan diğer bir kelimedir. Bayrak veya sancak belirli bir kitleyi temsil etmektedir. Padişahın sancağı altında olanlar onun hükmü altında olduğu ve gücünü kabul ettikleri anlamına gelmektedir. Bu açıdan

¹⁸ Taneri, **a.g.e.**, s. 216.

¹⁹ Bütün kâinata sığmayan o şâh, viraneye otağ kurdu.

²⁰ Mertol Tulum, **Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013, s. 397.

²¹ M.Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, MEB, 1993, C.I, s. 48.

²² Kışın gece bekçisine alemde bir iş kalmadı feleğin padişahı koç burcu bayrak dikti.

aşağıdaki beyitte de din sancağı altında toplanmanın ve mürşid olarak da Hz. Muhammed'i kabul etmenin yeterli olacağı ifade edilmektedir.

*Mürşid gerek ise yiter âşâr-ı Muḥammed
Kim 'arşa vü ferşe irişür şer'i livâsı²³*

K.VI/25

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi 'alem kelimesinin bayrak veya minare gibi şeylerin üzerine takılan hilale benzer oyma süs anlamının yanında doğrudan bayrak anlamına gelecek şekilde de kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte bayrak anlamında kullanılan alemin bir de püskülünden bahsedilmiştir. Eskiden bayrak ve mızrak gibi nesnelerin ucuna perçem denilen püsküller takılmaktaydı.²⁴ Beyitte de bu özellikten bahsedilerek sevgilinin saç bu püsküllere benzetilmiştir.

*Hâlün varak-ı cemâle nokta
Zülfün 'alem-i celâle perçem²⁵*

MUS.II/5-5

1.1.1.5. Sikke

Sikke, bir hükümdarlık alameti olup devletin, hükümdarın ya da resmi otoritenin simgesinin veya yazısının yer aldığı madeni paraya denilmektedir. Sikkeler altın, gümüş ve bakır olarak üretilmekte idi. İslam devletlerine ait sikkelerde tasvir ve resim bulunmamaktadır. Onun yerine sadece yazı ile basılmıştır.²⁶ Aşağıdaki beyitte sikkelerin padişah adına basılmasının ne saadetli şey olduğu söylenmektedir.

²³ Mürşit gerek ise Muhammed'in alametleri yeter ki böylelikle şeriatın sancağı gökyüzüne ve yeryüzüne ulaşır.

²⁴ Pakalın, **a.g.e.**, C.II., s. 771

²⁵ Güzelliğinin sayfasına benin bir noktadır. Saçın yüceliğinin bayrağına püsküldür.

²⁶ Oğuz Tekin, "Sikke", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/sikke>, 12.05.2019.

*Hoş kâmkâr sikke vü hutbe bu adile
Dür bigi nâmdâr söze kanı göz kulak²⁷*

MUS.III/4-7

1.1.1.6. Taç

Padişahların başlarına giydikleri kıymetli taşlarla süslenmiş başlıktır. Taç aynı zamanda bazı şeyh ve dervişlerin başlarına giydikleri değişik şekillerde ve renklerdeki başlıklara verilen addır.²⁸ Padişahlar tahta geçtiklerinde taç giyme merasimi düzenlenmekte idi.²⁹ Padişahlık alametlerinden olan tacın değerli taşlarla süslü ve altın olduğu aşağıdaki beyitte de yer almaktadır.

*Cevherinden tozuñuñ üstad-ı şayyâğ-ı şabâ
Lâleye la'lin küleh nesrine tâc-ı zer düzer³⁰*

G.XXVI/2

Aşağıdaki beyitte de derviş ve taç kelimeleri birlikte kullanılarak şeyh ve dervişlerin başlarına taktıkları taca çağrışım yapılmıştır.

*Ur imdi yüzüñ izine dervîş
K'oldur saña tâc-ı pâdişâhî³¹*

MUS.II/2-7

1.1.1.7. Taht

²⁷ Bu isim ile sikke çıkarılması ne saadetli bir şey, bu ad ile hutbe okunması inci gibi bilinen bir durumdur. Bunu göreceğ göz ve işitecek kulan nerde?

²⁸ Pakalın, **a.g.e.**, C.III, s. 371.

²⁹ Pakalın, **a.e.**, s. 372.

³⁰ Üstat kuyumcu sabâ rüzgarı, sevgilinin ayak tozunun cevherinden laleye la'lden külah, nesrine altından taç yapar.

³¹ Derviş onun izine yüzünü sür ki sana padişahlık tacı odur.

Taht, hükümdarlık ve saltanat alametidir. Padişahın tahtları yerden yüksek, altın kaplama, değerli taşlarla süslü, ihtişamlı bir şekilde bezenmiş tahtlardır. Padişah bayramlaşma sırasında, şehzade düğün ve sünnetleri gibi merasimlerde alana kurulan tahta oturur ve merasim gerçekleşirdi. Yine padişahlar sefere çıktığında tahtlarını da beraberinde götürmüşlerdir.³² Aşağıdaki beyitlerde sultanın saltanat alâmeti olan tahttan bahsedilmektedir. Birinci beyitte aşığın gönlü, sevgilinin hayâlinin tahtı ve sultanın menzili olarak ifade edilmiştir. Diğer beyitte ise padişahın tahta oturup halka hükmetmesi işlenmektedir.

Hayâlün tahtıdur vîrâne gönüm

‘Îmâret kıl ki sulâtân menzilidür³³

G.XLII/2

İy güzellik tahtına sulâtân olup beglik süren

Hulû ile halkı dirüp hükmine münkâd eyleyen³⁴

G.CXLIII/3

1.1.2. Padişah ile İlgili Diğer Unsurlar

1.1.2.1. Berât

Berât, “bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz veya muafiyetin verildiğini gösteren ve padişahın tuğrasını taşıyan belge olup ancak tuğranın sahibi olan padişahın saltanatı süresince geçerli olan”³⁵ belgedir. Aşağıdaki birinci beyitte gökyüzü dolunayının berat yazdığı yani izin verdiği, müsaade ettiği anlamı verilmektedir. Diğer beyitte ise padişah tuğrası vurularak yazılan padişah

³² Erdoğan Merçil, “Taht”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/taht>, 12.05.2019.

³³ Benim virane gönüm senin hayâlinin tahtıdır. Burayı mamur et çünkü o sultanın sarayıdır.

³⁴ Ey güzellik tahtına sultan olup beylik süren ve halkı güzel ahlakı ile derleyip toparlayan ve bu şekilde onları hükümüne boyun eğdiren padişah.

³⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, “Berat”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/berat-belge>, 30.07.2019.

buyrukları olan berata insanların ve cinlerin, yedi iklimin yani tüm kâinatın ve içindeki yaratılmışların bu emre itaat etmeleri gerektiği ifade edilmektedir.

*Ḳudretüñ rif'atinde bedr-i felek
Şadr sinüñ didi vü yazdı berât³⁶*

K.XV/18

*Olsun muî' emr-i berâtına ins ü cân
Kim bir başına şeh yidi iklîme hân yiter³⁷*

MUS.III/5-3

1.1.2.2. Cülûs ve Saçı

Cülûs, padişahın tahta oturması demektir. Azledilen ya da ölen padişahın yerine yeni padişahın tahta oturması için merasim düzenlenirdi. Padişahın tahta oturmasının şerefine devlet erkânı, ulema ve Kapıkulu ocak mensuplarına bahşiş verilirdi. Buna cülûs bahşişi denirdi. Yine düzenlenen bu merasim sırasında halka etrafa paralar saçma adetti.³⁸ Aşağıdaki beyitte gökyüzünün tabakaları padişahın tahtının kurulduğu yer olarak tahayyül edilmektedir. Beyitte doğrudan cülûs kelimesinin yer almamasının yanında cülûs merasimlerinde padişahın halka saçma geleneği ile meleklerin tabak tabak mücevher saçmaları bu merasimi hatırlatmaktadır.

*Tahtı ayağı yiridür eṭbâk-ı âsmân
Cevher saçarsa n'ola melâyik tabak tabak³⁹*

MUS.III/4-4

³⁶ Gökyüzünün dolunayı senin gücünün azametinde baş köşe senin dedi ve berat yazdı.

³⁷ İnsanlar ve cinler berat emrine itaat etsin. Çünkü padişah tek başına yedi iklim (bütün dünyaya) yeter.

³⁸ Abdülkadir Özcan, “Cülûs”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/culus>, 13.05.2019.

³⁹ Göğün tabakaları, katları, tahtının ayağının yeridir. Melekler tabak tabak cevher saçarsa şaşılır mı?

1.1.2.3. Dîvân

Divan, devlet işlerinin görüşüldüğü meclise verilen isimdir. Divanda siyasi, mali, askeri ve idari olmak üzere her konu görüşülür ve karara bağlanırdı. Divan üyeleri, veziriazam ve diğer vezirler, kazaskerler, defterdar, nişancı idi. Osmanlı Devleti'nde ilk divan Orhan Gazi zamanında toplanmıştır. Fatih Sultan Mehmet'e kadar dîvana padişah, Fatih'ten sonra ise veziriazam başkanlık etmiştir. Fatih'in saltanatının ilk dönemlerine kadar her gün toplanan divan XVI. yüzyılın başından itibaren haftada dört gün toplanmaya başlamıştır. Daha sonra haftada iki güne inen dîvan toplantıları ilerleyen zamanlarda daha da seyrekleşmiştir.⁴⁰ Aşağıdaki beyitte padişahın başkanlık ettiği bir divandan bahsedildiği açıktır. Padişahın karşısında Divan üyelerinin emre âmâde durdukları ifade edilmektedir.

*Çün baht sarâyında hükümet süre ol şâh
Karşısına kullar
Biñ biñ dura çün taht-ı Süleymân yaraşuğı
Dîvân ile hoşdur⁴¹*

G.LXII/6

1.1.2.4. Fermân

Ferman, padişah emri, buyruğudur. Sefere gitme, asker sevki, vergi gibi devlet işleri veya halktan birinin arzuhâli üzerine konunun divanda görüşülüp bir karara bağlanması sonucu alınan kararların yazıldığı, padişahın tuğrasının yer aldığı resmi evraklardır.⁴² Belirli kurallara göre yazılan fermanlar padişahın katî emridir ve yerine getirilmesi şarttır. Metinlerde “ferman”, “hüküm”, “emir” kelimeleri aynı anlama gelecek şekilde yer almıştır. Sevgilinin şah, gönlün köle, aşığın canının bir hizmetçi

⁴⁰ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, TTK Basımevi, 1995, s. 8.

⁴¹ O şah, baht sarayında hüküm sürdüğü zaman karşısında asker ve diğer hizmet erbabı biner biner durmalılar. Süleyman tahtına divan yakışır ve öyle hoş olur.

⁴² Mübahat S. Kütükoğlu, “Ferman”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferman>, 07.05.2019.

olarak tasvir edildiği beyitte şahın ferman buyurduğunda bunun kesin emir telakki edildiği ifade edilmektedir. Her şeye teslimiyet ve râzılık bildirilmiştir.

*Göñül bende tapucu cân seniñdür
Ne buyursañ şehâ fermân seniñdür⁴³*

G.XLVII/1

Aşağıdaki beyitte “boyun tutduk” deyimini, “emrine tam itaat gösterdik”, “boyun eğdik” anlamında kullanılmıştır. Sevgiliden bahsedilen aşağıdaki beyitte sevgili bir padişaha benzetilerek emrinin ferman niteliğinde olduğu ifade edilmiştir. Kendini padişahın emrinde bir kula benzeten âşık, sevgilinin yan bakışından başına ok ve kılıç yağsa da onun kararının padişah hükmü değerinde olduğunu ve bu karara boyun büktüğünü ifade etmektedir.

*Gamzesinden dem-be-dem yağsa başuma tîğ ü tîr
Hükm anuñdur kul anuñ tutduk boyun fermânına⁴⁴*

G.CLXVII/2

1.1.2.5. Hil‘at Giydirmek

Hilatlar değerli atlas kumaştan ve üzeri değerli taşlarla işlenmiş kaftan türü üstlüklerdir. Hilat, çeşitli devlet görevi verilenlere, görevinde başarı sağlamış kişilere, padişaha bağlılıklarını gösteren kişilere, taltif edilmek istenen kişilere halife veya padişah tarafından verilen şeref elbisesidir. Hilat giydirme geleneğine Osmanlı’da çok önem verilmiş maddi sıkıntıda olunan zamanlarda bile bu gelenek devam ettirilmiştir.⁴⁵ Aşağıda tasavvufi bir mana taşıyan beyitte bu değerli taltif sembolü soyut manalı kanaata benzetilmiştir. Kanaat, bir hilata benzetilerek halvet köşesine

⁴³ Gönül köle, hizmetçi olan can senindir. Ey padişah ne buyursan ferman senindir.

⁴⁴ Gamzesinden her an başıma ok ve kılıç yağsa da onun fermanına boyun eğdik. Hüküm onundur, kul da onundur.

⁴⁵ Filiz Karaca, “Hil‘at”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilat#2-osmanlilarda-hilat>, 07.05.2019.

çekilmiş ve kanaat hilatını giymiş bir dervişin elinde cihan hazinesinin bulunduğu, o sebeple onun eteğine yapışılması gerektiği ifade edilmiştir.

*Künc-i halvetde şu kim geydi kanâ‘at hil‘atin
Tut eteğin kim cihânun genci ol serverdedür⁴⁶*

G.LXIII/5

1.1.2.6. Mühür

Mühür, kıymetli ya da yarı kıymetli taş gibi sert malzeme üzerine kazınan, bastıran kişi hakkında tanıtıcı bilgi bulunan, bugünkü imza yerine kullanılan eşyadır. Devlet memuru resmi evrakta kullanmak için ya da halktan herhangi biri şahsi olarak kullanmak için mühür bastırırdı. Mühürler şekil itibariyle yuvarlak, beyzî, köşeli ya da armut şeklinde hazırlanır, mühür sahibinin ismi tek başına bazen de baba adı ile birlikte yer alırdı.⁴⁷ Osmanlı’da padişahın cülûsundan sonra ilk iş olarak mührü hazırlanırdı. Padişahın dört adet mührü olurdu. Biri kendisinde diğerleri sadrazamda, has odabaşında ve harem hazinedarında bulunurdu.⁴⁸ Osmanlı padişahlarının mührü olan mühr-i hümayunda padişah tuğrası bulmaktaydı.

Günlük hayatta kullanımı yaygın olan mühür, klasik şiirde güç, iktidar ve saltanat sembolüdür.⁴⁹ Şeyhî divanında mühür; “hatem”, “nigin” kelimeleri ile anılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde mühür, açılmaması gereken eşyaya vurulan mühür anlamında kullanılmıştır. Beyitlerde sevgilinin dudağı kırmızı rengi ile lal ve yakut taşlarına benzetilmiştir. Kırmızı bir hokka ve dürc yani mücevher kutusu olarak tahayyül edilen sevgilinin ağzına açılmaması için mühür vurulmuştur. Bir cevher kutusuna benzetilen sevgilinin ağzının mührü açıldığında mücevherler saçmaktadır.

⁴⁶ Halvet köşesinde kanaat hilatını giyen o kimsenin eteğini tut; çünkü cihanın hazinesi o büyük zattadır.

⁴⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “Mühür”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhur#2-osmanlilarda>, 10.05.2019.

⁴⁸ Kütükoğlu, **a.m.**, s. 530.

⁴⁹ Semra Tunç, Emine Yeniterzi, “Osmanlı Mühür Sanatı ve Klasik Türk Şiirinde Mühür”, **Turkish Studies**, C.VIII, No:1, 2013, s. 2636.

Yani sevgili bir konuşmaya başlasa o kadar tatlı sözler söyler ki o sözler inci ve cevher gibidir, denilmektedir.

*Kim mühür urdı lebleriniñ la 'li dürcine
Kim arayup nişâne-i hâtem bulunmadı⁵⁰*

G.CLXXV/3

*Hokka-i yâkûtdan mühür açduğınca zer saçar
Ya 'ni dil-ber söze gelse dürr ü gevherler saçar⁵¹*

G.LXXXI/1

Divan şiirinde mühür ve hatem sözleri genellikle Hz. Süleyman ile birlikte anılmaktadır. Bunun sebebi ise Hz. Süleyman'ın yüzük şeklindeki tılsımlı mührü ile yerlere ve göklere, ins ü cine hükmetmesidir. Aşağıdaki beyitte hatem, Hz. Süleyman ile birlikte anılmış ve senin parmağındaki mührü Hz. Süleyman görse bu nasıl yüzük diyerek şaşırrır, denilmektedir. Ağzı parmağında kalmak deyimi çok şaşırmak anlama gelmektedir.

*Barmağda hâtemüñe kılsa nazar Süleymân
Ağzında қalayidi barmağ nite ki hâtem⁵²*

K.VIII/16

Aşağıdaki beyitte padişahın mühründen bahsedilmektedir. Bir yer fethedildiğinde ve zafer kazanıldığında fetihnâme denilen mektuplar yazılarak fetih bildirilirdi. Beyitte de padişahın zafer sonucu yazdığı fetihnâmeye bastığı mühür-i hümâyundan bahsedilmektedir.

Nûş-ı câmu câme-i 'îş ü şafâ üzre tırâz

⁵⁰ Senin dudaklarının lal hokkasına kim mühür vurdu. Ki aranmasına rağmen mühür izi bulunmadı.

⁵¹ Yakut hokkadaki mühür açıldığında altın saçar. Yani sevgili söze başladığında inci ve mücevher saçar.

⁵² Senin parmağındaki mührü Hz. Süleyman görseydi bu nasıl bir yüzük diye parmağı ağzında kalırdı, hayret ederdi.

1.1.2.7. Tuğra (Tevkî')

Oğuz hakanlarından Osmanlı padişahlarına kadar hükümdarların imza yerine resmi evraklarda kullandıkları yazılı alamet ve işaretlere denilmektedir. Farsçası nişan ve Arapçası tevkî' olan kelime Osmanlılarda üç şekliyle birlikte aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Osmanlılarda ilk tuğra kendi adının ve babasının adının bulunduğu Orhan Gazi'ye aittir.⁵⁴ Devlet teşkilatı içinde yüksek dereceli devlet memuru olan, padişahın tuğrasını çekmekle görevli kimseye “nişancı, tuğraî, tevkî, muvakkî” denilmektedir.

Tevkî aynı zamanda bir yazı çeşididir. Sultanlara ait belgelerde kullanılan bu yazı, aklâm-ı sitte adı verilen (tevkî', rikâ', muhakkak ve reyhânî, sülûs ve nesih)⁵⁵ altı temel yazı uslûbundan da biridir.

Aşağıdaki beyitte tevkî' her iki manaya gelebilecek şekilde kullanılmıştır. İlk olarak sevgilinin yanağı bir yaprağa, ayva tüyü ise tevkî hattına benzetilmiştir. İkinci olarak tevkî, tuğra ve alamet anlamında kullanılmıştır. Bir kağıt gibi düşünülen sevgilinin yanağına yazı yazılmış ve ona padişahın alameti tuğra çekilmiştir. Bu hükme ay köle, güneş de itaat edici olmaktadır.

Yazdı haddüñ varakına yine haṭṭuñ tevkî'

*Ki senün hükmüne meh bende ola mihr muṭî'*⁵⁶

⁵³ Kadehteki şarap, zevk ve sefa, yiyip içme elbisesinin süsüdür. Adının mührü de fetih ve zafer nâmesinin (mektubunun) başı, girişi, mukaddimesidir.

⁵⁴ M. Uğur Derman, “Tuğra”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/tugra>, 12.05.2019.

⁵⁵ Muhittin Serin, “Tevkî'”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevkî--hat>, 12.05.2019.

⁵⁶ Senin hükmüne ayın köle, güneşin de itaatkâr olması için, yanağının sayfasına yine ayva tüyün tevkî yazdı.

1.2.Saray ve Devlet Görevlileri

1.2.1. ‘Ases/ Şihne

‘Âses, İstanbul’da asayişten sorumlu görevlilere verilen addır. Çarşılarda, mahalle içlerinde dolaşıp suç işleyenleri tespit ederek gerekli yerlere sevk ederlerdi. Aynı zamanda cuma günleri sadrazamın gideceği caminin yolunda bekleyip sadrazamı selamlarlardı.⁵⁷

Şiir dilinde çokça geçen ve o zamanlar halk arasında “şahne” denen “şihne” ve “subaşı”lar da aseslerle aynı görevi üstlenmişlerdir. Selçuklu ve İlhanlı devletlerinden itibaren görülen şahneler, zaman zaman farklılaşan görevleri olmasının yanında asıl vazifeleri şehir güvenliğini sağlamak ve meyhaneleri kontrol altında tutmaları ile şiire konu edilmektedirler.⁵⁸

Aşağıdaki beyitte nefis, gece bekçiliği görevi olan ases olarak ifade edilmiştir. Allah, karanlıkta iken kimin yolunu açarsa onun yoluna güvenlik mahiyetinde bir bekçi gerekmeyeceği ve o yola nefis şeytanın engel olamayacağı ifade edilir. Beyitte “dün” kelimesi de kullanılarak aseslerin görevlerini gece ifâ ediyor oldukları bilgisini bize verilmektedir.

*Kime kim sultân-ı dîn dünyâ düninde yol açā
Olmaya telbîs ile iblis-i nefis añā ‘ases’⁵⁹*

K.II/12

Germiyanlı Yakup Bey’e yazılan kasidenin nesib bölümünde yer alan aşağıdaki beyitte nevrüz konu edilmiştir. Hamel burcu gökyüzünde koç biçiminde görünen yıldız kümesinin adı olup Güneş bu burca martın yirmi birinci gecesi yahut

⁵⁷ Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s. 92.

⁵⁸ A. Atilla Şentürk, **Osmanlı Şiiri Kılavuzu**, C.I, İstanbul, OSEDAM, 2016, s. 361.

⁵⁹ Dinin sultanı dünyanın karanlığında yol açsın. Sahtekarlık ve nefis şeytanı ona gece bekçisi olmasın.

günü girer ve baharın bu ilk gününe “Nevruz” denir.⁶⁰ Beyitte kış mevsimi gece bekçisi gibi tasavvur edilmiştir. Kış bekçisinin artık yeryüzünde işi kalmamıştır. Çünkü Koç burcu feleğe bayrağını dikmiştir. Devir onun devri yani bahardır.

*Kış şihnesine kalmadı ‘âlemde bir ‘amel
Burc-ı hamelde dikdi felek şâhı çün ‘alem⁶¹*

K.X/4

Yukarıda da belirtildiği gibi şihnelerin meyhaneleri teftiş etme gibi görevleri de vardır. Bu beyitte de sufinin şarabı gizli gizli içmesini yoksa şihne ve ‘ases geleceğini söyler. Bu beyitte de şihne ve ‘aseslerin gece görev yaptıkları ile ilgili bilgi elde edilmektedir.

*Çeksün nihân şurâhî(y)i şûfî-i şavma ‘a
N'ola giceyse şihne işidür ‘ases gelür⁶²*

G.XXVIII/5

1.2.2. Beylerbeyi

Osmanlı’nın taşra teşkilatındaki eyaletlerinin başında bulunan askerî ve mülkî yetkileri bulunan üst düzey devlet memuruna verilen isimdir.⁶³ İmparatorluğun ilk yıllarında Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki beylerbeyi olan Osmanlı Devleti’nin fetihlerin artması ve sınırların genişlemesi ile beylerbeyi sayıları artmıştır.⁶⁴ Anadolu Beylerbeyi olan Hamza Bey’in düğünün anlatıldığı kasidede yer alan aşağıdaki beyitte beylerbeyi Hamza Bey cömertliği ile övülmüştür.

‘Ale’l-ḥuşûş bu begler begi yegâne-i ‘aşr

⁶⁰ A. Atilla Şentürk, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare, Sabiteler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, No:90, Haziran 1994, s. 174.

⁶¹ Kışın gece bekçisine alemde bir iş kalmadı feleğin padişahı koç burcu bayrak dikti.

⁶² Tapınağın süfisi şarap sürahisinden gizlice içsin. Geceyse ne olacak şihne duyar, ases gelir.

⁶³ Pakalın, **a.g.e.**, s. 216.

⁶⁴ Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beylerbeyi>, (30.07.2019).

1.2.3. Cellâd

Sözlük anlamı “îdam hükmünü yerine getirmekle görevli kimse”⁶⁶ olan ve mecaz olarak cana kıyıcı ve can alıcı olarak ifade edilen cellat sevgiliden bahsedilirken adı geçen görevlilerdendir.

Osmanlı’da Devlet teşkilatı içinde cellatlar Bostancıbaşı ağanın emrinde idi.⁶⁷ XV. yüzyıldan itibaren infaz için cellatların resmi teşkilat içinde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸ Evliya Çelebi *Seyahatname* adlı eserinde cellatlar için bir başlık oluşturmuştur. Hiçbirinin yüzünde nur kalmayıp yüzlerinden zehir damladığını ifade etmektedir. Bellerinde kılıçları, yağlı kementleri ve diğer işkence aletleri kerpeten, deri yüzecek sınıraş, çivi, burgu ve balta vb. edevâtı kemerlerine takan⁶⁹ cellâdlar padişahın hükmü aldıklarında görevi ifâ ederlerdi. Şiirde her türlü eziyet ve cefayı yapan, can alıcı olarak tasvir edilen sevgili için de cellat benzetmesi yapılmıştır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözü can alıcı cellada benzetilmektedir. Göz cellada benzetilince celladın hançeri gamze ile kirpiklerdir.⁷⁰ Sevgilinin bakışı tıpkı elinde hançeri olan, can almaya hazır bir cellat gibi aşığın canını almaya çalışmaktadır.

Gözün cellâdı cânuma çeker her lahzada hançer

*Dökerdi kanum olmasadı hacib ortada ebrû*⁷¹

G.CL/4

⁶⁵ Özellikle bu beylerbeyi asrın tek beyidir. Çünkü o cömertlik cevherinin kaynağı olan çok cömert kişidir.

⁶⁶ Kubbealtı Lugatı, “Cellât”, (Çevrimiçi) <http://www.lugatim.com/s/cellat>, 17.12.2018.

⁶⁷ Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, İstanbul, Ak Kitabevi, 1964, s. 276.

⁶⁸ Mehmet İpşirli, “Cellât”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/cellat>, 17.12.2018.

⁶⁹ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz., R. Dankoff- S. A. Kahraman- Y. Dağlı, C.I, İstanbul, YKY, 2006, s. 252.

⁷⁰ Mehmet Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı’nın Tahlili*, İstanbul, MEB, 1971, s. 125.

⁷¹ Gözünün celladı canımı almak için hançer çekiyor. Arada hacip yani perdecı kaşın olmasaydı çoktan kanımı dökerdi.

1.2.4. Derbân / Meş'aledâr

Derbân “Kapıcı yerinde kullanılan bir tâbirdir.”⁷² Osmanlı Devleti’nde kuruluş yıllarında Edirne Sarayı’nda, İstanbul’un fethinden sonra İstanbul’daki saraylarda ve sancağa çıkan şehzadelerin saraylarında kapıcılar görev yapmışlardır.

Topkapı Sarayı’nda kapıcılar sarayın bâb-ı hümayun ve orta kapısında beklemekte ve hepsi Kapıcılar Kethüdası emri ve denetimi altındaydı.⁷³ Kapı nöbeti dışında saray muhafızlığı, teşrifatçılık ve rikab-ı hümayun hizmetleri gibi⁷⁴ elçilerin getirdiği hediyeleri vezirlerin önüne götürüp teşhir etme (pîşkeşçi) ve padişahın altın matarasını (matracı) ve gümüş iskemlesini (iskemle ağası) taşıma gibi çeşitli görevleri vardı. Kapıcılar, divan günleri divan üyelerinin silahsız olarak içeriye girmelerini sağlar ve yol boyu onlara eşlik ederdi. Beylerbeyi veya vezirlere önemli bir tebliğ yapılacağı zaman kapıcılar aracılığıyla yapılırdı. Ayrıca haremden bekleyen harem kapıcıları bulunmakta idi.⁷⁵

Aşağıdaki beyitte yer alan pâsbân gece bekçisi demektir. Hindû, Hintli anlamına gelmektedir ve divan şiirinde siyah tenli olmaları dolayısıyla ele alınmıştır. Kölelik, ateşe tapıcılık, kâfirlik ve bekçilik gibi vasıflar bunlara izafe edilmektedir.⁷⁶ Divan şiirinde hindu siyah rengi temsil etmektedir. Sevgilinin saç da daima siyah olduğundan saçın siyahlığı anlatılırken Hint halkının esmerliğine atıf yapılır.⁷⁷ Zenci kelimesi siyah tenli kimse anlamında kullanılmaktadır. Divan şiirinde genel olarak sevgilinin yüzündeki ben siyahlığı dolayısıyla zenci ile alakalandırılmıştır. Tüm bunlara göre beyitte âşık, sevgilinin hayâli hâlâ gözlerinde iken sevgilinin hindû

⁷² Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s. 424.

⁷³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Ankara, TTK, 1988, s. 396-404.

⁷⁴ Abdülkadir Özcan, “Kapıcı”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kapici>, 17.12.2018.

⁷⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 396-404.

⁷⁶ Ahmet Kavaklıyazı, “Divan Şiirinde Mazmun Olarak Millet Adları,” **The 1st International Conference on Studies in Turkology (ICOSTURK’2016)**, Barcelona-SPAIN, October 14 – 16 2016, s. 241.

⁷⁷ Hasan Doğan, “Divan Şiirinin Kara İncisi: Hind Ülkesi / Klasik Türk Şiirinde Hind Metaforu”, **III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi**, İstanbul, 2010, C.I, s. 3.

saçlarını gece bekçisi, siyah benini de kapıcı yapacak ki gözleri kapanmasın ve gaflet uykusuna dalmasın.

Tâ hayâlün çıkuban gaflet yuhası girmeye
Pâsbân Hindû eder⁷⁸ zengî(y)i derbân gözlerüm⁷⁹

G.CXXIX/5

Saray teşkilatı içinde kapıcıların bir bölüğü olan saray kapılarında görevli kimselere meşaleci denilmekteydi. Orta kapıda bulunurlardı ve her sene arpa emini tarafından on adet demir meşale ile on tane meşin heybe verilirdi. Meşalelerinin çırallarını şehremini temin ederdi. Meşaleciler bayram geceleri ve alayda meşale yakarlardı.⁸⁰ Beyitte kapıcıların bir bölüğü olan meşalecilerin gece meşale yakmalarından bahsedilmiştir. Ay gece ışıyla aydınlatması dolayısıyla meşaleciye benzetilmiştir. Güneş, sevgili veya övülene benzetilir. Fakat sevgili veya övülen ondan daha üstündür.⁸¹ Bundan dolayı padişahın kapısı o kadar kudretlidir ki onun kapıcısı ancak güneş olsa iyidir.

Harîm-i hürmetine mâh gice meş'aledâr
Sarây-ı haşmetinün mihr tañla derbânî⁸²

K.XIV/18

1.2.5. Elçi

⁷⁸ Halit Bıltekin'in çalışmasında "Hindûyî ider" şeklinde olan kısım vezne uydurmak için Cemal Kurnaz ve Mustafa İsen'in çalışmasında okunduğu şekliyle tercih edilmiştir. Cemal Kurnaz, Mustafa İsen, **Şeyhî Divanı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1990.

⁷⁹ Hayâlin çıkıncaya kadar gözüme gaflet uykusu girmesin diye gözlerim, saçlarını gece bekçisi benini kapıcı eder.

⁸⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 398.

⁸¹ Cemal Kurnaz, "Güneş", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/gunes#4-edebiyat>, 01.01.2019.

⁸² Ay, gece senin haremine meşalecidir. Güneş, sabahleyin gösterişli sarayının kapıcısıdır.

“Bir devleti temsil etmek üzere başka bir devlet nezdinde görevlendirilen diplomat”⁸³ anlamında kullanılan elçi, Osmanlı Devleti’nde on sekizinci yüzyılın sonuna kadar gerektiğinde muhtelif devletlere gönderilmiştir. Osmanlı Devleti padişahın tahta çıktığını bildirmek, anlaşmalardan sonra dostluk ilişkilerini yeniden kurmak, padişahın diğer devlet adamlarına verdiği hediyeleri götürmek, sadrazam mektuplarını iletme, iki devlet arasında ittifak hususlarını konuşmak ve ayrıca yabancı devlet adamlarının taç giyme törenlerinde bulunmak gibi daha sıralanabilecek pek çok sebeplerle diğer ülkelere elçi göndermiştir.⁸⁴

Sevgilinin gözü aşığı en çok yaralayan güzellik unsurudur. Sevgilinin süzgün bakışından çıkan gamze oku burada elçiye benzetilmiştir. Gamze oklarının hedefi daima aşığın gönlüdür. Sevgilinin gözü ve aşığın gönlü arasındaki elçi görevindeki gamze okları aşığa gam ve bela getirir. Aşığın gönlünde derin yaralar açması neticesinde sevgiliye inilti ve feryat götürür. Bu beyitte elçinin sosyal hayatta ilişkileri temin etmek için vasıta oluşu, haber getirip götürmesi işlenmiştir.

*Gözüñle gönlüm arsında ilçî kimdür kim
Gam u belâ getirür nâle vü figân iledür*⁸⁵

G.LVIII/4

1.2.6. Pâsbân

“Bekçi, gözcü yerinde kullanılır bir tâbirdir.”⁸⁶ Padişah veya vezir gibi diğer önemli kişilerin saraylarında gözcü veya bekçiler bulunurdu. Pâsbânlar gece nöbetçileridir ve yüksek yerlerde görevlerini yerine getirirler.⁸⁷

⁸³Mehmet İpşirli, “Elçi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/elci>, 02.01.2019.

⁸⁴Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Ankara, TTK, 1968, s. 14-19.

⁸⁵ Senin gözün ile gönlüm arasındaki elçi kimdir ki gam ve keder getirir, inilti ve feryat iletir.

⁸⁶ Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s. 754.

⁸⁷ Esma Şahin, “Baki Divanı’na göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı”, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2011, s. 72.

Keyvân yani Zuhal yedinci felektir. Pâsbân ile ilgi kurulmasının sebebi gözcülerin kale veya binaların en yüksek yerinde bulunmasındandır. Nitekim Zuhal de en yüksek felektir.⁸⁸ Her iki beyitte de Zuhal yıldızı padişahın sarayının pâsbânı, gece bekçisi olarak ifade edilmiştir. İkinci beyitteki yer alan “gice” kelimesi ile pâsbânların gece bekçisi oldukları hakkında bilgi edinilmektedir.

*Pâsbân saltanatı kaşrına keyvân-ı felek
Sâyebân devleti dergâhına eyvân-ı kerem⁸⁹*

K.XI/8

*Ol şâh-ı mâh-seyr kanı kim sarâyına
Zühre nedîm idi vü zuhal gice pâsban⁹⁰*

MUS.VI/1-10

Evin damı ya da çatısı anlamına gelen bâm, zirve ve üst nokta anlamına gelmektedir. Pâsbânların yüksek yerde nöbet tutmalarından dolayı bâm kelimesi ile birlikte kullanılmıştır.⁹¹ Beyitte Zuhal yıldızı yine bir pasbana benzetilmiştir. Zuhal yıldızı o kadar yüksekte olmasına ve dokuz feleğin merdiven koymasına rağmen yine de padişahın yüceliğine ulaşamamıştır.

*Bâm-ı celâliûne zuhal olmağa pâsbân
İrmedi gerçi nüh feleği nerdübân kodı⁹²*

MUS.I/6-4

1.2.7. Perdedâr

⁸⁸ Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 246.

⁸⁹ Saltanatının sarayına zuhal yıldızı gece bekçisi, cömertliğinin eyvanı saltanatının dergahına gölgeliktir.

⁹⁰ O ay gibi seyreden padişahın sarayına Zühre dost, Zuhal gece bekçisi idi.

⁹¹ Şentürk, **a.g.e.**, C.II, s. 61.

⁹² Yüceliğinin, ululuğunun damı/çatısına Zuhal yıldızı gece bekçisi olmak için dokuz feleği merdiven koydu fakat erişmedi.

Perdedâr, perdecî, kapıcı anlamına gelmektedir. Eskiden ileri gelen devlet adamlarının oturduğu oda kapısına perde asılırdı. Perdedar, oda kapısının önünden ayrılmazdı. İçeriden müsaade almadıkça kimseyi içeriye almazdı. Bunlara odacı, hademe değil perdedar denirdi.⁹³

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçları perdedara benzetilmiştir. Sevgilinin güzellik unsuru olan saçları daima siyahtır ve güneş gibi parlak olan yüzünü siyah saçlar kapatır. Gece de sevgilinin güneş gibi olan yüzünü kapatan zülûfleri gibidir. Gece de güneşi örtmektedir. Sevgilinin yüzü karanlıkta görülmediği için âşık geceyi sabaha kadar ok yağmuruna tutmaktadır.

*Perdedâr oldığıçün gün yüzüne zülfüñ gibi
Şubha dek kılur geceyi tîr-bârân gözlerim⁹⁴*

G.CXXIX/7

1.2.8. Peyk

Peyk, Farsça bir kelime olup haber getirici, hademe, etrafta yürüyen manalarına gelmektedir. Osmanlılarda peykler, yaya bir postacı sınıfıdır ve padişahın iradesini bildirmek için istihdam edilmişlerdir. Peykler, şaşılacak derecede hızlı koşarak, hiç durmaksızın haberi en hızlı şekilde iletmek ile görevlilerdi.⁹⁵

Sabâ, sevgilinin semtinden esen rüzgâr olup peyk-i şuaradır.⁹⁶ Aşağıdaki beyitte şair sabâ rüzgarını haber getirip götüren peyke benzetmektedir. Sabâ rüzgarına seslenmektedir ve onun postacı olduğunu, sevgiliden aldığı haberi kendisine iletmesini istemektedir. Sevgiliden âşığa haber getirdiği gibi âşığın çektiği hasreti de sevgiliye ulaştırmasını dilemektedir. Aynı zamanda peyk-i revân ruhun habercisi anlamına da

⁹³ Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, haz. Cemal Kurnaz, İstanbul, H Yayınları, 2009, s. 187.

⁹⁴ Senin güneş gibi yüzüne saçların gibi perdedar olduğu için gözlerim geceyi sabaha kadar ok yağmuruna tutar.

⁹⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 439-440

⁹⁶ Onay, **a.g.e.**, s. 397.

gelmektedir. Saba rüzgarı, hızlı yürüyen bir haberci olmasının yanında aynı zamanda aşığın ruhunun habercisidir.

*İy şabâ peyk-i revânsın haberüm câna irür
Bu kuluñ hasretini hazret-i sulâtana irür⁹⁷*

G.XXV/1

Âşığın âh edişi, aşk sırrını açığa vuran ve başkalarınca anlaşılmasını sağlayan bir durum olmasından dolayı peyke benzetilmiştir.⁹⁸ Âşığın yürek acısının ve ızdırabının tezahürü âh, sevgiliye ulaştığında haber kupkuru yani duygusuz gitmesin diye haberi âşık gözyaşı ile ıslatacaktır. Bu hal ile âşık ne kadar büyük acı ve ızdırap içinde olduğunu sevgiliye gösterecektir.

*Vardukça saña sûz-ı derûn peyki ya 'ni âh
Huşk olmamağışün haberi eşk-i ter yiter⁹⁹*

G.LXIV/5

Aşağıdaki beyitte de gece ve gündüz iki haberciye benzetilmiştir. Peyklerin haber getirip götürme görevleri gece ve gündüze atfedilmiştir.

*Ne iki peyk-i revândur bu hindî vü kâfur
Getürür iltür elinde şahâyif-i a 'mâl¹⁰⁰*

K.III/30

1.2.9. Tercümân

⁹⁷ Ey saba! Sen habercisin. Sevgiliden aldığın haberi canıma ulaştır. Bu kulun hasretini de sultanın huzuruna ilet.

⁹⁸ Şentürk, **a.g.e.**, C.I, s. 169.

⁹⁹ Yürek yanıklığının habercisi yani ah sana ulaştığında haberin kuru kuruya olamaması için gözyaşı yeter.

¹⁰⁰ Bu gece ve gündüz nasıl iki habercidir? Elinde amel sayfalarını getirir, götürür.

Tercüman, bir dilde söylenen bir şeyi sözlü olarak başka dile çevirme işidir. Osmanlı devletinde daha kuruluş yıllarında bulundukları coğrafya bakımından ilişkide bulundukları devletlerle diplomatik görüşmelerde tercüman istihdam etmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet zamanında tercümanlık resmi bir görev haline gelmiştir. O devirde daha çok Türkçe bilen Rum tercümanlar görev almıştır.¹⁰¹

Aşağıdaki beyitlerde de görüldüğü gibi tercüman, âşık ile sevgili arasında olan kişi olarak ifade edilmiştir. Âşık sevgilinin hayâli ile yalnız başınadır. Âşık için sevgilinin hayâli var iken arada tercümana gerek yoktur. Âşık buna ihtiyaç duymaz. Âşık gözünün yaşını tercüman olarak nitelendirir. Sevgilisine kanlı gözyaşları ile ne halde olduğu, nasıl aşk acısıyla kan ağladığını yine bu yaşlar ile halinden haberdar eder.

*Şeyhî hayâl-i yâr ile çün der-kenârdur
Hâcet nedür miyancıya hod tercemân dahı¹⁰²*

G. CXC VII/7

*Çün 'arz ider gözün yaş dildâra derdünü
Şeyhî neye gerek arada tercemân dahı¹⁰³*

G.CXC VIII/7

Aşağıdaki beyitte de tercüman gönül olarak nitelendirilmiş. Kalpten gelen her şey gönül aracılığıyla aktarılsa kafidir.

*Nice ki şer' şıdkına burhân-ı 'aql bes
Nice ki kalb nuṭkına dil tercemân yiter¹⁰⁴*

MUS.III/5-11

¹⁰¹ Mahmut H. Şakiroğlu, "Tercüman", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/tercuman#2-osmanlilarda>, 20.01.2019.

¹⁰² Şeyhî yârin hayâli ile yalnız başınadır. Ara bulucuya, tercümana gerek yoktur.

¹⁰³ Ey Şeyhî, senin gözünün yaş sevgiliye derdini sunar. Arada tercümana ne gerek var.

¹⁰⁴ Nasıl dini doğrulamak için aklın delili yeterse kalp kelamına ise tercüman olarak gönül yeter.

1.3. Din – Tasavvuf ve İlim Adamları

1.3.1. Dervîş

En temel ve kısa ifadeyle dervîş “Fakir, bir tarikata intisap etmiş kişi.”¹⁰⁵dir. Dervîş, bir mürşit veya şeyhîn rehberliğinde bağlı olduğu tarikatın usullerine göre sıkı bir eğitim sürecinden geçer. Edebiyatımızda dervîş, özellikle manevi bakımdan sahip oldukları yücelik ve iktidar ile ele alınır. Ayrıca *bir lokma bir hırka*’ya olan kanaati, mevki, makam isteği olmaması, ızdırabı alışkanlık haline getirmesi ile işlenmektedir.¹⁰⁶ Aşağıdaki beyitte de bu anlayış konu edilmiştir.

Şeyhî’ye gamuñ işdür hem şan’at u hem işdür

Bilmez kalanı

Azırğama dervîşdür göñlin saña virmişdür

Terk itse cânı¹⁰⁷

G.CLXXIII/5

Vird, Allah’a yaklaşmak için belli zamanlarda okunan dua ve zikirdir. Dervîşler mallarını ve mülklerini terk eden, sabah akşam vakitlerini ibadet ve zikir ile geçirmektedir. Beyitte de dervîşlerin bu tutumundan bahsedilmektedir.

Şeyhî dilinde şâm u seher himmet ü du’â

Vird oldı neylesün dahı dervîş varına¹⁰⁸

MUS.VI/5-9

1.3.2. Hâce / Muallim

¹⁰⁵ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1990, s.43.

¹⁰⁶ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, Dergah Yayınları, 1977, s.257.

¹⁰⁷ Şeyhî’ye senin gamın hem eşdir hem de sanat ve işdir. O, geri kalanı bilmez ilgilenmez. Az bulma, çünkü o fakirdir ve gönlünü de sana vermiştir. Canı onu terk etse dâhi.

¹⁰⁸ Şeyhî’nin dilinde sabah ve akşam himmet ve dua vird oldu. Dervîş varlığını (malı mülkü) ne yapsın.

Farsçada hâce, Türkçede hoca şeklinde söylenen kelime tarihi süreç içinde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Sâ mânîlerden itibaren İslam devlet teşkilatı içinde ileri gelen devlet adamları ile vezir, büyük tacirler, zanaat ehli, saraydaki hadımlar, tarikat büyükleri ile şeyh ve pîr gibi pek çok muhtelif görev ve sorumlulukta kişi için hoca, hâce veya çoğulu hâcegan kelimeleri kullanılmıştır. Aynı zamanda hâce kelimesi sahip, efendi anlamlarını da barındırmaktadır.¹⁰⁹

Aşağıdaki beyitin alındığı kaside, naat nazım türünde yazılmış bir kasidedir. Bu sebeple birinci beyitte hâce kelimesi Hz. Muhammed için kullanılırken ikinci beyitte “geda”nın karşılığında zengin kimse anlamında kullanılmıştır. Hâce unvanı tarih boyunca itibarlı, makam mevki sahibi kimseler için kullanıldığından beyitte şefaât dilediği Hz. Muhammed için efendi anlamında hâce kullanılmıştır. Şair kendi gibi fakirlerin ve hatta zenginlerin bağışlanma dileyeceği merci olarak Hz. Muhammed’i görmektedir ve ondan başka kimseye yalvaramayacağını ifade etmektedir.

*İy h'âce kime yalvarayın ben gedây çün
Sen şâhdan şefâ'at umar h'âce vü gedâ¹¹⁰*

K.V/46

Osmanlı döneminde sıbyan mektebi muallimleri ve medrese uleması için hoca unvanı kullanılmıştır. Osmanlı şehzadesi tahta çıktığı zaman ders aldığı alimlerden birini kendine hoca tayin ederdi.¹¹¹ Aşağıdaki beyitlerde de hocanın kullanılan bu anlamını ders veren, talim ettiren manasında muallim kelimesi karşılamaktadır.

Nutkun mu'allimi şübeh-i akladır necât

¹⁰⁹ DİA, “Hoca”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/hoca>, 27.12.2018.

¹¹⁰ Ey Hâce! Benim gibi dilenci senden başka kime yalvarsın. Çünkü senin gibi padişahın zengin ve fakir şefâat bekler.

¹¹¹ DİA, a.g.m., s. 187.

*Lafzın müfferrihi maraz-ı rûhadır şifâ*¹¹²

K.V/5

*Rahmân iken mu'allimin ümmî kodun adın
Sultân iken dü-kevne kabâçen durur aba*¹¹³

K.V/7

1.3.3. Hatîb

Hatip, cuma günleri cuma namazından önce minberde cemaate İslam dininin emirlerini, yasaklarını hatırlatarak âyetlerden ve hadîslerden alıntı yaparak öğütler veren kimsedir.¹¹⁴ Hatiplerin seçimlerine ve tayinlerine ehemmiyet verilirdi, ellerine berat verilmedikçe kimse hutbe okuyamazdı.¹¹⁵

Aşağıdaki beyitte meyhanenin pîri ikiyüzlülüğü bırakması gerektiğini söylemektedir. Bu tarz söylemi şair, camideki hatibe benzetmektedir. Hatip cemaate dinin yasak ve emirlerini hatırlatır ve yapılması gerekenleri öğüt verir nitelikte anlatmaktadır.

*Riyâ vü zerķı koğıl didi pîr-i mey-hâne
Mevâ'izin işidicek haṭibe beñzetedüm*¹¹⁶

G.CXXIV/6

Mihrab, şiir geleneğinde sevgilinin kaşlarıdır. Âşık, o mihraba yönelir ve sevgilinin güzelliği karşısında beyitteki müftüye atfedilen durum gibi sarhoş olur. Müftü o mihraba imam olmaya gelmiştir. Öyle mest olmuştur ki hatibin yeri olan minberden onu atmaktadır.

¹¹² Senin sözlerinin öğretmeni aklı şüphelerden kurtarır. Gönle ferahlık veren sözlerin ruh hastalığına şifadır.

¹¹³ Muallimin Allah iken adını ümmi koydun. İki kainata sultan olmana rağmen kaftanın aba gibi durur.

¹¹⁴ **Dini Terimler Sözlüğü**, MEB, Ankara, (Çevrimiçi) <https://docplayer.biz.tr/18321068-Dini-terimler-sozlugu.html>, 27.12.2018.

¹¹⁵ Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s. 439.

¹¹⁶ Meyhaneci ikiyüzlülüğü bırak dedi. Bu öğütlerini işitince onu hatibe benzettim.

*Bu mihrâba imâm olmağa müftî
Çeker ser-mest minberden haâtîbî¹¹⁷*

G.CLXXXII/4

Aşağıda yer alan beyitte gül dalı minbere, bülbül ise o minberde hutbe okuyan hatibe benzetilmiştir. Bülbül âşıktır, aşkla öter. Bunun karşılığında karga da şiirde olumsuz, riyâkar kişilik özellikleri ile anılan vaize benzetilmektedir. Vaiz, ağacı minber edinip oradan vaaz vermektedir. Beyitte vaiz, rindin karşı karakteri zahidi temsil etmektedir.

*Huṭbe-i Raḥmân iken zıkr-i haâtîb-i 'andelîb
Vâ'iz-i şeytân-ı zâğ uş ağacı minber kıılır¹¹⁸*

G.LXXII/4

1.3.4. Vâ'iz

Vaiz halka dini öğütler veren kişidir. Şiirimizde vaiz, olumsuz tipler arasında yer alır ve şairler tarafından sürekli yerilir ve alay edilir. Onun da zahit gibi samimi olmadığı düşünülür.¹¹⁹ “Vâizin mekanı mescittir. Güzel sevenleri kınar. Kavga eder gibi bir tavırla kah mahşer hesabını anarak kah sanki oradan gelmiş gibi, cehennemden bahsederek korkutur, cennet hurileri ile kandırmaya çalışır.”¹²⁰ Vaiz, rint tipinin karşıtı

¹¹⁷ Müftü bu mihraba imam olmak için sarhoşçasına hatibi minberden çeker.

¹¹⁸ Bülbül hatibinin zikri Allah kelâmı iken (şeytan olan) karga vaizi ağacı minber kıılır.

¹¹⁹ Vaizler hakkında İbnü'l-Cevzî'nin değerlendirmeleri dikkat çekicidir. “Süslü bir tahta kendilerini sadesinden daha heybetli göstereceği için va'z edecekleri minberi gösterişli renkli kumaşlarla örter, bazen onu bir kabir havasına sokarlar. Vaz ederken yapmacık hareketler yapar, huşû ve hudû' içinde görünürler. Yerine göre göstermelik olarak titrer; yerine göre ağlarlar. İçlerinde bazen vecde gelmiş görünmek için elbiselerini yırtan, başını yumruklayan, kendini minberden aşağı atanlar vardır... İçlerinden kimi, zâhid görünmek için yüzünü yağ ve safranla sarartır... Kimi de cömertlik gösterisi yapmak üzere hırkasını cemaat üzerine atar. Kimi vardır, kadınların kendilerine meyletmelerini sağlamak maksadıyla gösterişli elbiseler giyer, nazık ve kibar hareketler yapar... Kadınları meclisine çekmek için hissi konuşanları, kibar ve nazık görünenleri, anlattıklarını remiz ve işaretlerle anlatanları da vardır.” Necip Fazıl Duru, “Klasik Türk Şiirinin Dejenere Tiplerinden Vaiz”, **SEFAD**, 2016, s. 198.

¹²⁰ Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 54.

olan ve s  filerin veya ilahi aşka tutulanların h  llerini inkar eden z  hir ulemasını temsil etmektedir.

Aşğıdaki beyitte vaizin konuşma yaptığı meclisi bir türlü etkileyemediğinden bahsedilir. Bu etkisizliğın sebebini şair ya dinleyenlerin yüreklerinin taşlaşmış olmasında ya da v  izin meclisi coşturacak kadar etkili konuşma yapamadığında görür. Vaizin kendi sözleri kalbine nüfuz etmiş olsaydı ışıklarda olduğı gibi   h etmesi beklenirdi. Fakat vaizde böyle bir hal söz konusu olmadığında eleştirilmektedir.

'Aceb ki germ idemez meclisini v  'iz-i şer'

Ya taşdur y  reg  m  z ya   h   b  ridd  r¹²¹

G.L/6

V  iz, minbere çıkararak cemaate oradan seslenir. Cennet, cehennem, dinin emir ve yasaklarını hararetle ve abartılı bir şekilde anlatmaya çalışır. Yeri gelir halden hale girerek öğütler verir. Aşğıdaki beyitte minberde v  izin bu canhıraş hali gözler önüne serilmektedir. V  iz kendini kaybedercesine bir şeyler yapmaya çalışır fakat   şık için bunlar tamamen değersizdir. Çünkü   şık sevgilinin kaşının mihrabında K  be Kavseyn¹²²e ulaşıır. Sevgilinin kaşı minbere benzetilir. Kavseyn, iki yay demektir. Bu Hazret-i peygamberin mirac gecesi cenab-ı Hakk'a yaklaşmasını, yani kurbunu anlatır. Ancak Kuran-ı Kerim'de geçen bu ifade insanların mahiyetini anlayamayacağı bir ifadedir. Minberde namaz kılınır ve K  be-i şerife yönelip Allah'a secde edilir. Sevgilinin kaşı için K  be Kavseyn denilerek yine cenab-ı Hakk'a secde etme ifade edilmek istenmektedir. Camide nasıl imam minberde kibleye yönelip namaz kılıyorsa   şık da sevgilinin iki yay gibi olan kaşıyla K  be Kavseyn'i kastederek aynı şekilde Allah'a secde ettiğini belirtmek istemektedir. Ancak vaiz,   şığın sahib olduğı kurb makamından habersizdir ve uzaktır.

¹²¹ Tuhaftır ki dinin vaizi meclisini coşturamaz. Ya yüreğimiz taşır ya da ettiğı   hta yeterli hararet yoktur; yani aşkı eksiktir.

¹²² Kur'an'da Hz. Peygamber'in mi'racda Cebr  il'e veya Allah'a çok yaklaştığını anlatan ifade (en-Necm 53/9); tasavvufta Hak ile ittihad ve aynı'l-cem' makamı. **TDV   sl  m Ansiklopedisi**, (  evrimi  i) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabe-kavseyn>, 22.01.2019.

*Kaşı mihrâbında 'âşık "Kâbe Kavseyn"e irür
Vâ'izün dîn himmetin gör kim dağı minberdedür*¹²³

G. LXIII/2

Vâiz, cemaate şarabın haram oluşundan, harama el uzatılmaması gerektiğinden bahseder. Şaraba düşkünlük olduğunda cehennemde nasıl cezalandırılacağından, bin bir türlü korkutucu sahne anlatarak, bahseder. Ancak bu sözleri riya ile söylüyor olabilir. Kendisinin de bu günahı işleyip işlemediği bilinemez. Durum bu iken şair, aşağıdaki beyitte ilahi aşkı ifade etmek için kullandığı şarabın vaize sunulmasını istemektedir. Ayrıca o devirde ince ve uzun boğazlı olarak üretilen sürahilerden şarap veya herhangi bir sıvı boşaltılırken çıkan sesi şairler “kul kul” olarak yorumlamışlardır. Aynı zamanda Arapça da “kul” söyle demektir. Bu sebeple “söyle söyle” manasına da gelebilir.¹²⁴

*Sâkî şurâhî ağzını şungıl teberrük vâ'ize
Görsün ki vakti germ olur meclisde kulkul nicedür*¹²⁵

G. LXXVIII/3

1.3.5. Mü' ezzin

Müezzin camilerdeki din görevlisidir. Müezzinler, vakitlerde ezan okur ve cemaatle kılınan namazlarda farz namazının başlayacağını kamet¹²⁶ getirerek cemaate bildirir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu bir tür çam ağacı olan sanevber denilen ağaca benzetilmektedir. Bu ağaç sevgilinin boyunu posunu görünce utancından secde etmiştir. Müezzin de sevgilinin boyunu görünce aşka gelmiştir ve coşkulu bir şekilde, alışılmışın dışında kamet getirmiştir.

¹²³ Âşık sevgilinin kaşının mihrabında Kâbe Kavseyne yetişir. Vaizin kalbinin Hakk'a yönelmesindeki gayret ve isteğin yetersizliğine bak ki hâlâ minberdedir.

¹²⁴ Ahmet Atilla Şentürk, **Osmanlı Şiir Antolojisi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Haziran 2004, s. 25.

¹²⁵ Sâkî, sürahinin ağzını vaize bereketlenmesi için ikram et. Zamanın mecliste nasıl hararetlendiğini, kulkulun nasıl bir şey olduğunu görsün.

¹²⁶ Namazdan önce “Kad kâmeti's-salâh” cümlesinin iki defa tekrarından oluşur.

*Çü kaddüñ kâmetin gördi şanevber secdele kıldı
Şu kadd ü kâmete karşı mü'ezzîn bu ne kâmetdür¹²⁷*

G.LXXIII/2

1.3.6. Müftî

Müftü, “İl ve ilçelerdeki imam, hatip, vâiz, müezzin gibi din görevlilerinin âmiri durumunda olan ve dînî hususlarda fetva¹²⁸ verme yetkisine sâhip bulunan memur¹²⁹” demektir. Müftü, fikhî bir soru karşılığında konu ile ilgili haram, helal, caiz ya da caiz değildir gibi hükümleri veren kişidir. Bunun için müftü, Kur'an ve Sünnet'in genel ve özel hükümleri bilecek donanıma ve dînî ilimlerde ve özellikle şer'î hükümlerde yeterli derecede birikime sahip olmalıdır.¹³⁰ Aşağıdaki beyitte müftünün görevinden bahsedilmiştir. Müftü dini kâidelere göre şarabın haram olduğunu ifade etmektedir. Müftü sevgilinin dudağının ve şarabın haram olduğunu bildirmektedir. Fakat ilahi aşkı idrak eden akıl, bunların haram olmadığına, helal olduğuna şahitlik etmektedir.

*Lebüñle câm-ı müdâmı harâm ider müftî
Helâl ıduğına 'akl ol şaraba şâhiddür¹³¹*

G.L/3

1.3.7. Şeyh/ Mürşid

Şeyh, tasavvufta veli, pir ve mürşitle aynı anlamda kullanılan, müridlere rehberlik yapan ve onları irşad eden kişi anlamında bir terimdir. Ebû Nasr es-Serrâc, Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî ve Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî gibi sûfî

¹²⁷ Sevgilinin boyunu posunu gören çam fıstığı ağacı sevgilinin boyuna secde etti. Müezzin boyu ve posuna karşı kamet getirmiştir.

¹²⁸ Fetva, sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm. Fahrettin Atar, “Fetva”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/fetva>, 17.01.2019.

¹²⁹ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi), <http://www.lugatim.com/s/m%C3%BCft%C3%BC>, 17.01.2019.

¹³⁰ Atar, a.m., s. 490.

¹³¹ Müftü sevgilinin dudağıyla şarap kadehini haram eder. O şarabın helal olduğuna akıl şahittir.

müellifleri tasavvuf büyükleri için şeyh sıfatını kullanmışlardır. X. yüzyılın ortalarından itibaren kelime bu anlamıyla yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Tasavvuf ehline göre şeyh bir tarikata intisap ederek seyr ü sülûkünü tamamlayan ve şeriat, tarikat, hakikat ilimlerinde yüksek dereceye ulaşan kimsedir.¹³²

Aşağıdaki beyitte meyhane ehlinin âşıklara şeyh ve mürşit olacağını söylenmektedir. Rindane bir tavırla harabat ehlini kendilerine şeyh ya da mürşit olarak seçtiklerini artık tövbe etme hayâlinin ve doğru yola sevk olma durumunun olmadığını, bunun benzeri şeyleri artık düşünmediklerini ifade etmektedir. Gönül ehli mürşidin sözüne uyacaklarına, zâhiri manada gösterişle iyi amel yapmayacaklarından bahsetmektedir.

*Bize ki pîr-i harâbât şeyh ü mürşiddür
Hayâl-i tevbe vü fikr-i şalâh fâsiddür*¹³³

G. L/1

Şeyh, müridi seyr-i sülûkta her türlü eğiten kişidir. Ona edep öğretir, öğüt verir ve usulünce terbiye verir. Beyitte de bu özelliği yansıtılmış. Şeyhin âşıkın nokta gibi ağzının sırrı hakkında ders verdiği ifade edilmiştir.

*Şeyh ağzı sırrından bize çok nükte ders ider velî
Bir noktadur aşlı hemîn nice ki tekrâr eylemem*¹³⁴

G. CXXI/6

Mürşitin kelime anlamı rehber, kılavuz demektir. Daima örnek ve yol göstericidir. Mürşit ezeli bir lütfâ sahiptir ve halkı hidayete erdirmek için çabalar. Şeyhî'ye göre asıl mürşit Hz. Muhammed'dir. Onun önderliğinde şeriat bayrağı daima yukarılarda olacaktır.

¹³² Reşat Öngören, “Şeyh”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyh--tasavvuf>, 17.01.2019.

¹³³ Bize meyhaneci şeyh ve mürşittir. Tövbe hayâli ve doğruluktan ayrılmama fikri bize uymaz.

¹³⁴ Şeyh, sevgilinin ağzının sırrından bize nükteli ders verir fakat aslı bir noktadır hemen nasıl tekrar etmem.

*'Înâyet-i ezeli mürşid olmasa Şeyhî
Hidâyet itmegiçün Mehdî-i zamân kim olur¹³⁵*

G.LV/7

*Mürşid gerek ise yeter âşâr-ı Muhammed
Kim 'arşa vü ferşe irişür şer'i livâsı¹³⁶*

K.VI/25

1.4. Meslek Erbâbı

1.4.1. Attâr

Güzel koku anlamındaki Arapça “itr” kelimesinden türeyen attar, güzel kokular, her türlü şifâlı bitkiler ve bunlardan yapılan ilaçları satan bir esnaf grubudur.¹³⁷ Şiir geleneğinde attar genellikle güzel koku satması yönüyle söz konusu edilir. Sabâ rüzgarı da güneyden esmesi ve nemli yapısıyla çiçek kokularını toplayıp getirmesi sebebiyle etrafa güzel kokular saçan attara benzetilmektedir.¹³⁸ Aşağıdaki beyitte de saba rüzgarı güzel kokular satan attar olarak tasvir edilmiştir. Bakkal da satışa sundukları malları kendileri üretmeden sadece alıp satan bir esnaf olarak Kâmus-ı Türki’de “zahire ve me’kûlâta müteallik şeyler satan esnaf”, Lehçe-i Osmanî’de ise “yağ ve pirinç, mutfak hevâyici satan, sebzededen başka levâzımı, kuru bukûlü satan esnaf” diye tanımlanmaktadır.¹³⁹ Şair yeryüzünü türlü güzellikleri teşhir eden ve sunan

¹³⁵ Ezeli bir lütufa sahip olan mürşid olmasa hidayete erdirmek için zamanın Mehdi’si kim olur.

¹³⁶ Mürşit gerek ise Muhammed’in alametleri yeter ki böylelikle şeriatın sancağı gökyüzüne ve yeryüzüne ulaşır.

¹³⁷ Nil Sarı, “Attar”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/atar>, 11.01.2019.

¹³⁸ Şentürk, a.g.e., C.I., s. 237.

¹³⁹ Sadık Müfit Bilge, “Osmanlı İstanbulu’nda Bakkal Esnafı (Fetihten 20. Yüzyıla İstanbul Esnaf ve Sosyal Hayat Tarihine Bir Katkı)”, Osmanlı İstanbulu V: V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2018, s. 415-416.

bir bakkala benzetmektedir. Attar olarak vasıflandırılan sabâ rüzgarı, bakkal gibi türlü güzellikleri sunan¹⁴⁰ yeryüzünden hoş kokuları alır ve taşır.

Bahâr içinde nedendür dem-i şabâ ‘aṭṭâr
*Hazâna karşı niçündür yirüñ yüzi bakḳâl*¹⁴¹

K.III/31

1.4.2. Âyînedâr

Aynaların herkesin evinde olmadığı, nadir olduğu dönemlerde (genellikle Kalender dervişlerinin) eline ayna alarak sokakta gezinip bakanlardan ücret alan kibar dilencilere ayinedar denilmekte idi.¹⁴² Ayrıca gelin süsleme esnasında meşşâte denilen gelin süsleyici kadının yanında olan ve ayna tutan kişilere de ayînedâr denilmekte idi.¹⁴³ Aşağıdaki beyitte bu ayna tutan kişilerden bahsedilmiştir. Durgun suyun her şeyi ayna gibi yansıtması sebebiyle su ayna tutan âyinedâra benzetilmiştir. Beyite göre nehir, sevgilinin yüzüne ayna tutan bir aynacıdır.

Âb-ı revân cemâlüne âyînedârdur
*Ebr-i bahâr ayağuna gevher-nişârdur*¹⁴⁴

G.XXXVI/1

1.4.2. Bâğbân

Osmanlı devrinde sarayının çevresinde veya değişik yerlerde saraya mahsus ya da her ev veya konakta bulunan bahçeler özellikle bahar aylarında eğlence, zevk ve

¹⁴⁰ “Dükkânların pencerelerinde satılan mallar teşhir edilirdi. Pencerelerin bazılarında katlandıkları zaman tezgâh vazîfesi gören ahşap kepenkler vardı. Bakkallar dükkânın duvarlarını da sattıkları malları sergilemek için kullanırlar, özellikle Ramazan ayında dükkânlarının önlerine demet demet renkli bağlara bağlanmış güllaçlar, sucuk ve pastirmalar asarlar ve her türlü erzâklarını sergilerlerdi”. Bilge, **a.g.m.**, s. 426.

¹⁴¹ Saba rüzgarı baharda neden attardır. Neden hazan mevsimine karşı (aksine) yerin yüzeyi bakkaldır.

¹⁴² Şentürk, **a.g.e.**, s. 476.

¹⁴³ İskender Pala, “Meşşâta Kimdir?” **Saç Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, Kitapevi Yayınları, Ağustos 2004, s. 363.

¹⁴⁴ Nehir senin güzelliğine ayna tutandır. Bahar bulutu ayağına mücevher saçandır.

safa için kullanılan önemli yerlerden biriydi. Bu bahçelerin bakımını yapan kişilere bâğbân denilmekte idi. Bâğbânın görevi her nevi çiçek, ağaç ve güzel kokulu bitkileri yetiştirmek ve onların her türlü bakımı ile ilgilenmektir. Divan şiirinde bahçelerin önemi çok büyüktür. Hem işret meclislerinde hem de sevgiliden bahsedilirken bahçeler pek çok yerde konu olmaktadır.

Bağban, sevgilinin boyunun serviye, yanağının güle, gözünün nergise ve dudağının goncaya benzetilmesi ile muhatap olunan hayâli kişiliktir.¹⁴⁵ Beyit Germiyanoglu II. Yakup Bey'e övgü için yazılmış bir tercî'-i bendden alınmıştır. Beyitte bâğbân, tabiatın bahçıvanı teşbihiyle Allah için kullanılmıştır. Tüm varlıkların yaratıcısı Allah, çokça fidan yaratmıştır fakat hiçbirini övülen gibi olmamıştır. Övülen kişinin diğerlerinden farklı olduğu, daha önce böyle mutluluk dalı yeşermediği izah edilmektedir. Beyitte yaratılanların en üstünü olarak bildirilen Hazret-i Muhammed'e bir işaret vardır.

*Bitmeye kaddi gibi sa'âdet budağı hîç
Çok dike bâğbân-ı tabâyi' nihâller¹⁴⁶*

MUS.IV/5-3

1.4.3. Bakkal

Bkz: Meslek Erbâbı > Attâr Maddesi

1.4.4. Bekçi

Bekçi, mahalle, köy ve bağları koruma görevi ile yükümlü olan kişilere verilen isimdir. ¹⁴⁷ Aşağıdaki beyitte bağ bekçisinden bahsedilmektedir. Şiir geleneğinde hilebaz ve dolandırıcı özellikleri olan ayyar tipi sevgiliye ve onun güzellik unsurlarına benzetilir. Türlü türlü oyunlar peşinde olan sevgilinin kendisi, gözü, gamzesi, saçları

¹⁴⁵ Şentürk, **a.g.e.**, C.II, s. 21.

¹⁴⁶ Tabiatın bahçıvanı çokça fidan dikti fakat sevgilinin boyu gibi mutluluk dalı yeşermedi.

¹⁴⁷ Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s.196.

birer ayyâr olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁸ Sevgilinin güzelliği bir bahçeye benzetilen beyitte ayyara benzetilen kaşı, gözü, gamzesi bu bahçeye bekçi olarak nitelendirilmiştir.

*‘Ayyâr-ı fitne bekçiyiken bâğ-ı hüsniñe
Çâbük degül mi girdi gülistâna beñlerüñ¹⁴⁹*

G.CIII/2

1.4.5. Dellâl

Osmanlılarda bir haberi duyurmak ya da ticari alanda alıcı ile satıcı arasındaki fiyat anlaşmasını sağlamakla görevli kişiler olmak üzere iki ayrı alanda görev yapan kişilere dellâl denilmekteydi. Haberci dellâllar yevmiye karşılığında kendine bildirilen haberleri halka duyurmak ile görevlilerdi. Ticari alandaki dellallar ise alıcı ile satıcı arasında uzlaşmayı sağlayarak karşılığında komisyoncu ücreti alırdı. Dellalın ticari alanda aldığı ücret malın cinsine ve bölgeye göre değişiklik göstermekte idi. Dellallar emlak dellalı, bedesten dellalı, balıkhane dellalı, araba dellalı, esirci dellalı, ibrişim dellalı, at pazarı dellalı gibi adlarla anılmışlardır. Her dellal kendi meslek alanından sorumlu idi.¹⁵⁰

Beyitte bir pazar yeri tasavvuru sunulmaktadır. Tevhid türünden bir kaside olduğundan yüce Allah’ın tüm alemin yaratıcısı olduğu vurgulanmaktadır. Pazarın yani alemin onun olduğu bildiriliyor. Şair, zamanı satıcı, canı müşteri ve dünyayı pazar yerlerinde malı satmak için bağırان, alıcı ile satıcı arasında anlaşmayı sağlayan bir dellale benzetmektedir.

Cevâhirüñ dökegör çün senüñ durur bâzâr

¹⁴⁸ Şentürk, a.g.e., C.I, s. 504-505.

¹⁴⁹ Fitne çıkaran hilekâr ayyâr, güzelliğinin bağına bekçiyken gül bahçesine benlerin girişi hızlı olmadı mı?

¹⁵⁰ Yusuf Halaçoğlu, “Dellâl”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/dellal>, 20.01.2019.

1.4.6. Ferrâş

“Bir şeyi yayma, döşemek” anlamına gelen “ferş” masdarından türeyen ferrâş, İslam devletlerinde halife ve sultanların yatak ve halılarını seren kimselere verilen isimdi. Fakat Osmanlılarda bu manasıyla kullanılmayıp cami, medrese, han, hamam, kervansaray gibi vakıf eserlerinin temizliğini yapan halı, kilim ve hasır gibi mefruşatı serip toplayan kişiler için kullanılmaktaydı. Aşağıdaki beyitte padişahın gittiği yerde rüzgâr ferrâş olmuştur. Memdûhu yüceltmek için rüzgar bir süpürgeci olarak tasvir edilmiştir.

Beñzer bir bâğa ‘azm ider ol şâh-ı meh-rikâb

Ki uş bâd u ebr oldı aña ferrâş u âb-zen¹⁵²

1.4.7. Gazzâl

Gazzal, “İpekçi, ibrişim bükücüsü demek olan Arapça “kazzaz”dan bozma bir tâbirdir.”¹⁵³ Ham ipek işleyen, ipek ve ibrişim yapan bu esnaf tabakası dükkanlarını değerli kumaşlarla, çeşitli sırma işlerle çok özenli ve güzel bir şekilde süslerlermiş. Dükkanlarına verdikleri önem gibi gazzaz gençleri kendilerine de özen gösterir, temiz ve iyi giyimli olurlarmış.¹⁵⁴

¹⁵¹ Cevahirini dök. Çünkü pazar senindir. Zaman satıcı ve can müşteri, dünya da dellaldır.

¹⁵² Üzengisi ay gibi değerli olan padişah bir bağa teveccüh buyurur ki o rüzgar ona ferrâş, o bulut ona küçük havuz oldu.

¹⁵³ Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s. 656.

¹⁵⁴ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.I, s. 314-315.

Arapça nessâc, farsça cullâh ve Türkler arasında yaygın olarak çulha şeklinde söylenen kelime dokumacı anlamına gelmektedir. Osmanlı esnaf teşkilatı arasında gazzazlar gibi nessacalar da Terziler zümresinin içinde zikredilir.¹⁵⁵

Aşağıdaki beyitte her iki meslek de yer almaktadır. Bu meslekler ipek üreten ipek böceği ve ağını bir usta dokumacı gibi ören örümcek ile birlikte anılmıştır. Allah'ın ihsanı ve yardımlarıyla ipek böceği ipek, örümcek de bir dokumacı gibi ağ üretmektedir. Akıl ve idraki olmayan bu böceklerin yapmış oldukları bu işler Cenab-ı Hak'ın kudretini ve azametini gösteren deliller olarak karşımıza çıkmaktadır.

*'Înâyetinden anuñ 'ankebûtdur nessâc
Kerâmetinden anuñ kirm-i pîledür gazzâl¹⁵⁶*

K.III/36

1.4.8. Hammâl

Belli bir ücret karşılığı yük taşıyan kişilere hammal denilmektedir. Aşağıdaki beyit tasavvufi izah gerektirecek bir beyittir. Şair soyut bir kavramı izah ederken sosyal hayat içinde bir meslek grubu olan hammaldan yararlanmıştır. Tevhit türünden bir kasideden alınan aşağıdaki beyitte şair yüce Allah'ın sözleri olarak ileterek biz emaneti (taat,farzlar) göklere ve dağlara arz ettik onlar bu emaneti yüklenmekten çekindiler. Bu emaneti insan yüklendi fakat emanetin mahiyetini idrak edemedi, kendi nefesine zulm etti şeklinde bir mana çıkmaktadır.¹⁵⁷

*Ža 'îf ü 'acz ile şıkl-i tekellüfâta ħamûl
Žalûm u cehl ile ħiml-i emânete ħammâl¹⁵⁸*

K.III/23

¹⁵⁵ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.I, s. 314.

¹⁵⁶ Onun ihsan ve yardımıyla örümcek bir dokumacı gibidir. Onun yüceliği ve kerameti ile ipek böceği ipek işleyicisi gibidir.

¹⁵⁷ Tarlan, **a.g.e.**, s.235.

¹⁵⁸ Tahammül sahibi olan zayıf ve aciz olduğu halde külfete girip zorluk çekmektedir. Hamal gaddarlık ve cehaletine rağmen emanet yükünü yüklenmiştir.

1.4.9. Meşşâtâ

Meşşata, “Eskiden gelinleri giydirip süsleyen, gelin başı yapan, düğün evleri için süsler hazırlayan kadın, bezekçi, mâşıta”¹⁵⁹ anlamına gelmektedir. Aşağıdaki beyitte sabah rüzgarı meşşataya benzetilmiştir. Sabah rüzgarı, doğudan esen hafif, hoş bir rüzgardır. Genellikle hoş kokular getiren bir rüzgardır. Sabah esintisi, reyhan kokusu getiren gelin süsleyicisi anlamına gelen meşşata ile ilişkilendirilmiştir.

Nesîm-i şubh ki meşşâtâ-i reyâhîndür

*Seher çiçekler için levn levn düzdi hızâb*¹⁶⁰

K.XIII/7

1.4.10. Mimar

İmar eden, yapan demek olan mimar, yapı ile ilgili her türlü hususta görevli kişidir. Osmanlı Devleti’nde sarayın mutlaka bir mimar başı ve emrinde ser mimar ve mimar-ı sâni gibi ikinci derecede mimarlar ve kethüda ve çavuş adlı memurlar da bulunmaktaydı. Mimarların sefer sırasında ordu ile gidip harap olan yol, kale ve binaları tamir etme görevleri vardı. Ayrıca padişaha mahsus saray, cami ve hayır işlerinde kullanılacak binalar inşa etmişlerdir. Mimar başılık 1831 senesine kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra “Enbiye-i Hassa Müdürlüğü” kurulmuştur.¹⁶¹

Hamza Bey için yazılmış olan kasideden alınan aşağıdaki beyitte Hamza Bey adaleti ile harap olan yerleri imar eden her yeri donatıp, bayındır hale getiren, güzelleştiren bir mimara benzetilmiştir.

Çü ‘adl ü dâd eli oldı bu ‘âleme mi ‘mâr

*Bezendi yazı vü âbâd kıldı vîrânı*¹⁶²

¹⁵⁹ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://www.lugatim.com/s/me%C5%9F%C5%9Fata>, 20.01.2019.

¹⁶⁰ Reyhanların gelin süsleyicisi olan sabah meltemi, seher vakti çiçekler için renk renk kına ve allıklar hazırlar.

¹⁶¹ Pakalın, a.g.e., C.II, s. 535.

¹⁶² Bu aleme onun adalet eli mimar oldu. Ovayı donattı ve harabeyi bayındır hale getirdi.

1.4.11. Mu‘abbir

Rüya, ilk sûfîlerden itibaren tasavvufta önemli bir bilgi kaynağı olmuştur. İlk sufi müelliflerinden Kuşeyrî *er-Risâle* adlı eserinde rüyayı insanın kalplerinde yaratılan ve karar kılan şeyin tahayyül ve tasavvur yoluyla idrak edilmesi olarak ifade eder. Hazret-i Muhammed, “Rüyada beni gören gerçekten beni görmüştür, çünkü şeytan benim sûretime giremez” buyurmuştur (Buhârî, “İlim”,38, “Ta‘bîr”,10; Müslim, “Rü’yâ”,10-11; Tirmizî, “Rü’yâ”,4). Rüya ile alakalı hadislerden de hareketle olsa gerek sufiler rüyada Allah’ı, Hazret-i Muhammed’i ve evliyaları görmenin mümkün olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca tasavvufî anlayışta pek çok dini ve ahlaki hakikate rüyada ulaşılmıştır. Pek çok sûfî ve velî gördükleri rüyalar ile davranışlarına yön vermiştir.¹⁶³

Rüya tabirinin belirli usulleri vardır. Tasavvufî rüyalar enfüsî, tasavvufî olmayanlar âfâkî olarak yorumlanır.¹⁶⁴ Rüya yorumlamak için pek çok kılavuz eser kaleme alınmıştır. Tâbirnâme, rüyânâme gibi isimler alan bu eserler rüyada görülen şeylerin neyi sembolize ettiği hakkında bilgi vermektedir. Rüya tabiri yapan kişiye mu‘abbir denmektedir. Rüya tabir edenin Kur'an'da geçen sembolleri ve teşbihleri çok iyi bilmesi ve yorumlayabilmesi gerekmektedir.¹⁶⁵

Aşağıdaki beyitte âşık sevgiliyi rüyasında görmüştür. Bu rüyayı bir rüya tabircine yorumlatacağını ifade etmektedir.

*Gice kâdrinüñ berâtın nice görmişem felekden
Şoruram mu‘abbire kim diye ne haber görindi¹⁶⁶*

¹⁶³ Süleyman Uludağ, “Rüya”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruya#2-tasavvuf>, 12.01.2019.

¹⁶⁴ Uludağ, a.g.m., s. 310.

¹⁶⁵ İlyas Çelebi, “Rüya”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruya#1>, 12.01.2019.

¹⁶⁶ Gece senin değerinin/itibarının fermanını felekte nasıl görmüşüm. Ne haber göründüğünü rüya tabircisine sorarım.

1.4.12. Müneccim/ Remmâl

Müneccim, yıldızların hareketlerine göre belirli anlamlar çıkaran kişidir. İlmin adı İlm-i nücûm ya da ahkâm-ı nücûm olarak adlandırılırdı. Osmanlılardan önceki devletlerde de padişahlar beraberinde muhakkak müneccim bulunduruyorlardı. Fakat bunlar devlet teşkilatı içinde yer almıyordu. Müneccimbaşılık müessesesi Osmanlı'dan önceki devletlerin teşkilatları arasında olmazken tam olarak tarih bilinmemekle birlikte on beşinci yüzyılın sonlarında Osmanlılarda devlet teşkilatı içinde bulunan bir yapı haline geldiği bilinmektedir. Müneccimbaşılardan ve yardımcılarının görevleri; takvim, ahkam takvimi¹⁶⁷ hazırlamak, zayıç hazırlayarak uğurlu saatin¹⁶⁸ tesbitini sağlamaktır.¹⁶⁹

Remmâl ise “Remil denilen garip ilim yoluyla hükümler çıkaranlar, murat ve niyetleri haber verenler, falcılar hakkında kullanılan” bir tâbirdir.¹⁷⁰ Reml, Arapça kum demek olup kuma ya da kağıt üzerine noktalar koymak suretiyle gelecekte haber verme için kullanılan bir fal türüdür.¹⁷¹

Aşağıdaki beyitte müneccim ve remmalın hangi yöntemi kullanarak gelecek hakkında bilgi verdikleri açıkça belirtilmiştir. Şair bu iki gelecek habercisini hakikat yolunda olmamakla ve yıldız ve toprak tapıcısı olarak ifade etmektedir. Çünkü İslami inana göre gaybı sadece Allah'ın bileceği, Allah'tan başka kimsenin gaybdan haber

¹⁶⁷ Ahkam takvimlerinde padişah ve devlet ricalinden başlayarak her tabakadan insanların halleri hususunda hükümler bulunmaktaydı. Salim Aydın, “Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, No:1, 1995, İstanbul, s. 179.

¹⁶⁸ Uğurlu saat protokol kuralları arasında olduğundan padişah ile alakalı her türlü işte bu saat müneccimbaşılardan tarafından belirlenir ve ona göre hareket edilirdi. Başta hükümdarların cülus merasimi olmak üzere, kurultay toplantısı zamanının belirlenmesinde, savaş ilanında, hilat giyme merasiminde, sultan düğünü, has ahır atlarının çayıra çıkarılması, önemli yapıların (cami vb.) temel atma zamanları hep uğurlu saate göre yapılırdı. Bunların dışında köle satın almada, evlenmede, yeni elbise giymede, doğumda, kız-erkek nişanlanırken, nikah kıyılırken, yola çıkılırken, önemli bir memuriyete, işe veya okula başlarken küçük ve gündelik işlerde bile bu saate bakma geleneği vardı. Aydın, **a.g.m.**, s. 162-182.

¹⁶⁹ Aydın, **a.g.m.**, s. 159-371.

¹⁷⁰ Pakalın, **a.g.e.**, C.III, s. 28.

¹⁷¹ Onay, **a.g.e.**, s. 386.

veremeyeceği hususu muteber pek çok dini kaynakta zikredilmiştir ve dolayısıyla fal, kabul edilmeyen bir uğraş olarak görülmektedir.

*Hakikat ehliyiseñ Hakk'a tut yüzüñ dâyim
Ko tapsun ılduz u hâke müneccim ü remmâl* ¹⁷²

K.III/42

1.4.13. Nakkâş

Gerek el yazması kitaplara yapılan resimlere gerek minyatür denilen renkli insan ve manzara resimlerine nakış, bunları yapan kişiye de nakkaş denilmektedir.¹⁷³ Nakkâş, hayâlindekileri resme aktarmaktadır. Şiirimizde de âşık sevgilinin hayâlini, tüm güzellik unsurlarını bir nakkaş gibi gözüne ve gönlüne nakşetmektedir.¹⁷⁴ Bu yönüyle âşık ile nakkaş arasında şiir geleneğinde ilişki kurulmuştur.

Nakış işini yapan nakkaş, sevgilinin güzel yüzünde bir noktayı dâhi yapmayı, tasvir etmeyi becerse aşığa göre o nakkaş, bütün cihanın üstadıdır. Sevgilinin o erişilmez güzelliğinin bir noktasını bile tasvir etmeye en yetenekli nakkaş bile muktedir değildir.

*Kankı nakkâş kim ol dâyre-i hüsnüñden
Nokta taşvîr ide üstâd-ı cihândur bilürem*¹⁷⁵

G.CXXV/2

Aşağıdaki beyitte nakkaş sözüyle her şeyi yaratan, var eden Allah kastedilmiştir. Beyitte nakış, resmi bırak yani yaratılmışı bırak asıl olan yaratıcıya bak, denilmektedir. Yaratılanlara olan bağılıktan kurtul cenab-ı Hakk'ı an ve

¹⁷² Hakikat ehli isen daima Hakk'a yüzünü çevir. Bırak yıldız ve toprağa müneccim ve remmal tapsın.

¹⁷³ Celal Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, C.III, 2.bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 1496.

¹⁷⁴ Fatma Büyükkarcı Yılmaz, "Divan Edebiyatında Nakış ve Nakkaş 1: İlk Yüzyıllar", **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi** 12, İstanbul, 2014, s. 16.

¹⁷⁵ Senin güzelliğinin dairesinden hangi nakkaş bir nokta tasvir etse o nakkaşın cihanın üstadı olduğunu bilirim.

büyükliğini düşün. Böylece zikir ve muhabbet ile kalbin temizlensin ve imanının hakiki iman derecesine yükselsin demek istenmektedir.

*Gönlüm bu nakş u resmi ko nakkâşa kıl nazar
Gözle yakîn cemâlini gitsün hicâb-ı zan¹⁷⁶*

K.VII/22

1.4.14. Nessâc

Bkz: Meslek Erbâbı > Gazzâl Maddesi

1.4.15. Sakâ

Saka, genel manada su taşıyan, su getiren anlamına gelmektedir. Aynı zamanda Yeniçeri ocağının su ihtiyâcını temin edenler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Sakanın aslı Arapça bir kelime olan sakka’dır.¹⁷⁷

Evliya Çelebi *Seyahatname*’sinde üç tür saka teşkilatından bahseder. Birincisi, Yeniçeri Ocağı’nda bulunan sakalardır. Bu sakalar atlarının üzerlerine kırbanı¹⁷⁸ yükleyip atları çeşitli çiçeklerle, zillerle ve çingiraklarla süslerler. Atların başında beyaz sorguç vardır ve gayet ihtişamlı atlardır. Matara ve sumaklarla temiz su dağıtırlar ve zabitleri Yeniçeri Ocağı’nda bölükbaşılardan bir çorbacı sakabaşıdır. İkinci kısım ise şehir sakalarıdır ve bunlar askeri değildir. İstanbul’daki çeşitli çeşmelerden para karşılığı ayan ve eşrafa su taşırlar. Bu sivil sakalar da atlarıyla hizmet vermektedir ve bunlar da atlarını yeşil renkte yapraklarla ve çiçeklerle süslerler. Üçüncü grup sakalar yine sivildir. Evliya Çelebi bu kısmı “Esnâf-ı arka sakkâsı” diye

¹⁷⁶ Gönlüm! Bu nakış ve resmi bırak, yaratıcıya, yani Allah’a yönel. Ona tam inanmanın güzelliğini gözle ve iste ki kuşku perdesi ortadan kalksın.

¹⁷⁷ Pakalın, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁷⁸ Sakaların su taşıdığı, altı geniş, ağzı dar deriden kap, meşin su tulumu. Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi), <http://lugatim.com/s/k%C4%B1rba>, 29.12.2018.

adlandırmıştır ve yaya sakalardır. Arkalarında kırbaları ellerinde cam, billûr kâseler içinde akik vb. değerli taşlar parıldar ve saf su dağıtırlardı.¹⁷⁹

Divan şiirinde saka ile birlikte göz sıklıkla ilişkilendirilmiştir. Aşağıda bulunan ilk beyitte iki saka dediği aşığın iki gözüdür ve sevgilinin hizmetçisidir. Meşk, su tulumu anlamında kullanılan bir kelimedir ve burada aşığın gözleri meşke benzetilmiştir. Ve bu meşk aşığın göz yaşı ile doludur. Aşığın gözleri sevgilinin yoluna su yerine lal ve mercan yani kanlı göz yaşı döker. Günümüzde pek yapılmamasına rağmen yakın geçmişte toz kalkmaması için yerlere su serpilirdi. Sevilen bir kimse veya makam sahibi biri gelirken de üzerine toz sinmesin diye böyle bir uygulama yapılırdı. Beyitte de günümüze çok yakın zamana kadar gelen bu alışkanlığın uygulandığı göze çarpmaktadır.

*İki sakḳâ ḥâdimüñdür meşkini pûr-eşk idüp
Şu bigi döker yoluna la'l ü mercân gözlerüm¹⁸⁰*

G.CXXIX/6

Aşağıdaki beyitte mücerret bir unsur olan kavuşmayı getirecek bir sakadan bahsedilmektedir. Saka insanların susuzluklarını gideriyor. Su vererek insanların içini ferahlatıyor. Âşık için sevgiliye kavuşma da su gibidir. Beyitte bir çöl manzarası çizilmiştir. Ayrılık çölünde susuz yani sevgilisiz olan âşıklar ölünce onları yıkamak için su yerine göz yaşının kullanılmasını ifade etmektedir. Vuslatın su gibi düşünüldüğü beyitte bunu getirecek sakanın olmadığı ifade edilmiştir.

*Hicrûñ beriyyesinde şusuzın ölenleri
Yuğul gözi yaşıyla çü vaşluñ sakâsı yok¹⁸¹*

G.XCV/5

1.4.16. Sârbân (Deveci)

¹⁷⁹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.I, s. 261.

¹⁸⁰Gözlerim, su tulumunu gözyaşıyla dolduran iki saka hizmetçin gibidir ki, lal ve mercan dökerler.

¹⁸¹Ayrılığının çölünde susuzluktan ölenleri göz yaşıyla yıkayın çünkü kavuşmanın sakası yoktur.

Eski dönemlerde uzun seyahat ve ticari yolculuklar kervan halinde yapılırdı. Hint, İran ve Hicaz kervanları dönemin en büyük ticari kervanlarıydı.¹⁸² Bu kervanları yöneten ve yönlendiren kişiye sârbân denirdi ve deveci, kervanbaşı anlamına gelirdi. Ayrıca padişahların develerine bakanlar için de sârbân tabiri kullanılmakta idi. Padişahın develerinden sorumlu sârbânlar padişah saraydan uzaklaştığında çadırını da taşırlardı.

Aşağıdaki beyitte ifade edildiğine göre aşığın kervanını aklı, sabrı, canı ve gönlü oluşturur. Bu kervanın başında da sarban görevinde sevgili bulunmaktadır. Bu kervan sevgilinin yönetimiyle gider, sevgilinin peşi sıra yola koyulur. Âşık hasta olduğunu söyler. Sevgiliye mahmil¹⁸³ bağlayıp gitmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü sevgilinin ardınca aklının, gönlünün, canının ve sabrının gitmesini istemez.

*'Akl u şabr u cân u göñli kârbânı Şeyhî'nüñ
Hastedür iy sârbân bağlama mahmil gitme gel¹⁸⁴*

G. CXIV/7

Aşağıdaki beyitte kervanın -özellikle ağır Hicaz kervanlarının- yola çıkmadan önce çıkışını haber vermek için davul çalma geleneğinden bahsetmektedir.¹⁸⁵ Eskiden kervan yola çıkmadan önce yola çıkacağını haber vermek için davul çalınırmış.

*İy hufte gâfil olma ki tabl urdı sârbân
Cem ' eyle raħuñı ki revân oldı kârbân¹⁸⁶*

MUS.VI/1-1

¹⁸² Pala, **a.g.e.**, s. 257.

¹⁸³ “Deve, fil gibi hayvanların sırtına konan veya insanların omuzlarında taşınan, karşılıklı oturulacak şekilde yapılmış bir çeşit kapalı sepet, tahtirevan, mahfe”. Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi), <http://www.lugatim.com/s/mahmil>, 04.01.2019.

¹⁸⁴ Şeyhî'nin aklı, sabrı, canı ve gönlünün kervanı hastadır. Ey kervan başı! Yüklerini bağlama, deve üzerindeki sepet gibi olan mahmilleri bağlayıp gitme hazırlığı yapma. Gitme, gel.

¹⁸⁵ Pala, **a.g.e.**, 257.

¹⁸⁶ Ey uykuya dalmış kişi! Gaflete düşme; çünkü kervancı başı davula vurdu. Yol hazırlıklarını toparla ki kervan yola çıktı.

1.4.17. Sarrâf

Sarraf, “altın, mâdenî ve kâğıt paraları birbiriyle değiştirmeyi, bozmayı, tahvil alışverişi yapmayı meslek edinmiş kimse”¹⁸⁷ demektir. Değişik isimde ve ayarda yerli ve yabancı pek çok paranın kullanılması bunlar arasında fiyat farkı oluşturmuş, bu da para alıp satmayı ve aralarındaki farktan yararlanmayı meslek haline getiren aracı bir grubu, sarrafları ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁸

Sarrâf, eline gelen kıymetli maden veya taşların değerini bir görüşte anlar. Ya da ona değer biçmek sarrafın görevidir. Aşağıdaki beyitte âşık sevgilinin dudağının değeri konusunda ihtilafa düşmektedir. Bunu anlamak için en iyisi zamanın sarrafına sormalı demektir.

Bilmezem yâkût-ı ahmer mi lebûn yâ kût-ı rûh

*Bir şor iy şarrâf-ı devrân kim ne cevher devridür*¹⁸⁹

G.XXXIV/4

1.4.18. Sayyâğ/ Zerger

Altın ve gümüş işler yapan kuyumcu yerinde kullanılır bir tâbirdir.¹⁹⁰ Savvağ da bu anlamda kullanılan bir başka kelimedir. Kuyumcular Osmanlı döneminde sarayda Ehl-i Hiref (Esnaf birliği) teşkilatı içinde yer alırlardı. Sarayın özel kuyumcuları vardı. Ayrıca bu işi şahsi olarak yapan kuyumcular da mevcuttu. Özellikle Osmanlı’nın ekonomik olarak çok iyi olduğu dönemlerde ve özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde kuyumculuk ayrı bir öneme sahip olmuştur. Temin edilen pek çok değerli taş ve maden ocaklarda işlenmiştir. Bir kısmı padişah ve saray için üretilirken bir kısmı yabancılara hediye amacıyla üretilmiştir.

¹⁸⁷ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi), <http://www.lugatim.com/s/sarraf>, 04.01.2019.

¹⁸⁸ Ali Akyıldız, “Sarraflık”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/sarraflik#2-osmanli-donemi>, 04.01.2019.

¹⁸⁹ Dudağın kırmızı yakut mu ya da ruhun azığı mı bilmiyorum. Zamanın sarrafına sor ki hangi mücevher devridir.

¹⁹⁰ Pakalın, a.g.e., C.III, s. 132.

Toprak, çiğnenip geçilen son derece değersiz bir nesne olduğu halde sevgilinin ayak basmasıyla kıymetlenen bir nesne haline gelmektedir. Şiir geleneğinde sevgilinin ayak toprağı altın elde etmeye yarayan “cevher” olarak ifade edilir.¹⁹¹ Aşağıdaki beyitte şair, sabâ rüzgarını üstat bir sayyağa benzetir. Bu sayyağ sevgilinin -aynı zamanda değerli taş mahiyetindeki- ayağının tozunu cevher olarak kullanarak laleye lalden mamul bir külâh, nesrine altından bir taç yapacaktır. Aynı zamanda dükkanlarda değerli taş, altın ve gümüş ile uğraşan sayyagın tezgahının üstünde veya altında değerli taş ve madenlerin kırıntı veya tozunun birikmesi olası bir durumdur. Cevher tozu tamlaması bize bu durumu çağrıştırmaktadır.

*Cevherinden tozuñuñ üstad-ı şayyâğ-ı şabâ
Lâleye la'lin külâh nesrine tâc-ı zer düzer*¹⁹²

G.XXVI/2

Zerger de kuyumcu anlamına gelen başka bir sözcüktür. Beyitte gökyüzü kuyumcuya benzetilmiştir. Sabah olunca güneşin doğuşuyla birlikte gecenin karanlığı terk edilmiştir. Her yer altın ve gümüş gibi pırıl pırıl aydınlanmıştır. Saki de lal renkli şarabı sunarak ruhu besler, tıpkı güneş doğmuş yeni gün gibi canlanır, denilmektedir.

*Şubh-dem çün çarh-ı zerger yiri sîm ü zer kılar
Nite k'elde sâkî câm-ı la'li cân-perver kılar*¹⁹³

G.LXXII/1

1.4.19. Tabîb

Tabîb, hastalığın teşhisi, tedavisi ve halkın sağlığının korunması amacıyla görevli kişidir. Osmanlı döneminde tabipler sarayda görevli olanlar, askeri teşkilat

¹⁹¹ Şentürk, a.g.e., C.I-C.II, s. 455- 401.

¹⁹² Üstat kuyumcu sabâ rüzgarı, sevgilinin ayak tozunun cevherinden laleye la'lden külâh, nesrine altından taç yapar.

¹⁹³ Sabah vakti kuyumcu gökyüzü, yeryüzünü altın ve gümüş gibi yapar. Nitekim saki de elindeki la'l rengindeki şarap kadehini ruhu besleyen bir hâle dönüştürür.

içinde görevli olanlar, vakıf kuruluşlarında görevli olanlar ve esnaf tabib diye tabir edilen bu işi serbest olarak yapan tabip gruplarından bahsedilir.¹⁹⁴ Osmanlı şiirinde de âşık olan hastanın tabibi sevgilidir. Bu cihette şiir geleneğinde tabip-hasta ilişkisi âşık ve sevgili benzetmesiyle kullanılmışlardır.

Tabib, yeşilliğin yaşaması için su ne anlama geliyorsa âşık için de şarap o mahiyettedir, demektir. Tabib aşkın yaşaması için en önemli unsur olarak şarabı yani aşkı görür ve onu tavsiye eder.

*Ten bâğı sebze bigi suyu mey dimiş tabîb
Bustân ki vâkı ile şıvarılmaz harâb olur*¹⁹⁵

G.XXI/3

Sabâ rüzgarı, âşıkâ maşuktan haber getirir. Âşık, sabâ rüzgarını sevgiliye benzetir. Dertli olduğu için derdine derman olan bir tabib gibi görüp onu beklemektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi tabib daima sevgilidir.

*Şabâ demini nesîm-i habîbe beñzetdüm
N'idem çü derdlüyidüm ben tabîbe beñzetdüm*¹⁹⁶

G.CXXIV/1

Aşağıdaki beyitlerde de tabibin gül-şeker ve şerbet ile tedavi ettiği konusunda tedavi yöntemine dair ipuçları vardır.¹⁹⁷

*Yâ 'nî ki gönül ü cân tabîbi
Şayrusına gül-şeker getürdi*¹⁹⁸

G.CLXXX/5

¹⁹⁴ A. Altıntaş, H. Doğan, “Osmanlı’da Serbest Hekimlik Yapan Esnaf Tabip”, **Osmanlılarda Sağlık**, Ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul, 2006, s. 265.

¹⁹⁵ Tabib, yeşil bitkiler için su ne ise ten bahçesi için de şarap aynıdır demiş. Bahçe, zamanında sulanmazsa harap olur.

¹⁹⁶ Sabâ nefesini sevgilinin rüzgarına benzettim. Ne yapayım? Dertli olduğum için tabibe benzettim.

¹⁹⁷ Bu tedavi yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: “Hastalık ve Sağlık” bölümü.

¹⁹⁸ Gönül ve canın tabibi hastasına gül-şeker getirdi.

*İy hakîm itme şifâ rencümûze şerbet ile
İşk derdine devâ rûy-ı nigâr oldu yine*¹⁹⁹

G.CLV/6

1.5. Tipler

1.5.1. ‘Arûs

‘Arûs, gelin demektir. Gelin, boynunda gerdanlık, kulağında inci küpeler, güzel kokular sürünmüş, gözü sürmeli, yüzü duvaklı bir güzeldir. Gelin, bütün güzellik unsurlarını barındırır. Âşık, sevgiliyi geline benzetir ve şiirde de bu şekilde vardır.²⁰⁰

Osmanlılar, Orta Asya Türk kültürüne bağlı kalarak mızrakların uç kısmına “perçem” adı verilen ve yeniçeri taburlarına göre renkleri değişen kumaş veya kıl püsküller takarlardı.²⁰¹ Aşağıdaki beyitte mızrağın ucundaki bu perçem denilen püsküllerle gelinin evlenirken saçına takılan gelin teli denilen süs eşyası arasında bir ilgi kurulmuştur. Gelin teli bir iki milimetre eninde ince uzun gümüş tellerdir. Duvakla beraber baştan diz kapaklarına kadar sarkan, zenginlerde gümüş yerine altın olan bir süs aracıdır.²⁰²

*Devlet cemâli hattı tîgüñ yüzinde nokta
Nuşret ‘arûsı zülfi nîzeñ ucında perçem*²⁰³

KVIII/4

Aşağıdaki beyitte rengarenk olan yeryüzü bir geline benzetilmiştir. Bahar tasviri yapılan beyitte renk renk ve değişik kokularda çiçeklerle süslenmiş yeryüzü

¹⁹⁹ Ey tabib! Derdimize şerbet ile şifa vermeye çalışma. Aşk derdine deva yine sevgilinin yüzü oldu.

²⁰⁰ Pala, **a.g.e.**, s. 28.

²⁰¹ Tülin Çoruhlu, “Mızrak”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/mizrak#2-turklerde-mizrak>, 20.01.2019.

²⁰² Reşad Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s. 122.

²⁰³ Saltanat, yüzündeki ayva tüyleri kılıcın yüzeyinde nokta; zafer gelininin saç da mızrağın ucundaki püsküllerdir.

tıpkı süslenmiş bir gelin gibidir. Gelinin süslenme aracı olan gül suyundan da söz edilmiştir.

*Müzeyyen oldı yine yir ‘arûsı reng-â-reng
Saçar şabâ yüzine ebr şişesiyle gül-âb²⁰⁴*

K.XIII/6

Bu kez felek bir geline benzetilmiştir. Gelin gibi parlak olan felek her yeri ayna gibi ışıktandırır, denilmektedir. Şiir geleneğinde gelinin yer aldığı beyitlerde onun süslenme araçları da birlikte zikredilmiştir. Ayna da bunlardan birisidir.

*Niçe ki ferr ile cevlân idüp ‘arûs-ı felek
Münevver eyleye âyîne bigi meydânı²⁰⁵*

K.XIV/43

Aşağıdaki beyitte ay geline benzemektedir. Burada ayın güneşten aldığı ışıkla gece parladığı bilgisinden de bahsedilmektedir. Ayna, gelinin süslenme aracı olarak beyitte yer almıştır.

*Karşu tutar ‘arûs-ı kamer günden âyine
Ya ‘nî ki benzeye düzünüp yüzün ayına²⁰⁶*

G.CLX/1

1.5.2. Ayyâr

Ayyâr çok gezen, kurnaz, hilekar, hırsız, casus, dolandırıcı anlamlarına gelmektedir. Ayyârların sırtında dağarcık, içinde sapan ve kaya, dârû-ı huşber²⁰⁷,

²⁰⁴ Yeryüzü gelini yine rengarenk bir şekilde süslendi. Saba rüzgârı yerin yüzüne bulut şişesiyle gülsuyu saçar.

²⁰⁵ Felek gelini parlaklığı ile dolaşarak meydanı ayna gibi nurlandırır.

²⁰⁶ Ay gelini, güneşi ayna olarak kullanıp süslenerek senin ay gibi yüzüne benzemek ister.

²⁰⁷ Bir çeşit mükeyyiftir. Ayyârlar gece düşman ordusuna yaklaşınca dârû-ı huşberi saçarlardı. Bu madde düşman askerine etki edip uyuyunca aldıkları bilgileri kendi bölüklerine götürmek için kullanırlardı. Onay, a.g.e., s. 79

hançer ve bir iki elbise bulunurdu.²⁰⁸ Ayyarlar olumsuz icraatları sebebiyle daha çok yağmacı ve soyguncu bir zümre olarak ele alınmışlardır. Çoğunluğunu şehirdeki işsiz güçsüz kimselerin, topraksız köylülerin, ordudan ayrılmış askerlerin oluşturduğu ayyar sınıfı ülke içinde sürekli sorun oluşturmuştur.²⁰⁹

Şiir geleneğinde böyle bir tip sevgiliye ve onun güzellik unsurlarına benzetilir. Türlü türlü oyunlar peşinde olan sevgilinin kendisi, gözü, gamzesi, saçları birer ayyâr olarak nitelendirilmiştir.²¹⁰

Ayyâr olumsuz davranışlar teşkil eden ve daima insanların huzurunu bozan insan olarak bilindiğinden aşağıdaki beyitte sarhoş ayyâra uymanın bedeli kavga ve kargaşa olacağı ifade edilmiştir.

Göñül gözi hayâlinde olıma fitneden eymen

Çü uydı mest-i 'ayyâra ko çeksin şûr u gavgâyı²¹¹

G.CLXXXVII/4

Beyitte sevgilinin daima fitne peşinde olan gözü, kaşı, kirpiği gibi güzellik unsurları, ayyâra benzetilmektedir. Ayyâr gibi hilebaz ve dolandırıcı olan göz, kaş vesâir sevgilinin güzellik bağının adeta bekçisidir. Ayyâr, korku salan bir tip olduğundan burada sevgilinin güzelliğinin bekçisi olarak alınmıştır ki güvenliğin tam olduğu izlenimi verilmektedir. Korkutucu, gözü pek özellikleri sahip ayyâra rağmen benlerin çarçabuk içeriye girmesi de şaşkınlığa sebep olmuştur.

'Ayyâr-ı fitne bekçiyiken bâğ-ı hüsnüñe

Çâbük degül mi girdi gülistâna beñlerüñ²¹²

²⁰⁸ Onay, a.y.

²⁰⁹ Abdülkadir Özcan, “Ayyâr”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayyar>, 12.01.2019.

²¹⁰ Şentürk, a.g.e., C.I, s. 504-505.

²¹¹ Gönlün gözünde senin hayâlin varken fitneden korunamaz. Çünkü sarhoş ayyara uydu bırak şimdi kargaşayı ve kavgayı çeksin.

²¹² Fitne çıkaran hilekâr ayyâr, güzelliğinin bağına bekçiyken gül bahçesine benlerin girişi hızlı olmadı mı?

1.5.3. Cādû/Sehhâr

Cadı büyücü, sihirbaz anlamlarına gelmektedir. Kaynaklarda cadı, kocakarı görünümlü, kötülük ve büyü yapan bir varlık olarak tanımlanır. Hemen her tanımda cadıyla büyü arasında bir ilişki kurulur. Sevgilinin gözü, saçı, beni, gamzesi cadı olarak ifade edilir.²¹³

Aşağıdaki beyitlerin tamamında sevgilinin gözü cadıya benzetilmiştir. Bazen ata binip ok atan bir okçuya bazen zulmü ile aşığın gönlünü harap eden, dünyayı bu zulm ile dert ve cefa ile dolduran bir zalime bazen de zühdü ve dini terk ettiren birine benzetilmektedir.

*Cādû gözün çü fitneye binip atar hadeng
Sihir ile ay olur yayı kamçısı ejdehâ²¹⁴*

G.I/4

*Yine cādû gözün ne zulm ider kim
Bu gün devr içi pür-cevr ü sitemdür²¹⁵*

G.XIX/7

*Sihir ile harâb itdi gönül memleketini
Ol cādû gözünüñ dahı ne şûr u şeri var²¹⁶*

G.LIX/6

Zühd ü dîn fikri n'olur cādû gözini görelî

²¹³ Hilal Nayir, “Divan Şiirinde Cadı”, **Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri**, Adana, 2012, s. 164-166.

²¹⁴ Cadı gözün fitneye (ata) binip ok atar. Sihir ile ay yayı, ejderha kaçıışı olur.

²¹⁵ Yine cadı gözün nasıl zulm eder ki bugünkü çağ zulüm ve haksızlıkla doludur.

²¹⁶ Gönül memleketini sihir ile harap etti. O cadı gözünün daha ne kadar fesatlığı ve kötülüğü var.

*Giceler mest ü şehir deng ü humârem kime ne*²¹⁷

G.CLII/6

Sehhâr da büyücü anlamında kullanılan bir kelimedir. Burada da sevgilinin kaşı, büyü yapan büyücüye benzetilmiştir. Sevgilinin gözü ve kaşı bir büyücü gibi aşığa büyü yapma peşindedir.

Olmadı gönlüm alup ol kaşı sehhâr bu gün

*Cânum ister ki ala ol gözi mekkâr dirîg*²¹⁸

G.XCIII/6

1.5.4. Eşkiya (Harâmî/Ugrı)

Harâminin sözlük anlamı “haydut, yol kesen kimse, şakı”²¹⁹ demektir. Ugrı ise “hırsız” anlamında kullanılmaktadır. Haramiler ve hırsızlar genel anlamda zor kullanarak kişilerin mallarına el koyma, onlara maddi ve manevi zarar verme, hatta canlarına kastetme özellikleri ile eşkiyalık faaliyetinde bulunan kimselerdir.²²⁰

Aşağıdaki beyitlerde sevgilinin gözü ve gamzesi haramiye ve hırsıza benzetilmiştir. Sevgiliden daima ilgi bekleyen âşık bu konuda beklediğini bulamaz. Sevgilinin öyle bir gözü ve gamzesi vardır ki hedefi daima aşığın gönlüdür. Âşık daima can alıcı, kan dökücü gamzelere taliptir. Âşık gamzelerinin tesirini anlatmak için eğer o harami gamzelerine bir dur demezse sadece kendinin değil tüm cihanın harap olacağını, viraneye döneceğini söyler. Âşık acımasız sevgilinin tüm bu zulümlerine karşılık daima kanını helal eder. Kan helal etmek, Şer’i mahkemelerin olduğu

²¹⁷ O cadı gözünü gördüğümünden beri zühd ve din fikri ne oldu? Gece sarhoş ve sabah şaşkın ve sersemim. Kime ne?

²¹⁸ O büyücü kaşları bugün gönlümü almadı. Yazık ki o hilekar gözleri canımı almak ister.

²¹⁹ Kubbealtı Lugatı, “Hırsız”, (Çevrimiçi) <http://www.lugatim.com/s/h%C4%B1rs%C4%B1z>, 12.01.2019.

²²⁰Mücteba İlgürel, “Eşkiya”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/eskiya#2-osmanlilarda-eskiyalik-hareketleri>, 12.01.2019.

devirlerde maktulün ya da birinci derece varisinin “ben hakkımı helal ettim” demesiyle katil cezadan kurtulduğu durumdur.²²¹

*Şol harâmî gözüne kan içmek
Emdüğüñ süd bigi helâl iy dost²²²*

G.X/2

*Harâmî gözlerüñ ne kan içerse
Helâl olsun aña kim ‘ayn-ı hakdur²²³*

G. XLIV/6

*Didüm ki Şeyhî'yi 'ıškuñ didi ki öldüriser
Didüm harâmî gözüne didi ki kanı helâl²²⁴*

G.CIX/5

*Eydüñ içsün harâmî gözlerine
Ki itdi biñ Şeyhî bigi kanı helâl²²⁵*

G.CXI/8

*Ġamzesine harâmî gözlerinüñ
Hey dimezse cihân harâba gider²²⁶*

G. LI/5

*Gencînedür hayâlüne cân ğamzeñ uğrısı
Dil deldügi hazîne-i sultâna kaşd ider²²⁷*

G.XXXII/5

²²¹ Onay, **a.g.e.**, s. 270.

²²² Ey dost! O harami gözüne kan içmek emdiğin süt gibi helaldir.

²²³ Harami gözlerin ne kadar kan içerse helal olsun, hakkıdır.

²²⁴ Dedim ki aşkın Şeyhî'yi dedi ki öldürecek; harami gözüne dedim, dedi ki kanı helal.

²²⁵ Onun harami gözlerine söyleyin, içsin. Bın Şeyhî gibi kanını helal etti.

²²⁶ Harami gözlerinin süzgün bakışlarına dur demezse tüm cihan viraneye döner.

²²⁷ Cân, senin hayâlinin hazinesidir. Süzgün bakışlarının hırsızı, deldiği, parçaladığı gönülden sızarak sulatanın hazinesini (yani canı) çalmak ister.

Şair aşağıdaki beyitte bu kez sevgilinin kaşını hırsıza benzetmektedir. Kaşın en büyük özelliği eğri oluşudur. Bu eğrilik onun hareketlerinde de vardır. Asla dosdoğru olmaz.²²⁸ Bu sebeple sevgilinin eğri kaşını olumsuz bir unsur olan hırsıza benzetmektedir. Aynı zamanda halk arasında hırsıza “el eğri” denildiği bilinmektedir.

Didüm ki kâmetüñ âfet didi ne toğru haber

Didüm ki kaşlaruñ uğrı didi ne eğri hayâl²²⁹

G.CIX/3

1.5.5. Gedâ

Geda, dilenci ve fakir anlamlarına gelmektedir. Bazı mutasavvıf ve dervişler dünya malını terk edip fakir bir hayat tarzı tercih etmişlerdir. Ancak bu koşulsuz şartsız dilendikleri anlamına gelmemektedir. Sadece bir günlük yiyeceği olup da çalışabilecek haldeki kimse, ilim öğrenmekle ve öğretmekle meşgul ise, yiyecek istemesi caizdi. Onun dışında dilencilik ile geçinen kimseler hoş karşılanmaz, kabul edilmezdi. Melamilerin bunu kınanma ve nefis terbiyesi için bilinçli olarak yaptıkları bilinmektedir.²³⁰ Divan şiirinde âşık gedadır. Bundan hiçbir zaman şikayet etmez. Onun hâli kapı kapı dolaşarak dilenen bir dilenciden farksızdır.

Aşağıdaki beyitlerde âşık bir geda olarak ifade edilmiştir. Âşık, sevgilisinden ayrı kaldığında perişan haldeki bir dilenciden daha kötü durumdadır. Âşık tıpkı bir köpek gibi sevgilisinin kapısına yüz sürmeyi yeğler. Fakat bu makama kendini layık görmez. Kendi gibi dilencinin padişahlara layık yer olan sevgilinin eşiğinde işi yoktur. Yine âşık taht ve baht istemez. Onun için sevgilinin ayağının toprağı hepsinden değerlidir.

²²⁸ Pala, **a.g.e.**, s. 130.

²²⁹ “Boyun afet.” dedim, “Ne doğru haber.” dedi; “Kaşların hırsız.” dedim, “Ne eğri hayâl.” dedi.

²³⁰ Süleyman Uludağ, “Dilencilik”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/dilencilik#2-tasavvuf>, 25.01.2019.

*Dâr-ı gurbetde gedâ-yı der-be-derdendür beter
Ger ola yâr u diyarından ırâh Dârâ gârîb*²³¹

G.VIII/4

*N'olaydı it bigi yüzüm süreydüm işigine
Velî gedâ nitesi pâdişâ yirine geçer*²³²

G.LXVI/4

*Geda kim hâk-i pâyını nigâruñ tâc-ı ser kıldı
Gözine çöbce görünmez bu taht u bahtı sulţânuñ*²³³

G.C/2

Dervişler “keşkûl-i fukarâ” denilen bir çanak ile sokaklarda “şey’en lillâh” diyerek dilenmekte idiler.²³⁴ Şey’lillâh, dilencilerin günümüzde el açıp “Allah rızası için” demelerinin o günkü karşılığıdır.²³⁵ Aşağıdaki beyitlerde dilencilerin bu halleri ifade edilmektedir.

*Şey’ li'llahum işigüñdür iy şâh
‘Afveyle gedâ-yı bî-edebden*²³⁶

MUS.II/7-2

*Şanemâ lutf işiginde iderüz şey’li'llâh
Redd elin şunma ciğer pür-güher ü dest tehi*²³⁷

G.CLXXXVI/3

²³¹ Güzellik hükümdarı eğer memleketinden ve sevgilisinden uzakta olursa gurbette avare bir dilenciden beterdir.

²³² İt gibi eşiğine yüzümü sürseydim ne olurdu? Velakin dilenci nasıl padişah yerine geçer.

²³³ Âşık sevgilinin ayağının toprağını başına taç yapmıştır. Onun gözünde sultanın tahtı ve bahtı çöp kadar görünmez.

²³⁴ Uludağ, **a.g.m.**, s.300.

²³⁵ Şahin, **a.g.e.**, s.135.

²³⁶ Ey padişah, senin kapından “şey’en li'llah” diyerek dileniyorum. Bu edepsiz dilenciye bağışla.

²³⁷ Ey sanem! Lütuf eşiğinde Allah için bir şeyler isteriz. Ciğerimiz cevher dolu, elimiz boş bir şekilde bizi geri çevirme.

1.5.6. Kâfir

Arapçada *bir şeyi gizlemek, saklamak* anlamındaki *kufr* kökünden türeyen kâfir, Hakkı tanımayan bilmeyen, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan gibi anlamlara gelmesine rağmen Divan şiirinde çok geniş bir anlam çerçevesinde kullanılan kelime, sevgili ve rakibin olumsuz özelliklerini anlatmaya imkân verir.²³⁸ Bu başlık altında, Şeyhî Divanı'nında dinen "kâfir" yani Müslüman olmayanları işaret eden beyitler üzerinde duracağız.

Osmanlı toplumunda ve aydınında kâfir algısı Müslüman olmayan herkes için kullanılan genel bir kavram olarak yer almıştır. Osmanlı şair ve okuru kafir sözcüğünün, kendisi gibi imparatorluğun bir parçası olan gayrimüslimleri içine aldığını biliyordu. Fakat herhangi bir Müslüman için bir gayrimüslim dinen "kâfir" olmasına rağmen "öteki" yani gerçek anlamda kâfir olarak algılanıp ötekileştirilmiyordu.²³⁹

Divan şiirinde birinin imansızlığından kasıt Müslüman olmayışınadır. Aşağıdaki beyitlerde Hristiyan ve ateşperest bu anlamda kullanılmıştır. Beyitlerde kafirin sevgilinin güzelliği karşısında imana gelmesi yani Allah'a iman etmesi ve ondan başka yaratıcıyı kabul etmemesini ifade etmektedir.

Zulmetdeydük zülfi gibi vü yüz ile uş
*Tersâ bigiyüz kim yiñi îmana irişdi*²⁴⁰

G.CLXXXIV/5

Senüñ bu âyet-i hüsnüñ eger kâfirlere inse
*Diye kâfirler âmennâ ki lâ-ğallâka illâ hû*²⁴¹

²³⁸ Recep Demir, "Osmanlı Şiirinde Öteki ve Başkası Olarak Kâfir İmgesi", *Turkish Studies*, C.VIII, No:8, 2013, s. 434.

²³⁹ Demir, *a.m.* s. 433.

²⁴⁰ Tersâ, Hristiyan demektir. Şiir anlayışı çerçevesinde "kâfir" tüm bunları içine alan genel bir kavram olması dolayısıyla burada değerlendirmeyi uygun gördük.

²⁴¹ Eğer senin bu güzelliğinin âyetleri kâfirlere inse kâfirler: "İman ederiz ki Allah'tan başka yaratıcı yoktur." derler.

Anuñ rûşen yüzi nûrı getürdi gebri îmana

Anuñ fettân şaçı küfri çıkardı şûfi(y)i dinden²⁴²

1.5.7. Köle (Gulâm, Bende, Çâker, Esir, Kul)

Genel anlamda köle, savaşta esir edilen veya bir şekilde ele geçip satın alınan kişidir.²⁴³ Köleler emrindeki efendisinin malı konumunda olan ve her türlü istifadeye açık kişidir. Efendisi kölesini hususi işlerinde kullanabilir, hatta miras olarak devredilebilirdi. Divan şiirinde gulâm, bende, çâker, esir ve kul kelimeleri -aralarında küçük nüanslar olmasının yanında- tarif edilen bu kölelik vasfı için kullanılan kelimelerdir.

Gulam da köle anlamında kullanılan bir kelimedir. Gulamlar, esasen köle olmalarının yanında onların ayırıcı özelliği ücretli asker olmalarıdır. Osmanlı'da yaya veya atlı Kapıkulu ocakları askerlerinden Enderun, Birun gibi sarayın erkek hizmetkarlarına kadar uzanan çok yaygın bir kullanım alanı vardı.²⁴⁴ Beyitlerde efendisinin karşısındaki bir hizmetkarın elleri bağlı emre amade duruşu resmedilmiştir. Ayrıca bir işret meclisi tasviri yapılan ikinci beyitin yer aldığı gazelde de hoş sesli köle derken meclisin vazgeçilmez unsurlarından mutripten bahsediyor olmalı.

Benefşe zülfüñe her dem hezâr ahsent iy meh-rû

Kim aña sünbül ü 'anber gulâm olmuş eli bağlu²⁴⁵

²⁴² Onun parlak yüzünün nuru ateş-peresti imana getirdi. Onun fitne çıkaran saçının siyahlığı sûfiyi dinden çıkardı.

²⁴³ Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s. 360.

²⁴⁴ Abdülkadir Özcan, "Gulâm", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulam#3-osmanlilar>, 24.01.2019.

²⁴⁵ Ey ay yüzlü güzel! Menekşe kokulu saçına her zaman binlerce aferin. Ki ona sümbül ve amber eli bağlı köle olmuştur.

G.CXLIX/1

*Gel iy gulâm-ı hoş-nevâ bu demde şâd olmak revâ
İç şüiciyi kaygun şava benden tut iş bu pendî sen²⁴⁶*

G.CXLVIII/3

Çaker aynı zamanda hizmetçi, mülazım anlamlarında da kullanılmaktadır. Âşık sevgilinin daima kulu, kölesi ve hizmetçisidir. Bin canı da olsa âşık için gözünü bile kırpmadan vermeye her zaman hazırdır.

*Şehâ bu Şeyhî kuluñuñ var ise biñ cânı
Fidî durur yoluna çâker ise ancağ ola²⁴⁷*

G. V/7

Kul, sözlükte esir, köle anlamında yer alsa da Osmanlı'da kul, devşirme sistemiyle devletle zimmet akdi yapmış hür Hristiyan ailelerin çocukları için kullanılan devlet hizmetine girmiş, padişaha bağlı hassa askerleri için kullanılan bir terimdir.²⁴⁸ Beyitlerde de bu sebeple padişah ile birlikte kullanılmıştır. Şiirde sevgili sultan, âşık bir kuldur. Bu uğurda eza ve cefa çeker, onun esirgemesine, affına ve lütfuna muhtaçtır. Ama o her şeye rağmen sadakatin tek temsilcisidir.²⁴⁹

*Devletüñ işiğinde kim kamuya feth-i bâb olur
Biz kula kısm olan hemîn cevri ü gam u 'itâb olur²⁵⁰*

G.XXIV/1

Niçeme lâyık degül in 'âma lutfuñ 'âmdur

²⁴⁶ Ey güzel sesli köle bu zamanda mutlu olmak layık olandır. Benim verdiğim bu öğüdü sen tut: "İç şarabı. Kaygını gidersin."

²⁴⁷ Ey padişah! Şeyhî kulunun bin canı varsa senin yoluna fedadır. Köle (dediğin) bu kadar olur.

²⁴⁸ Abdülkadir Özcan, "Kul", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kul--osmanli>, 24.01.2019.

²⁴⁹ Pala, a.g.e., s. 66.

²⁵⁰ Senin saltanatının eşiğinde herkes muradına erer, murat kapıları açılır. Bizim gibi kölenin payına cefa, gam ve azarlama düşer.

*Hüsn-i zan kullara muhsin şehlerüñ ihsânıdır*²⁵¹

K.IX/47

*Çünkü gördüm saçınuñ bendine düşmüş kamu nâs
Bende oldum uş aña ben dahı nâ-çâr dirîğ*²⁵²

G.XCIII/3

1.5.8. Şâhid

Şâhid, “şehadet edici, bir şey hakkında gördüğünü veya işittiğini söyleyen”²⁵³, mahbûb, güzel kadın ve aynı zamanda işret meclislerinde bulunan nedim²⁵⁴ manasına gelmektedir. Şeyhî’nin Divan’ında bir şeyi gören, onun hakkında gördüğünü söyleyen ve sevgili anlamlarında yer almaktadır. Aşağıdaki beyit tevhid türünden bir kasiden alınmıştır. Dolayısıyla Allah’ın yarattığı her zerrenin onun varlığına ve yarattıklarına şahitlik edeceğini, bunu doğrulayacağını ifade etmektedir.

*Bu cümle keşret ile zerre zerre şâhiddür
Ki bir durur bu kamu fi ‘le muṭlaḳa fa ‘âl*²⁵⁵

K.III/38

Aşağıdaki beyit naat türünden bir kasideden alınmıştır ve Hz. Muhammed’in davetine ağaç, deve ve taşlar şahitlik etmektedir, denilmektedir.

*İrdi nebât u ma‘den ü ḥayvâna da‘vetüñ
Kim oldı şâhidüñ şecer ü üstür ü ḥaşâ*²⁵⁶

K.V/22

²⁵¹ Kimseyi ayrı tutmadığın, herkese açık olan lütfun kullara nasıl layık değildir. Kulları hakkında iyi düşünce besleme senin gibi lütuf sahibi padişahların işidir

²⁵² Bütün insanların saçının bağında tuzağa düştüğünü gördüm. Ne yazık ki ben de ona çaresiz bir şekilde köle oldum.

²⁵³ Pakalın, **a.g.e.**, C.III, s. 304.

²⁵⁴ Onay, **a.g.e.**, s. 428.

²⁵⁵ Bütün çokluk alemi zerre zerre tanıktır. Bu bütün işlere yapan birdir.

²⁵⁶ Bitki, maden ve hayvanlara davetin ulaştı. Ağaç, deve ve taşlar şahidin oldu.

Aşağıdaki beyitte de ise aşığın kanlı gözyaşı ve yürek yangını, tüm olup bitenlerin şahidi olarak gösterilmektedir.

*Şâhid-i 'adil gözüm yaşıyla gönlüm odıdur
'Ârif olan mâ-cerâm anlar güvâhumdan benüm²⁵⁷*

G.CXVI/7

²⁵⁷ Gözümün yaşı ve gönlümün ateşi adil şahidimdir. Arif olan benim bu şahitlerimden maceramı anlar.

İKİNCİ BÖLÜM

EĞLENCE HAYATI

Osmanlı'da çeşitli vesilelerle pek çok eğlence etkinlikleri düzenlenmekteydi. Ramazan ayında, dini bayramlarda, baharın gelişini kutlamak amacıyla, düğünlerde ya da sarayın tertiplelediği şenlikler, padişah çocuklarının sünneti ve düğünü gibi pek çok sebep ile toplanılmakta idi. Şeyhî'nin Divanı'nda da toplumun belirli günlerde ve çeşitli sebeplerle hoş vakit geçirdikleri, yedikleri, içtikleri zaman dilimleri sahneler halinde mevcuttur.

2.1 Düğün

Şeyhî, Anadolu Beylerbeyi olan Hamza Bey için yazdığı kasidede aynı zamanda onun düğününden bahsetmektedir. Şüphesiz devlet erkânının düğünleri şenlikli, halka sofralar kurulan, bolca yenilen, içilen, çeşitli eğlence etkinlikleri düzenlenen şölenler havasında yapılırdı.

Şeyhî'nin aktardığına göre büyük sofralar kurulur, nimetlerin kokusu dâhi bütün yaratılmışları doyuracak niteliktedir. Sofralarda çerezler, denizleri taşıracak çoklukta şerbetler bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde ziyafet sofraları açıkça anlatılmaktadır.

*Ne toy durur ki toyurdu kokuşu ni 'metiniñ
Perî vü cinn ü melek vahş ü tayr u insânı¹*

K.XIV/30

*Yığılsa nuğl u ni 'am kâha şaymaya kûhı
Akarsa şerbet ü şîre taşura 'ummânı²*

¹ Ne büyük düğün ki nimetinin kokusu peri, cin, melek, vahşi hayvan, kuş ve insanları doyurdu.

² Düğündeki nimetler ve çerezler yığılsa o nimetlerin yanında dağ saman çöpü gibi kalır. Şerbet ve sıra aksa okyanusları taşırır.

K.XIV/31

Sipîhr şofrası açar bu h^vâna mâ-ğazarı
Kûlîçe ay u güneş sevr ü berre biryânı³

K.XIV/32

Aynı zamanda neredeyse bütün eğlencelerin vazgeçilmez unsuru müzik ve danstır. Şeyhî aşağıdaki beyitte bu tür eğlencelerde çeşitli müzik aletleri çalınarak dans edildiğini ifade edilmektedir.

Çalar şehir def-i zerrîni şubh kavvâli
‘Aceb mi eylese her zerre rakş u cevânı⁴

K. XIV/33

2.2. Bayram

2.2.1. Dini Bayramlar

İslam dininin gereği olarak Müslümanlar Ramazan ve Kurban Bayramı olmak üzere iki dini nitelikli bayram kutlamaktadırlar. Ramazan Bayramı’nda Müslümanlar bir önceki ayı ibadetle geçirmenin ve Allah’ın rahmetine nâil olma ümidinin sevincini taşırlar.⁵ Kurban Bayramı ise Hz. İbrahim’in Allah’ın emri ile çok sevdiği oğlunu kurban etmesi ile ilgili verdiği imtihanın hatırasını taşımakta ve Müslümanlar bu imtihanın sevincini yaşamaktadırlar. Hz. İsmail’in kurban edilmesi hadisesi Kur'an-ı Kerim’de şu şekilde aktarılmaktadır: “*Ey Rabbim! Bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla. Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik. Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, “Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı*

³ Gökyüzü sofrası elinde olan güneşi ve ayı ekmek olarak, boğa ve koç burcunu da kebab olarak bu sofraya koyar.

⁴ Sabah şarkıcısı altın defî sabah vakti çalar. Her zerre dans etse ve dönse şaşılır mı?

⁵İbrahim Bayraktar, “Bayram”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayram#2-dini-hukumler>, 30.01.2019.

gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?” dedi. O da “Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın” dedi. Nihayet her ikisi de (Allah emrine) boyun eğip, İbrahim de ona (boğazlanmak için) yüz üstü yatırınca ona, şöyle seslendik: “Ey İbrahim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız. Şüphesiz bu apaçık imtihandır. Biz, (İbrahim’e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail’i) kurtardık.”⁶ Müslümanlar bu ibadet ile Allah’a kulluklarını göstermekte ve sosyal açıdan bakıldığında da yardımlaşma vesilesi olmaktadır. Bu gibi günler halk için daima özel ve kutsal hissedilen günler olmuştur. Bayram gelmeden belirli hazırlıklar yapılır, bayram sabahı bayram namazı kılınır ve herkesle bayramlaşılır, ziyaretler yapılır.

Osmanlılarda devlet merasimi olarak bayram kutlamaları ilk defa Fatih Sultan Mehmet zamanında kanunlaştırılarak belli kurallara dayandırılmıştır. Padişah, sabah namazını kıldıktan sonra Hırka-i Saâdet kapısının önünde taht kurdurur ve bayramlaşma belli protokol kurallarına göre başlardı. Tebrik merasimi bittikten sonra padişah bayram namazını kılmak için saraydan ayrılırdı. Namazdan sonra yapılan çeşitli etkinlikleri izlerdi. Bazen bayram şenlikleri halka açık büyük şenlikler halinde de düzenlenirdi.⁷ Yapılan çeşitli etkinliklerle bayram günleri, halkın eğleneceği özel günlerin başında geliyordu.

Aşağıdaki iki beyitte de bayram kelimesi ile birlikte Ay da yer almaktadır. Eskiler bir ay oruç tuttuktan sonra Ramazan Bayramı’na hilali görerek karar verirlerdi. Akşam olduğunda bölgenin en yüksek tepesine çıkıp hilali görmeye çalışırlardı.⁸ Hilali gördükten sonra da bayram ilan edilirdi. Beyitlerde bu uygulama hatırlatılmaktadır. Sevgilinin kaşları da hilale benzetildiğinden sevgiliyi görmek demek âşık için bayram geldi, demektir. Diğer beyitte de yine Ramazan ayında tutulan oruç ve nihayetinde bayrama ulaşma işlenmektedir. Âşık, sevgilisine kavuşamaz ve daima sabır orucu tutmaktadır. Ona göre böyle olursa binlerce bayrama erişebilir.

⁶ Kur'an-ı Kerim, Sâffât 37/100-107.

⁷ Özdemir Nutku, “Bayram”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayram#4-osmanli-donemi>, 30.01.2019.

⁸ Şentürk, a.g.e., C.II, s. 134.

*Kaşlarıñ yayını ‘id ayı gibi gözledüğüm
Bu ki cânım siperi terk ola kurbânıñ için⁹*

G. CXXXVI/5

*Şabr orucu yüzinden biñ ‘ide irişürüz
Yıllarda bir göricek sen gün şıfatlu ayı¹⁰*

G.CLXXVI/6

Şiir geleneğinde “kurban” ve “sevgiliye kurban olmak” mazmunu çok işlenmiştir. Ellerinden bir iş gelmeyen şairler “kurbanın olayım” demekle sevgililerini iknaya çalışmışlardır.¹¹ Beyitte âşık, sevgiliye kavuşma bayramına kurban olmak istemektedir. Beyitte tasavvufî anlamda fenâ ve bekâ makamları işlenmektedir. Fena, fani olmak, yok olmak anlamlarına gelmektedir. Nesnelerin kulun gözünde silinmesi, kişinin benliğini terk etmesi ve Hakk’ın zat ve sıfatında fani olması demektir.¹² Bakîlik, ebedilik anlamına gelen bekâ ise kulun, Allah’ın her şeyin üzerinde olduğunu görmesi ve kulun kendinden olandan geçip, Allah’a ait olanla bekaya ermesidir.¹³ Beyitte Kurban Bayramı’ndan bahsedilmektedir. Âşık sevgiliye kavuşmayı bir bayram olarak atfeder ve bu bayramda kurban olacaktır. Bu kavuşma ile tasavvufî anlamda bahsedilen fenâ makamını hiç yaşamadan doğrudan bekâ makamına geçecektir.

*Şeyhî vişâli ‘idine kurbân olur ise
Vaşl ola bir bekâya ki her giz fenâsı yok¹⁴*

G.XCV/7

⁹ Kaşlarının yayını bayram ayı gibi gözlediğim sevgili, sana kurban olmak için canımın siperini terk edeyim.

¹⁰ Senin güneş gibi parlak yüzünün ayını yılda bir görmek için sabır orucu tutarım. Bu oruç ile senin yüzünü görünce bin bayrama bedel bayrama erişiriz.

¹¹ Onay, **a.g.e.**, s. 299.

¹² Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, (Çevrimiçi) <https://tr.pdfdrive.com/tasavvuf-terimleri-ve-deyimleri-s%C3%B6zl%C3%BC%C4%9F%C3%BC-e40958472.html>, 11.02.2019.

¹³ Cebecioğlu, **a.e.**

¹⁴ Şeyhî kavuşma bayramında kurban olacak olursa fenâsı olmayan bir bekaya kavuşur.

2.2.2. Nevrûz

Orta Çağ'dan itibaren çeşitli Türk boylarınca tabiatın yeniden uyanışı ve tarımsal faaliyetlerin başlangıcı vesilesiyle düzenlenen 21 Mart bahar kutlamaları Nevruz olarak adlandırılmıştır.¹⁵ Güneş, her 365 gün ve günün dörtte birinde Hamel burcunun birinci dakikasında devrini tamamlamaktadır. Tekrar aynı vakitte dönmez ve her sene 365 gün ve bir günün dörtte biri olan süreden 11 dakika azalmaya devam eder. Güneş, 1461 sene sonra ilk konumunu gelir.¹⁶ Bu tarihte büyük kutlamalar düzenlenmiş ve halk yeni bir yılı ve baharı, tabiatın olağan coşkısına katılarak kutlamışlardır. Türkler için önemli bir tarih olan nevruz, şiir geleneğinde de dikkate değer şekilde işlenmiştir. Bahar mevsiminde halkın mesire alanlarında düzenledikleri yemeli içmeli eğlenceler her yönüyle şiire yansımıştır.

Aşağıdaki beyitte bu tarihte ayın Balık burcundan Koç burcuna geçtiği, artık kışın hükmünün kalmadığı, bahar başlangıcı olduğu ifade edilmiştir.

*Kış şıhnesine kalmadı 'âlemde bir 'amel
Burc-ı hamelde dikdi felek şâhı çün 'alem¹⁷*

K.X/4

Aşağıdaki beyitlerde görüldüğü gibi nevruz Şeyhî'nin beyitlerinde 'id ile birlikte anılarak bir bayram günü olarak ifade edilmiştir. Nevruzun bayram oluşunun yanında aynen dini bayram ve kandil geceleri gibi uğurlu, bereketli, kutlu bir gün olduğu üzerinde durulur.¹⁸ Gönle ferahlık veren nevruz, nimetlerle dolu bir bayram gibidir. Mübarek bir bayram vaktidir, canlar bağışlar.

Pîrûzdur bu rûz u hümâyûn durur bu dem

¹⁵ Şinasi Gündüz, "Nevruz", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/nevruz>, 30.01.2019.

¹⁶ Abid Nazar Mahdum, "Ömer Hayyam'ın Nevruz-Nâme'si Hakkında", **Türk Dünyası Araştırmaları**, No:144, 2003, s. 230.

¹⁷ Koç burcunda felek şâhı bayrağını diktiği için kış bekçisine âlemde yapacak bir iş kalmadı.

¹⁸ A. Azmi Bilgin, "Türk Edebiyatında Bayramlar ve Nevruz Bayramı", **Türk Dili**, C.LXXXV, No:613, Mayıs 2003, s. 451.

Kim hem-dem oldı ‘îd ile nev-rûz-ı muhterem¹⁹

K. X/1

*Âsâr-ı rahmet okıdı nev-rûz-ı dil-fürûz
Îsâr-ı ni ‘met eyledi çün ‘îd-i pür-ni ‘am²⁰*

K.X/2

*Dil nice şerh ide bu demi k'oldı müctemi ‘
‘îd-i sa ‘îd-sâ ‘at ü nev-rûz-ı rûh-dem²¹*

K.X/3

Nevruzda tüm alem yeni bir görünüşe kavuşur.²² Aşağıdaki beyitlerde görüldüğü gibi tabiat tıpkı bir işret meclisi gibi resmedilir. Bütün çiçekler şarap düşkünü gibidir. Ağaçlar sema yapar, çınarlar dans eder, kuşlar şarkılar söyler. Kimisi saçı saçar, kimisi de alkış tutar. Tasvirlerle göre tabiat bu hale gelmişken insanoğlu da ona eşlik etmiştir. Beyitlerden anladığımıza göre Nevruz kutlamaları için insanlar yeşil alanlara, mesire yerlerine gidip hem temaşâ yapıyor hem de meclisler kuruluyordu. Halk bu zamanda yiyiyor, içiyor, şarkı söyleyip, dans ediyordu.

*Gül meclisinde cümlesi ser-mest ü mey-perest
Her lâle bir piyâle vü her bir semen şanem²³*

K.X/10

*Bu nağmeler deminde ki ağaçlar semâ ‘urur
Kim kef çalar şalar başını kim saçar direm²⁴*

K.X/16

¹⁹ Bayram ile muhterem nevrüz bir araya geldiği için bu an uğurludur ve bugün parlaktır.

²⁰ Nimeti çok bayram, nimetlerini saçtığı için gönle ferahlık veren nevrüz bağışlanma eserlerini okudu.

²¹ Gönül bu zamanı nasıl anlatsın. Çünkü vakti uğurlu bayram ve canlar bağışlayan nevrüz bir araya geldi.

²² Cûd-ı bahâr ‘âleme virdi vücûd-ı nev / Âdem ki ‘ibret almaya ola bu dem ‘adem. (K.X/6).

²³ Gül meclisinde bulunan herkes sarhoş ve şarap düşkünüdür. Her lale bir kadeh ve her yasemin bir sanemdir.

²⁴ Bu nağmeler zamanında ağaçlar sema yapar. Kimi el çırparak başını sallar kimi para saçar.

*Gel bir teferrüç eyle nice rakş urur çenâr
Kuşlar terennüm ile çü düzetdiler nağam²⁵*

K.X/17

Aşağıdaki beyitte de yine bir bahar mevsimi ve “îd ayı” tabiri ile bunun bayram addedilen nevrûz günü olduğu anlaşılmaktadır. Nevrûz “câm” (kadeh) ile birlikte sıklıkla anılmaktadır. Bunun sebebi Cemşid ile alakalıdır. Efsaneye göre Hint ülkesinden gelen Cem, güneşli bir günde yüksek bir tepeye altın tahtıyla oturmuş, güneşin ışıklarıyla tahtın parlaması üzerine halk Cem’e Şid (Işıklı) unvanını vermiştir. Şarap, eğlence ve ihtişamı temsil eden Cem (Cemşid)’in tahta çıkış tarihi olan bugün (Nevrûz) yılbaşı ilan edilmiştir. Bu sebeple nevrûz ve bahar kutlamalarında sıklıkla kullanılmaktadır.²⁶

*Câm-ı zer tutduğı ‘îd ayı gibi devr-i felek
Ya ‘nî kim mevsim-i ‘işretdür ü devrân-ı kerem²⁷*

K.XI/3

2.3. Eğlence Meclisleri

Özenle tertiplenmiş bahçelerde şarap, saz, nedim ve şiirin temel unsur olduğu eğlence meclisleri düzenlenirdi. Şarap ve sazın olduğu, şarkıların söylendiği işret meclisleri sosyal hayatta karşımıza çıkan hadiselerdendir. Dönemine göre farklılık gösterse de görülmeye devam eden bu meclislerin unsurlarından olan şarap, kadeh, saki vesaire ifadeler klasik Türk şiirinde kullanılagelmiştir. Sosyal hayatın içinde ve sıklıkla karşılaşılan bu eğlence meclisleri şiir geleneğinde tasavvuf remizleri ile sembolik manalar barındıran şiirler haline de gelmiştir. Tasavvufî cephede saki mürşid, sevgili Allah, peygamber veya ilahi aşka ulaştıran mürşid, kadeh arifin gönlü,

²⁵ Gel bir gez, dolaş ki çınar nasıl dans eder, kuşlar beste yapıp şarkı söylediler.

²⁶ Saadet Karaköse, “Eski Türk Edebiyatında Nevrûz ve Nevrûzla İlgili Unsurlara Genel Bir Bakış”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, 2008, No:23-Bahar, s. 172-173.

²⁷ Şu zaman öyle bir cömertlik zamanı ve işret mevsimidir ki feleğin dönüşü ile altın kadeh tutarak katılır.

şarap ise İlâhi Aşk demektir. Tamamen tasavvufî içerikten oluşan bir metinde de sosyal hayata dair olan bu eğlence meclisleri ile karşılaşmak yukarıda bahsettiğimiz sembollerle gayet olağandır.

*Yürürseñ rezm içün ‘âlem tutarsın
Otursañ bezme câm-ı Cem tutarsın*²⁸

MES.I/10

Aşağıdaki beyitte özellikle bahar günlerinin vazgeçilmez faaliyetlerinden olan eğlence meclislerinin içeriği göz önüne serilmiştir. Beyitte de söylendiği gibi şarap, sevgili, çeng, ney, şair ve dolayısıyla gazel bu meclislerin temel yapı taşlarındandır.

*Şeyhî bahâr günleri menfa‘ati yok öğüdüñ
Fikr şarâb u şâhid ü çeng ü ney ü gazelledür*²⁹

G.XLI/5

Şairler de bu meclisin ana elemanlarından biriydi. Bu meclislere katılarak hünelerini göstermeye çalışırlar ve karşılığında câize alırlardı. Aşağıdaki beyitte tezyin edilmiş bir işret meclisi, gül yanaklı sakisi ve mutlu padişah ile hoş görünen bir ortam tasvir edilmiştir. Böyle bir ortamda şair de kendini güzel sesli bir kuşa benzeterek bu hoş meclisin tamamlayıcısı olmuştur.

*Meclis ârâste vü şeh ferrûh u gül-ruh sâkî
Şeyhî bu şöhet içün mürğ-ı hoş-elhân bigidür*³⁰

G.LXI/9

2.3.1. Meclis Erbâbı

2.3.1.1. Sâki

²⁸ Savaş maksadıyla hareket ettiğin zaman dünyayı alırsın. Meclise otursan cemin kadehini tutarsın.

²⁹ Şeyhî bahar günleri öğüdün bir faydası yok. Fikir şarap, sevgili, çeng, ney ve gazelledir.

³⁰ Meclis süslenmiş, padişah mutlu, saki gül yanaklıdır. Şeyhî bu sohbet için güzel sesli kuş gibidir.

Sâki, içki meclisinde kadeh dolaştırıp sunan kişi hakkında kullanılır bir tâbirdir.³¹ Saki eğlence meclislerin temel unsurlarından biridir. Meclise neşe ve canlılık veren odur.³² Yukarıda da bahsettiğimiz gibi şiir geleneğinde saki, tasavvufi izahta kullanılan sembol bir unsurdur. Saki, tasavvufi manada ele alınacak olursa o, müridine aşk şarabını sunan kâmil insandır, yani mürşiddir.

Şeyhî'nin şiirinde saki ile ilgili bazı özellikler izah edilmiştir. Aşağıdaki beyitlere göre sâki; gül yanaklıdır, ay suratlıdır, huri yaratılışlıdır ve Hüsrev sıfatlıdır. Aynı zamanda bir sevgili yerine düşünülerek İsa nefeslidir. Cana can katmaktadır. O Hızır'a benzer. Onun gibi yol gösterici, kılavuzdur. Bu son anlamıyla bir mürşidi tasvir ettiği açıkça ortadadır.

Meclis ârâste vü şeh ferrûh u gül-ruh sâkî
*Şeyhî bu şöhet için mürğ-ı hoş-elhân bigidür*³³

G.LXI/9

Şun şarâb-ı kevseri iy sâkî-i hûrî-nijâd
*Kim bu gün bâğ-ı cihân ravz-ı cinân bustânıdır*³⁴

K. IX/20

İy sâkî-i Hüsrev-şifat şun bâde-i gül-rengi sen
*V'iy muṭrib-ı şîrîn-nefes dek ṭurma depret çengi sen*³⁵

G.CXLVIII/1

Sikender 'îşin isterseñ cemende câm-ı Cem nûş it

³¹ Pakalın, **a.g.e.**, C.III, s. 98.

³² Pala, **a.g.e.**, s. 387.

³³ Meclis süslenmiş, padişah mutlu ve saki gül yanaklıdır. Şeyhî bu sohbette hoş nağmeli kuş gibidir.

³⁴ Huri yaratılışlı saki, kevser şarabını sun ki bugün alem bağı cennet bahçelerinin bostanıdır.

³⁵ Ey Hüsrev sıfatlı saki! Sen gül renkli şarabı sun. Ve ey hoş nefesli mutrip! Sakince durma, oynat elindeki sazı.

Ki sâkî Hızr-ı hâdîdür lebine âb-ı hayvânun³⁶

G. C/5

Aşağıdaki beyitte ay devri demek, Hz. Muhammed'in nübevvetinin geçerli olduğu zaman demektir. Ay yüzlü sakiye söyleyin ki bu zaman kamer devridir. Güneş gibi etrafında dolaşın çünkü devrin padişahı buradadır. Hz. Muhammed zamanıdır, denilmektedir.

Furşat-ı devr-i kamerdür sâkî-i meh-rûya diñ

Gün bigi devr eylesün kim şâh-ı devrân bundadır³⁷

G.XLV/2

Saki, dertlere derman olan, hastalara şifa bulan kişidir. Mecliste bulunanlara ondan derdine derman olmasını istemektedir. Sâkinin can bahşeden kadehinden şarap ile gönülleri huzura, rahata kavuşacaktır. Sabah güneşi nasıl yeryüzünü aydınlatıp can veriyorsa saki de elindeki şarap ile ruhları besleyicidir.

Sâkî şarâb şun ki bu gönlüm şafâ diler

Derdile haste cân kadehüñden devâ diler³⁸

MUS.IV/3-1

Şubh-dem çün çarh-ı zerger yiri sîm ü zer kıılır

Nite k'elde sâkî câm-ı la'li cân-perver kıılır³⁹

G.LXXII/1

2.3.1.2. Mutrib

³⁶ İskender'in zevk ve safa hayatını istersen çimende Cem kadehini iç. Çünkü sâkî ab-ı hayata giden yolu gösteren, hidayet veren Hızır'dır.

³⁷ Ay yüzlü sakiye söyleyin ki ay devrinin en uygun zamanıdır. Güneş gibi etrafında dolaş ki devrin padişahı buradadır.

³⁸ Ey saki! Şarap sun ki bu gönlüm huzur ister. Dertlerle hasta düşen can senin kadehinden ilaç umar.

³⁹ Kuyumcu felek sabah vakti yeryüzünü altın ve gümüşe çevirir. Saki elindeki kadehi can besleyici hale getirir.

Klasik şiirde mutrib, saz, sazende ve hanende topluluğuna verilen isimdir. Türk mûsikîsinde Mevlevihanelerde Âyîn-i Şerîf okuyan ve çalan dervişlerin tamamına bu isim verilmektedir. Hanende, gûyende anlamında da kullanılmaktadır.⁴⁰ Aşağıdaki beyitlerden anladığımıza göre tıpkı sâki gibi eğlence meclislerinin olmazsa olmaz unsurlarındandır.

*Muṭrib gerek kim mest olam sâkîyle hem-dest olam
Ben nîstlikde hest olam sen sâza zaḥmeñ urıgör⁴¹*

G. LX/2

*Yâr-ı sebük-rûḥ ile muṭrib ü sâkî yiter
İtmegil ayruḳ daḥı kimseyile ihtilât⁴²*

G. XCI/3

Mutrib, bezimde kah saz çalarak kah gazel ve şarkı okuyarak insanları eğlendirmektedir. Dinleyenler onun şeker gibi dudağından dökülen nağmelerle mest olmaktadır. O gönlü hoş nağmeleri tekrar etmesini isterler. Aynı zamanda güzel seslidir. Meclislerde hem çalıp hem söyleyerek bulunanları mest etmektedir.

*Muṭrib şeker lebinde ne rengîn gazel didüñ
Hoş-ḳavl ü ter-terânedür anı mükerrer it⁴³*

G. XII/5

*Sâzuñı muṭrib düzet Şeyhî sözün âğaz kıl
Şoḥbeti germ it ki ol lutf issi sulṭân bundadır⁴⁴*

G. XLV/7

⁴⁰ Yılmaz Öztuna, **Türk Musikisi Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1974, s. 53.

⁴¹ Ey mutrip! Benim sarhoş olmam, saki ile el ele olmam ve yoklukta var olmam gerek. Sen sazının mızrabına vur.

⁴² Hoş sohbet sevgili ile mutrip ve saki yeter. Yabancı kimse ile sohbet dâhi etme.

⁴³ Mutrip şeker gibi dudağın ile ne güzel gazel söyledin. O hoş sözleri ve yeni makamlı gazelleri tekrar et.

⁴⁴ Mutrip sazını ayarla, Şeyhî söze başla. Sohbeti hararetlendir ki o lütuf sahibi sultan buradadır.

2.3.1.3. Nedim/ Musâhib

Özellikle padişah veya devlet erkânı tarafından düzenlenen işret meclislerinde şairler kendilerini gösterme fırsatı bulurlardı. Şairler, padişaha veya devlet büyüğüne sunduğu şiirleri ile onların iltifatını alırdı. En büyük iltifat padişahın musâhibliği, nedimliği idi. Padişaha nedim olan kişi onun hep yakınında bulunan, padişahın onu özel yaşamına ortak yaptığı mühim bir figürdü.⁴⁵ Böyle bir fırsatı ele geçiren şair daima padişahın yanında olur gerekirse akıl hocalığı yapardı.⁴⁶ Aşağıdaki beyitlerde de nedim ya da diğer bir tabir ile musâhibin bu gibi görevlerinden bahsedilmektedir.

*Velî 'âkiller eydür⁴⁷ iy hudâvend
Nedîmidür hîredmend âdemüñ pend⁴⁸*

MES.I/17

*Her bî-haber muşâhib-i yâr olsa gam degül
Şâhib-dil olmayanlara şöhet ne fâyide⁴⁹*

G.CLIII/4

2.3.2. Meclisin Çeşitli Unsurları

2.3.2.1. Şarap

İçki ve içki ile ilgili kavramlar Osmanlı şiirinde geniş kullanım alanı bulmuştur. Yine sosyal hayatta karşılığı olan ve sarhoş edici bir madde olan içki, akılcı, deli divane edici özelliğiyle aşk yerine kullanılmış, daha doğrusu ilahi aşkı ifade eden bir ıstılah mahiyetinde kendine yer bulmuştur. Şeyhî'de de bu yönde bir

⁴⁵ Halil İnalçık, **Has-bağcede 'Ays u Tarab Nedimler Şâirler Mutrîbler**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mart 2015, s. 371.

⁴⁶ Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s. 667.

⁴⁷ Halit Bıltekin'in çalışmasında 'ider' olarak okunan kelime mana olarak uygunluk sağlaması açısından 'eydür' şeklinde ele alınmıştır.

⁴⁸ Ey padişah akıllı olan dostlar derler ki nasihat akıllı adamın nedimidir.

⁴⁹ Bilgisiz ve cahil olan yârin dostu olsa gam değil. Gönül sahibi olmayanlara sohbet faydasızdır.

kullanımın mevcuttur. Tasavvufi içerikli beyitlerde manayı aktarmak için şarabı ilahi aşk manasında kullanmıştır.

Divan şiirinde zengin bir kullanım alanına sahip olan içki, inceleme alanımızda olan söz konusu Divan'da da pek çok müradifi ile yer almaktadır. Şairler sarhoşluk veren maddeleri istedikleri zaman, gerek aralarındaki farkı gözeterek gerek gözetmeyerek kullandıklarından⁵⁰ tespitimize göre; şarab-ı 'unnâb, şarab-ı ergavânî, şarab-ı nâb, şarab-ı hass-ı mürevvâk, câm, dem-i 'ineb, mâ'ül-'ineb, bâde, süci, hamr, mey, mey-i ergavân, mey-i bâki, mey-i sâfi, sabûh, râh, mül, müdâm gibi kelimeler şarabın müradifi veya çeşiti olarak sarhoş edici içecekler için kullanılmıştır.

Bahar, tabiatın canlandığı, çeşitli renk ve türde bitki ve çiçekle güzel manzaraların oluştuğu, havanın da mutedil hale gelerek gezip dolaşmaya, oturup dinlenmeye uygun hale geldiği bir mevsimdir. İşte insana ferahlık ve keyif veren böyle bir ortamı tasvir eden şairler, şarabı da sanat malzemesi yaptıkları çiçekler, bitkiler ve ağaçlarla birlikte bu keyfli manzaranın tamamlayıcısı olarak kullanmışlardır. Aşağıdaki beyitte kullanılan "câm" kadeh anlamına gelen bir kelime olmasının yanında sıklıkla da şarap anlamında kullanıldığı bilinmektedir.

Bu gün ki mevsim-i güldür gerek ki câm içeler
*Neşât-ı 'îş ile her lahza şâd-kâm içeler*⁵¹

G. LXXVII/1

Aşağıdaki beyitler bize şarabın ne gibi maddelerden yapıldığı hakkında bilgi vermektedir. Unnâb, güzel kokulu, kırmızı renkli bir meyvedir. Eski tıpta kanı soğuttuğu ve kanı arıttığı için tercih edilirdi. Üzümün şekeri çok olduğundan dolayı bu şarabı içince kanı kaynayan şair, unnabdan yapılmış şarabı istemektedir. Çünkü unnabın şekerinin az olması sebebiyle şarabı içen kanını soğutmak istemektedir.⁵²

⁵⁰ Agâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyat: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, Ekim 2015, Dergâh Yayınları, s. 320.

⁵¹ Bugün gül mevsimidir ki şarap içmek gerektir. Zevk ve sefanın sevinci ile her an mutlu bir şekilde içsinler.

⁵² Onay, **a.g.e.**, s. 434.

Yine diğ er beyitte yer alan “m     -‘ineb”   z m suyu demek olan şarap için kullanılmış bir kelimedir.

S     sunıvır şar b-ı ‘unn b
*Kim  aynadı  an dem-i ‘inebden*⁵³

MUS.II/7-6

Ser-mest iderse ger beni m     -‘ineb n’ola
*Ma ‘  r tut ki s b    la anda ‘ilm-i Rab*⁵⁴

G.IX/2

B de-i gül-reng, g  l renkli kırmızı şaraptır. Ergavan ise yine kırmızı renkli bir    ektir. Mey-i ergavan da ergavandan yapılmış şarap demektir. Ergavan şarabının sarhoşu ayıltıcı, mahmurluk giderici ve ferahlık verici özelliğı bilinmektedir.⁵⁵

 y s    -i Hüsrev-şıfat şun b de-i gül-rengi sen
*V’iy mutrib-ı ş   n-nefes dek  urma depret  engi sen*⁵⁶

G.CXLVIII/1

‘ lem münevver oldu g  l g  list n gerek
*Meclis mu ‘ağır oldu mey-i ergav n gerek*⁵⁷

MUS.III/2-1

şarab-ı n b ve mey-i s     ikisi de halis, katışıksız şarap anlamlarına gelmektedir. Halis şarap,   z m n hiçbir maddeye ihtiyaç duymadan kendi kendine mayalanmasıyla elde edilmektedir.⁵⁸

⁵³ S     unnab şarabı sun ki   z m şarabından kanımız kaynadı.

⁵⁴ Eğer beni   z m suyu sarhoş ederse şaşılır mı? Onda Allah’ın ilminin olması önceliklidir (Hoş g r, çünkü bana beni terbiye edenin ilminden öğrenmişim.), hoş g r.

⁵⁵ Onay, **a.g.e.**, s. 174.

⁵⁶ Ey Hüsrev sıfatlı s    ! Sen g  l renkli şarabı sun. Ve ey hoş nefesli mutrip! Sakince durma, oynat elindeki sazı.

⁵⁷ Alem nurlandı, g  le gülistan gerek. Meclis güzel kokularla doldu, erguvan renkli şarap gerek.

⁵⁸ Savaşkan Cem Bahadır, “16. Yüzyıl Klasik Türk ş irinde şarap ve şarapla İlgili Unsurlar”, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul  niversitesi, 2012, s.39.

*Bende belâ vü hasret ü sûz-ı firâk-ı dost
Sende hevâ-yı şohbet ü 'îş ü şarâb-ı nâb⁵⁹*

K.XII/10

*Naşibüñ var ise şûfî şafâdan
Mey-i şâfî içüp şâf ol riyadan⁶⁰*

G.CXXXIX/1

Eskiden şarap, şerbet gibi içeceklerin içine güzel kokulu ve daha lezzetli olması için misk, kafur, reyhan gibi maddeler eklerlermiş.⁶¹ Aşağıdaki beyitte de gül suyu ve reyhan ilave edildiği anlaşılmaktadır.

*Çiçekler aldı ele la'l ü sîm ü zer akdâh
Kimüñ şarâbı gül-âbî kimisi reyhânî⁶²*

K. XIV/36

Şarap aşağıdaki beyite göre aklın düzenini bozmaktadır. Şarap içen âşık, şarabın verdiği etkiyle aklî melekelerini kullanmakta zorluk çekmektedir. Şair şaraptan da aslında bunu istemektedir. Çünkü zihninde hem sevginin hayâli hem de canın süsü diye tabir ettiği aşk dışındaki şeylerin aynı anda bulunmayacağını da belirtmektedir. Tasavvufî manada zaten akıl ve aşk bir arada bulunmamaktadır. Akıl aşkın zıddı olarak kabul edilir ve aşk akıldan üstün tutulur.⁶³ Aklın düzeninin bozulmasını ve sâfî aşkın kalmasını arzular.

Sâkî getir şarâbı vü boz 'akl düzgünün

⁵⁹ Bende olan, bela, hasret ve dost ayrılığının yanıklığı, sende olan ise sohbet havası, zevk ü sefa ve halis şaraptır.

⁶⁰ Ey şûfî gönül hoşluğundan nasibin varsa saf şarap içip riyadan arın.

⁶¹ Muhammet Nur Doğan, "Divan Şiirinde "Şarap" Metaforları", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXXVIII, No:1, İstanbul, 2008, s. 94.

⁶² Çiçekler ellerine lalden, gümüşten ve altından kadehler aldı. Kimisinin şarabı reyhandan, kimisinin gülden yapılma idi.

⁶³ Süleyman Uludağ, "Akıl", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/akil#3-tasavvuf>, 16.02.2019.

*Yâ raht-ı cân şığa bir eve yâ hayâl-i dost*⁶⁴

G.XI/3

Şiir geleneğinde âşık daima hasta, sevgili ise ona derman bulan tabiptir. Aşk derdiyle yataklara düşen âşık derdine çareyi şarapta bulur. Şarap, hastalara ilaç mahiyetindedir. Derde derman, gönüllere huzur ve afiyet vermektedir. Ayrıca bir sebze için su ne demekse aşığın canı için de şarap o değerdedir.

Sâkî şarâb şun ki bu gönlüm şafâ diler

*Derdile haste cân kadehüñden devâ diler*⁶⁵

MUS.IV/3-1

Ten bâğı sebze bigi suyu mey dimiş tabîb

*Bustân ki vâkı ile şuvârlmaz harâb olur*⁶⁶

G.XXI/3

Beyitte hamr, şarap anlamında kullanılmıştır. Sevgilinin sarhoş edici gözünün zamanında âşık, şaraba yemin etmiştir. Yani ondan uzak duracağını söylemiştir. Fakat o şarap yeminini bozduran yine şarap ve kadeh olmuştur.

Mest gözün devrinde hamra nice 'ahd itdüm velî

*Viren ol peymânî bâda bâde vü peymânedür*⁶⁷

G.LXXIX/5

Yine aşağıdaki beyitte müliden yani şaraptan hem de gül mevsiminde bir daha içmeyeceğine söz vermenin, tövbenin münasip bir durum olmadığını ifade eder. Şiir geleneğinde gül Hz. Muhammed'i sembolize etmektedir. Gül zamanı, gül devri

⁶⁴ Sâkî, şarabı getir ve aklın düzenini boz; çünkü bir eve ya canın yükü ya da dostun hayâli şıgar.

⁶⁵ Sâkî, sen şarap sun. Çünkü gönlüm huzur ve mutluluk ister. Dert ile hasta olan gönül can (ruh), senin kadehinden deva bekler.

⁶⁶ Tabib, yeşilliğin suyu ne ise ten bahçesinin suyu da şaraptır diyor. Zamanı geldiğinde sulanmayan bahçe harap olur.

⁶⁷ Sarhoş gözünün devrinde şaraba yemin ettim lakin o yemin bozan yine şarap ve kadeh oldu.

şeklindeki kullanımlar ise Hz. Muhammed'in peygamberliği zamanı için kullanılmaktadır. Şaraptan kasıt ilahi aşk olduğundan beyitte gül devrinde yani Hz. Muhammed zamanında ilahi aşkın olmaması reva değildir, denilmektedir. Tevbeden bahsedilmesi ise kulun her durumda tevbe edilmesi gerektiğinin bilincinde olması gerektiğindendir. İlahi aşka tutulanlar bu aşkın sarhoşluğuyla hallerine mağlup düşerek zâhirde İslam'a uygun olmayan bazı sözler söyleyebilir veya manevi keşiflerinde hataya da düşebilirler. Bu da tevbeyi gerektirir.

*Revâ mı tevbe dem-i gülde mülden iy sâkî
Feķultü tubtu ileyh "inneħû hüve't-tevvâb" ⁶⁸*

K.XIII/24

Bildiğimiz ilk yazılı kaynak Orhun Abidelerinden itibaren belli başlı Türkçe verilmiş kaynaklarda içki anlamında "süci" kelimesi yer almaktadır.⁶⁹ Türkçe şarap demek olan kelime Şeyhî'nin Divanı'nda da yer almaktadır. Beyitte şarabın kaygıları defedici özelliğinden bahsedilmektedir.

*Gel iy ğulâm-ı hoş-nevâ bu demde şâd olmak revâ
İç şüciyi kayguñ şava benden tut iş bu pendî sen ⁷⁰*

G.CXLVIII/3

Şarap, Müslümanlarca haram olan içeceklerdendir. Kişiyi sekr haline sokacak şarap veya herhangi bir içecek İslâm dininde yasaklanmıştır. Âşıklar bu yasağın farkındadır. Ama onlara şarap haram değildir. Onlara göre âşıktan başkasına şarap yine haramdır. Şeyhî bu beyitte de şarabı tasavvufî manada kullanmıştır. Beyitte kastedilen ilahi aşktır. Ancak böyle bir aşk şarabı haram sayılamaz.

⁶⁸ Ey sâki! Gül mevsiminde şaraba tövbe etmek münasip midir? Ve O'na tövbe ettim ki "Şüphesiz O tövbeleri kabul edendir."

⁶⁹ Şerife Yağcı, "Klasik Şiirimizdeki İçki Terimleri Üzerine", **Türk Kültürü**, Ankara, Şubat 2002, C.XL, No:466, s. 96.

⁷⁰ Ey hoş sesli köle! Bu zamanda mutlu olmak münasiptir. Şarap iç ki kaygın gitsin. Sen benim verdiğim bu öğüdü tut.

*Hûn-ı ciger ki câm ile cânâ müdâmdur
Bu hamr gayr-ı 'âşıka iy dil harâmdur⁷¹*

G.LXIX/1

Din görevlileri üzerlerine düşen vazife gereği şarabın her nev'inin haram oluşu hakkında halkı bilgilendirmektedirler. Aşağıdaki beyitte müftü, dinin zahirine göre hükmeden ve ilahi aşka tutulanları anlayamayan ve rindin karşı tipi olan zahidi temsil eder. Şaraptan kasıt yine ilahi aşktır.

*Lebüñle câm-ı müdâmı harâm ider müftî
Helâl ıduğına 'akl ol şaraba şâhiddür⁷²*

G.L/3

Şairler şiirlerinde şarap konulan kap olarak kabağı kullanmışlardır. Şiir geleneğinde sevgiliye kavuşma arzusuyla yanıp tutuşan aşığın gözleri kadehe, hasret ile birlikte kavuşamama ıstırabı sonucu akıttığı kanlı gözyaşları şaraba benzetilmiştir.⁷³

*Dil gamzesini görmeyeli meyli yoh meye
Yaşum şarâb olup kabağum tolu câmdur⁷⁴*

G.LXIX/7

Aşağıdaki beyitte rind tipi ele alınmaktadır. Rind, dünya malından elini ayağını çekmiş, gösteriştan uzak, zahit tipinin düşmanıdır. Tasavvufi bir boyutta işlenen beyitte mey ile ilahi aşk ifade edilmekte ve rind tipinin bakış açısıyla şarap, dünyadan ve dünyadaki tüm varlıklardan üstün tutulmaktadır.

Şol rind kim yâr u meyi cân u cihândan yig göre

⁷¹ Ey gönül! Ciger kanı kadeh ve cana şaraptır. Bu şarap âşıktan başkasına haramdır.

⁷² Müftü, sevgilinin dudağıyla şarap kadehini haram eder. O şarabın helal olduğuna akıl şahittir.

⁷³ Doğan, **a.g.m.**, s. 82.

⁷⁴ Gönün sevgilinin bakışını görmeyeli beri şaraba meyli kalmamıştır. Göz yaşı şarap, göz kapağı dolmuş kadeh olmuştur.

*Ger bî-ḥaber inkâr ide ben cândan ikrâr eyleyem*⁷⁵

G. CXXI/3

Râh, şarap anlamında kullanılan diğer bir kelimedir. Şarap aşağıdaki beyitte de huzuru arttırması ve cana ölümsüzlük vermesi özellikleri ile ele alınmıştır.

*Ne râḥ durur bu râḥat-efzâ
Kim rûḥa virür ḥayât-ı bâkî*⁷⁶

MUS. II/4-2

Müdâm da şarap anlamına gelen bir başka sözcüktür. Müdâm kelimesi aynı zamanda devamlı, sürekli anlamlarına gelmektedir. Şair de bunu tevriyeli bir şekilde kullanmıştır. Şarap içenin safa bulacağını ama onu sürekli olarak, arka arkaya içmesi gerektiğini söylemektedir.

*Müdâm kim ki içerse şafâ virür lîkin
Şafâsı anda durur ki anı müdâm içeler*⁷⁷

G. LXXVII/4

Puhte, bir şarap çeşidi ve olgun anlamlarında tevriyeli olarak kullanılmıştır.⁷⁸ Puhte olgunlaşmış, yıllanmış şarap anlamındadır. ⁷⁹ Şarab-ı hâm da yine bir şarap türüdür. ⁸⁰ “Sûdî, şerhinde “hâm” sözcüğünü; ‘Şol şaraba dirler ki küpte veya fiçda kaynayup köpük atması geçmemiş ola, yani henüz kaynamakta ola.’ şeklinde açıklamaktadır.”⁸¹ Puhte ile şarab-ı hâm birbirinin zıddı olarak kullanılmıştır. Puhte

⁷⁵ O rind ki sevgiliyi ve şarabı candan ve dünyadan üstün görür. Bunu anlayamayan inkar ederse de ben gönülden kabul ederim.

⁷⁶ Huzuru arttıran şaraptır ki cana ebedî bir hayat verir.

⁷⁷ Kim şarap içerse (o şarap) ona gönül hoşluğu verir. Lakin onun safasını almak için sürekli içmek gerekmektedir.

⁷⁸ Tarlan, **a.g.e.**, s.197.

⁷⁹ Bahadır, **a.g.e.**, s. 65.

⁸⁰ Tarlan, **a.g.e.**, s. 196.

⁸¹ Saniye Eraslan, “Kavramların Anlamlandırılmasında Şerhlerin Yeri: Sûdî’nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız’ı Örneği”, **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, C.II, No:4, 2018, s. 189.

olgun, yıllanmış şarap iken şarab-ı hâm “alkolü alınmamış, dînen haram sayılan şaraptır.”⁸² Beyite göre şarab-ı hâm olgun kişilerin tercih ettiği bir şarap çeşididir.

*Nedir şu puhte kim anı içer bu gün her hâm
Gerek ki puhte olanlar şarâb-ı hâm içeler*⁸³

G.LXXVII/5

2.3.2.2. Kadeh

Kadeh, içki konulan kap anlamına gelmektedir. İşret meclislerinde şarabı koymaya yarayan çok çeşitli içki kablârı kullanılmıştır. İncelediğimiz divanda Şeyhî, kadeh anlamına gelen sagâr, peymâne, ab-ı huşk, rıtl-ı girân, câm, câm-ı cihân-nümâ, piyale, tolu, ayak, cam-ı cihan-bîn, kabak, kâse gibi isimleri zikretmiştir.

Peymane büyük kadeh, ölçek anlamına gelmektedir.⁸⁴ Beyitte sarhoşun mevcut halinin sorumlusu kadehtir. Kadeh, şiirde sevgilinin ağzına; dudakları ise kırmızı olmasından dolayı şaraba benzetilir. Beyitte sarhoş olmasının sebebi olarak sevgilinin ağzı ve dudağı gösterilir.

*Ger bini harâbâtda ser-mest görüriseñ
Var cürmini sen sâgar u peymânedan iste*⁸⁵

G.CLXVIII/2

Aşağıdaki beyitte kadehin yapı malzemesi hakkında bilgi bulunmaktadır. Sâgar-ı zerrin, altından mamûl bir kadehten bahsedilmektedir.

Dut imdi sâgar-ı zerrîn kem olma nergisden

⁸² Eraslan, **a.m.**, s. 190.

⁸³ Nedir şu şarap ki onu bugün her tecrübesiz kişi içer. Olgun kişilerin ham şarap içmeleri gerekmektedir.

⁸⁴ Onay, **a.g.e.**, s. 377.

⁸⁵ Eğer beni meyhanede sarhoş görürsen bunun suçunu kadehten sor.

*Benefşe bigi gözetme gam u perişânî*⁸⁶

K.XIV/37

Tolu, şarap kadehi anlamına gelmektedir.⁸⁷ Şairler tolu kelimesini genellikle tevriyeli olarak kullanmışlardır. Âşıklar şarabın verdiği baş ağrısından dolayı sıkıntı çekerlerse tam olarak dolmuş bir kadeh şarapla sıkıntılarının gideceği ifade edilmektedir.

Humâr zahmet iderse tolu tolu şunalar

*Ėadehde cür'a kıomayup anı tamâm içeler*⁸⁸

G.LXXVII/3

Ayak kelimesi, eski şiirde organ adı ve kadeh anlamında çoğu kez tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır. Ayak kelimesinin kökeni ile alakalı antik çağlarda kullanılan ayak biçimindeki kadehlere kadar uzandığı bilinmektedir. Beyitte ayak kelimesi kadeh manasında kullanılsa bile organ anlamının zıttı olarak “el” ve “baş” kelimeleri de beyitte verilmektedir.⁸⁹ Aşağıdaki beyitte de hem organ anlamına gelen ayak hem de kadeh anlamına gelen ayak olmak üzere iki kez kullanılmıştır. Şiirde kadehten kasıt çoğu zaman şaraptır. Beyitte de şair kadeh diyerek şarabı kastetmiştir.

Baş urup ayağıña el bağlar

*Sen ayağ içicek benîn ü benât*⁹⁰

K.XV/34

Rıtl-1 girân bir okkalık, büyük ağır kadeh⁹¹ anlamındadır. Okçuluk gibi dikkat gerektiren bir işi yapanların şarap içmesi, işlerini iyi yapamamalarına ve hedefi şaşırmalarına sebep olacaktır. Burada kadeh anlamına gelen diğer kelimeler yerine

⁸⁶ Artık, altın kadehi eline al ve nergisten geri kalma. Menekşe gibi gam ve perişanlık bekleme.

⁸⁷ Yağcı, **a.g.m.**, s. 102.

⁸⁸ Baş ağrısı sıkıntı verirse tam dolu kadeh sunsunlar. Kadehin dibindeki tortuyu dâhi bırakmayıp tamamını içsinler.

⁸⁹ Şentürk, **a.g.e.**, C.I, s. 443.

⁹⁰ Sen şarap içince oğlanlar ve kızlar ayağına baş vurup el bağlarlar.

⁹¹ Onay, **a.g.e.**, s. 389.

“rıtl-ı girân” tercih edilmesinin sebebi büyük bir kadeh olması ve dolayısıyla çok fazla sarhoş olmalarından dolayı olmalıdır.

*Şol iki tîr-zen sebük-endâz olduğu
Tañ mı durur çü her gice rıtl-ı girân çeker*⁹²

G.XX/3

“Câm- cihan-nümâ”, “câm-ı cihân-bin” isimleri ile yer alan dünyayı gösteren kadeh anlamında kullanılan terkipler İran hükümdarı Cem tarafından imal edildiği kabul edilen kadeh için kullanılmaktadır. Çok uzakları gösterme özelliğine sahip olduğundan dünyayı gösteren kadeh şeklinde nitelendirilmiştir.⁹³

*Cihân fütûhına Cem câmdur dimiş miftâh
Gelüñ mülâzım-ı câm-ı cihân-nümâ olalum*⁹⁴

G.CXIX/5

*Sâkıyâ câm-ı cihân-bîn şun ki rûşen göstere
Gün yüzüñ âyînesi ‘aksini kim sâgardadur*⁹⁵

G.LXIII/6

Piyale kadeh, bardak demektir.⁹⁶ Lalenin şekli itibariyle kadehe benzemesinden hareketle, beyitte piyale laleye benzetilmiştir.

*Gül meclisinde cümlesi ser-mest ü mey-perest
Her lâle bir piyâle vü her bir semen şanem*⁹⁷

K.X/10

⁹² O iki okçunun hedefi şaşırmalarına şaşılmı mı? Çünkü her gece büyük dolu kadeh (şarap) içerler.

⁹³ Tahsin Yazıcı, “Câm-ı Cem”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/cam-i-cem>, 19.02.2019.

⁹⁴ Cem, kadeh cihanın fethedilmesi için anahtardır demiş. Gelin, cihanı gösteren kadehin peşinden giden olalım.

⁹⁵ Ey saki! Cihanı gösteren kadehi sun ki, güneş gibi olan yüzünün aynasının kadehe yansıyan görüntüsü daha duru görünsün.

⁹⁶ Onay, a.g.e., s. 379.

⁹⁷ Gül meclisinde herkes sarhoş ve şarap düşkünüdür. Her lale bir kadeh ve her yasemin bir puttur.

Ab-1 huşk, kelime anlamı “kuru su” olmasının yanında şiirde genellikle cam, kadeh anlamında kullanılmaktadır. Beyitte ab-1 huşk kadeh, nâr-1 ter terkihi ile de şarap kastedilmektedir. Ayrıca beyitte ab-1 huşk ve nâr- ter terkipleri ile birlikte şair hava ve toprak kelimelerini de kullanarak anâsır-ı erbaayı tamamlama gayretindedir.⁹⁸

Ger hevâ serdlik idüp kâfur ide hâki ne ğam
Aña k'âb-ı huşk içini tolu nâr-ı ter kıılır⁹⁹

G.LXXII/3

Kabak, aşağıdaki beyitte şarap kadehi anlamında kullanılan bir diğer kelimedir. Eskiden cam yaygın olmadığından sadece varlıklı kimselerin kullanabileceği bir malzeme olduğundan su kabağının içi oarak kullanım yaygın idi. Kadeh olarak da kullanılmaktaydı.¹⁰⁰

Hayâl-i çeşm-i mahmûruñ oturup dil otağında
Ciger biryân idüp her dem kabağum pür-şarâb eyler¹⁰¹

G.LXXX/3

Kâse, “içine mâyi şeyler konan kap”, kadeh yerinde de kullanılmıştır.¹⁰² Aşağıdaki beyitte yine şarap konucak kap anlamında kâse kullanılmıştır. Burada kâsenin mercan renkli olduğu ifade edilmektedir.

Sûsen ü nesrîn ü lâleyle bezer bir h'ân ki anuñ
Şahñı çînî câmu zerrîn kâsesi mercânîdür¹⁰³

K.IX/11

⁹⁸ Şentürk, **a.g.e.**, C.I, s. 31-32.

⁹⁹ Eğer hava soğuyup toprağı beyaz ederse gam değil. Ona kadeh içinde dolu tazelik ateşi sunar.

¹⁰⁰ Onay, **a.g.e.**, s. 256.

¹⁰¹ Mahmur gözünün hayâli gönül evime oturup ciğerimi kebab edip her an kabağımı şarap doldurur.

¹⁰² Onay, **a.g.e.**, s. 277.

¹⁰³ Susam çiçeğı, nesrin ve lale ile bezenmiş öyle bir sofrâ ki onun tabağı çini, kadehi altın, kâseleri ise mercandandır.

2.3.2.3. Meze

Şarap meclislerinin olmazsa olmaz unsurlarından biri de mezelerdir. Şarabın yanında tüketilen meyve ve çerezlere şiirde “nukl” kelimesi ile karşılık verilmiştir. İşret meclislerinde şarabın yanında tatlı yiyecekler tüketmek şarabın hem acılığını alması hem de tatlının alkoldeki zehiri en aza indireceği inancı ile çokça tercih edilirdi.¹⁰⁴ Şeyhî Divanı’nda nar, badem, fıstık, elma, süt ve bal gibi dönemin popüler meze çeşitlerinden bahsetmektedir.

Şair aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağını şarabın yanında tüketilecek mezeye, şeker gibi olan dudağı da kadehe benzetmektedir. Beyitten anladığımıza göre süt ve bal meze olarak tüketilmektedir. Bal tatlı bir madde olduğundan şarabın etkisini hafifletmek için tercih edilmekteydi.¹⁰⁵

*‘Arızı nuql u kadeh şekker lebidür nûş bâd
Şîr ü şehdi cinsiyile içse hayr olur şarâb¹⁰⁶*

G.VI/3

Aşağıdaki beyitte şair nar, elma, badem, fıstık gibi şarabın yanında tüketilen diğer mezelerden bahsetmektedir. Sevgilinin güzellik unsurlarının her biri bir meze ile ilişkilendirilmiştir. Nar yanağa, badem göze, elma çeneye ve fıstık dudağa benzetilmiştir.

*Nuql mestâna gamzeñ öñinde
Nâr u bâdâm u sîb ü piste yatur¹⁰⁷*

G.XXIX/5

¹⁰⁴ Onay, **a.g.e.**, s. 325.

¹⁰⁵ Onay, **a.g.e.**, s. 326.

¹⁰⁶ Yanağı meze ve kadeh şeker dudağıdır. Afiyet olsun. Şarabı süt ve bal türüyle içse iyi (faydalı) olur.

¹⁰⁷ Mahmur (baygın) bakışının önünde meze olarak nar, badem, elma ve fıstık bulunmaktadır.

Hamza Bey'in düğününden bahsedilen kasidenin aşağıdaki beyitinde yine eğlence için düzenlenen her türlü etkinlikte muazzam hazırlanmış sofralardan bahsedilmektedir. Beyite göre yiyecekler ve mezeler o kadar bolmuş ki bir araya gelip yığılsa bir dağ kadar olacağı söylenmektedir.

*Yığılsa nuql u ni 'am kâha şaymaya kûhı
Akarsa şerbet ü şîre taşura 'ummânı¹⁰⁸*

K.XIV/31

2.3.2.4. Mükeyyifler

Divanlarda şarap dışında keyif verici maddelerden de çokça bahsedilir. Şeyhî, Divan'ında gubâr ve beng gibi maddelerden bahsetmektedir. Gubâr, toz halinde esrar demektir.¹⁰⁹ Aşağıdaki beyitte sevgilinin sakalının esrar etkisinde olduğu vurgulanmıştır. Ondan nasiplenen rüzgarı sarhoş etmektedir. Aynı zamanda beyitte hatt ve reyhan kelimelerinin birlikte kullanılmasıyla hat yazısında bir yazı çeşidi gubârî yazı çeşidini akla getirmektedir.

*Mest olur haştı gubârından anuñ sebze bād
Cennetüñ ehline reyhân-ı çemendür koñusı¹¹⁰*

G.CXCVI/3

Beng, esrar anlamına gelen diğer keyif verici maddedir. Aşağıdaki beyitte esrar kullanan kişiden bahsedilmektedir.

*Aşhâb-ı meclis 'îş ile yol toğru gitdiler bile
Ser-hoş irişdi menzile gâfletden ayıl bengî sen¹¹¹*

¹⁰⁸ Nimetler ve çerezler yığıldığında dağ onun yanında saman çöpü gibi kalır. Şerbet ve şıra akacak olursa okyanusları taşırır.

¹⁰⁹ Onay, **a.g.e.**, s.179.

¹¹⁰ Onun esrara benzeyen sakalından bahçede rüzgar sarhoş olur. Cennet ehline onun kokusu bahçedeki reyhan kokusu gibidir.

¹¹¹ Meclis dostları zevk ve safa ile doğru yola buldular. Ey esrarkeş! Sarhoşlar menzile ulaştı sen de gâfletten ayıl.

2.4. Meyhane

Meyhane içki içilen ya da satılan yere verilen isimdir. Hava kararmaya başladığında müdavimler meyhanelere gelip işrete başlamaktaydı. Osmanlılarda meyhanelerde akşamcılar için yuvarlak masalar hazırlanır ayrıca seçkinlerin oturacağı yukarı katlarda döşeli odalar bulunurdu. Çeşitli mezeler müdavimler gelmeden hazır bulunurdu. Ayrıca meyhanede mûsikîşinaslar ve sazandeler de bulunur geç vakitlere kadar hoşça vakit geçirilirdi.¹¹²

Şeyhî'nin Divanı'nda içki içilen yer meykede, harabat, ve meyhane kelimeleri ile karşılık bulmuştur. Tasavvufi anlamda meyhane, tekke ve dergah yerine kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde harabat ve meyhane kelimeleri içki içilen yer anlamında kullanılmıştır.

*Ger bini ħarâbâtda ser-mest görüriseñ
Var cürmini sen sâgar u peymânenen iste*¹¹³

G.CLXVIII/2

*Çün şavma 'aya varduñ u yârı bulamaduñ
Şâyed bulasın gel berü mey-ĥânenen iste*¹¹⁴

G.CLXVIII/4

Aşağıdaki beyitte meykede, meyhane anlamına gelen diğer bir kelimedir. Sahib-nazar, görüşü kuvvetli ve tasavvufi manada bakışı ile mürîdine feyiz ve cezbe vermeye gücü yeten mürşit¹¹⁵ anlamına gelmektedir. Hal böyle olunca beyiti tasavvufi açıdan açıklamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Sahib-nazarı mürşid manasında ele alırsak

¹¹² Pakalın, **a.g.e.**, C.III, s. 338.

¹¹³ Eğer beni meyhanede sarhoş görürsen bunun suçunu kadehten sor.

¹¹⁴ Eğer savmaaya varıp da sevgiliyi bulamadıysan gel meyhanede ara ki orada bulursun.

¹¹⁵ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/S%C3%82H%C4%B0P>, 01.08.2019.

meyhane tasavvufi remiz olarak tekke, dergâh anlamına geldiğinden beyitte tekke veya dergâhtaki mürşid ifade edilmektedir. Mürşid, müridine Allah yolunu gösteren, ilahi aşk şarabını sunan kişidir. Beyitte böyle bir mürşidin müridine ilahi aşkı sunması için önce kendisinin bu aşk şarabı ile sarhoş olması gerektiği ifade edilmektedir.

*Nergis gözinden olsa ‘aceb mi harâb-mest
Şâhib-nażar bu meykedede ser-girân gerek¹¹⁶*

MUS.III/2-5

2.4.1. Pîr-i Mugân

Mug, mecûsî keşişi demektir. Orta Asya’da eskiden şarabı ateşe tapan muglar sattığı için mug kelimesi meyhaneci anlamında kullanılmıştır. Çoğulu mugân olan kelime şiirimizde pîr-i mugân olarak yer almıştır ve meyhanenin ihtiyarı, meyhaneci anlamında kullanılmıştır.¹¹⁷ Ayrıca tasavvufî manada pir-i mugan, kamil mürşid anlamına gelmektedir. Tasavvufta aşk şarabı sunan, Allah aşkını müridlere öğreten mürşiddir. Sosyal hayatta var olan meyhaneci tipi ile aşağıdaki beyitte tasavvufî bir durum ifade edilmiştir. Beyitte de “iy pîr-i mugân” diye mürşide seslenilmektedir.

*N'ola iy pîr-i muğân açasın irşâd kılup
Bu harâbât maķâmında kerâmet ķapusın¹¹⁸*

G.CXXXVII/6

2.5. Mûsıkî

2.5.1. Müzisyenler

2.5.1.1. Gûyende / Kavvâl

¹¹⁶ Nergis padişahın gözü sebebiyle sarhoş olsa şaşılır mı? Bu meyhanede görüşü kuvvetli olanın sarhoş olması gerekmektedir.

¹¹⁷ Onay, **a.g.e.**, s. 330.

¹¹⁸ Ey meyhaneci! Bu meyhane makamında doğru yolu gösterip keramet kapısını açsan ne olur?

Farsça gûyende, hânende; Arapça kavvâl ve mugannî kelimeleri hepsi klasik Türk mûsikîsinde ve edebiyatında birbiri yerine kullanılan ve şarkı söyleyen kişi anlamına gelen kelimelerdir.¹¹⁹ Şeyhî'nin Dîvânı'nda gûyende bir beyitte, kavvâl iki beyitte geçmektedir. Hanende ve muganni Şeyhî tarafından tercih edilmemiştir. Genel olarak Osmanlı döneminde verilen mûsikî eserlerinde çoğunlukla hânende kelimesi tercih edilmiştir. Hepsini kapsayacak şekilde hânende dediğimiz şarkı söyleyen kişi, solo ya da saz çalan heyetle birlikte mûsikî icrâsında bulunurdu. Sazende ve hanendelerin birlikte olduğu bir mûsikî icrâsında sazandeler taksim yaptıktan sonra bir veya iki peşrev çalınır; arkasından hânendeler tarafından gazel, beste, nakış, kâr ve yürük semâî formları okunur. Daha sonra çalınan saz semâîsinin ardından hânendenin okuduğu gazelle fasıl sona ererdi.¹²⁰ Aşağıdaki beyitte gûyende kelimesi yer almaktadır ve mutrip saza başladığında gûyendenin de şehnâz makamında ona eşlik edeceği bildirilmektedir.

Mutrib eger sâz eyleye nev-rûzda âgâz eyleye

*Gûyende şeh-nâz eyleye zengûle tut âhengi sen*¹²¹

G. CXLVIII/2

Aşağıdaki beyitte kavvâl, şarkı söyleyen anlamından ziyade def çalan kişi anlamında kullanılmıştır. Şair, sabah vaktini def çalan kavvâle benzetmiştir. Beyitte sabah vakti ve güneşin doğuşu ile ilgili tasvir vardır. Güneş altın bir defe benzetilmiştir. Sabah vakti güneş doğunca ortalık aydınlanır ve güneş huzmelerine bakıldığında zerreler uçuşur. Bu durum beyitte zerrelerin dans ettiği şeklinde yorumlanmıştır.

Çalar şehir def-i zerrîni şubh kavvâli

¹¹⁹ Öztuna, **a.g.e.**, C.I, 1969, s. 332.

¹²⁰ Nuri Özcan, "Hânende", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/hanende>, 26.04.2019.

¹²¹ Mutrib eğer saz çalacaksa nevrüz makamında (nevrüzda) başlasın. Gûyende şehnaz makamından, sen zengule makamından eşlik et.

‘Aceb mi eylese her zerre rakş u cevânı¹²²

K.XIV/33

Yine aşağıdaki beyitte hoş-hân kelimesi yer almaktadır. Hoşhân da okuyuşu güzel tatlı olan anlamındadır. Burada gül bahçesindeki bülbül, ötüşüyle bir gûyendeye benzetilmiştir.

*Vahtidir bülbül ki gülşen bezmine hoş-hân ola
Kim gül açup bir nefes cân u gönül handân ola¹²³*

G.IV/1

2.5.1.2. Mutrib

Bkz: Eğlence Hayatı> Eğlence Meclisler>Meclis Erbâbı>Mutrib

2.5.2. Mûsikî Aletleri

2.5.2.1. Çeng

Çeng, ilk örneklerine Sümerlerde rastlanan yirmi dört teli olan kadim bir çalgıdır. Çalarken hem sağ el hem de sol el kullanılmaktadır. Parmakla ya da mızrabla çalınan çeng, zor bir çalgıdır. Eskiden çok rağbet gören çeng XVII. yüzyıldan sonra terk edilmiştir.¹²⁴ Divan şiirinde daha çok aşkın dert ve ızdıraptan bükülmüş beli çenge benzetilmektedir. Fakat Şeyhî’de böyle bir kullanıma rastlamadık. Şeyhî, çengi doğrudan çalgı aleti anlamında kullanmıştır.

İy sâkî-i Hüsv-şîfat şun bâde-i gül-rengi sen

¹²² Sabah şarkıcısı altın defî sabah vakti çalar. Her zerre dans etse şaşılır mı?

¹²³ Gülün açıp bülbülün gül bahçesinde hoşhân (şarkıcı) olma vakti gelmiştir ki can ve gönül neşelensin.

¹²⁴ Ayhan Gölbaş, “Çeng”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceng>, 26.04.2019.

*V'iy muṭrib-ı şîrîn-nefes dek ṭurma depret çengi sen*¹²⁵

G.CXLVIII/1

Zühre yıldızı tesiri altında doğanlar mûsikîye yatkın olurlar. Hanende ve sazendeler bu yıldız etkisindedir. Minyatürlerde Zühre daima elinde bir müzik aleti ile birlikte çizilmiştir. Bu sebepten Zühre yıldızı edebiyatta daima eğlence meclisleri sahnelerinin vazgeçilmez bir parçasıdır.¹²⁶ Aşağıdaki beyitte de bir işret meclisi sahnesi anlatılmaktadır. Zühre yıldızı da bu mecliste çeng çalan kişi olarak tasvir edilmektedir.

Yâ meclis-i şarâbdur ay anda câm-ı mey

*Pervin ṭabaḳda nuḳl düzer zühre sâz-ı çeng*¹²⁷

MUS.IV/1-3

2.5.2.2. Ney

Ney, şiir geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Mevlana'nın Mesnevi'sinin ilk on sekiz beyiti neyi anlatmaktadır. Neyi bir metafor olarak ele alan Mevlana bu on sekiz beyitte anlatmak istediği temel unsur insan-ı kâmilidir. Ney ile insan-ı kâmil arasında ilişki kuran Mevlana neyin aslî vatanından ayrılışı sebebiyle inlemesini insanın Maşuk-ı Ezelî'den ayrılışı ile benzerlik kurarak ifade etmiştir. Bezm-i eleste ruhlar gerçek âşıktan ayrılmışlardır ve o günden sonra daima o aşka hasrettirler ve bu sebeple feryad figan ederler. Mevlana insanın bu ayrılışı ile neyin ayrılışı arasında ilgi kuralarak ney ile insan-ı kâmil ilişkilendirilerek ney vasıtası ile kendini anlatmaktadır.¹²⁸ Şiir geleneğinde de sıklıkla yer alan ney inlemesi ile konu olmuştur. Neyin yanık ve iniltiye benzeyen sesli bir musiki aleti olması ile aşağıdaki beyitte de

¹²⁵ Ey Hüsrev sıfatlı saki! Sen gül renkli şarabı sun. Ve ey hoş nefesli mutrip! Sakince durma, elindeki çengi oynat.

¹²⁶ Şentürk, a.g.e., 1994, s. 157.

¹²⁷ Ay onda şaraptır ya da şarap meclisidir. Pervin tabakta mezedir, Zühre çeng sazını çalar.

¹²⁸ Şener Demirel, "Mesnevi'nin Türkçe Şerhlerinde Ney Metaforu / -- Konya, 2007.

Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu, 14-16 Aralık 2006, Konya, s. 157-158.

görüldüğü gibi âşık, sevgiliye kavuşmayı hayâl ettikçe ney gibi feryat etmekte, inlemektedir.

*Vuřlatuñ şohbetini yâd ide çün gam-zede dil
Zârılıklar kıluban ney bigi nâlân iñiler¹²⁹*

G.LXXV/2

Aşağıdaki beyitte de yine neyin yanık sesinden, iniltisinden bahsedilmektedir. şair aynı zamanda uşşak kelimesini tevriyeli bir şekilde kullanmıştır. Uşşak, âşıklar anlamına gelmesinin yanında bir mûsıkî makamıdır. Uşşak makamı, aşk ve tasavvuf hissiyatını en iyi aktaran makam olmasından dolayı bilinçli bir şekilde kullanılmıştır. Âşıkların sevgiliye kavuşamamasından kaynaklanan ızdırap sebebiyle beyitte de görüldüğü gibi ney gibi inlemektedirler. Ayrıca beyitte kırsalda her zaman karşılaşılabileceğimiz bir manzara tasvir edilmektedir. Bir yabancı köye uğradığı zaman oradaki köpekler havlayarak onu rahatsız ederler. Günlük hayatta var olan bu manzara beyitte rakibin köpek, aşğın sevgilinin köyüne gelen kişi olarak tasvir edilmesiyle aktarılmıştır.

*Rakîbi it gibi ürür nigâruñ her yaña her dem
Çü ney zâr ile ‘uşşâkı güzër kılduķca kûyından¹³⁰*

G.CXLV/4

2.5.2.3. Rebâb

Rebâb, telli ve yaylı bir çalgıdır. Kâsesi hindistan cevizinden yapılmaktadır ve sapı vardır. Dize dayayarak çalınmaktadır.¹³¹ Aşağıdaki beyitte diğër çalgı aletleri ile birlikte rebâb da işret meclislerinde yerini alan mûsıkî aletidir.

¹²⁹ Kederli gönül sana kavuşmanın sohbetini hatırladıkça ağlayarak ney gibi inler.

¹³⁰ Sevgilinin âşıkları ney gibi inleyerek sevgilinin mahallesinden geçtikçe rakibi her an her yöne doğru köpek gibi ürür.

¹³¹ Öztuna, a.g.e., C.II, 1976, s.171.

*K'iy bî-vefâ kanı benüm ile qarâr u 'ahd
Ol 'îş ü nûş u lezzet ü çeng ü ney ü rebâb¹³²*

K.XII/9

2.5.2.4. Üd

Ud, büyük gövdeli, telli bir sazdır. Sol elle tellere basılırken sağ ele alınan bir mızrapla çalınır. XV-XVI. yüzyılda Osmanlı sarayında yoğun ilgi gören ud daha sonra terkedilmiştir. Fakat XIX. yüzyılda tekrar rağbet görmeye başlamıştır.¹³³ Daha önce Zühre'ye çeng çaldıran şair bu kez Zühre bezmde olabilmek için üd edindiği ifade edilmektedir. Zühre yıldızı şiir geleneğinde mûsıkî çalan kişi olarak çokça zikredilmiştir.

*Hevâdârûndur ay u gün dönerler mihr şevkinden
Hevesdür bezmüñe zühre anuñcün 'ûd idinmişdür¹³⁴*

G.LVI/4

Ud aynı zamanda Arapça “öd ağacı” anlamına gelmektedir. Buhurdanlarda yakılan ve güzel koku veren bir bitkidir. Aşağıdaki beyitte şair mûsıkî aletleri ile birlikte kullanarak hem mûsıkî aleti anlamını hem de öd ağacı anlamını tevriyeli bir şekilde kullanmıştır. Ud gibi yanmak, öd ağacının buhurdanlara konularak yakılmasını da çağrıştırmaktadır. Aynı zamanda udun hüznü sesini de ifade etmektedir. Ayrıca beyitte geçen çeng kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Çeng, aynı zamanda el, pençe anlamına da gelmektedir. Bu sebeple “çengüme düşmedi” ifadesi ile hem elime geçmedi, hem de sazıma uyacak ney gibi bir müzik aletim olmadı, anlamları verilmek istenmiştir.

¹³² Ey vefasız! Verdiğin söz ve aramızdaki anlaşma nerede kaldı? Çeng, ney ve rebab ile lezzetler, yeyip içmeler nerede kaldı?

¹³³ Fikret Karakaya, “Ud”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ud>, 29.04.2019.

¹³⁴ Aşığın olan ay ve güneş aşk şevkiyle dönerler. Zühre senin bezmine hevesli olduğu için kendine ud edinmiştir.

*Düşmedi çengüme nice yandumsa 'ûd-veş
Bir hem-nefes çü ney ki deminde hanîn ola¹³⁵*

G.II/6

2.5.3. Mûsıkî Makamları

Divan şairleri, şiirlerinde mûsıkî makamlarını kullanırken onların mûsıkî içerisindeki özellikleri ile beraber kelimelerin mecaz anlamlarına da yer vererek çeşitli hayâller geliştirmişlerdir.¹³⁶ Şeyhî, Divan'ında nevrûz, şehnâz, zengûle, muhayyer, kûçek, büzürg, uşşâk, hicâz, ırâk, sıfâhân, nevâ gibi makamlara yer vermiştir.

Nev-rûz, mazisi en az yedi asır geriye götürülebilecek en eski mûsıkî makamlarından biridir.¹³⁷ “Nevruzda ağaz eyleye” tabiri ile hem baharın gelişi ile kutlanan bayram günü hatırlatılmak hem de mutribin saza nevrûz makamı ile başlaması gerektiği şeklinde iki manalı bir anlatım vardır.

Şeh-nâz, Türk müziğinin en eski makamlarından biridir. Yumuşak, masal edasına uygun bir makamdır.¹³⁸

Zengûle, Hicaz Ailesi denilen dört basit makamdan ve en az kullanılan makamdan biridir.¹³⁹ Zengûlenin kelime anlamı çingıraktır.¹⁴⁰ Zengûlenin iki anlamı da düşünüldüğünde guyende, şeh-nâz makamı ile söylerken sen, zengûle makamı ile aheng tut anlamının yanında çingırak tut gibi bir anlam da çıkmaktadır.

Mutrib eger sâz eyleye nev-rûzda âğâz eyleye

¹³⁵ Öd gibi yandımsa da nefesinde sesinde ağlayıp inleme olan ney gibi bir sohbet arkadaşı elime geçmedi.

¹³⁶ Sefercioğlu, **a.g.m.**, s. 650.

¹³⁷ Öztuna, **a.g.e.**, C.II, 1974, s. 77.

¹³⁸ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitapevi Yayınları, 2007, s. 985.

¹³⁹ Öztuna, **a.g.e.**, C.II, 1976, s.411.

¹⁴⁰ Tulum, **a.g.e.**, s.321.

*Güyende şeh-nâz eyleye zengûle tut âhengi sen*¹⁴¹

G. CXLVIII/2

Şeyhî aşağıdaki beyitte de görüldüğü gibi bir beyitte beş makam ismi kullanmıştır. **Muhayyer**, basit ve çok kullanılan bir makamdır. Biraz içli karakterdedir.¹⁴² Kelime anlamı hayrette kalmış demektir.¹⁴³ **Kûçek** de en az beş buçuk asırlık geçmişî olan en eski mûsikî makamlarından biridir. Farsça kelimenin anlamı küçük demektir.¹⁴⁴ **Büzürg**, eski ve az tercih edilen bir makamdır. Büzürgün kelime anlamı ise büyük, ulu demektir.¹⁴⁵ **Uşşak**, kelime anlamı âşıklardır ve aynı zamanda Türk müziğinin en eski ve en çok rağbet gören makamlarındandır. Aşk ve tasavvufî hissiyatı en iyi aktaran bir makamdır.¹⁴⁶ **Hicaz**, çok yaygın kullanılan bir mûsikî makamıdır. Aynı zamanda Müslümanlar için kutsal sayılan Mekke ve Medine şehirlerinin bulunduğu bölgeye verilen isimdir.¹⁴⁷

Osmanlı şiirinde mûsikî terim ve makamlarının terim anlamları ve sözcük anlamları birlikte verilerek tevriyeli bir şekilde kullanılmasının yanında mûsikînin insan üzerinde etkilerinin olduğu bilgisi ile kelimeler ustalıkla işlenmiştir.¹⁴⁸ Kûçek, hüznün; büzürg makamı korkuyu ve hüznü şiddetlendirir. Uşşak, cesaret ve ferahlık verir; hicaz ise alçak gönüllülüğü şiddetlendirir.¹⁴⁹ Tüm bu bilgiler ışığında aşağıdaki beyitte ilk mısradaki makamlar hüznün ve keder ifade eden makamlardır. Zaten beyitte de geçen “ah” kelimesi ile kompozisyon tamamlanmaktadır. Uşşak makamı cesaret arttırıcı, hicaz ise alçak gönüllülüğü ifade etmektedir.¹⁵⁰ Âşıklar anlamına gelen uşşak kelimesi âşıkların cesur ve gözü karalığı ile de ilgi bağı oluşturmaktadır.

¹⁴¹ Eğer mutrip saza nevrüz makamında başlarsa şarkıcı şehnaz makamında, sen zengule makamında akort et (sazını düzet). / Eğer mutrib nevrüzde saz çalmaya başlarsa ahengi şarkıcı şehnâz makamında söylesin sen de çingirak tut (çingirakla eşlik et).

¹⁴² Öztuna, **a.g.e.**, CII, 1974, s. 35.

¹⁴³ Sefercioğlu, **a.g.m.**, s. 651.

¹⁴⁴ Öztuna, **a.g.e.**, C.I, 1969, s. 354.

¹⁴⁵ Devellioğlu, **a.g.e.**, s.120.

¹⁴⁶ Devellioğlu, **a.e.**, s.1124.

¹⁴⁷ Pala, **a.g.e.**, s.206.

¹⁴⁸ Mehtap Erdoğan, “Divan Şiirinin Kaynaklarından Musiki İlmi ve Musiki Terimleriyle Yazılmış Bazı Manzumeler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.III, No:15, s. 32.

¹⁴⁹ Ruhi Kalender, “Türk Musikisi’nde Kullanılan Makamların Tesirleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XXIX, No:1, 1981, s. 363.

¹⁵⁰ Kalender, **a.y.**

*Muḥayyer olur âhumdan cihânda kûçek ü büzürg
Kaçan ‘uṣṣâk içinden ben ser-âgâz-ı hicâz itsem¹⁵¹*

G.CXXXII/4

Irâk, en eski ve son asra kadar çok kullanılan bir makamdır.¹⁵² Sıfahan, en az yedi asırlık en eski makamlardan biridir.¹⁵³ Perde yine bir mûsıkî terimidir. Makam adı, sesin tizlik-pestlik derecesi ve aynı zamanda ses anlamı vardır.¹⁵⁴ Aşağıdaki beyitte bu makamlar hem yer anlamında hem de makam anlamında kullanılmıştır.

*Yâr-ı muḥâlîfün kıomazın perdesin baña
Ger Rûm u ger ‘Irâk u Şifâhân-makâmdur*

G.LXIX/5

Nevâ, en eski ve basit mûsıkî makamlarından biridir. Eskiden çok tercih edilmesine rağmen son zamanlarda az kullanılmıştır.¹⁵⁵ Farabi mûsıkî makamlarının insan ruhu üzerinde tesirlerinden bahsetmektedir. Ona göre neva makamı, insan ruhuna lezzet ve ferahlık veren bir makamdır. Aşağıdaki beyitte şair, saz u safa terkihi ile nevâ makamını bilinçli kullanmıştır.

*Gönlüm nevâda sâz u şafâ istese n'ola
Oldı cihânda cân ile çün bî-nevâ-yı ‘ışk¹⁵⁶*

G.XCVII/4

2.5.4. Mûsıkî Terimleri

¹⁵¹ Ben âşıklar içinde ne zaman hicazdan âgâz etsem (başlasam), cihanda küçük büyük herkes âhımdan hayrete düşer. Sefercioğlu, **a.g.m.**, s. 652.

¹⁵² Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 396.

¹⁵³ Öztuna, **a.g.e.**, C.I, s. 283.

¹⁵⁴ Öztuna, **a.g.e.**, C.II, 1974, s. 143.

¹⁵⁵ Öztuna, **a.g.e.**, C.II., 1974, s. 71.

¹⁵⁶ Gönlüm neva makamında saz ve eğlence istese ne olur. Canım cihanda nasipsiz bir aşk gibi oldu.

2.5.4.1. Âheng tutmak/ Düzetmek

Aheng tutmak ve düzetmek fiilleri sazı akort etmek demektir. Aşağıdaki beyitlerde şair bunları sazı belli bir sese göre ayarlama anlamında kullanmıştır.

*Sâzuñı muṭrib düzet Şeyhî sözün âgâz kıl
Şoḥbeti germ it ki ol luṭf issi sulṭân bundadır¹⁵⁷*

G.XLV/7

*Muṭrib eger sâz eyleye nev-rûzda âgâz eyleye
Gûyende şeh-nâz eyleye zengûle tut âhengi sen¹⁵⁸*

G. CXLVIII/2

2.5.4.2. Bem-Zîr

Bem ya da bam, mızraplı sazların en kalın telidir.¹⁵⁹ Zir ise sazın en ince telidir.¹⁶⁰ Perde yukarıda da dediğimiz gibi makam adı, sesin tizlik-pestlik derecesi ve aynı zamanda ses demektir. Düzmek kelimesi de bugün akort dediğimiz bir müzik aletini belirli bir sesi esas alarak ayarlamak anlamına gelmektedir. Birçok mûsikî teriminin birlikte kullanıldığı aşağıdaki beyitte kuşların acı ve ızdırıp ile birlikte sesini düzenleyerek şarkı söyledikleri, öttükleri ifade edilmektedir.

*Sûz ile perdeler düziben sâz ider tıyûr
Kim zâriyile zîr ü kimi nâleyile bem¹⁶¹*

K.X/14

¹⁵⁷ Mutrip sazını ayarla, Şeyhî sözüne başla. Sohbeti hararetlendir ki lütuf sahibi sultan buradadır.

¹⁵⁸ Eğer mutrip saza nevrüz makamında başlarsa şarkıcı şehnaz makamında, sen zengule makamında akort et (sazını düzet). / Eğer mutrib nevrüzde saz çalmaya başlarsa ahengi şarkıcı şehnâz makamında söyleyin sen de çingirak tut (çingirakla eşlik et).

¹⁵⁹ Öztuna, **a.g.e.**, C.I, s. 97.

¹⁶⁰ Öztuna, **a.g.e.**, C.II, 1976, s. 417.

¹⁶¹ Kuşların kimisi ağlama ile zir, kimisi inleme ile bem telinden ızdırıp ve acı ile sesleri düzenleyerek ötüşür.

2.5.4.3. Nağme

Kulağa hoş gelen ses dizisi, ezgi, melodi¹⁶², mûsıkî literatüründe “bir mûsıkî parçasında bestekârın kullandığı ses veya sesler topluluğu, motif”¹⁶³ demektir. Nagam, nağmenin çoğuludur. Aşağıdaki beyitte nagram düzetdiler diyerek sesleri ayarladılar yani akort ettiler denilmektedir.

*Gel bir teferrüc eyle nice rakş urur çenâr
Kuşlar terennüm ile çü düzetdiler nağam*¹⁶⁴

K.X/17

2.5.4.4. Perde

Perde, makam adı, sesin tizlik-pestlik derecesi ve aynı zamanda ses anlamı olan bir mûsıkî terimidir.¹⁶⁵ Düzmek, düzetmek ve aheng tutmak fiilleri gibi sazın sesini belli bir sese göre ayarlamak yani akort etmek anlamında kullanılmaktadır. Beyitte geçen perde kelimesi sazın ayarlanacak sesi anlamında kullanılmıştır.

*Sûz ile perdeler düziben sâz ider tıyûr
Kim zâriyile zîr ü kimi nâleyile bem*¹⁶⁶

K.X/14

2.5.4.5. Saz

¹⁶² Tulum, **a.g.e.**, s. 658.

¹⁶³ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/NA%C4%99EME>, 01.08.2019.

¹⁶⁴ Gel bir gez, dolaş ki çınar nasıl dans eder, kuşlar nağmeleri düzenleyerek şarkı söylediler.

¹⁶⁵ Öztuna, **a.g.e.**, C.II, 1974, s. 143.

¹⁶⁶ Kuşların kimisi ağlama ile zir, kimisi inleme ile bem telinden ızdırıp ve acı ile sesleri düzenleyerek ötüşür.

Saz hem genel olarak mûsıkî aleti, çalgı anlamında kullanılmaktadır hem de bir çeşit bağlama türüdür.¹⁶⁷ Şeyhî'nin Divanı'nda sazı, çalgı aletlerinin genel adı olarak kullanmıştır.

*Başlamış sâzın düzüp her mürğ bir kavl-i ğarîb
Bu ğazel bülbül dilinde nağme-i ser-h'ânîdür¹⁶⁸*

K.IX/13

2.5.4.6. Terâne

Terâne, nağme, ezgi, aheng, ses anlamlarında bir mûsıkî terimidir.¹⁶⁹ Aşağıdaki beyitte “terane eylemek” fiilini “şarkı söylemek” anlamında kullanıldığını anlıyoruz.

*Oynatmağa varlığın dü kevnüñ
Şol nağme(y)i eyleyem terâne¹⁷⁰*

MUS.II/6-9

2.5.4.7. Terennüm

Terennüm, Türk mûsıkîsinde bestelerde nakarata tekabül eden manalı ya da yarı manalı kısımlardır. *Ten nen ni, yâ lelli, terelel* gibi kısımlar olmakla beraber manalı olarak *mîrim, ruhum, şûh-ı cihan, nev-civânım* gibi tekrarlanan kısımlardır. Büyük mûsıkîşinaslar bunlara büyük önem vermişlerdir. Makam ve usûl geçkileri ile de kuvvetlendirmişlerdir.¹⁷¹ Aşağıdaki beyitte de şair bu mûsıkî terimine yer vermektedir. Kuşların ötüşünü bu manalı ya da yarı manalı terennümlere benzetmiştir. Terennüm ayrıca kuşlar için şakıma, ötme¹⁷² anlamına gelmektedir.

¹⁶⁷ Öztuna, **a.g.e.**, C.II, 1976, s.209.

¹⁶⁸ Bütün kuşlar sazını ayarlayıp garip söze başlamışlar. Bu ğazel bülbül dilinde eğlendirici bir nağmesidir.

¹⁶⁹ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi), <http://lugatim.com/s/terane>, 29.04.2019.

¹⁷⁰ İki cihan varlığını oynatmak için o nağmeyi seslendireyim.

¹⁷¹ Öztuna, **a.g.e.**, C.II, 1976, s. 315.

¹⁷² Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/terenn%C3%BCm>, 27.06.2019.

*Gel bir teferrüc eyle nice rakş urur çenâr
Kuşlar terennüm ile çü düzetdiler nağam*¹⁷³

K.X/17

2.5.4.8. Zahme

Zahme, mızrap demektir.¹⁷⁴ Şeyhî aşağıdaki beyitte mızrap mûsikî terimini kullanmıştır.

*Muṭrib gerek kim mest olam sâkîyle hem-dest olam
Ben nîstlikde hest olam sen sâza zaḥmeñ urıgör*¹⁷⁵

G.LX/2

2.6. Spor ve Oyun

2.6.1. Avcılık

Avcılık, başlangıçta insanların yiyecek ve giyecek elde etmek amacıyla yaptıkları daha sonra medeniyetin gelişmesi ile birlikte spor, eğlence faaliyeti ve askeri talim yapmak için yerine getirdikleri önemli bir aktivite haline gelmiştir.¹⁷⁶

Başlangıçta birincil ihtiyaçları karşılamak için yapılan avcılık zamanla savaş talimi ve eğlence aracına dönmüştür. Araplarda Cahiliye döneminden beri avcılık, eğlenme amacıyla yapılmakta idi. Emevî, Abbasi halifeleri ve devlet adamları da ava meraklı idiler.¹⁷⁷ Yine Türkler de Orta Asya'dan getirdikleri gelenekleri ile avcılığa

¹⁷³ Gel bir gez, dolaş ki çınar nasıl dans eder, kuşlar nağmeleri düzenleyerek şarkı söylediler.

¹⁷⁴ Mehmet Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Say Yayıncılık, 2016, s.745.

¹⁷⁵ Ey şarkıcı (veya çalgıcı) benim saki ile el ele vermem ve sarhoş olmam lazım. Ben yoklukta var olmalıyım. Sen sazına mızrabını vur.

¹⁷⁶ Sargon Erdem, “Av”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/av#1>, 02.04.2019.

¹⁷⁷ Abdülkerim Özaydın, “Av”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/av#2-islam-tarihi>, 02.04.2019.

önem vermişler ve pek çok Türk hükümdarı av etkinlikleri düzenlemiştir. Avcılığın Türkler arasında önemli bir yere sahip olmasının en önemli sebebi kuşkusuz av etkinliklerinin yukarıda da bahsettiğimiz gibi birer savaş talimi olmasıdır. Asker bir millet olan Türkler bu etkinlikler sayesinde kendilerini daima savaşa hazır halde tutuyorlardı. Osmanlılar da kuruluş yıllarından itibaren mensubu oldukları Müslüman ve Türk medeniyet dairesinin devamı olarak avcılık geleneğini sürdürmüşlerdir. Hem eğlence hem de savaş hazırlığı için av partileri düzenlemiştir. Avlarda eğitilmiş şahin,doğan ve atmaca gibi kuşlar kullanmışlardır. Devlet bünyesinde avcılığı teşkilatlı hale getirerek çakırcıbaşı, şahincıbaşı, atmacıbaşı ve doğancıbaşı gibi unvanları olan şikâr ağalarının her birine devlet içinde yüksek rütbeler vermişlerdir.¹⁷⁸

Sosyal hayatta eğlence, spor ve savaş talimi gibi birçok amaç için yapılan avcılık, Osmanlı şiir geleneği içinde de geniş yer almıştır. Avcılıkta kullanılan her husus ayrıntılı bir şekilde şiirde işlenmiştir. Aşağıdaki beyitte avcı kuş olarak bilinendoğan (şeh-bâz) aşığın canına benzetilmiştir. Yırtıcı bir kuş olan ve avcılıkta kullanılandoğan, tavusun perçemine av olmuştur. Tavus, sevgilinin güzellik unsurlarını tasvir için kullanılan gösterişli bir kuştur. Tavusun başındaki sorguç, sevgilinin zülfüne benzetilir.¹⁷⁹ Avcılıkla alakalı herhangi bir kabiliyeti olmayan bu tavus, yırtıcı kuş olandoğanı avlamaktadır.

*Şayd olurken perçem-i tâvûsına şeh-bâz-ı cân
Ol hümayı ben meges ya 'nî şikâr itsem gerek*¹⁸⁰

G.XCIX/5

Aşağıdaki beyitte bir av hayvanı görmekteyiz. Kebûter, Farsça güvercin demektir. Aşığın gönlü bir güvercine, sevgilinin beni bu güvercini avlamak için kullanılan tahıl tanesine benzetilmiştir. Bazı cins güvercinler uçarken havada takla

¹⁷⁸ Özeydin, a.y.

¹⁷⁹ Ömür Ceylan, “Tavus”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/tavus>, 02.04.2019.

¹⁸⁰ Tavusun perçemine candoğanı av olurken sinek gibi olan ben o Hüma'yı avlayacağım.

atarak uçmaktadırlar. Aşağıdaki beyitte de güvercinlerin havadaki bu takla atışları sevgilinin benine duyulan coşkunun bir göstergesi olarak ifade edilmektedir.¹⁸¹

Gönlüm kebûterine bir dâne saçdı hâlûñ

Kim çarh urur mu 'allağ hoş mürğ imiş hevâyî¹⁸²

G.CLXXVI/4

Kuşları avlamak için bir tuzak kurulur ve tuzağın içine kuşu çekmek maksadıyla tahıl tanesi konularak avlanma gerçekleştirilir. Bu avlanma yöntemini aşağıdaki beyitte görmekteyiz. Sevgilinin saç tuzak, beni ise bu tuzağa konulan tahıldır. Sevgili aşığı avlamak için saçını tuzak, benini de dane yaparak aşığın can kuşunu avlamaktadır. Âşık tıpkı bir kuş gibi bu tuzağa düşmektedir. Sevgilinin saçının tuzağa benzetilmesi sosyal hayatta avcılık sırasında tuzakların at kuyruğu veya benzeri kılıklardan yapıldığı ile ilişkilendirilerek ilgi bağı kurulmuştur.

Zülfî dâmu halkasında nokta-i hâli anuñ

Dânedür kim şayd-ı mürğ-ı cân için dil-ber saçar¹⁸³

G.LXXXI/3

Yukarıdaki beyite paralel olarak aşağıdaki beyitte de tuzak ve dâne işlenmiştir. Âşık gönlüne seslenmektedir. Sevgilinin saçından ve beninden uzak olması gerektiğini söylemektedir. Nasıl bir kuşu tuzak ve tuzak yemi avlarsa aşığı da sevgilinin beni ve saç tuzak avlamaktadır.

Zülf ü hâlin dil-berüñ gördükce iy dil kıl hâzer

Kim kılan her demde mürğ şayd dâm u dânedür¹⁸⁴

¹⁸¹ Şentürk, a.g.e., C.II, s. 477.

¹⁸² Gönül güvercinine yem olarak benin bir tane saçtı. O sebeple o havayı güzel kuş dönüp durmaktadır.

¹⁸³ Onun saçının kıvrımı içinde kalan noktaya benzeyen beni, aslında gönül alan sevgilinin can kuşunu avlamak için saçtığı yem tanesidir.

¹⁸⁴ Ey gönül sevgilinin saçını ve benini gördükçe ondan kork ve sakın; çünkü kuşu avlayan her zaman tuzak ve tuzak yemidir.

Avcılıkta avlanmak için belli zamanlar vardır. Aşağıdaki beyitte ava çıkacakların özen gösterdikleri bu avlanma vaktine işaret edilir. En münasip av vakti geldiğinde avlanmaz denilen Anka bile avlanmaktadır.¹⁸⁵ Anka iri, yüksekten uçan, Kaf Dağı'nın tepesinde yatan efsanevi bir kuştur. Ona ulaşmak hatta görmek imkansızdır.¹⁸⁶ Beyitte böyle bir özellikteki efsanevi bir kuşun kullanılması av vaktine dikkat çekmek içindir. Öyle bir vakitte gidilmelidir ki imkansız görülen kuşlar bile avlanabilsin.

*Ben ol hevâda uçaram ki zülfi dâmıyle
Gelürse vaktüme 'ankâları şikâr iderem*¹⁸⁷

CXVII/5

Kement “ucu ilmikli ip”¹⁸⁸ demektir. Kementle avlanmak, avcılıkta kullanılan bir yöntemdir. Beyitte kemend-endaz (kement atan) sevgili yerine kullanılmıştır. Hindu, siyahlığı ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Burada sevgilinin saçını yerine kullanılmıştır. Sevgili saçını kement gibi kullanarak aşığı avlamak istemektedir. Fakat bir uyarı da vardır. Tuzak sadece sevgilinin saçı değildir. Aynı yerde oka benzetilen gamzesi, yaya benzetilen kaşı da av için hazır beklemektedir.

*Kimi bend itmeye hindû-yı kemend-endâzuñ
Çün kemîn-gehde tûrur tîr ü kemân ile bile*¹⁸⁹

G.CLVIII/5

¹⁸⁵ Nuran Yılmaz, “Klasik Türk Şiirinde Avcılığa dair “Uğur” ve “Uğursuzluk” İnanışları”, **Av ve avcılık kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul, Kitapevi Yayınları, 2008, s. 538.

¹⁸⁶ H. Dilek Batıslam, “Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka Ve Simurg”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 2002, s. 195-196.

¹⁸⁷ Ben öylesine havada uçan bir (avcıyım) ki münasip vakte denk gelirse zülfünün tuzağı ile ankaları bile avlarım.

¹⁸⁸ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi), <http://lugatim.com/s/kement>, 02.04.2019.

¹⁸⁹ Kement atan (hinduya benzer) siyah saçın kimleri bağlayıp ele geçirmez ki. Çünkü pusu kurulan yerde ok ve yay ile birlikte durur.

Aşağıdaki beyitte de ok ve yay ile yapılan avcılık söz konusu edilmiştir. Sevgilinin kaşı bir yaya, gözü dolayısıyla kirpikleri de oka benzetilerek aşığı avlamak istemektedir. Fakat âşık bütün bu av malzemelerine ihtiyaç olmadığını aşığı avlamak için tek bir bakışın yettiğini ifade etmektedir.

*Kaşuñ gözüñ ne hâcet idinür kemân u tîr
Avlanmağa benüm bigi biñ bir nazar yiter¹⁹⁰*

G.LXIV/3

2.6.2. Çevgan

Çevgan, “bir meydanın iki tarafında iki mermer sütundan oluşan kalelerle ortaya konan ahşap bir topu ucu kıvrık değneklerle kendi kalesine sokan takımın puan kazanması suretiyle oynanan bir oyundur.”¹⁹¹ Çevgan hem oyunun adıdır hem de oyunda kullanılan ucu eğri sopanın adıdır. Oyun sırasında kullanılan topa da “guy” denilmektedir.¹⁹² At sırtında oynanan bu oyunun oynanış şekli hakkında en eski bilgilere İran kaynaklarında rastlanmaktadır.¹⁹³

Divan şiirinde sevgilinin yüzü ve güzelliği çevgan oynanan meydana, saçları ucunun kıvrıklığı sebebiyle çevgana benzetilmektedir. Aynı zamanda sevgilinin beni ve çene çukuru ile aşığın gönlü ve canı oyunun iki temel aracından biri olan ve “guy” denilen topa benzetilmektedir.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Senin kaşın ve gözün neden ok ve yay edinir? Benim gibi binlercesini avlamak için tek bir bakışın yeter.

¹⁹¹ Şentürk, **a.g.e.**, C.II, s. 534.

¹⁹² Pala, **a.g.e.**, s. 102.

¹⁹³ Feyzi Halıcı, “Çevgân”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevgan--oyun>, 21.03.2019.

¹⁹⁴ Yunus Kaplan, Yakup Poyraz, “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.III, No:15, 2010, s. 156.

Aşağıdaki beyitte çevgan, ucunun kıvrıklığı sebebiyle hilale benzetilmiştir. Felek de sürekli dönmesi sebebiyle topa, ona hükmettiği iddiasıyla övülen hükümdar da usta bir çevgan oyuncusuna benzetilmiştir.¹⁹⁵

*Çevgân olup hilâl felek tûpa döndüğü
Ya ‘nî senüñ durur koma meydân-ı rûzgâr¹⁹⁶*

MUS.I/6-10

Aşağıdaki beyitte de aşğın gönlü topa, sevgilinin saçları ucunun kıvrıklığı münasebetiyle çevgana benzetilmiştir. Aşğın topa benzeyen gönlüne sevgili çevganı ile vurmaktadır. Âşık bunun için sevgiliye aferin demektedir.

*Delü göñlüm herze-gûyına ‘aşâ zülfüñ kılı
Şalduğınca yigrek urur âferîn çevgânına¹⁹⁷*

G. CLXVII/6

Aşağıdaki beyitte de laciverd gökyüzü çevganın oynandığı meydana benzetilmiştir. Zerrin top ile güneş kastedilmektedir. Çevganın eğri ucu ile felek arasında benzetme yapılarak feleğin bu topa vurmak için eğilmesi ile ucu kıvrık sopa arasında ilişki kurulmuştur.

*Meydân-ı lâciverdîde zerrîn tûp urmağa
Çevgân-şîfat bu çarh-ı felek püşt-i ham tutar¹⁹⁸*

MUS.IV/2-4

2.6.3. Hokkabâzlık/Cambâzlık

¹⁹⁵ Şentürk, **a.g.e.**, C.II, s. 537.

¹⁹⁶ Hilalin çevgan olup feleğin topa dönüştüğü şu çağda zamanın meydanı senindir, bırakma tozunu attır.

¹⁹⁷ Saçma sözler söyleyen deli gönlüme saçının teli baston olmuş. Sallandıkça daha iyi vurur. Aferin çevganına.

¹⁹⁸ Çevgan sıfatlı bu felek laciverd meydana zerrin topa vurmak için eğilir, iki kat olur.

Hokkabaz, “el çabukluğu ile hüneler gösteren kimse”¹⁹⁹dir. Osmanlı döneminde saray tarafından düzenlenen sünnet ve sultanların düğün şenliklerinde hünelerini gösteren eğlence unsuru kişilerdi. El çabukluğu ile halka gösterisi yapan hokkabazlar gösteri yapacakları sırada ellerindeki malzemeleri koymak için yere bir örtü sererlerdi.²⁰⁰ Feleğin bir hokkabaz olarak düşünüldüğü aşağıdaki beyitte gece olduğunda havanın kararmasını şair felek hokkabazının gösteri için siyah örtüsünü açtığı şeklinde ifade etmiştir.

*Çün çarh hokka-bâzı bisât açdı kuhl-reng
Bir lu‘b ile Hıta‘ya zafer buldı ehl-i zeng*²⁰¹

MUS.IV/1-1

Aşağıdaki beyitte de doğrudan cambaz kelimesi yer almamasına rağmen beyitin anlamı bize cambazı çağrıştırmaktadır. Cambazlar bir ip üzerinde ve yüksek bir yerde canlarını tehlikeye atarak gösteri yaptıklarından canıyla oynayan anlamında can-bâz şeklinde ifade edilmiştir.²⁰² Aşağıdaki beyitte sevgilinin beni bir cambaza benzetilmiştir. Şiir geleneğinde cambazdan bahseden beyitlerde ip ve çember de söz konusu edilmektedir. Sevgilinin saçını cambazın gösteri yaptığı ipe benzetilir. Cambazlar ipler üzerinde asılan çemberlerde sallanma veya bu çemberlerin içinden geçme gibi pek çok gösteri yaptıklarından²⁰³ aşağıdaki beyitte sevgilinin kıvrık saçını cambazlıkta kullanılan ip ve çembere benzetilmiştir.

*Hey ne çâbük-bâzdur hindü beñüñ kim zülfîñi
Gâh urur müşğîn resen geh ‘anberîn çenber düzer*²⁰⁴

G.XXVI/3

¹⁹⁹ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/hokkabaz> 02.08.2019

²⁰⁰ Şentürk, a.g.e., C.II, s. 256.

²⁰¹ Zenciler bir oyun ile Hıta ülkesi için zafer elde ettiler. Çünkü felek hokkabazı siyah renkli kilim (örtü) açtı.

²⁰² Şentürk, a.g.e., C.II, s. 341.

²⁰³ Şentürk, a.g.e., C.II, s. 342.

²⁰⁴ Senin hintli (siyah) benin nasıl bir eli çabuk hokkabaz (cambaz)dır ki saçını kah miskli ip kah anber kokulu bir çember yapar.

2.6.4. Okçuluk

Okçuluğun, insanlık tarihinin en eski çağlarına kadar giden uzun bir geçmişinin olduğunu, Türklerin bu konuda oldukça mahir olduklarını bilmekteyiz. İslamiyet öncesinde Türklerin okçuluk alanında yetenekleri İslam ile birlikte kutsal bir mahiyet olarak devam etmiştir.²⁰⁵ Osmanlılar da savaşlarda ok ve yay ateşli silahların yaygınlaşmasına kadar kullanmışlardır. Savaş zamanı dışında askeri idman için av partileri düzenlenmiştir. Büyük katılımlı avlara çıkılmıştır. Avlanan hayvanların hep birlikte tüketildiği, atış talimlerinin yapıldığı şöenler düzenlenmiştir. Savaş zamanı dışında fetihlerden sonra spor amacıyla yapılan okçuluk talimleri daha sonra bir örgüt haline gelmiş ve belirli meydanlarda müsabakalar düzenlenmiştir.²⁰⁶

2.6.4.1. Ok ve Yay

Eskiler başarılı bir atış için usta atıcı, iyi yay ve iyi bir okun gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Savaşlarda ya da spor olarak yapılan okçuluk faaliyetlerinde kullanılmak üzere yapılan ok ve yaylar özel üretim aşamalarından geçerek titizlikle yapılmaktaydı. Osmanlı- Türk yayı olarak ifade edilen Osmanlıların kullandığı yayların uzunluğu ortalama 110-120 cm, ağırlığı ise 300 gr. ile 450 gr. arasında değişmektedir. Yay üretiminde temel maddeler ağaç, sinir, boynuz ve tutkaldır. Hepsi özel olarak seçilir ve özel olarak yay ustası tarafından bizzat hazırlanırdı.²⁰⁷

Türk yayları kompozit Asya yaylarının en kısısı olduğundan oklar da doğal olarak en kısa oklardır. Türkler okları kamış, kayın ağacı ve çam ağacı gibi ağaçlardan üretmişlerdir. En iyi ok ise kamıştan yapılan oktur. Okun boyu 24 eşit parçaya

²⁰⁵ “14. Yüzyıldan bu yana kaleme alınan okçuluk risalelerinin pek çoğunda anılan ve Taberî’ye atfolunan rivayete göre: Ekinlerini yiyen kuşları öldürsün diye Tanrı, Adem’e Cebrail eliyle ok ve yay gönderip “bu Allah’ın kuvvetidir”, oku gösterip “Bu da Allah’ın şiddetidir” demiş ve ona nasıl atacağını öğretmiştir. Bu inanca göre, ok ve yay cennetten çıkmıştır; onları Tanrı yollamıştır; dolayısıyla kutsal nesnelerdir. Bu konuda bir de âyet vardır: “attığın zaman (okunu) sen atmadın, Allah atmıştır”. Ok ve yayın kutsallığı yanında, okçuluk da Tanrı ve din yolunda yapılan savaşlardaki önemi sebebiyle “sünnet”, hatta “farz-ı kifâye sayılmıştır.” Ünsal Yücel, **Türk Okçuluğu**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 14.

²⁰⁶ Yücel, **a.g.e.**, s. 9-22.

²⁰⁷ Yücel, **a.g.e.**, s. 252, 257.

bölünerek çileye takılan gez kısmından sonra sırasıyla baş, boğaz, göbek, göğüs, baldır ve temren denilen demirin takıldığı kısma da ayak denilmektedir. Ayrıca okun daima ayak üstüne düşmesini sağlamak için okun ucuna yelek denen tüyler takılmaktaydı. Oklar kullanım amaçlarına göre menzil oku, meşk okları, puta okları, idman okları, ve tirkeş(savaş) okları olmak üzere kendi içlerinde de çeşitlenen türleri vardır. ²⁰⁸

Savaşlarda silah olarak kullanılan sosyal hayatta av ve spor amacıyla kullanılan ok ve yay dönem insanının yakından bildiği iki unsurdur. Toplumun askeri ve sosyal açıdan çok yakından bildiği okçuluk şairler tarafından doğal bir sonuç olarak şiirde tüm canlılığıyla işlenmiştir. Şiir geleneğinde en temelde sevgilinin güzellik unsuru olan kaşı yaya, kirpikleri de oka benzetilmiştir. Şeyhî'nin Divanı'nda yer alan aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşları yayın bilinen kavisli şekline benzetilmiştir. Yine kirpikleri oka benzetilerek aşına oldukları bu önemli araçları şiirin temeline oturtmuşlardır.

Muḳavves ḳaşlaruñ yayı atar kirpük okın her dem

*Ne kim ol ḡamzeden gelse baña sehm-i sa'âdetdür*²⁰⁹

G.LXXIII/3

Savaş esnasında, avcılıkta ve spor olarak yaptıkları okçulukta ata binip ok atma önemli bir husustur. At üzerinde ok atmak daha büyük bir hüner gösterisi olmuştur. Minyatürlerden de bize aktarılan bu tip sahneler şiirde de canlandırılmıştır. Beyitte fitne ata, sevgilinin gözü at üzerindeki bir kemankeşe benzetilmiştir.

Câdû gözüñ çü fitneye binüp atar ḡadeng

*Siḡr ile ay olur yayı ḳamçısı ejdehâ*²¹⁰

G.I/4

²⁰⁸ Yücel, **a.e.**, s. 276.

²⁰⁹ Kavisli kaşlarının yayı her an kirpik okunu atar. O gamzeden ne gelirse gelsin, o bana mutluluk okudur.

²¹⁰ Cadı gözün fitneye binip ok atar. Sihir ile ay yayı, ejderha kamçısı olur.

Çarh okları, kurmalı zembereklerle atılan çok güçlü oklardır. Çarh aynı zamanda felek anlamına gelen bir kelimedir. Beyitlerde felek anlamında kullanıldığında bile zemberekle atılan oklara verilen isim olan çarh oku, nesne anlamını da canlı tutacak şekilde kullanılmıştır.²¹¹ Aşağıdaki beyitte de felek anlamında kullanılmakla birlikte çok güçlü ok anlamı da işlenmiştir. O kadar güçlü bir oktur ki karşısına siper tutulamayacağı ifade edilmiştir.

Neyiçün bu çarh okını atar u siper dutılmaz

*Neyiçün bu devr derdin virir ü devâ belürmez*²¹²

G.LXXXIV/2

Pertab, uzağa erişen ok demektir.²¹³ Şair kayan yıldızı pertap okuna benzetmiştir. Kayan yıldız bizim görebildiğimiz kadarıyla hızlı hareket eder ve gökyüzünde kaybolup gider. Pertap atıldığında gözle görülemeyecek derecede uzağa atılan bir ok olmalı ki şair kayan yıldız ile ilgi kurmuştur.

Şan dâneyidi encüm ü dâm idi keh-keşân

*Ya şayd-ı nesr-i tâyire pertâb idi şihâb*²¹⁴

K.XII/2

Aşağıdaki beyitten savaşlarda düşmana daha ölümcül hasar vermek için atılan bazı okların zehirli olduğu hakkında bilgi çıkarmak mümkündür.

Añrardı şîr-i ner gibi ceng itse yağıda

*Ağuludur ölüm okına döymedi dirîğ*²¹⁵

MUS.VI/4-3

²¹¹ Şentürk, a.g.e., C.II, s. 475-476.

²¹² Neden bu çarh okunu atar da (karşısına) siper tutulmaz. Bu devir neden dert verip de dermanı bulunmaz.

²¹³ İsmail Hakkı Aksoyak, “Dîvân Şiirinde Okçuluk Terimleri”, **Türklük bilimi Araştırmaları**, No:1, 1995, s. 89.

²¹⁴ Yıldızların yem danesi, samanyolunun tuzak, kayan yıldızın da kartal burcunun en parlak yıldızını avlamak için ok olduğunu farzet.

²¹⁵ Düşmanla savaşırken erkek aslan gibi kükrerdi. Yazık ki zehirli ölüm okuna dayanamadı.

Keman kurmak, yayı ok atmaya hazır hale getirmek demektir.²¹⁶ Sevgilinin kaşı yaya benzetilir. Beyitte âşık sevgiliye kaşlarının yayını kurmasını, atışa hazır hale getirmesini söylemektedir. Âşık her ne şekilde olursa olsun sevgiliden bir iltifat beklediğinden ondan gelecek gamze oklarına razıdır. Gamze, sevgiliye eziyet etmekle görevli, katil olarak vasıflandırılan en önemli silahlarından biridir. Fattan olan göz, gamze oklarını keman olan kaşları ile aşığa fırlatmaktadır.²¹⁷

*Kur kaşlarıñ kemânını bu yaykara ile
Biz kullaruña gamzelerüñ tîr ü hançer it*²¹⁸

G.XII/2

Kemankeş, ok kullanan, yay çeken kişi demektir.²¹⁹ Aşağıda yer alan birinci beyitte sevgilinin yan bakışı kemankeşe benzetilmiştir. Diğer beyitte geçen tîr-zen de yine okçu anlamında bir kelimedir. Okçunun hedefi şaşmasını her gece büyük dolu kadeh ile şarap içmesine bağlamaktadır.

*Kemân-keş gamzeñüñ sihri libâs-ı zühdi çâk itdi
Eger döymezse bir tîre ne kuvvet dir ‘-i takvîden*²²⁰

G.CXLI/4

*Şol iki tîr-zen sebük-endâz olduğı
Tañ mı durur çü her gice rıtl-ı girân çeker*²²¹

G.XX/3

2.6.4.2. Okçulukla İlgili Diğer Malzemeler

²¹⁶ Aksoyak, **a.g.m.**, s. 94.

²¹⁷ M. Nejat Sefercioğlu, **Nev’i Dîvânı’nın Tahlîli**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990, s.160-161.

²¹⁸ Yaygara, gürültü ile kaşlarının yayını kur. Biz kullarına yan bakışını ok ve hançer et.

²¹⁹ Aksoyak, **a.m.**, s. 85.

²²⁰ Kemankeş olan süzgün bakışın büyüğü zühd elbisesini yırttı. Eğer bir oka dayanmazsa takva zırhının kuvveti ve dayanıklılığı nerede kalır.

²²¹ O iki okçunun hedefi şaşmalarına şaşılır mı? Çünkü her gece büyük dolu kadeh (şarap) içerler.

2.6.4.2.1. Hedef/ Nişan/ Siper

Hedef, “nişan atmak için kullanılan nesne”²²²; nişan, “ok atılan her çeşit sabit hedef; puta, amaç”²²³; siper ise “ok hedefi”²²⁴ anlamına gelmektedir. Bu kelimelerin kullanıldığı aşağıdaki beyitlerde de sevgilinin yan bakışından fırlayan oklara âşık, tenini ve canını hedef yapmaktadır. Her ne şekilde olursa olsun öldürücü, canını alıcı ok dâhi olsa âşık, sevgiliden gelen her türlü muameleye hazırdır. Canına kastetmesi için olsa bile âşık yeter ki sevgiliden bir şekilde ilgi görsün.

Ėamzeñ okına dil diledi kim ola hedef
*Zahmın taħammül idemeyüp şimdi cân çeker*²²⁵

G.XX/5

Gitdi gönül ü cân gözüñe karşı ten tırur
*Elbette ok atıldığı yerde nişân gerek*²²⁶

MUS.III/2-8

Neyiçün bu çarh okını atar u siper dutılmaz
*Neyiçün bu devr derdin virir ü devâ belürmez*²²⁷

G.LXXXIV/2

2.6.4.2.2. Kîş

Kîş, okluk, sadak anlamına gelen okçulukla alakalı diğer bir terimdir. Şairler kîş kelimesinin “sadak” manası ile birlikte Farsça “din” manasını da kastederek kurban

²²² Yücel, **a.g.e.**, s. 401.

²²³ Yücel, **a.g.e.**, s. 414.

²²⁴ M. Fatih Köksal, “Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri’ne Ekler”, **Türklük Bilimi Araştırmaları = Journal of Turkology Research**, No:10, 2001, s. 246.

²²⁵ Gönül bakışının okuna hedef olmayı istedi fakat yarasına dayanamayıp şimdi can çekiyor.

²²⁶ Gönülün ve canın gitmesine rağmen ten senin gözünün karşısında hedef olarak durur. Elbette okun atıldığı yere hedef gerekmektedir.

²²⁷ Neden bu çarh okunu atar da (karşısına) siper tutulmaz. Bu devir neden dert verip de dermanı bulunmaz.

kelimesi ile tevriyeli olarak kullanmışlardır.²²⁸ Beyitte gamze, keman ve kurban kelimelerinin varlığı bize kîş kelimesinin özellikle seçildiği izlenimi vermektedir. Kîş kelimesi “gamze-i bed-kîş” terkininde “kötü dinli gamze” anlamına gelmesinin yanında “kurban” kelimesinin yay mahfazası anlamında düşünüldüğünde ise kîşin sadak anlamını çağrıştırmaktadır.

*Ğamze-i bed-kîşüñe her gûşede fettân kaşuñ
Bir kemân şunar kemînden kim cihân kurbânıdır*²²⁹

K.IX/15

2.6.4.2.3. Kurban

Arapça “karabe” kökünden türeyen “Allah'a yakınlaşma vesilesi olarak kesilen hayvan” anlamındaki “kurbân” kelimesi ile yay kabı anlamına gelen “kurban” kelimesi klasik şiirde tevriyeli olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Okçuluk terimleri ile birlikte kullanılan kelimenin aynı zamanda yay mahfazası anlamında kullanıldığı metinler ışığında bilinmektedir.²³⁰ Aşağıdaki beyitlerin tamamında kurban kelimesi “kurban olmak”, “Kurban Bayramı” gibi anlamlarının yanında beyite okçulukla ilgili diğer terimlerin yerleştirilmesiyle kelime, yay kabı anlamına da gelecek şekilde tevriyeli olarak yorumlayabilmektedir.

*Çü dōst kaşı yayından atıldı tîr-i murâd
Havâdiş okları kurbân ola kemânumuza*²³¹

G.CLXI/5

Kaşı yayını cihân idemez iken dest-keş

²²⁸ M. Fatih Köksal, “Bir Okçuluk Terimi: “Kurban” ve Divan Şiirinde Kullanımı Üzerine”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, No:9, 2000, s.203.

²²⁹ Siyah (kötü dinli) gözlerinin farklı açılardan gönderdiği yan bakış oklarına fitneci kaşların öyle tuzak noktalarına kurulmuş bir yay sunar ki cihan bu oktan kurtulamaz.

²³⁰ Köksal, **a.g.m.**, 2000, s. 191-195.

²³¹ Sevgilinin yay gibi olan kaşından murad okları atıldığı için hadiselerin okları yayımıza kurban olsun.

Gördi k'öldürdi egilüp meyl ider kurbânına ²³²

G.CLXVII/3

Kaşlaruñ yayını 'îd ayı gibi gözledüğüm

Bu ki cânum siperi terk ola kurbânıñ için ²³³

G.CXXXVI/5

2.6.4.2.4. Peykân

Okun ucundaki sivri demire²³⁴peykan denilmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin gamze okları öyle şiddetli gelmiş ki ciğeri delip cana ulaşmıştır. Okun ucundaki peykan denilen sivri demir delici özelliğini arttırdığından ciğeri delip bir sonraki safha olan cana bile ulaştı, anlamını vermektedir. Ayrıca beyitte birkaç hususiyet daha göze çarpmaktadır. Dolmak, “okun gerilerek atıma hazır hale gelmesi”²³⁵ anlamına gelen bir okçuluk terimidir. Ayrıca okçulukla alakalı “iç kabzadan atmak” tabiri metinlerde yer almaktadır. Okun ucu kabzanın boynuz kaplı iç tarafına kadar çekilerek atılmasına iç kabzadan atma denilmektedir.²³⁶ “Peykana geçmek” ibaresi de benzer uygulamayı çağrıştırmaktadır. Beyitteki “dolmak” tabiri ile birlikte kullanılan “peykana geçmek” tıpkı iç kabzadan atma tabirinde olduğu gibi okun aşırı çekilip atılması hareketini ifade etmektedir. Ok öyle bir gerildi ki peykana kadar geçti denilmektedir.

Gamze ohları ki deldi cigeri câna geçer

Şöyle toldı ki gelen tir ile peykâna geçer ²³⁷

G.XXXIII/1

²³² Yay gibi olan kaşlarına cihan el süremezken öldürdüğünü gördüğünde eğilip kurbanına meyleder.

²³³ Kaşlarının yayını bayram ayı gibi gözlediğim sevgili, sana kurban olmak için can siperim terk olsun.

²³⁴ Pala, **a.g.e.**, s. 371.

²³⁵ Köksal, **a.g.m.**, 2001, s. 240.

²³⁶ A. Atilla Şentürk, “Okçuluk Tarihine Yeni Bir Kaynak Olarak Osmanlı Şiiri”, **M. Ali Tanyeri'nin Anısına Makaleler**, Haz. Hatice Aynur, Hanife Koncu, Fatma M. Şen, İstanbul, Ülke Yayınları, 2015, s. 17

²³⁷ Gamze okların ciğerimi deldi, canıma geçti. Gelen ok öyle bir gerildi ki peykânı bile geçti.

2.6.4.2.5. Şast

Şast, kemankeşlerin yayı çektiklerinde telin parmaklarını kesmesini önlemek için kemikten, boynuzdan, balık dişinden veya ağaçtan yapılan bir yüzüktür. Zih-gîr de denilmektedir. Aynı zamanda menzile doğru atılan okun sağ tarafına ve baş parmağa da şast denilmektedir.²³⁸ Çarh, ayak yardımıyla kurulan, kolları çelikten yapılmış savaş yayı anlamının yanında sert ağaçtan yapılan ayak yayı ile atılan oka da çarh oku denilmektedir.²³⁹ Beyitte gök kubbe çarh yayına benzetilmektedir.

Ğavs-i felek midür ki ħomuş şaşta tir çarħ
Yâ mâh-i nev ki cebhede bulmuş kemân kaşuñ²⁴⁰

G.CVI/3

2.6.4.2.6. Yelek

“Okun havada düzgün uçmasına ve ayağı üzerine düşmesine yarayan üç parçalı tüye”²⁴¹ yelek denmektedir. II. Murad’a methiye olarak yazılan aşağıdaki beyitte padişahın okundaki yelekler düşse Cebra’îl aleyhisselam meleklerin kanatlarından onun okundan düşen yeleklerin yerine tüy hazırlayacaktır.

Şeh-per düzer melâyike-i ħudse Cebre’îl
Perrân olup çü yile okuñdan düşen yelek²⁴²

MUS. I/5-8

2.6.5. Satranç

²³⁸ Aksoyak, **a.g.m.**, s.91,94.

²³⁹ Yücel, **a.g.e.**, s. 396.

²⁴⁰ Gök kubbesi zih-girine oku yerleştirilmiş bir yay mıdır? Veya yüzündeki keman gibi kaşını bulmuş yeni hilal midir?

²⁴¹ Yücel, **a.g.e.**, s.276.

²⁴² Okundan düşen yelek uçarak süzülünce, Hazret-i Cebra’îl aleyhisselam, melâike-i kudsün kanat tüylerini hazırlar.

Satranç, karelere bölünmüş (toplam altmış dört karenin bulunduğu) bir tahta üzerinde iki kişinin karşılıklı oynadığı, savaş taktiklerinin teorik olarak uygulandığı bir oyundur.²⁴³ Toplam on altı taştan oluşmaktadır. Her bir tarafın bir şah, bir vezir, iki at, iki fil, iki kale ve sekiz piyon adı verilen taşları vardır. En değerli taş şah, en değersiz taş ise piyondur. Amaç en önemli taş olan şahı korumaktır. Rakibin şahını elde eden mat eder, karşı tarafı yener.

Satranç oyunu sosyal hayat içinde eskiden beri büyük ilgi görmüştür. Büyük ustalar yetişmiş, oyun hakkında risaleler ve manzumeler²⁴⁴ yazılmıştır. İncelediğimiz Divan içerisinde de **beydak, mât, şâh, ruh, ferzâne, at, fil, nat** gibi satranç oyunu ile alakalı kelimelere rastlanmaktadır. Şair bu kelimelerle hem satranç oyunu hakkında bilgiler vermiştir hem de tevriyeli olarak sevgiliden bahsetmiştir.

Şah, satranç ıslahında en önemli taştır. Divan şiirinde sevgili olarak nitelenmektedir.²⁴⁵ Kelime anlamı yanak olan “ruh”, satrançta kale demektir. Satranç tahtasının iki yanında bulunan taş ruh denilmektedir. Yanak da yüzün iki yanında bulunması ile şairlerce ilgi kurulmuştur.²⁴⁶ Beydak, satrançta piyon denilen en değersiz taştır. Satranç bir savaş alanı gibi tasavvur edildiğinden piyonlar savaşta askerler gibi şahı korumakla görevlidirler ve en önde dururlar. Şiirde genellikle sevgilinin beni için kullanılır.²⁴⁷ Satrancın bir savaş ve taktik oyunu olarak düşünülmesinin yanında insan satranç oyuncularından biri olarak düşünüldüğünde diğer oyuncular felek ve zaman olarak tasavvur edilir ve insan bu oyunda kazanamayan taraftır.²⁴⁸ Aşağıdaki beyitte de âşık satranç oyuncusu rakibi de felektir. Hayatta kötü giden şeylerin hep sorumlusu felek olarak görülür. Beyitte de âşık, felek

²⁴³ Ramazan Altınay, “Satranç”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/satranc>, 21.03.2019.

²⁴⁴ İlyas Kayaokay, “Divan Şiirinde Satranç Terimleriyle Yazılmış Manzumeler”, **ESTAD**, C.I, No: 1, 2018.

²⁴⁵ Mehmet Arslan, “Divan Şiirinde Satranç ve Satranç İstilahları”, **Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri**, İstanbul, Kitapevi Yayınları, 2000, s. 12.

²⁴⁶ Arslan, **a.m.**, s. 14.

²⁴⁷ Arslan, **a.m.**, s. 16.

²⁴⁸ Yunus Kaplan, Yakup Poyraz, “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.III, No:15, 2010 s. 152.

ile oyunu oynamaktadır ve sevgili oyun ile benini sunduğu takdirde en güçsüz taş ile feleğin şahını yeneceğini ifade etmektedir.

*Ruĥlarıyla bize ger 'arza kıla lu 'b ile ĥâl
Felegüñ şâhını bir beydaķıla mât idelim²⁴⁹*

G.CXXIII/5

Ferzîn veya ferzâne satrançta vezir denilen şahtan sonra en değerli taştır. Ferzin aynı zamanda hakîm, bilgili kimse anlamına geldiğinden tevriyeli şekilde kullanılmıştır.²⁵⁰ Mat etmek, yenmek demektir. Bahsedilen terimlere yer verilen aşağıdaki beyitte bir oyun ile vezirler yenilmiştir ve şah sevgilinin atının ayağına piyon gibi -piyon savaş alanı olarak düşünüldüğünde askerleri temsil eder- yüz sürmelidir, çünkü yenilmiştir.

*Atınuñ ayağına yüz süre beydaķ gibi şâh
Anda kim mât ide bir lu 'b ile ferzâneleri²⁵¹*

G.CXCV/4

Fil, satranç taşlarından biridir. Genellikle vezir ile birlikte anılır.²⁵² Aşağıdaki beyitte geçen at sürmek de yine satranç terimidir. Şair beyitte ruh, piyade, şah, fil, ferzin ve at sürmek gibi satranç terimlerini kullanmıştır.

*Ruĥ tutarsañ piyâde yûriye şâh
Fîl ü ferzîn n'olur çü süresin at²⁵³*

K.XV/26

²⁴⁹ Eğer yanaklarıyla (kaleleriyle) bize oyun ile benini sunarsa feleğin şahını bir piyon ile yenelim.

²⁵⁰ Arslan, **a.g.m.**, s. 13.

²⁵¹ Bir oyun ile vezirleri (bilginleri) mat ettiği zaman, şah, atının ayağına piyon gibi yüz sürsün.

²⁵² Arslan, **a.m.**, s. 15.

²⁵³ Kaleyî tutarsan piyon ve şah yürür. Sen atı devreye soktuğun zaman fil ve veziri de etkisiz kılarısın.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİMARİ

3.1. Mimari Yapılar

3.1.1. Çadır

Türk kültürü içinde çadırın köklü bir kültür geleneği vardır. Türkler Orta Asya'da pek çok amaçla çadırları kullanmışlardır. Başta barınmak için ayrıca hükümdar otağı, hastane, askerlerin konaklayacağı karargâh ve çeşitli amaçlarla tertiplenen eğlencelerde çadırlar kurulurdu. Osmanlılarda şekilleri ve işlevleri çeşitlilik gösteren savaşlarda, günlük eğlence ve mesire alanlarında çadırdan faydalanılmıştır. Osmanlılarda sefer sırasında en ihtişamlısı hükümdar otağı olmak üzere çevresine padişah ile birlikte sefere çıkan her bir grup için çadır kurulurdu. Ordunun ve esnaf gruplarının ikâmet edeceği çadırlarla beraber mescid, hastane, mühimmat deposu, mutfak, hamam, îdam çadırı ve ahır gibi ihtiyaçlar için çadırlar kurulurdu.¹

Yaygın bir kullanım alanı olan çadır geleneği Osmanlı şiiri içinde genişçe yer almıştır. Çadırın şiir geleneğinde yer aldığı temel hususlardan biri de feleğin bir çadıra benzetilmesidir. Eskiler felek ve gökyüzünü çadır şeklinde tasavvur ediyorlardı.² Aşağıdaki beyitte felek, çadıra benzetilmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi sefer sırasında ordunun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için çadırlar kurulurdu. Gökyüzü bir çadır gibi düşünüldüğünde yıldızlar ise binlerce askere benzetilmiştir.

*Hurşîdden serîr ü kâmerden kemer düzer
Eflâki çetr ü hayme nücûmı cüyûş ider³*

MUS.I/2-8

¹ Cenap Çürük, “Çadır”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/cadir#2-osmanlilarda-cadir>, 01.05.2019.

² Şentürk, a.g.m., 1994, s. 138.

³ Güneşten yatak, aydan kemer yapar. Felekleri çadır, yıldızları asker yapar.

Çadır yaz günlerinde kurulduğunda güneşten korunmak için güneşin yönüne göre gün içinde yeri değişen çadırlara ilave parça olarak gölgelikler kurulurdu.⁴ Aşağıdaki beyitte ay bir çadıra benzetilmiştir.

*'Aceb mi sâyemüze yüz sürerse hayme-i mâh
Çü âftâb-ı cihân irdi sâyebânumuza⁵*

G.CLXI/2

3.1.2. Dârüşşifâ

Dârüşşifâlar halk sağlığını koruma ve hastaları tedavi etme amacıyla kurulan vakıf kurumlarıdır. Dârüşşifâlarda hastalar tedavi edilirken medrese mezunlarını belirli şartlara göre alınıp aynı zamanda hekim yetiştirilen kurumlardır.⁶ İslam devletleri tarafından ilk hastane Emeviler zamanında kurulmuştur. Fakat Abbasiler döneminde X. yüzyılda İslâm hastanelerinin ve tıbbının en parlak dönemi olduğu bilinmektedir. Selçukluların yaptığı pek çok hastane, günümüze ulaşan en eski İslam hastaneleridir. Osmanlılar kendilerinden önce Selçukluların ve Memlûklerin yapmış olduğu ve faal halde olan hastanelerin yenisini yapmak yerine onları vakıflarına uygun şekilde işleterek yeni fethettiği Bursa, Edirne, İstanbul, Selanik gibi yerlere hastaneler inşa etmiştir.⁷ Cüzzamlıları ve akıl hastalarını tedavi etmek amacıyla özel alanlara sahip Osmanlı Devleti'nde hastane ve tedavi yöntemleri Avrupa'ya örnek olacak şekildeydi. Aşağıdaki beyitte Şeyhî işret meclisinde olan hastalara yani âşıklara seslenerek dermanı yine orada bulacaklarını hastanenin yine burası olduğunu ifade etmektedir.

Şâd oluñ iy haste cânlar kim budur dârü's-şifâ

⁴ Şentürk, a.g.e., C.II, s.443.

⁵ Ayın çadırı gölgemize yüz sürse şaşılır mı? Cihanın güneşi gölgeliğimize yetişti.

⁶ Yüksel Arslantaş, "Osmanlılar'da Tıp Eğitimi ve Sağlık Hizmetleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, No:84, Haziran 1993, s. 54.

⁷ Arslan Terzioğlu, "Bimâristan", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/bimaristan>, 28.06.2019.

‘İş idüñ iy dertlû gönüller ki dermân bundadır⁸

G. XLV/4

3.1.3. Dergâh/ Hangâh/ Astâne

Hangâh, Farsça tekke demektir. Tekke ise tasavvuf erbabının, oturup kalktukları, günlük zikir ve ayinlerin yapıldığı yere⁹ denilmektedir. Tekkenin büyüğüne hangâh, dergâh denir. Astâne de büyük tekke anlamında kullanılmakla birlikte tarikat pirinin kaldığı veya kabrinin bulunduğu yerlere de asitane denilmektedir.¹⁰ Aralarında küçük farklar olan fakat benzer amaçlar güden bu yapılar Osmanlı’nın kuruluş yıllarından itibaren dini ve sosyal yardım amaçlı yerler olarak gayet işlevsel şekilde kullanılmıştır.

Divan şiirinde şairler, zahitleri samimi bulmadıklarından şiirlerinde sürekli onları eleştirirler. Daima onların hoşuna gitmeyecek beyitler kaleme alırlar. Zahit, zahir ile meşgul olduğundan bâtını esas alan rint tipinin kasıtlı olarak sürekli şarabı, meyhaneyi yücelttiği aykırı görünen söylemlerini anlamaz. Aşağıdaki beyitte de böyle bir söylem göze çarpmaktadır. Tekkeyi terk edip meyhaneye davet vardır. Eğer bunu yaparsa ancak samimi olacağını söyler.

Şeyhî ko hânekâhı harâbâta kaşd kıl

K’aşhâb-ı zevk ü şevk ile şıdkuñ yaqiñ ola¹¹

G.II/7

Tekkeler, müridlerin ve mürşidlerin birlikte yaşadığı yerlerdir. Mürşide bağlı tasavvuf yoluna girmiş müridin ana gayesi Allah’a ulaşmaya çalışmaktadır. Bunun için pek çok mertebe vardır. Dünyevi her türlü varlığa yüz çevirme ve nefsinin yenmesi

⁸ Ey hasta canlar! Mutlu olun çünkü hastane budur. Ey dertli gönülller! Eğlenin çünkü derman bundadır.

⁹ Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, (Çevrimiçi) <https://tr.pdfdrive.com/tasavvuf-terimleri-ve-deyimleri-s%C3%B6zl%C3%BC%C4%9F%C3%BC-e40958472.html>, s. 340, 11.02.2019.

¹⁰ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 33.

¹¹ Şeyhî tekkeyi bırak meyhaneye yönel ki zevk ve şevk sahipleri ile samimiyetin şüphesiz olsun.

temel düsturdur. Tekkelerde müridin nefsi ile mücadelesini pekiştirmek için insan nefesine ağır gelebilecek işler yaptırılmıştır. Hak yolunda mürid bundan şikayet etmemiş, yaptığı ibadet saymıştır. Aşağıdaki beyitte de mürid gerekirse bu tekkeyi yüz yıl da olsa yüzü ile süpürmeye taliptir.

*Yüz yıl yüzüm ile süpürem âstânesin
Ger bir işâret eyler isen âstîn ile¹²*

G.CLVI/3

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu dergahlar her türlü insanın sığınağıdır. Düşkünler ve ihtiyaç sahipleri bu yerlere başvurabilir. Kimisi yiyecek kimisi barınacak yer imkanı bulur. Beyitte de bu duruma işaret etmektedir.

*Mücrim ü ‘âşilere dergâhuñ olmuşdur penâh
Mübtelâ vü bî-kese yâduñ durur feryâd-res¹³*

K.II/13

Savma‘a, İslam’ın erken dönemlerinde zaviyelere verilen isimdir. Tasavvuf ehlinin uzlete çekildiği, insanlardan uzak, sessiz ve dağ başlarında olan yerlerdir. Hristiyanlar da tefekkür için kullandıkları yerlere bu ismi vermişlerdir.¹⁴ Aşağıdaki beyitte de tekke anlamında kullanılmış tekke-meyhane karşılaştırılması yapılmıştır.

*Çün şavma ‘aya varduñ u yârı bulamaduñ
Şâyed bulasın gel berü mey-hânedan iste¹⁵*

G.CLXVIII/4

3.1.4. Menzil

¹² Eğer yenin ile bir işaret edersen yüz yıl yüzüm ile dergahını (eşiğini) süpürürüm.

¹³ Senin dergâhın suçlulara ve isyankarlara sığınılacak yer olmuştur. Senin zikrin düşkünlerin ve kimsesizlerin imdadına yetişir.

¹⁴ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 292.

¹⁵ Eğer savmaaya varıp da sevgiliyi bulamadıysan gel meyhanede ara ki orada bulursun.

Menzil, “oturulan, ikâmet edilen yer, ev, mesken, ikâmetgâh.”, “yolcuların konakladıkları yer, konak yeri, konak.”, “eskiden posta hizmetlerinde kullanılan atların bulundurulduğu ve posta sürücülerinin dinlenip at değiştirdikleri yer.”¹⁶ gibi geniş kullanım alanı olan bir yapı birimidir.

Motorlu araçların olmadığı zamanda insanlar yaya veya hayvanlarla bir yerden bir yere gidiyorlardı. Ticari veya dini sebeplerle yolculuk ediliyordu. Bu yolculuklar genellikle güvenlik açısından kervanlarla yapılmakta idi. İnsanlar bir yerden bir yere ticaret amaçlı mal getirip götürmek için ya da hac farızalarını yerine getirmek için kervanlar oluştururlar ve yola çıkarlardı. Oldukça uzun olan bu yolculuklar esnasında kervanın durup dinleneceği, temel ihtiyaçlarını gidereceği durak yerleri vardı. Bu yerlere menzil denilmekte idi. Aşağıdaki beyitte menzil, yolcuların konakladıkları dinlenme yerlerini anlamında kullanılmıştır. Âşık, yolcu olan sevgiliye seslenmektedir. Gönlünden gitmemesini, aşığın canını menzil, konaklayacak yer yapmasını söylemektedir.

*İy sefer ‘azmin kılan cân eyle menzil gitme gel
Çün dil ü cânın kıma bî-cân ü bî-dil gitme gel*¹⁷

G.CXIV/1

Menzilin diğer bir anlamı konak, evdir. Aşağıdaki beyitte menzil, sevgilinin evi anlamında kullanılmıştır.

*İy şabâ ger menzil-i cânâna kılsañ güzer
Gülşen-i cándur gözümde gözle rûşen kıl nazar*¹⁸

G.LXX/1

¹⁶ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi), <http://lugatim.com/s/menzil>, 11.04.2019.

¹⁷ Ey yolcu olmaya karar veren sevgili! Benim canımı menzil eyle, gitme gel. Çünkü sen benim canım ve gönlümsün. Beni cansız ve gönülsüz bırakma.

¹⁸ Ey sabah rüzgarı! Eğer sevgilinin bulunduğu yerden (evinin civarından) geçersen benim baktığım gibi iyice bak, çünkü orası canımın gül bahçesidir.

Menzil, aynı zamanda aşağıdaki beyitte de görüldüğü gibi padişah konağı, sarayı anlamında kullanılan bir yapı birimidir.

*Hayâlün tahtıdur vîrâne gönüm
‘Îmâret kıl ki sulţân menzildir*¹⁹

G.XLII/2

3.1.5. Mescid

Mescid, Arapça sücûd “secde etme, secde” anlamlarına gelen kelimeden türemiş bir mekan ismidir. Kur’ân-ı Kerîm, hadisler ve ilk İslâm kaynaklarında cami karşılığında mescid kelimesi geçmektedir. Hicri IV. (M.X.) yüzyılın başında cami kelimesi ayrı olarak kullanılmaya başlanmış içinde minberi olmayan ve Cuma namazı kılınmayan küçük ibadet yerlerine mescid denilmiştir. Fakat Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ ve genellikle mezhep imamlarıyla din büyüklerinin kabirlerinin bulunduğu camilere de mescid denilmesinden²⁰ dolayı bu iki mekan ismi zaman zaman ayırım gözetmeksizin birbiri yerine kullanılmıştır.

Şeyhî’nin Divanı’nda da bu durum vardır. Hatta Şeyhî’nin Divanı’nda ibadethane manasında cami kelimesi ile karşılaşılmamıştır. Aşağıdaki beyitlerde minberi olup olmadığı ya da büyüklüğü gibi açılardan bir ayırım gözetmeden ibadet yeri anlamında mescid kelimesini kullanmıştır.

*Şaçuñ küfrin yüzün nûrın görürse zâhid ü râhib
Bu mescidden diye yâ hâ vü ol büt-ğânedan yâ hû*²¹

G.CL/5

Gönül ki kaşuñı peyveste idinür mihrâb

¹⁹ Benim virane gönüm senin hayâlinin tahtıdır. Burayı mamur et çünkü o sultanın sarayıdır.

²⁰ Ahmet Önkâl, Nebi Bozkurt, “Cami”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami#1-dini-ve-sosyokulturel-tarihi>, 04.04.2019.

²¹ Zahit ve rahip senin saçının siyahlığını ve yüzünün aydınlığını görse biri mescitten “yehho” diğeri kiliseden “Yâ Allah” der. Şentürk, **a.g.e.**, 2004, s. 22.

*Harâb ise ne ‘aceb çün ki vakf-ı mesciddür*²²

G.L/4

*Zâhid şalâ-yı mescid ider ben hevâ-yı dost
Niçün şalar bu toğru yolumdan yayubanı*²³

G.CLXXVII/3

Mimari yapı olarak camilerde bulunan mihrap ve minber de Şeyhî'nin şiir dünyasında yerini almıştır. Mihrab, camilerde, mescitlerde veya namazgahlarda kible yönünü ve imamın namaz kılındığı esnada duracağı yeri gösteren mimari bir yapıdır.²⁴ Mihrabın kavisli şekli sebebiyle şiirde sevgilinin güzellik unsuru kaşına benzetilir. Âşık için secde edilecek ve yönelenecek tek yerdir.

*Dilüm bu sûre-i Nûndan dağı nesne eylemez tekrâr
Kaçan mihrâb kaşuñuñ hayâliyle namâz itsem*²⁵

G.CXXXII/2

Minber ise yine camide mihrabın sağında bulunan cuma ve bayram namazlarında hatibin hutbe okunduğu yerdir. Beyitte vazinin minberde vaaz verdiği ifade edilmektedir.

*Kaşı mihrâbında ‘âşık “Kâbe Kavseyn”e irür
Vâ ‘izûn dîn himmetin gör kim dağı minberdedür*²⁶

G. LXIII/2

3.1.6. Saray/Köşk/Kasır

²² Gönüm ki senin kaşını daima mihrap edindir. Eğer harab olursa şaşılacak birşeydir. Çünkü mescidin vakfidir.

²³ Zahit mescide davet eder. Ben ise sevgilinin hevesindeyim. Beni bu doğru yolumdan neden çevirir.

²⁴ Tuğba Erzincan, “Mihrap”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/mihrap>, 05.04.2019.

²⁵ Ne zaman mihraba benzeyen kaşının hayâliyle namaz kılsam dilim Nûn suresini dâhi tekrar etmez.

²⁶ Âşık sevgilinin kaşının mihrabında Kâbe Kavseyne yetişir. Vaizin kalbinin Hakk’a yönelmesindeki gayret ve isteğin yetersizliğine bak ki hâlâ minberdedir.

Saray, padişahın ve ailesinin yaşadığı özel alan olmakla birlikte devlet işlerinin de görüldüğü ana merkezlere denilmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk sarayları Bursa'da ve Edirne'de yapılan saraylardır. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet önce bugün İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu alana bir saray yaptırmıştır. Daha sonra Topkapı Sarayı'nı inşa ettirmiştir ve uzun yıllar devlet merkezi olarak kullanılmıştır.²⁷

Osmanlı saraylarında padişahın annesinin, eşlerinin, kız kardeşlerinin ve kızlarının yaşadığı ve padişahın ailesiyle özel zaman geçirdiği hususi mekanlara harem denilmekteydi. Sarayın güvenliği için geceleri ve gündüzleri asayişi sağlayan görevliler bulunmaktaydı. Aşağıdaki beyitte de saraydan ve bahsettiğimiz koruma görevlilerinden bahsedilmiştir.

*Harîm-i hürmetine mâh gice meş'aledâr
Sarây-ı haşmetinüñ mihr tañla derbânı*²⁸

K.XIV/18

Kasır, saraydan daha küçük olarak civarda yaptıkları, mevsim geçirmek veya gezinti maksadıyla gidilip birkaç gün geçirilen küçük saraylar olarak inşa edilen yerlerdir.²⁹ Ayrıca Osmanlılarda kasırlar herhangi bir şahsın malı değildir. Kasırlar yalnızca hükümdara ait olan yapılardır.³⁰ Aşağıdaki beyit bize bu yapıların süslü ve ihtişamlı olduğunu ayrıca buralarda eğlence meclislerinin düzenlendiğini ile ilgili bilgiler vermektedir.

*Bezm için gül şâhınuñ şâh-ı şükûfe berg ile
Geh güherden kaşır u geh pîrûzedden eyvânıdır*³¹

²⁷ Zeynep Tarım Ertuğ, “Saray”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/saray>, 06.04.2019.

²⁸ Ay, gece senin haremine meşalecidir. Güneş, sabahleyin gösterişli sarayının kapıcısıdır.

²⁹ Pakalın, a.g.e., C.II, s.296.

³⁰ Ayşe Denknalbant, “Köşk”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kosk>, 06.04.2019.

³¹ Meclis için çiçek açmış ağaç dalı ile gül dalı kah inciden kasır ve kah firuzeden eyvanıdır.

II. Murad için yazılmış olan kasideden alınan aşağıdaki beyitte ayrıca bu kasırların avlularında havuz ve şadırvan gibi yapıların varlığından da bahsedilmektedir.

*Ḳadri eflâk üstine bir ḳaşr-ı ‘âlî yaptı kim
Çeşmesi şems ü kamer havzı vü şâdırvânıdır³²*

3.1.7. Ribât

Ribâtlar başlangıçta sınır boylarında atların bağlandığı ve cihat sevabı almak için sınırda bekleyen gönüllü askerlerin bulunduğu basit yapılar iken daha sonra içinde atların ve askeri malzemenin yer aldığı askeri garnizonlara dönüşmüştür. Aynı zamanda oradaki askerlere askeri eğitimin yanında dini eğitim de vermeye başlanmıştır. İran ve Maverâünnehir civarındaki ribâtlar IX. yüzyıldan sonra askeri özelliklerinin az da olsa devam etmesinin yanında daha çok tekke ve zaviye özelliği kazanmıştır. Daha sonra ticaret yolları üzerinde kurulan ribâtlar yolcuların konaklayıp, dinlenebileceği birer kervansaray özelliği kazanmıştır.³³ Tarihi süreç içinde farklı amaçlara hizmet eden ribâtlar aşağıdaki beyitte kervansaray özelliği ile karşımıza çıkmaktadır. Ribât aynı zamanda tasavvufi cephede dünyayı simgelemektedir. Beyitte de ribât her faninin bir gün uğrayacağı konak yeri olarak ele alınmış ve bir gün bu dünya denilen handa konaklayıp sen de göçeceksin ama dünya yerinde kalacak şeklinde ifade edilmiştir.

*Dünye ribâtında çün yolcu konuḳsın bu gün
Tañla göçüp gidicek ḳala yirinde ribât³⁴*

³² Onun itibar ve kıymeti felekler üzerine yüce bir kasır yaptı ki güneş çeşmesi, ay havuz ve şadırvanıdır.

³³ İsmail Yiğit, “Ribât”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ribat>, 02.08.2019.

³⁴ Madem ki bugün dünya denen konakta, handa yolcu konuksun, sabah vakti göçüp gideceksin, ribât ise yerinde kalacak.

3.2. Mimari Yapıları Tamamlayıcı Unsurlar

3.2.1. Eyvân

Eyvan, “sayeban (sayvan) ve çardak şeklinde yapılmış sütunlu, direkli veya kemerli önü açık, üstü örtülü bina kısımlarına verilen addır.”³⁵ Genel olarak binaların ortasında bulunan ve iç avluya açılan üç tarafı kapalı, üstü tonoz örtülü bu yapılar Selçuklular döneminde önemli eserler vermiştir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin alını eyvana benzetilmiştir. Eskiden evlere hırsızlık için eyvana kement atmak sureti ile girilmekteydi.³⁶ Sevgilinin benini esmer kişiye (hırsıza), saçını ise kement benzetenek bir hırsızlık hadisesi gözler önüne serilmiştir.

*Hâlûñ ki zülfüñe tolaşup alnuña ağar
Hindû-şifat kemend ile eyvâna kaçd ider³⁷*

G.XXXII/3

Aşağıdaki beyitte gökyüzü ile eyvan arasında bir ilgi kurulmuştur. Gök kubbenin şekli ile eyvanın kemeri birbirine benzetilmiştir.

*Zemin bezedi ferahdan zümürüdin ferşi
Zamân düzetdi bu pirüze-reng eyvânı³⁸*

K.XIV/35

3.2.2. Kubbe

³⁵ Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s. 578.

³⁶ Şahin, **a.g.e.**, s. 127.

³⁷ Saçına dolanarak alnına çıkan benin Hindu gibi kement ile eyvana çıkmaya kasteder.

³⁸ Zemin sevinçten zümrütten yaygı döşedi. Zaman da bu firuze renkli eyvanı düzenledi.

Bir binanın üstünü örten yarım küre şeklindeki yapı birimlerine kubbe denilmektedir.³⁹ Selçuklularda ve Osmanlılarda cami, türbe, şadırvan, çeşme, hamam gibi dini ve sosyal yapılarda çokça tercih edilen bir yapı özelliğidir.

Eskiden insanlar felekleri iç içe geçmiş dokuz çadır, kâse ya da iç içe sarılmış soğan kabuğu şeklinde yer düzlüğünü saran kubbeler olarak tasavvur etmekteydi.⁴⁰ Bu inanış şiir geleneğinde önemli bir yer bulmuş ve değişik benzetmelerle kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte padişahın cömertliğinden ve itibarından bahsedilmektedir. Padişah o kadar cömerttir ki onun cömertliği denizlere benzetilse Hint Okyanusu onun cömertlik denizi yanında bir damla gibi kalmaktadır. Yine padişahın kadri (değeri ve itibarı) bir saraya benzetilirse en büyük felek onun sarayının kubbesi gibi kalacaktır. Felek, dönem insanının gökbilimi anlayışına göre kubbe şekline benzetilmektedir.

Cûduñ deñizlerinden bir kaatre Baħr-i Aħdar

Ƙadriñ sarâyı içre bir ƙubbe çarħ-ı a‘zam⁴¹

K.VIII/3

3.2.3. Revâk

Bir binanın avlusunda ya da dış cephesinde çatısı kemerlerle birbirine bağlanmış sütunlarla desteklenmiş, üstü düz dam veya kubbelerle örtülü yarı kapalı uzunlamasına bir mekan olan revaklar güneş, yağmur ve rüzgardan korunmak amacıyla yapılan korunaklı yapı unsurudur.⁴² Camilerde ve daha sonra her yapı tipinde uygulanan revaklar tek ya da çift katlı olarak inşa edilmiştir. Mimari bir unsur olan revak aşağıdaki beyitte tâk ile ele alınmıştır. Ve alemin bir hiçlikten ibaret olduğunu bu görkemli yapıların neden yapıldığı sorgulanmaktadır.

³⁹ Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s. 305.

⁴⁰ Şentürk, **a.g.m.**, Haziran 1994, s. 135.

⁴¹ Senin cömertliğinin denizlerinde Hint Okyanusu bir damladır. Kadrinin sarayının içerisinde en büyük felek bir kubbe gibidir.

⁴² Selçuk Mülâyim, “Revak”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/revak>, 02.08.2019.

*‘Âlem ki öñi şöñi ‘ademdür
Niçün kamu tâkı vü rivâkı⁴³*

MUS.II/4-8

3.2.4. Saff-ı ni ‘âl

Saff-ı ni‘âl, “ayakkabıları veya terlikleri çıkarıp bırakmağa mahsus olan odaların iç tarafında ve kapıdan girilince oda boyunca devam eden dar ve uzunca aralık gibi bir yer olup zemini odanın döşemesinden daha aşağı bir seviyede olur. Umumiyetle tuğla döşemelidir ve odanın yüksekçe kısmından, geçecek yeri olan bir basamakla ayrılan”⁴⁴ ayakkabılık, pabuçluk anlamına gelen eski evlerin bir bölümüdür. Aşağıdaki beyitte böyle bir bölümden bahsedilmektedir. Sevgilinin atının ayağı her yere şeref vermektedir. Yeni ay bu yere ulaşsa onun yeri ancak aşağı bir yer olan saff-ı niâldir.

*Her menzile ki sümm-i semendüñ şeref vire
Ger ire mâh-ı nev yiri şaff-ı ni ‘âl ola⁴⁵*

MUS.I/7-2

3.2.5. Sâye bân

Sâye bân, büyük çadır, otağ ve çadır gölgeliği⁴⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Güneşin çadırın üzerine doğrudan geldiği vakitler çadırın içini daha serin tutmak amacıyla üzerine gerilen gölgeliklerdir. Bu gölgeliğin yönü güneşin gün içinde değişen konumuna göre yeri değişmekteydi.⁴⁷ Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşları gölgeliğe benzetilmektedir.

⁴³ Bütün bu taklar ve revaklar neden? Bu alem ki önü sonu yokluktur.

⁴⁴ Pakalın, **a.g.e.**, C.III, s. 90.

⁴⁵ Senin atının toynağı her menzile şeref verir eğer yeni ay ulaşsa yeri ayakkabılık olur.

⁴⁶ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/sayeban>, 28.06.2019.

⁴⁷ Şentürk, **a.g.e.**, C.II, s. 443.

*Mestâne gözlerüne serâ-perdeler tutar
Tâkında alnuñuñ ki kıurar sâye bân kaşuñ⁴⁸*

G.CVI/4

Aşağıdaki beyitte de padişahın cömertliği saltanatının gölgeliği olarak tasvir edilmiştir.

*Pâsbân saltanatı kaşırına keyvân-ı felek
Sâye bân devleti dergâhına eyvân-ı kerem⁴⁹*

K.XI/8

3.2.6. Sofa (Suffe)

Sofa (suffe), evlerde odalar dışında oturulacak, sekili, genişçe yerlere verilen isimdir.⁵⁰ Odaların açıldığı, mahrem alana bir çeşit geçiş mekanı olan sofalar aynı zamanda bir toplanma yeri olarak da kullanılmaktaydı.⁵¹ Osmanlı- Türk evinin önemli bir mimari unsurudur.

Beyitte âşık göğsünü böyle bir alana benzetir. Ayrıca bu alanda da özel bir yer daha vardır. Sadr, bir meclisin en kıdemli yeri anlamına gelmektedir.⁵² Aşığın hayâlinde sevgili öyle bir yerdedir ki göğsünün sofasının baş köşesi olan sadrda Sasani hükümdarı Hüsrev'in (Kisra onun ünvanıdır.) tacını takmış, Süleyman'ın tahtına oturmuştur.

*Sînemüñ şuffesi şadrında hayâlin şanasın
Tâc-ı Kisrî urınur taht-ı Süleymân'a geçer⁵³*

⁴⁸ Alnının kemerinde gölgelik kuran kaşın mahmur gözlerine kalın perdeler tutar.

⁴⁹ Saltanatının sarayına zuhal yıldızı gece bekçisi, cömertliğinin eyvanı saltanatının dergahına gölgeliktir.

⁵⁰ Tulum, **a.g.e.**, s. 369.

⁵¹ Fatih Bozkurt, "İstanbul Evlerinin İçi", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, C.VIII, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015, s. 375.

⁵² Şahin, **a.g.e.**, s. 412.

⁵³ Senin hayâlin Kisra tacı takıp Süleyman tahtına geçer gibi göğsümün sofasının sadrında oturur.

3.2.7. Şadırvan

Şadırvan, “cami avlularındaki çoklukla ortası fiskiyeli, etrafında abdest almak için musluklar bulunan yuvarlak kubbeli yapı”⁵⁴ anlamına gelmektedir. Şadırvanların asıl amacı ibadet öncesi abdest almak için kullanılacak olmasının yanında suyun önce ortada bulunan fiskiyeden üstü açık havuzlara, oradan etrafındaki musluk veya lülelerle dışarıya akmasıyla meydana gelen su sesi insanlara huzur ve ferahlık verdiğinden özellikle yaz aylarında camiye gelenlerin namaz vaktini beklemek, namaz sonrası sohbet etmek veya dinlenmek için toplandıkları yerler olarak da istifade alanı haline gelmiştir.⁵⁵ Aşağıdaki beyitte de bu amaca hizmet etmek için yapıldığı anlaşılmaktadır. Beyite göre kasrın avlusunda bir şadırvan bulunmaktadır.

*Şadri eflâk üstine bir kaşr-ı ‘âlî yaptı kim
Çeşmesi şems ü kamer havzı vü şâdırvânıdır*⁵⁶

K.IX/29

3.2.8. Tâk

Tâk, “iki sütunu/ayağı birbirine bağlayan, daha çok yuvarlak biçimli bağlantı, kemer”⁵⁷ demek olan mimari bir unsurdur. Divan şiirinde en yaygın kullanımını Kısra’ya ait olan yapı ile bulmuştur. Sevgilinin kaşı ve alını bu yarım daire şeklindeki kemere benzetilmektedir.⁵⁸

⁵⁴ Tulum, **a.g.e.**, s. 349.

⁵⁵ Ali Kılıcı, “Şadırvan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadirvan>, 06.04.2019.

⁵⁶ Feleklerin itibarı üzerine bir yüksek kasır yaptı ki güneş çeşmesi, ay havuzu ve şadırvanıdır.

⁵⁷ Tulum, **a.g.e.**, s. 376.

⁵⁸ Pala, **a.g.e.**, s. 437.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşı kemere benzetilmiştir. Şair kemer oyuğunu ise sevgilinin gözüne benzetmiştir. Kemer kaşında süzölmüş sarhoş gözü görmektedir ve bu durumu sarhoş bir kafirin mihrap içerisinde uyuyup kalmasına benzetmektedir.

*Süzölmis çeşm-i mestânuñ görüp dil tâk-ı kaşuñda
Didi zî mest kâfir kim bu mihrâb içre h^vab eyler⁵⁹*

G.LXXX/4

Aşağıdaki beyitte de bu kez şair sevgilinin alnını kemere, kaşını ise bir gölgeliğe benzetmiştir. Alın da şekil itibariyle kemere benzemektedir. Alın tak denilen kemer olunca kaşlarda bu kemerin hemen altında bir gölgeliğe benzetilmiştir. Serâ-perde, “Saray, konak vb. yerlerde haremle selâmlığı ayıran, konak veya çadır kapısına asılan büyük, kalın perde”⁶⁰ demektir. Sevgili kaşı ile gölgelik yapıp gözlerinin önüne perde çekerek sarhoş, can alıcı gözlerini gizleme gayretindedir.

*Mestâne gözlerüñe serâ-perdeler tutar
Tâkında alnuñuñ ki kırar sâye bân kaşuñ⁶¹*

G.CVI/4

⁵⁹ Gönöl kaşının kemerinde süzölmüş mahmur gözünü görerek dedi ki: “Bu nasıl sarhoş kafirdir ki mihrap içinde uyuyor.”

⁶⁰ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi), <http://lugatim.com/s/SER%C3%82/2>, 06.04.2019.

⁶¹ Alnının kemerinde gölgelik kuran kaşın mahmur gözlerine kalın perdeler tutar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YİYECEK-İÇECEK

Osmanlı mutfak kültürü, Asya'dan getirilen yeme- içme alışkanlığının göçlerle beslenmesi ve Anadolu'da pek çok medeniyetin kalıntıları ile olgunlaşması sonucu oluşan bir kültürdür. Asya'da Türkler oldukça sade -et, süt, süt ürünleri ve darıdan oluşan- bir beslenme alışkanlığına sahip idi. Göçlerle birlikte geçtikleri kültür havzalarında gördükleri mutfak kültürünü kendi mutfak kültürlerine ilave ederek en geç XV. yüzyılda Osmanlılar, pek çok besin maddesini (baharat, sebze, meyve ve tahıl) mutfaklarına dâhil etmişlerdir.¹ Geçtikleri değişik coğrafyalarda rastladıkları yiyecek ve içeceği uzun bir zaman diliminde olgunlaştıran ve kişiselleştiren Türklerin XV. yüzyıl mutfak kültürünü, o döneme ait olan incelediğimiz metinde de rastladığımız meyve, sebze, baharat ve tahıl isimleri ile canlı olarak görmekteyiz.

4.1. Yemekler

4.1.1. Kebap

Kebap, bir çeşit et yemeğidir. Şiir geleneğinde şairler içlerinde yanan aşk ateşiyle ciğerlerinin yahut bütün vücutlarının kebab olduğunu tahayyül etmişlerdir.² Sevgili herkese cömert davranıp lütufta bulunurken aşığa tam tersi davranmaktadır. Sevgiliden bir türlü yüz bulamayan âşık dert ve üzüntüden kanlı gözyaşı dökmektedir. Kanlı gözyaşları onun şarabı, ciğeri ise içindeki ateş ile kebab olmuştur.

*Câm-ı kerem ki sendedür 'âleme lutf-ı 'âm iken
Bize şarâb göz yaşı nişe ciğer kebâb olur³*

G.XXIV/2

¹ Arif Bilgin, "Osmanlı Döneminde İstanbul Mutfak Kültürü", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, C.XII, No:47-48, 2010-2011, s. 229.

² Onay, **a.g.e.**, s. 278.

³ Cömertlik kadehi sendedir ve herkese lütufta bulunurken bize neden gözyaşı şarap, ciğer ise kebab olur.

Aşağıdaki beyitte ciğerin pişiriliş şekli ile alakalı bir bilgi mevcuttur. Beyite göre ciğer şişlere takılıp o şekilde pişirilmektedir.

*Ger delük delük olup yüregüme şancıla şiş
Ciger itmege kebâb oldu içüm dem neyisem*

G.CXVIII/4

Biryân bir çeşit tandır kebabıdır.⁴ Gökyüzünde bulunan on iki takım yıldızından yani burçlardan ikisi olan berre (koç), sevr (boğa) burçları beyitte kebab yapılan hayvanlar olarak zikredilmiştir.

*Sipihr sofrası açar bu h'âna mâ-ğazarı
Külîçe ay u güneş sevr ü berre biryânı⁵*

K.XIV/32

4.2. İçecekler

4.2.1. Nârvân

Nârvân, nar şerbeti demektir.⁶ Narın doğal rengi kırmızı olmasından dolayı nar şerbeti aşığın kanlı gözyaşına benzetilmiştir. Eskiden humma, sıtma gibi ateşli hastalıkların tedavisinde nar şerbeti verilirmiş.⁷ Beyitte de safranın teskini için içildiği belirtilmektedir.

*Sünbülüñ sevdâsı bağrumı yakardı lâleveş
Kılmasa teskîn-i şafrâ nârvânı çeşmümüñ⁸*

⁴ Onay, a.y.

⁵ Gökyüzü elinde olan her şeyi bu sofraya açtı. Ay ve güneş ekmek, boğa ve koç burcu kebabıdır.

⁶ Halit Bıltekin, “Şeyhî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003, s.430.

⁷ Onay, a.g.e., s. 457.

⁸ Gözümlün kanlı gözyaşı safrayı yatıştırmasa sünbülün sevdası lalenin bağrının yanıklığı gibi benim bağrımı da yakardı.

4.2.2. Şerbet/Şîre

Osmanlı halkının su haricinde tükettiği en önemli içeceklerden biri şerbettir. Üretilen şerbetlerin önemli bir kısmı harareti kesmek ve hazmı kolaylaştırmak için tüketiliyorsa da bir kısmı da bazı hastalıkları gidermek için tüketiliyordu. Çeşitli meyve, çiçek ve bitkilerden üretilen şerbetler buzlarla soğutularak tüketiliyordu.⁹ Şîre de “ekşimemiş üzüm suyu”¹⁰ olarak tarif edilen bir içecektir.

Osmanlı’da padişahlar tarafından düzenlenen şenliklerde şerbet ve şîre sunulan içeceklerden biridir. Aşağıda Anadolu Beylerbeyi olan Hamza Bey’in düğününün anlatıldığı kasideden alınan beyitte, sunulan içeceklerden olan şerbet ve şîre yer almaktadır. Beyitte şerbetin ve şîrenin ne kadar bol olduğuna dikkat çekilmiştir.

*Yığılsa nuql u ni ‘am kâha şaymaya kûhı
Aķarsa şerbet ü şîre taşura ‘ummânı¹¹*

K.XIV/31

Şerbet tatlı bir içecek olduğunda sevgilinin dudakları şerbete benzetilmektedir. Şiir geleneğinde sevgilinin dudakları ile daha sevgilinin sözleri kastedilmektedir. Bu şerbet öyle bir şerbettir ki âb-ı hayât görse yerin dibine girecektir. Aşığa göre sevgilinin şerbeti andıran tatlı sözleri, âb-ı hayât diye bilinen ölümsüzlük suyunu bile geride bırakacak değerdedir. Asıl ölümsüzlük verecek sevgilinin tatlı sözleridir.

*Leblerüñ şerbetini gördi hayâdan utanup
Ger kara yire girürse yiridür âb-ı hayât¹²*

G.XV/5

⁹ Bilgin, **a.g.m.**, 2010-2011, s. 238.

¹⁰ Tulum, **a.g.e.**, s. 363.

¹¹ Nimetler ve çerezler yığıldığında dağ onun yanında saman çöpü gibi kalır. Şerbet ve şîre akacak olursa okyanusları taşırır.

¹² Âb-ı hayât, senin dudağının şerbetini görerek utansa ve yerin dibine geçse yeridir, uygundur.

4.3. Tatlılar

4.3.1. Bal/Şehd/Nûş

Bal ve şeker eskiden nadir bulunmasından ve zor elde edilmesinden dolayı rağbet görmektedir ve gündelik dilde hasretle arzulanan tatlılık sembolü olarak kullanılan bir besin maddesi olmuştur.¹³ Aşağıdaki beyitte geçen “meges”in anlamı sinektir. Beyitte arı anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Şair bu beyitte yüce Allah’ın hikmetlerinden bahsetmektedir. Su ve toprak ile bitkilerin nasıl renk renk ve lezzetli olduklarının şaşkınlığını ifade etmektedir. Bununla birlikte arının ise iğnesi ile nasıl bal ürettiğini tefekkür etmektedir.

*Nebât kıanda bulur âb u hâk içinde şeker
Meges ne resme kıılır zehr-i hâra ta ‘biye bal¹⁴*

K.III/33

Şehd, Arapça bal demektir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı yani sözleri bala benzetilmiştir. Aşığa göre sevgilinin sözleri baldan daha tatlıdır. Ayrıca tasavvufi manada düşünülecek olursa beyitte mürşidin sözlerini dinleme ve yüzünü görmenin ne kadar kıymetli olduğunun ifade edildiğini anlamaktayız.

*Anuñ şîrîn lebi tatlu baña biñ şehd ü şekkerden
Anuñ gül yañağı nâzûk baña yüz berg-i nesrinden¹⁵*

G.CXXXIII/6

4.3.2. Gül-şeker

¹³ Şentürk, **a.g.e.** C.II, s. 48.

¹⁴ Bitkiler su ve toprak içinde şekeri nerede bulur? Sinek dikenin zehrini nasıl bal olarak hazırlar?

¹⁵ Onun şirin dudağı benim için bin bal ve şekerden daha tatlıdır. Onun gül yanağı benim için yüz nesrin yaprağından daha naziktir (zariftir).

Gül-şeker, kırmızı gül yapraklarının bal ve limonla ezilerek ya da şekerle yoğrulup limon sıkılarak hazırlanan bir tatlıdır.¹⁶ Gül-şeker Şeyhî'nin divanında sevgilinin ağzının ve dudaklarının tatlılığı için benzetme unsuru olarak kullanılırken aynı zamanda gül-şekerin tedavi amaçlı kullanıldığı ile alakalı bilgi mevcuttur.¹⁷ Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudakları kırmızı renkli bir hokkaya, ağzı ise şekere benzetilmiştir.

*Ol dürc-i cevâhir mi ya dülden şadef-i pür
Yâ hoşka-i la'lîn ki tolu gül-şekeri var¹⁸*

G.LIX/3

4.3.3. Helva

Osmanlı mutfağında olmazsa olmaz yiyeceklerden biri de helvadır. Pek çok çeşidi olan helva, Şeyhî'nin Dîvânı'nda bir beyitte geçmektedir. Aşağıdaki beyitte helvanın herhangi bir özelliğinden bahsedilmeyerek genel anlamda tatlı manasında kullanılmıştır.

*Yâr elinden zehr hoş ağyârdan
Şekker ü helvâ yise nâ-hoş gelir¹⁹*

G.XL/6

4.3.4. Şeker

Şiir geleneğinde sevgilinin güzellik unsurları olan ağzı ve dudağı şekere benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte yine sevgilinin dudağı şekere benzetilmiştir. Yüzünün güzelliğinin ay ve güneşte olmadığı, dudağının tatlılığının ise balda ve şekerde bulunmadığından bahsederek sevgiliyi yüceltmektedir.

¹⁶ Olcay Cengiz, “14-15. Yüzyıl Dîvânlarında Mutfak Kültürü”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2010, s. 26.

¹⁷ Gül-şekerin hastalığı tedavi ettiği yönüyle ele alındığı beyit için Bkz: Hastalık Tedavi Bölümü.

¹⁸ O mücevher kutusu mu, içi inciyle dolu sadef mi? Yoksa lal renkli içi gül şeker dolu hokka mı?

¹⁹ Yâr elinden zehir içmek hoş gelir. Rakip elinden şeker ve helva yemek nâhoş gelir.

*Yüzün leṭâfeti şems ü kamerde bulına mı
Lebüñ ḥalâveti şehd ü şekerde bulına mı²⁰*

G.CC/1

Tûtî, papağan demektir. Papağanın konuşmayı alıştırılırken şekerle beslenmesinden dolayı beyitlerde şeker ile birlikte yer almaktadır.²¹

*Bülbül bigidür kim gül ü gülzâra kavuşdı
Tûṭî gibidür kim şekeristâna irişdi²²*

G.CLXXXIV/4

4.4.Meyveler

4.4.1. Elma

Aşağıdaki beyitte sevgilinin her bir güzellik unsuru bir meyveye benzetilmiştir. Sîb, elma demektir ve yaygın kullanımda olduğu gibi beyitte de sevgilinin çenesi elmaya benzetilmiştir. Badem şekil itibariyle göze, piste yani fıstık küçüklüğü sebebiyle dudağa benzetilmiştir.

*Nuḳl mestâna gamzeñ öñinde
Nâr u bâdâm u sîb ü piste yatur²³*

G.XXIX/5

4.4.2. Nar

²⁰ Yüzünün güzelliği ay ve güneşte bulunur mu? Yüzünün tatlılığı bal ve şekerde bulunur mu?

²¹ Sefercioğlu, **a.g.e.**, s. 86.

²² Bülbül gibi gül ve gül bahçesine kavuştu. Papağan gibi şeker diyarına ulaştı.

²³ Mahmur (baygın) bakışının önünde meze olarak nar, badem, elma ve fıstık bulunmaktadır.

Enâr, nar demektir. Nar, bilindiği üzere kırmızı ve taneli bir meyvedir. Beyitte nar ve ciğer kanı arasında ilgi kurulmuştur. Ciğer kanı, aşığın aşırı keder, gıdasızlık ve kötü şartlarda yaşam sürmesinin neticesinde verem olması ve kan tükürmesi durumunu ifade etmektedir.²⁴ Narın kırmızı renkli bir meyve olması ve sıkıldığında kana benzer bir renginin olması sebebiyle nar suyu ile ciğer kanı birbirine benzetilmiştir. Âşık, nar gibi kırmızı ciğer kanını içmek istemektedir. Yani çektiği her türlü eziyeti ve zorluğu kabul etmektedir. Ve bu eziyet devam etse de bundan şikayetçi olmayacağını belirtmektedir.

*Şu kaatre kaatre tamanı özüüm yüreginden
Enârvâr içelüm kanı ol ciğer kanı²⁵*

K.XIV/39

4.4.3. Şeftali (Şeftâlû)

Şeftali, “zar gibi ince kabuğu, kadife gibi ince tüylü, genellikle sarı, pembe kırmızı alacalı, bol sulu, lifli ve hoş kokulu, eti ise beyaz, sarı ya da kırmızı renkli bir meyve”²⁶ olması sebebiyle, beyitte sevgilinin boyu bir servi gibi yanakları ise o servinin meyvesi şeftaliye benzetilmiştir.²⁷ Şeftalinin kadifemsi yapısı, rengi ve üzerinde bulunan belli belirsiz tüyleri münasebetiyle sevgilinin yanağı ile alaka kurulmuş ve meyveler içinde sevgilinin yanağından daha lezzetli ve tatlı başka meyve olmadığı iddia edilmiştir.

*Boyuñ ki serv-i çemendür yimişi şeftâlû
Bu lezzet ü bu halâvet semerde bulına mı²⁸*

G. CC/4

4.4.4. Şemâme

²⁴ Şentürk, **a.g.e.**, C.II, s. 413.

²⁵ Şu damla damla kendi yüreğimden damlayanı nar gibi içelim. O ciğer kanı nerede.

²⁶ Sefercioğlu, **a.g.m.**, s.332.

²⁷ Tarlan, **a.g.e.**, s.125.

²⁸ Boyun ki bahçenin servisidir, yemişi şeftalidir. Bu lezzet ve bu tatlılık meyvede bulunur mu?

Şemâme (şemmâme), “kabuğu kırmızı, yeşil, sarı karışık renkli, dilimli kavuna benzer, çok güzel kokulu bir tür meyve”dir.²⁹ Aşağıdaki beyit Divan’da yer alan XIII. kasidenin nesip bölümünden alınmıştır ve baharı konu alan bir bölümdür. Dolayısıyla bütün bahar mevsiminin güzellikleri tasvir edilen bölümde bu beyitte şemâme meyvesinin güzel kokulu olduğuna dikkat çekilmiştir.

*Benefşe gâliye-gîsû şemâme ‘anber-bû
Çemen ‘abîr-bisât u semen harîr-şiyâb³⁰*

K.XIII/8

4.4.5. Unnâb

Unnâb ya da hünnap diye bildiğimiz meyve, olgunlaştığı zaman kırmızımsı kahverengi olan, eriğe benzeyen bir meyvedir.³¹ Aşağıdaki beyite göre unnâb meyvesinden şarap yapılmaktadır. Üzüm şarabından kanı kaynayan âşık unnâb şarabı istemektedir. Bu meyvenin şekeri üzüme göre az olduğundan yapılan şarabın da eski tıp ilmine göre harareti giderdiği bilinmektedir.³²

*Sâkî şunıvir şarâb-ı ‘unnâb
Kim kaynadı kan dem-i ‘inebden³³*

MUS.II/7-6

4.5. Diğer yiyecek maddeleri

4.5.1. Ades/ Gendüm

²⁹ Tulum, **a.g.e.** s. 359.

³⁰ Menekşe güzel kokulu saçlarla bezenmiş, şemame anber kokulu, çemen güzel kokulu kilim, yasemin de ipek elbiseli gibi görünmektedir.

³¹ Sefercioğlu, **a.g.m.**, s.333.

³² Onay, **a.g.e.**, s. 434.

³³ Saki hünnap şarabı sun çünkü üzüm şarabından kanımız kaynadı.

Ades, mercimek; gendüm de buğday demektir. Osmanlı şiir geleneğinde mercimek Hz. İbrahim ile buğday ise Hz. Adem ile ilişkilendirilmektedir. Hz. Adem ve Hz. Havva'nın şeytana uyarak cenneten kovulmalarına sebep olan yasak meyve ağacının aslı buğday başağı idi.³⁴ Mercimek ile alakalı hikaye ise; Hz. İbrahim ailesi ve inananlar ile Filistine göç eder. Cenab-ı Hakk'tan Cebrail vasıtasıyla emir gelir ve Cenab-ı Hakk, Hz. İbrahim'in bir süre daha orada kalmasını emreder. Fakat bir süre sonra kıtlık olur. Hz. İbrahim yiyecek bulmak için bir dostuna gider. Fakat orada da bir şey yoktur. Adam eli boş göndermemek için çuvallara kum doldurur ve Hz. İbrahim'i gönderir. Daha sonra İlahi lütufla çuvallardaki kumlar buğday ve mercimeğe dönüşür. Bu mercimeğe "Halîlî mercimek" denir.³⁵ Aşağıdaki beyitte bu hadiselerle telmih yapılarak iki tahıldan bahsedilmiştir.

*Hırmenüñden k'enbiyâ vü evliyâdur hûşe-çin
Âdem umar dâne-i gendüm Halîlu'llâh 'ades³⁶*

K.II/10

Aşağıdaki beyitte de ades açık olarak sevgilinin beni ile ilişkilendirilmiştir.

*Hâl ü hatı bize 'ades ü sebze-zârdur
Minnet Halîl h'ânına selvâ nedür ya men³⁷*

K.VII/20

4.5.2. Arpa

İnsanların ürettiği en eski tahıllardan olan arpa, buğday ve diğer tahıllara göre daha ucuz ve daha az rağbet gören bir tahıldır.³⁸ Aşağıdaki beyitte de şair arpanın bu

³⁴ Tarlan, **a.g.e.**, s. 245-246.

³⁵ Semra Tunç, "Divan Şiirinde Hz. İbrâhim ve 'Ades (Mercimek) Kıssasına Dâir", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları** Dergisi, No:17, s. 125.

³⁶ Peygamberler ve evliyalardan senin harmanının başak toplayıcısıdır. (O harmandan) Hz. Adem buğday, Hz. İbrahim mercimek umar.

³⁷ Benin ve ayva tüyü bize mercimek ve yeşilliktir. Halil sofrasına şükür, bildirgin ve kudret helvası nedir?

³⁸ Şentürk, **a.g.e.**, C.II, s. 350.

değersiz özelliği üzerinde durmaktadır. Sevgilinin yüzü görüldüğünde değerli bir çiçek olan gül, tıpkı arpa gibi değersiz duruma düşecektir, denilmektedir.

*Sebzede ağullanıcağ ay yüzi
Değmeye bir arpa bu hırmande gül³⁹*

G.CX/7

4.5.3. Ekmek

Temel besin maddelerinden olan ekmek Şeyhî'nin şiirinde çoğunlukla tuz-ekmek hakkı ile birlikte anılmaktadır. Aşağıdaki beyitte padişahın cömertliği ile herkese ekmek verdiği ifade edilmektedir.

*Dâyim ola tapuñâ vaqt-i şafâ 'îd-i sa 'îd
İşigüñden vireli âb-ı sehâ nân-ı kerem⁴⁰*

K. XI/23

4.5.4. Fülful

Fülful, karabiber demektir. Eski tıpta mide,bağırsak ve öksürük gibi hastalıklar için en iyi ilaçlardandır. Bu baharat şiirde ise sevgilinin beni yerine kullanılmaktadır.⁴¹ Aşağıdaki beyitte de karabiberin siyah rengi ve şekli itibariyle sevgilinin ay gibi beyaz yüzündeki siyah benine benzetilmiştir.

*Zülfi vü hâlin her ki göre dir
Sünbül-i ter şu fülfüle düşdi⁴²*

G.CLXXII/3

³⁹ Onun ay yüzü yeşillikte görüldüğünde (hâlelendiğinde) gül bu harmanda bir arpa kadar değersiz kalır.

⁴⁰ Kapından kerem ve cömertlikle ekmek ve su verdiğin zamandan itibaren huzurunda gönül temizliği ve mutlu bayram zamanı devamlı olsun.

⁴¹ Pala, **a.g.e.**, s. 159.

⁴² Zülfünü (yanak üzerine sarkan saçını) ve benini birlikte görenler, karabiberin üzerine taze sünbülün düştüğünü düşünür.

4.5.5. Karanfil

Karanfil diğerk bir baharat türüdür. Osmanlı saraylarına ait muhasabe defterlerin incelenmesinde XV. yüzyıla ait defterlerde karanfil alımına rastlanmazken XVIII. yüzyıla ait defterlerde çok miktarda alındığı görülmektedir.⁴³ Bu da bize daha önceki devirlerde karanfilin daha az rağbet gördüğünü göstermektedir. Şiir geleneğimizde ise sevgilinin beni şekil ve renk itibariyle karanfil ile ilişkilendirilmiştir.

*Her kim yüzünde beñlerüñ görmiş degül bilmez nedür
Kâfûr-ı ‘ârız üzre ol hâl-i karanfûl nicedür⁴⁴*

G.LXXVIII/2

4.5.6. Külîçe

Külîçe, yağlı çörek demektir.⁴⁵ İçine yoğurt ve süt katılan mayalı ya da mayasız şekilde yoğrulup yuvarlak şekil verilerek üzerine yumurta sarısı sürülerek fırında pişirilen bir besin maddesidir.⁴⁶ Aşağıdaki beyitte ay ve güneş şekil itibariyle külîçeye benzetilmiştir. Bir ziyafet sofrasını tasvir eden şair bu sofrada kebabların yanında külîçenin de yer aldığını bildirmektedir.

*Sipîhr şofrası açar bu h’âna mâ-ğazarı
Külîçe ay u güneş sevr ü berre biryânı⁴⁷*

K.XIV/32

⁴³ Christoph K. Neumann, “18. Yüzyıl Osmanlı Saray Mutfağında Baharatlar”, **Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddî Kültüründe Yemek ve Barınak**, Ed. Surayıa Faroqhı, Cristoph K. Neumann, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.157.

⁴⁴ Yüzündeki benleri görmemiş kişi, kâfûr gibi beyaz yanak üzerinde o karanfil benlerin nasıl durduğunu bilmez.

⁴⁵ Mütercim Âsım Efendi, **Burhân-ı Kâti’**, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, Ankara, TDK, 2000, s. 461.

⁴⁶ Cengiz, **a.g.e.**, s. 39.

⁴⁷ Gökyüzü bu sofraya her ne varsa açar. Ay ve güneş ekmek, boğa ve koç burcu kebaptır.

Aşağıdaki beyitte ise külîçe, yuvarlaklığı ile aya benzetilmektedir. Beyitte ayrıca ekmek pişirme fırını anlamına gelen tennûr ile birlikte verilmiştir. Ayrıca beyitte Hz. Muhammed’in ayı ikiye bölmeye olarak bilinen şakku’l-kamer mucizesine telmih vardır. Müşrikler Hz. Muhammed’den bir mucize istemişlerdir. Ve peygamber efendimiz de ayın iki parçaya ayrılışını kendilerine göstermiştir.⁴⁸

*Kesdüñ külîçe-i mehi tennûr-ı çarhda
Çün h^vân-ı mu‘cizâtuna germ oldu iştiâ⁴⁹*

K.V/23

4.5.7. Soğan/ Sîr (Sarımsak)

Soğan ve sîrin (sarımsak) yemeklerde vazgeçilmez besinler olarak çok tercih edilmesinin yanında kötü kokuları vardır. Aşağıdaki beyitte de soğan ve sarımsak bu kokuları itibariyle söz konusu edilmiştir. Olumsuz sıfatlar ile anılan rakibin bu kez nefesi soğan ve sarımsak gibi kötü kokulara benzetilmiştir. Gülün kokusunu bastırmasa ne olur neticede soğan ve sarımsak gibi kötü kokulardır, denilmektedir.

*Müdde ‘inüñ nefesi Şeyhî dimağın acıdur
Güli başdursa n'ola sîr ü sogandur koğusı⁵⁰*

G.CXC/7

4.5.8. Tuz

Tuz, Şeyhî’nin Divanı’nda “tuz ekmek hakkı” deyimini içerisinde kullanılmıştır. Tuz ve ekmek Türk toplumlarında özel önem ve değer verilen şeyler arasındadır. Osmanlı toplumunda ekmek “nân-ı azîz” diye ifade edilmiştir. Tuzun her türlü yemeğin ana maddesi oluşu, ekmeğin de yine bütün yemeklerle birlikte yendiği, tek

⁴⁸ İlyas Çelebi, “İnşikâku’l-Kamer”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/insikaku-kamer>, 17.06.2019.

⁴⁹ Gökyüzü tandırında (fırınında) ay çöreğini kestir. Çünkü onun mucizeler sofrasına iştah fazlalaştı.

⁵⁰ Rakibin nefesi Şeyhî’nin burnunu acılaştırır (rahatsız eder.). Soğan ve sarımsak kokusu gülü bastırmasa ne olur ki.

başına da doyurucu bir gıda olduğu göz önünde bulundurularak ve rızık nimetine şükür maksadıyla böyle öne çıkarıldığı söylenebilir. Suyu da aynı şekilde hayati bir nimet olarak değer verilmiştir. Tuz ekmek hakkı da iyiliğin bilinmesi, unutulmaması için kullanılmıştır. Tuzla alakalı rivayetler vardır. Bunlardan biri Hz. Nuh'un torunu Totok (veya Tütek) tarafından keşfedilmiştir.⁵¹ Ayrıca dini rivayetlere göre ise tuzun keşfi Kâ'be'nin inşasına kadar dayanmaktadır.⁵² Tuzun aynı zamanda Eski Türkçe'de, Divan şiirlerinde rastlanan örnekler ile "tat" anlamına da geldiği bilinmektedir. Günümüzde de aynı devam eden bu anlayış örneğin birinin başını bir musîbet geldiğinde veya bir felakete uğramaktan son anda kurtulan kişi başının gözünün sadakası, sağlığının devamı ve kötülüklerin deffi için yüce Allah'a şükranlarını sunmak için hemen birine tuz ve ekmek verir. Aşağıdaki beyitlerde büyük önem verilen bu olay işlenmektedir.

*Kim tatlu şoĥbetüñde gözetmezse ĥaĥķ-ı nân
Acıya vü ezile nitekim suda nemek*⁵³

MUS.I/5-9

*Acılık ile geçsün anuñ tatlu 'ömri kim
Ĥaĥķını bilmeyüp nemek ü nâna ĥaşd ider*⁵⁴

G.XXXII/6

⁵¹ Şecere-i Terâkime'ye göre: "Künlerde bir kün avga çıkıp keyik öltürüp kebab kılıp yip oturup idi. İlgidin bir togram it yerge tüşdi. Anı alıp yedi irse agzığa bisyar hoş meze keldi. Anıñ üçün ol yer tuzlak irdi. Aşka tuz salmaknı ol çıkardı. Bu nemekin resm andın kaldı". Mehmet Samsakçı, "Türk Kültür ve Edebiyatında Tuz ve Tuz-Ekmek Hakkı", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXXVI, 2007, s. 182.

⁵² "Hz. İbrahim, oğlu İsmail ile beraber Kâ'be-yi Muazzama 'yı inşa ettiğinde, Rabb'ine, Hac için gelenlere ivaz olarak ne vereceğini sorar ve Allalü Teâla Cebrail'e buyurur: "Hemen Cennetten bir avuç kafur getir." Cebrail kâfuru getirir ve Hz. İbrahim'e verir. Hz. İbrahim, bir avuç kâfuru etrafa saçar ve kâfurdan bazı parçalar denize, göle ve kayalara isabet eder. Denize isabet eden deniz tuzunun, göle isabet eden göl tuzunun, kayaya isabet eden kaya tuzunun meydana gelmesine sebep olur." Samsakçı, **a.y.**

⁵³ Kim senin tatlı sohbetinde ekmek hakkı gözetmezse suda tuz gibi acılaşırsın ve ezilsin (erisin).

⁵⁴ Hakkını bilmeyip ekmek ve tuza kasteden kimsenin tatlı ömrü acılık içinde geçsin.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GİYİM KUŞAM

5.1. Kumaşlar

5.1.1. Atlas

İpeğin parlaklığını en iyi gösteren kumaş türüdür. Kıymetli bir kumaştır. Pahalılığından dolayı genellikle saray mensupları ve zenginler tarafından tercih edilmiştir. Osmanlı saraylarında genellikle kış mevsiminde giyildiğinden dolayı bu mevsime “atlas mevsimi” de denilmiştir.¹

Çelebi Mehmed’in ölümü üzerine yazılan mersiye den alınan aşağıdaki beyitte atlas kumaştan bahsedilmiştir. Ölen kişinin tenini sağlığında ipekten yapılmış atlas kumaş incitirken öldüğünde toprağa gömüldüğünü ifade etmektedir. Atlas kumaşı herkesin giyemeyeceğinden bahsetmiştik. Beyitte aynı zamanda iyi bir hayat süren Çelebi Mehmet’in herkes gibi toprak olacağını, bunun kaçınılmaz bir son olduğunu, öldüğünde kefen elbisesini herkesin giydiğini ve herkesin giyeceğini ifade etmektedir.

*Atlas tenini incidür iken yidi [bu] hâk
Kim geymeyiser ol tonı yâ geymedi dirîğ²*

MUS.VI/4-7

Atlas kumaş herkesin ulaşamayacağı değerli bir kumaş olduğundan dünya malının gurur tuzağına düşmüş insanlar için övünülecek bir nesne olmuştur.³ Aşağıdaki beyitte de bu duruma bir eleştiri vardır. Atlas kumaş ile övünen hükümdar

¹ Sargon Erdem, “Atlas”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/atlas>, 14.04.2019.

² Onun tenini atlas kumaş incitirken bu toprak onu yedi. O elbiseyi kim giymedi ya da kim giymeyecek? Yazık!

³ Şentürk, a.g.e., C.I, s. 413.

aslında çıplaktır, denilmektedir. Asıl önemli olan, sultan gibi iftihar duyulacak kimse, abayı kendine elbise yapandır.

*‘Uryân şol emîr oldı ki atlasdan ider fahr
Sulţân bu gedâdur ki libâs itdi pelâsı⁴*

K.VI/15

5.1.2. Dîbâ

Dîbâ, çiçek nakışları dokunmuş lüks bir ipekli kumaştır. Bazen çiçekli nakışlarının arasına altın teller atılmak⁵ suretiyle dokunan dîbâ, atlas gibi oldukça değerli bir kumaştır. Şiir geleneğinde sık kullanılan kumaş türlerindendir. Aşağıdaki beyitte de kumaşın çiçekli olduğu ifade edilmiştir. Gül bahçesinde çeşit çeşit ve renk renk çiçekler bulunmaktadır. Dîbâ denilen kumaşın bu çiçek bahçesi gibi bir görünümüne sahip olduğu ifade edilmektedir.

*Ayağına sebze dîbâ-yı gülîstânî döşer
N'ola ‘izzet kılsa çün bir heftelik mihmânıdur⁶*

K.IX/10

5.1.3. Harîr

Harîr, ipek ve ipekli kumaş demektir. Değerli bir kumaş olan ipekli kumaşlar şiir geleneğinde sevgiliye layık olan kumaşlardır. Sevgili değerlidir ve değerli olan sevgiliye yine değerli şeyler yakışmaktadır. Onun hassas ve nazik teni ipek gibi yumuşak ve değerli, gösterişli kumaşlarla korunmalıdır.⁷ Baharı konu edinen aşağıdaki

⁴ O emir ki atlas kumaş ile iftihar eder, aslında o çıplaktır, hiçbir şeye sahip değildir. Asıl sultan, eski abayı kendine giysi eden kimsedir.

⁵ Mine Esiner Özen, “Türkçe’de Kumaş Adları”, **İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, No:33, 1980-1981, s. 311.

⁶ Ayağına yeşillik gül bahçesi desenli dîbâyı döşer. Hürmet etse şaşılır mı, çünkü bir haftalık misafiridir.

⁷ Nihat Öztoprak, “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, No:4, 2010, s.110.

beyitte harîr-siyâb, ipek elbiseli demek olduğundan yasemin çiçeğinin zarif yaprakları incecik ve zarif ipek kumaştan yapılmış bir elbise giymiş gibi tahayyül edilmiştir.

*Benefşe gâliye-gîsû şemâme ‘anber-bû
Çemen ‘abîr-bisât u semen harîr-siyâb⁸*

K.XIII/8

5.1.4. Pelâs

Pelâs, çul, aba ve özellikle bu kumaşların eskilerine verilen isimdir.⁹ Pelâs, çul ya da aba gibi kaba ve değeri düşük bir kumaştır. Dolayısıyla dervişlerin ve sûfilerin aba gibi tercih ettikleri sade ve gösterişsiz bir kumaş türüdür. Aşağıdaki beyitte de tanımladığımız gibi fakir giysisi olarak yer almıştır.

*‘Uryân şol emîr oldı ki atlasdan ider fahr
Sulâtân bu gedâdur ki libâs itdi pelâsı¹⁰*

K.VI/15

5.2. Kıyafetler

5.2.1. ‘Abâ

Aba, ham yünün dövülerek yapıldığı kaba, kışlık kumaştır. Bu kumaştan cüppe, cepken, yelek ve terlik imal edilmiştir.¹¹ Dünya nimetlerine yüz çeviren zâhidlerin ve sufilerin zühd ve fakr alameti olarak yaygın şekilde abadan yapılmış hırkalar giydikleri bilinmektedir.¹² Hz. Muhammed’in konu edildiği aşağıdaki beyitte

⁸ Menekşe güzel kokulu saçlarla bezenmiş, şemame anber kokulu, çemen güzel kokulu kilim, yasemin de ipek elbiseli gibi görünmektedir.

⁹ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/PALAS>, 14.04.2019.

¹⁰ O hükümdar ki atlas kumaş ile iftihar eder, aslında o çıplaktır, hiçbir şeye sahip değildir. Asıl sultan, eski abayı kendine giysi eden kimsedir.

¹¹ Şentürk, a.g.e., C.I, s. 37.

¹² Süleyman Uludağ, “Abâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/aba—elbise>, 14.04.2019.

Hız. Muhammed övölerek iki cihana da sultan olduğunu, sultanlara layık kaftanlar giyeceği yerde onun gösterişten uzak aba giydiği ifade edilmiştir.

*Rahmân iken mu ‘allimüñ Ümmî koduñ adın
Sultân iken dü kevne kabâçeñ durur ‘abâ¹³*

K.V/7

5.2.2. Cübbe

Cübbe, üstlük olarak kullanılan arkası önünden biraz kısa, ayaklara kadar inen, geniş ve düğmesiz bir elbisedir. Osmanlılarda daha çok ilmiye sınıfı tarafından tercih edilmiş ilim ve din adamlarının belirgin kıyafeti haline gelmiştir.¹⁴ Cübbeler her renkten ve her kumaştan olabiliyordu.¹⁵ Germiyan şahı II. Yakup için yazılan mersiye-den alınan aşağıdaki beyitte II. Yakup’un ölümü üzerine gece gökyüzünün siyah olmasına imâda bulunarak gecenin bile matem tutup siyah cübbe giydiği ifade edilmektedir.

*Geydi gice bu mâtem için cübbe-i siyâh
Derdile göge boyadı tonını şubh-gâh¹⁶*

MUS.V/4-1

5.2.3. Gümlek

Metinlerde yaygın olarak kullanılan Farsçası pîrehen olan gümlek, kadınların ve erkeklerin giydiği vücudun üst kısmını örten giysiye denilmektedir. Gümlek, divan şiirinde pek çok özelliği ile sıkça anılan bir giysi türüdür.¹⁷ Aşağıdaki beyitlerde

¹³ Muallimin Allah iken adını ümmi koydun. İki kainata sultan olmana rağmen kabaçen aba gibidir.

¹⁴ Sabahaddin Türkoğlu, “Cübbe”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cubbe#1>, 14.04.2019.

¹⁵ Öztoprak, a.g.m., s. 125.

¹⁶ Gece matemde olduğundan siyah cübbe giydi. Sabah vakti bu dert ile elbisesini maviye boyadı.

¹⁷ Bayram Ali Kaya, “Klasik Türk Şiirinde Gümlek”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, No:15, 2006, s. 153.

görüldüğü gibi şiir geleneği içinde gömlek kokusu yönüyle işlenmiştir. Birinci beyitte gülün kokusunun gönlü açması ve insana ferahlık vermesi ile Hz. Yusuf'un gömleğinin kokusunun da gözleri kapanan Hz. Yakub'un gözlerinin tekrar görmesine yol açması arasında ilgi kurulur.¹⁸ Ayrıca şekil itibariyle gözü andıran ve şiir geleneğinde sıklıkla göz ile ilişkilendirilen nergis ile gözleri Yusuf'un kederinden ağlaya ağlaya kör olan Yakup birlikte anılmıştır.

*Redd oldı nergise yine Ya 'kûb-veş başar
Gül Yûsuf'ından irdi meğer bûy-ı pîrehen¹⁹*

K.VII/11

*Güle teng oldı şabûrî ton(ı) ter gönleginüñ
İreli bâğa nice gonce-dehendür koğusı²⁰*

G.CXCVI/7

5.2.4. Hırka

Daha çok tarikat ehlilerinin giydiği yakasız kollu ya da kolsuz bir üst giysisidir. Edebiyatta daha çok tarikat ehli ile birlikte işlenmiştir. Hemen hemen her tarikatın hırkası kendine özel renk ve biçimde olurdu. Tarikata yeni katılan birine mensup olduğu tarikatın hırkası giydirilirdi. Bu hem eski alışkanlıklarını, eski elbisesini atmak hem de mensubu olduğu tarikatın prensipleri altına girdiğini göstermek içindi.²¹ Sipihr gökyüzü, felek demektir. Edebiyatımızda gökyüzü yaşlı olarak ifade edilmiştir. Aşağıdaki beyitte de pir denilerek hem feleğin yaşlılığı hem de bir tarikat şeyhi kastedilmiştir. Gökyüzü, mavi hırka giymiş bir ihtiyardır. Aynı zamanda mavi hırka giymiş bir şeyh imajı çizilmektedir. Beyit tevhid türünden bir kasideden alınmıştır. Bu sebeple beyitte yüce Allah'ın kudretinden bahsedilmektedir.

¹⁸ Öztoprak, **a.g.m.**, s. 130.

¹⁹ Nergise yine Yakûp gibi görme hassası geri verildi. Meğer gül Yusuf'unun gömleğinin kokusu ulaşmış olsa gerek.

²⁰ Taze ve yeni gömleğinin kokusu bahçeye ulaştığından beri tahammül elbisesi güle dar geldi ve goncanın ağzı açılmaya başladı.

²¹ Öztoprak, **a.g.m.**, s. 131.

*Kebûd-ı hırka bu pîr-i sipihre eyle nazar
Ki çarh urur dün ü gün bî-semâ ' u bî-kavvâl²²*

K.III/25

5.2.5. Hil'at

Hil'at halifeler ve hükümdarlar tarafından taltif ve şereflendirmek amacıyla devlet adamlarına ya da diğer kişilere giydirilen değerli elbiseye, kaftana verilen isimdir.²³ Kanaat, yaşamak için zarurî olan ihtiyaçlar dışında kalan, bütün nefsî arzu ve isteklerden uzak durmak demektir.²⁴ Aşağıdaki beyitte de kanâat hil'ata benzetilmiştir. Halvet köşesinde kanâat kaftanını giyen ki o kişi mürşiddir, cihanın hazinesidir, denilmektedir.

*Künc-i halvetde şu kim geydi kanâ'at hil'atin
Tut eteğin kim cihânun genci ol serverdedür²⁵*

G.LXIII/5

5.2.6. İhrâm

İhrâm, hac ve umre yapan kişinin normal durumlarda helal olan bazı davranışların hac veya umre vazifesi bitene kadar haram kılınması durumuna denilmektedir. Bu duruma ihram denilmesinin yanında ihram sırasında günlük kıyafetler bırakılarak beyaz ve dikişsiz örtülere bürünülür ve bu örtülerin isimleri de ihram ya da ihramlık olarak ifade edilir.²⁶ Bu kıyafetler yukarıda da bahsettiğimiz gibi

²² Mavi hırkalı bu gökyüzü pîrine bak ki gece ve gündüz semasız ve çalgısız döner.

²³ Mehmet Şeker, "Hil'at", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilat#1>, 14.04.2019.

²⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s. 191.

²⁵ Halvet köşesinde kanaat hilatını giyen o kişinin eteğini tut; çünkü cihanın hazinesi ondadır.

²⁶ Salim Ögüt, "İhrâm", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihram>, 14.04.2019.

dikişsiz bir kumaş parçasıdır. Bu örtünün bu özelliği aşağıdaki beyitte eteği ve yakası yok, şeklinde izah edilmiştir.

*İhrâm diyü egnüme bir ʔon geyürdi ǵam
Kim nice isterem iteǵi vü yaǵası yok²⁷*

G.XCV/4

5.2.7. Kabâ

Kabâ, kaftan demektir. Eskiden savaşta zırh üzerine giyilen pamuklu kumaştan yapılmış elbise ise de sonradan astarsız, uzun, ipekli kumaştan yapılan elbiseye denilmiştir. Yan etekleri çift yırtmaçlı, önü topuğa kadar kesik, bütün yakası sırma ve ipek sırma ile işlenmiş elbisedir.²⁸ Aşağıdaki beyitte gece tasviri vardır. Gökyüzünün gece olduğunda koyu mavi oluşu beyitte sırtına nîlî renk kaftan almış gibi tahayyül edilmiştir. Beyitten hareketle kaftan rengi olarak nîlî renk yani çivit rengi, koyu mavi bir kaftan sosyal hayatta tercih edilen renkler arasında olmalıdır. Ayrıca beyit matem ortamı resmetmektedir. Bunu yönü “Matem Tutma” maddesinde ayrıntılı olarak işlenecektir.

*Nâleyle aldı egnine nîlî kabâyı çarḥ
Zerd oldı âftâb yüzün ʔırmaladı mâh²⁹*

MUS.V/4-2

Önü açık bir kaftan olduğunu bildiğimiz kabânın bu özelliği, aşağıdaki beyitte çâk-i kabâ terkibi ile ifade edilmiştir. Sevgilinin dudakları kapalı iken goncaya benzetilmektedir. Açıldığında ise ağız daima lal gibi kırmızı olarak tasvir edilir. Gülün açılmamış hali olan gonca da henüz gül olarak açılmadığında dışında yeşil yaprakları olur ve küçüktür. Yeşil yapraklar yırtılıp açıldığında içinde kırmızı gül görünmeye başlar. Bu sebeple sevgilinin tebessüm etmesi ve lal gibi ağzının görünmesi ile gonca

²⁷ Gam ihram diye sırtıma bir elbise giydirdi ki onu nasıl isterim eteği ve yakası yok.

²⁸ Onay, **a.g.e.**, s. 255.

²⁹ Çarḥ, inleyiş ile nil rengi kabayı sırtına aldı. Güneşin yüzü sarardı, ay yüzünü tırmaladı.

bunu kıskanıp yeşil yapraklarını yırtmıştır. Gülün üzerindeki yeşil yapraklar bir kaftana benzetilmiştir. Bu kaftan yırtıldığında içinden tıpkı sevgilinin ağzı gibi kırmızı gül çıkmaktadır. Handan aynı zamanda “çiçek aç(tır)mak, güldürmek” anlamına gelmektedir.³⁰ Gonca kabasını yırtarak tomurcuğu çiçek açtırmaktadır.

*Leblerüñ goncesi gül yüзде tebessüm kılalı
Gonceler çâk-i kabâ güllere handân dökilür*³¹

G.XLIX/6

5.2.8. Kabâçe

Kaba, önü açık topuklara kadar inen bir elbise idi. Bunların bele kadar olanlarına nîm-ten, mintan denirdi. Eskiden uzun entariye kabâ, kısa olan mintanlara da kabâçe denilirdi.³² Peygamber efendimiz okuma yazma bilmediği için ona ümmî denilmiştir. Fakat onun tüm ilmi Allah’tandır. O ilmini Allah’tan almıştır. Hz. Muhammed’in dünya ve ahiret aleminin sultanı iken onun giydiği kaftan ham yünden yapılan gösterişsiz, mâsivâyı terk eden derviş kıyafeti olan aba gibidir, denilmektedir.

*Rahmân iken mu‘allimüñ Ümmî koduñ adın
Sulâtân iken dü kevne kabâçeñ durur ‘abâ*³³

K.V/7

5.2.9. Libas/Câme/Ton

Libas, câme ve ton kelimeleri Şeyhî’nin şiirinde özel bir giysi adı anlamında kullanılmaktan ziyade genel olarak giyilen giysilerin tümünü kapsayacak şekilde yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte ton, sabır, tahammül elbisesi olarak yer almaktadır. Câme ve libâs kelimeleri yine genel manada giyecek anlamında kullanılmıştır.

³⁰ http://www.tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc_yeni. 03.08.2019.

³¹ Gonca gibi dudakların gül yüzünde gülümsediğinde goncalar bunu kıskanıp yapraklarını yırtarak gül olur (açar).

³² Onay, **a.g.e.**, s. 255.

³³ Muallimin Allah iken adını ümmî koydun. İki kainata sultan olmana rağmen kabaçen aba gibi durur.

*Güle teng oldı şabûrî ton(ı) ter gönleginiñ
İreli bâğa nice gonce-dehendür çoğusı³⁴*

G.CXCVI/7

*Nûş-ı câmu câme-i 'îş ü şafâ üzre tırâz
Müht-i nâmu nâme-i fetih ü zafer 'unvânıdur³⁵*

K.IX/31

5.2.10. Şiâr/Disâr (İzâr/Ridâ)

Arapların kıyafeti şiâr ve disâr olmak üzere ikiye ayrılırdı. İçten giyilen izâr, Kamis ve sirval denilen giysilere şiâr denilmekteydi.³⁶ İzâr, erkeklerin vücutlarının göbekten dizlerinin bir karış altına kadar olan kısmını kapatan bir etek örtüsünün adıdır. Hamamlarda bele sarılan peştamal ve erkek ve kadınların iç gömleklerine de bu ad verilmiştir.³⁷ Disâr ise dış kıyafetlere verilen genel addır. Cübbe ve ridâ denilen kıyafetler dış kıyafet olarak giyilmiştir. Ridâ, iç giysisinin üzerine giyilen pelerin şeklinde elbiseye denilmektedir.³⁸ Ayrıca boyna takılan şal benzeri bir tamamlayıcı aksesuarın da adıdır.³⁹ Aşağıdaki beyitte padişaha ait özellikler bu elbiselere benzetilmiştir.

*İlm ü hikem ü fazl şî'ârı vü disârı
Hilm ü kerem ü 'adl izârı vü ridâsı⁴⁰*

K.VI/27

³⁴ Taze ve yeni gömleğinin kokusu bahçeye ulaştığından beri tahammül elbisesi güle dar geldi ve goncanın ağzı açılmaya başladı.

³⁵ Kadehteki şarap, zevk ve sefa, yiyip içme elbisesinin süsüdür. Adının mührü de fetih ve zafer nâmesinin (mektubunun) başı, girişi, mukaddimesidir.

³⁶ Nebi Bozkurt, "Kıyafet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiyafet#1>, 24.04.2019.

³⁷ Bozkurt, a.m., s. 506.

³⁸ Bozkurt, a.m., s. 509.

³⁹ Öztoprak, a.g.m., s.137.

⁴⁰ İlim, hikmet ve fazilet, onun iç ve dış elbisesi, yumuşaklık, cömertlik ve adalet de onun şalvarı ve pelerini gibidir.

5.3. Diğer Unsurlar

5.3.1. Âstîn

Âstîn, Osmanlı şiirinde elbise veya kaftan yenlerine verilen isimdir. Osmanlı'da devlet merasimlerinde padişahın elini, taht ayağını, kaftanının eteğini öpmek gibi bir hürmet gösterisi vardı. Zaman zaman değişmekle birlikte padişahın kaftanının yenini öpmek yüksek rütbeli vezirlere mahsus bir protokol kuralı idi.⁴¹ Aşağıdaki beyitte de Şeyhî böyle bir uygulamadan bahsetmektedir.

*Hayâtda Şeyhî'ye çün yok kapuñdan özge penâh
Ger âstîn ele girmezse âstân ola mı⁴²*

G.CXCIV/7

Eskiden padişahlar çok konuşmazlar, isteklerini veya emirlerini yenleri ile işaret ederek etrafındakilere aktarırmış⁴³ Aşağıdaki beyitte de astîn yani padişahın kaftanının yeni ile işaret etme davranışı işlenmiştir.

*Yüz yıl yüzüm ile süpürem âstânesin
Ger bir işâret eyler ise âstîn ile⁴⁴*

G.CLVI/3

5.3.2. Ayakkabı

Başmag, ayakkabı demektir. Kebkeb muhtemelen “yıldız” anlamına gelen “kevkab” kelimesinden bozma bir isim olarak köseleden imal edilen eski ayakkabıların tabanlarının aşınmaması için çakılan çivilere verilen isimdir.⁴⁵ Ayağa

⁴¹ Şentürk, **a.g.e.**, C.I, s. 365.

⁴² Şeyhî'ye bu hayatta kapından başka sığınacak yer yok. Eger yenin olmasa da eşigin ele geçer mi?

⁴³ Şentürk, **a.g.e.**, C.I, s. 366.

⁴⁴ Eğer yeni ile bir işaret eder ise yüz yıl yüzüm ile eşigini süpürürüm.

⁴⁵ Şentürk, **a.g.e.**, C.I, s. 460.

yüz sürmek ise eski protokol kuralına göre padişah veya yüksek rütbeli devlet adamlarına yapılan saygı ve itaat gösterisi bir gelenektir.⁴⁶ Aşağıdaki beyitte sevgilinin ayakkabısının altındaki çivilere yüz sürmek için gökten yıldızların şaşkın ve hasret eder bir şekilde döküldüğü ifade edilmektedir.

*Başmağûñ kebkebine ya'nî yüzün sürmegiçün
Gökden ılduz yire gör vâlih ü hayrân dökilür*⁴⁷

G.XLIX/4

5.3.3. Etek

Etek, belden aşağıya giyilen giysi olmakla birlikte Divan şiirinde elbisenin alt bölümü anlamında kullanılmıştır.⁴⁸ Çünkü eskiden uzun ve eteği olan elbiseler de giyilmekte idi. Ayrıca kaftan türü elbiselerin alt kısımlarına da etek denmekteydi. Hil'at, üst düzey devlet görevlilerinin giydiği bir elbise türüdür. Onun eteğini tut derken elbisenin alt kısmından söz etmektedir. Yüksek mertebedeki bir kişinin eteğini tutmak deyimini ondan yardım istemek anlamında kullanılmıştır.

*Künc-i halvetde şu kim geydi kanâ'at hil'atin
Tut eteğin kim cihânuñ genci ol serverdedür*⁴⁹

G.LXIII/5

5.3.4. Kemer/Nitâk

Kemer veya Arapça nitâk, şerit şeklinde yapılan ve elbisenin belden sıkı tutmasını sağlayan ya da sadece süs amaçlı kullanılan önden bir toka ile tutturulan kadın ve erkeklerin kullandığı giyimi tamamlayıcı bir unsurdur.⁵⁰ Her tabakadan insan tarafından kullanılan kemerler kişinin varlık durumuna göre altın, gümüş, değerli

⁴⁶ Şentürk, **a.e.**, s. 440.

⁴⁷ Ayakkabının çivisine yüzünü sürmek için gökteki yıldızların hayran bir şekilde aşağıya indiğine bak.

⁴⁸ Öztoprak, **a.g.m.**, s.125.

⁴⁹ Halvet köşesinde kanaat hilatını giyen o kişinin eteğini tut; çünkü cihanın hazinesi ondadır.

⁵⁰ Koçu, **a.g.e.**, 1969, s. 152.

kumaşlarda, değerli mücevherlerle süslü, deriden ya da sade, basit kumaşlardan olmak üzere pek çok çeşitte üretilir ve kullanılırdı.⁵¹ Günlük hayatta kullanım alanı geniş olan kemer, tasavvufi manada da özel bir anlama sahiptir. Fütüvvet ehli ve tarikat mensupları, kendini fütüvvet ve seyrüsülük yoluna vermiş olan kişinin bu yola bağlandığının ve hizmete girdiğinin bir nişanesi olarak “şed” adını verdikleri kemer düzenlenen özel bir törenle bağlanırdı.⁵²

Yakup Bey’e sunulan aşağıdaki beyitte cömertlik ve lütfun Yakup Bey’in beline kemer olduğu ifade edilmiştir. Germiyan şahının bir yöneticide olması gereken ideal özellikleri sayılan aşağıdaki beyitte akıl gerdanlığı, cömertlik elbisesi, talihi başına taç ve lütuf ve cömertliği beline kemer olduğu belirtilmiştir.

*Boynuña ‘akl tavk u boyuña seḥâ libâs
Başuña baht tâc u bilüñe kemer kerem⁵³*

K. X/25

*Bunuñla ki tâkatüm durur taç
Döymeز gücüme cihân niṭâkı⁵⁴*

MUS.II/4-7

Aşağıdaki beyitte tasavvufi manada kemer bağlama aynı anlam vardır. Tasavvuf yoluna giren bir müridin mürşidi tarafından kemer bağlanması onun girdiği yola daima bağlı kalacağının, hizmete bel bağladığının sembolüdür. Aşağıda Hz. Muhammed’e methiye olarak yazılan kasideden alınan beyitte şair, ay ve güneşin Hz. Muhammed’in karşısında kemer bağlamasını yani onun emrinde olmasını ifade etmektedir. Bu şekilde onların Hz. Muhammed’in nuruyla gelişip olgunlaşacağı, ışıklarını Hz. Muhammed’in nurundan alacakları ifade edilmiştir.

⁵¹ Koçu, a.y.

⁵² Hamid Algar, “Şed”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/sed>, 28.06.2019.

⁵³ Akıl boynuna gerdanlık ve cömertlik boyuna elbise, baht başına taç ve kerem beline kemerdir.

⁵⁴ Bununla ki dayanma gücümü kaybettim. Cihanın kemeri gücüme dayanmaz.

*Bağlansa emrüne n'ola şems ü kamer kemer
Nûruñla buldı neşv ü nemâ bu iki hod-nümâ⁵⁵*

K.V/24

5.3.5. Nikâb

Özellikle siyah, beyaz ve yarı şeffaf kumaşlardan yapılan yüz örtüsüne nikap denilmektedir. Osmanlı toplumunda sadece kadınlar değil erkekler de nikabı kullanmışlardır. Yeniçeriler ya da önemli görevleri olan devlet erkânından erkekler avam arasına karışıp eğlenmek istediklerinde de bu örtüyü kullanmışlardır.⁵⁶ Aşağıdaki beyitte de yüze takılan bu örtüden bahsedilmiştir.

*Tal 'atı hûrşîdinüñ yüzden nikâbın açmadan
Şeyhî 'nüñ bu şiveden gönlin ferah-şâd eyleyen⁵⁷*

G.CXLIII/7

5.3.6. Tırâz

Eskiden sağ omuzdan sol tarafa kalbin altına doğru takılan bir kumaşın üzerine veya kaftan yakalarına çiçek ve hayvan figürleri nakşederlermiş. Bu nakışa tıraz denilmekte idi. Aynı zamanda padişahların ipek veya atlas elbiselerinin eteklerine lakap ya da armalarını işlettikleri müstakil elbisenin de adıdır.⁵⁸ Aşağıdaki beyitte elbise anlamından ziyade elbise üzerine yapılan işleme anlamında kullanılmıştır.

*Nûş-ı câmu câme-i 'îş ü şafâ üzre tırâz
Müht-i nâmi nâme-i feth ü zafer 'unvânıdur⁵⁹*

K.IX/31

⁵⁵ Ay ve güneş senin emrine kemer bağlasa bu iki gösteriş meraklısı nurunla gelişip, olgunlaşır.

⁵⁶ Koçu, **a.g.e.**, 1969, s. 181.

⁵⁷ O, güneş gibi güzel yüzünden peçesini açmadan naz ve edasıyla Şeyhî'nin gönlünü alandır.

⁵⁸ Onay, **a.g.e.**, s. 51.

⁵⁹ Kadehteki şarap, zevk ve sefa, yiyip içme elbisesinin süsüdür. Adının mührü de fetih ve zafer nâmesinin (mektubunun) başı, girişi, mukaddimesidir.

5.3.7. Zünnâr

Zünnâr, Mecusi ve Hristiyan rahiplerinin kuşandıkları on iki düğümlü kuşağa verilen isimdir.⁶⁰ Divan şiirinde sevgilinin saçı zünnara benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte de saçın siyah oluşu ve kıvrımlı yapısı ile zünnara benzetilmiştir.

*Sâkî-i 'Îsî-nefes kim zülfini zünnâr ider
Elüme şundı kadeh üstine hâcın eyledi⁶¹*

G.CXCIX/4

⁶⁰ Onay, **a.g.e.**, s. 502.

⁶¹ İsa nefesli sâki ki saçını zünnar yapar. Elime kadeh sundu ve sonra haçını gösterdi.

ALTINCI BÖLÜM

HASTALIKLAR VE TEDAVİ

Eski tıp bilimine göre insan vücudunda var olduğu farz edilen ahlât-ı erbaa denilen dört unsur bulunmakta idi. Bunlar safra, sevdâ, dem ve balgam maddeleri idi. Bunlar vücutta yeterli ve belli miktarlarda bulunduğunda kişi sağlıklıydı. Bu unsurların miktarlarındaki denge bozulduğunda ve biri diğerinden fazla olduğunda insan hasta olmuş oluyordu.¹ Bu oranlardaki dengesizlik tespit edildiğinde hastalığın tanımı konmaktaydı. Ve ona göre bir tedavi yöntemi uygulanmakta idi.

Divan şairi tarafından yoğun bir şekilde ele alınan hastalıklar ve tedavi yöntemleri şiirin temelinde var olan “âşık ve sevgili” unsurlarının var oluşundandır. Âşık genel olarak en başta aşk derdine düşmüştür ve çaresi de yoktur. Bu aşk derdini, sevda hastalığını şair, çeşitli yollarla aktarmak için doğal olarak tıp ile ilgili pek çok unsura yer vermiştir. İncelediğimiz divanda tespit ettiğimiz belli başlı hastalıklardan ve tedavi yöntemlerinden aşağıda bahsedeceğiz.

6.1.Hasta

Divan şiiri çerçevesinden baktığımızda hasta olan âşıktır. Âşık sevgiliye olan aşkından, kavuşamama ızdırabından hasta olmaktadır. Sevgilinin yan bakışları ciğerini yaralamaktadır. Bu ve bunun gibi pek çok benzetme ile âşık hasta oluşunu, varsa çaresini ifade etmiştir. Aşağıdaki beyitte de görüldüğü gibi âşığın, sevgilinin gözünün yarasıyla yani sevgilinin yan bakışlarının verdiği hasar ile ciğeri yaralıdır.

Dil gözüñ zahmıyile haste yatur
*Cân saçuñ halkasında beste yatur*²

G.XXIX/1

¹ Onay, **a.g.e.**, s. 45.

² Gönül, gözünün yarasıyla (bakışlarının meydana getirdiği yara ile) hasta yatıyor. Can saçının halkasına bağlı yatıyor.

Klasik edebiyatımızda bülbül aşığı, gül ise sevgiliyi simgelemektedir. Bülbül gül bahçesinde gayet mutlu ve sevinçli iken ayrılığın hasıl olması ile hasta olmaktadır. Aşığı sevgiliden ayrılmak hasta etmektedir.

*Şâdlık kılur idi gülşen içinde bülbül
Fûrkatüñ hûrkatine hâste vü zâr oldu yine³*

G. CLV/3

Âşık, sevgilinin la'le benzeyen dudağına kavuşma arzusundadır. Ona kavuşamadığı için feryad etmektedir ve hastalığına ilaç da yoktur.

*Cân u dil la 'lûñ için kılduğı feryâd bu kim
Hâste derdine kaçan bulmasa dermân iniler⁴*

G. LXXV/3

Hasta olan insanların bir özelliği de yüzlerinin sarı olmasıdır. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin hasreti ile nergis çiçeği gibi sararmıştır. Âşık sararıp solmasının gerekçesini sevgilinin gözünün derdi olarak göstermektedir.

*Eyâ gül-rûy-ı sîmîn-ten gözüñ derdiyile sinüñ
Yüzüm rengine nergisveş 'aceb mi zerd ü sâz itsem⁵*

G.CXXXII/5

6.2. Tabîb

Bkz: Toplum Yapısı> Meslekler>Tabib

³ Bülbül, gül bahçesinde mutluluk içindeyken ayrılığının ateşinden yine hasta ve inler oldu.

⁴ Can ve gönül senin dudağın için feryat eder; öyle ki hasta da derdine derman bulamadığında inler ya.

⁵ Ey gül yüzlü, gümüş tenli sevgili! Senin gözünün derdiyle yüzümün rengini nergis gibi sararıp soldursam şaşılır mı?

6.3. Hastalıklar

6.3.1. A‘mâ

Amâ, gözleri görmeyen, kör demektir. Aşağıdaki beyitte bu hastalıktan bahsedilmektedir. Âşık, sevgilinin güzellik şehri dediği yüzünde dolaşırken tıpkı gözleri görmeyen insan gibi sevgilinin çenesindeki güzellik unsuru olan çukuru görmeyerek o çukura düşmüştür.

*Seyr iderken hüsnî şehrinde gönül yüz cân ile
Düşdü eneği çâhına hoş didi ke'l-a ‘mâ garîb⁶*

G.VIII/6

6.3.2. Baş ağrısı (Sudâ‘/Humâr)

Sudâ‘, baş ağrısı demektir.⁷ Aşığa göre rakip sevgilinin mahallesinde bekleyen köpeklere benzemektedir. Oradan hiç ayrılmaz. Beyite göre âşık da oraya gitmiştir ve rakib, aşığı görünce başı ağrımıştır. Fakat âşık bundan ziyadesiyle memnun olmuştur ve gece tekrar sevgilinin mahallesine gidip rakibe daha fazla zarar vermek istemektedir.

*Tutar imiş göricek beni rakîbüñî şudâ‘
Bu gice itlerüñe yine virürem taşdı⁸*

G.XCII/4

Ayrıca beyitte baş ağrısı anlamında humâr kelimesi de geçmektedir. Humâr, şarabın vermiş olduğu bir baş ağrısıdır. Beyitte şarap içtikten sonra gelen sersemlik hali ve baş ağrısına âşık, kadeh dolusu şarap içerek çözüm bulmaya çalışmaktadır.

⁶ Güzelliğinin şehrinde gönül yüz can ile dolaşırken kör gibi garip çenenin çukuruna düştü. Hoş dedi.

⁷ Ahmet Naim Çiçekler, Mehmet Gürlek, “Osmanlı Tıp Metinlerinde Geçen Hastalık Adları Üzerine”, **Turkish Studies**, C.XI, No:21, 2016, s. 108.

⁸ Beni görünce rakibini baş ağrısı tutarmış. Bu gece köpeklerine yine baş ağrısı veririm.

*Humâr zahmet iderse tolu tolu şunalar
Kadehde cür'a kımayup anı tamâm içeler⁹*

G.LXXVII/3

6.3.3. Delilik

Delilik, aşk hastalığının âşıkta ileri dereceye ulaşmış halidir. Aşığın artık aklı melekeleri yerinde değildir. Bu ruh halinin aşırı derecelere kadar ulaşmış kimseler ip veya zincirle bağlanarak zapt olunuyorlardı¹⁰ Aşağıdaki beyitte sevgilinin güzellik unsuru olan siyah saç bir zincir veya urgana benzetilmiştir ve aşığın boynuna geçirilmiş bir delilik zinciridir. Artık aşığa bu durumdan sonra öğüt ve nasihat vermek bir işe yaramayacaktır.

*Cân boynına bırağalı zülfüñ kemendi bend
Dîvâne göñlüme eğer itmedi nuş u pend¹¹*

G. XVIII/1

Aşığın delilik hâli sevgiliye olan aşırı düşkün tavrıdır. Ona nasihat ederler fakat onun ezelden beri âşık olduğunu bilmezler. Beyitte ruhların cismâni olarak yaratılmadan önce Bezm-i Elest denilen Cenab-ı Hakk huzurunda gerçekleşen buluşmaya telmih vardır. Âşıklar, elest meclisinde âşık olmuşlardır. O yüzden bu aşk vazgeçilecek, dönülecek türden bir aşk değildir.

*‘Âkil baña naşîhat ider kim dir uşuñı
Bilmez ki yâr ezelde idüpdür delü beni¹²*

G.CLXXVII/2

⁹ Baş ağrısı, sersemlik sıkıntı verirse dolu kadeh sunsunlar. Kadehte bir yudum bile bırakmayıp tamamını içsinler.

¹⁰ Sefercioğlu, a.g.e., s. 243.

¹¹ Saçının kıvrımını canımın boynuna bağladığından beri deli gönlüme nasihat ve öğüt tesir etmedi.

¹² Akıllı kimse bana nasihat edip aklını (başına) topla der. Bilmez ki sevgili beni ezelde deli etmiştir.

6.3.4. Hafakan

Hafakan, yürek oynaması, kalp çarpıntısı denilen ruhsal bir hastalık türüdür. Hafakan hastalığına yakalanmış bir kimsenin benzi kırmızıdır ve içi hararetlidir. Birçok tedavi yöntemi vardır. Çeşitli bitkilerden ve sebzelerden yapılan yiyecek ve içeceklerle, tertip edilen ilaçlarla ve özellikle kan alma önemle üzerinde durulan bir tedavi yöntemidir.¹³ Hafakan hastası kişinin benzi kırmızı ve içinin hararetlili olduğunu söylemiştik. Âşık benzinin hafakandan dolayı kırmızı olması gerektiğini ama benzenin sarı olduğunu ve bunun sebebini sormaktadır.

*Hûn-ı dil ider nakşumı kanı eger ol yaş
Aşlı hafakândur nişe rengüm yarağandır¹⁴*

G.LXVIII/3

6.3.5. Hıvel

Ahvel bir şeyi iki tane görme, şaşılık denen göz kusurudur.¹⁵ Aşağıdaki beyitte şair bu göz kusurundan bahsetmektedir. II. Murad’a övgü şiirde padişahın eşsiz ve benzersiz olduğu şaşının baktığında bile çift görme durumunun ortadan kalkacağı ifade edilmektedir.

*Ol şâh kim nazîrine kılmamağa nazar
Ahvelde dahı kalmadı hâşîyyet-i hıvel¹⁶*

MUS.I/4-3

6.3.6. Sebel

¹³ Gülhan Atnur, “Osmanlı Tıp Yazmaları ile Halk Hekimliğinde ‘Hafakan (Afakan)’ Ve Hazâ ‘Îlâc-ı Hafakân Adlı Kitap”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.IV, No:17, 2011, s. 54.

¹⁴ Göz yaşı, kalbimin kanı ile (yüzümde) izler bırakıyorsa ve bunun aslı (sebebi) de hafakansa, o zaman benim benzim niçin sarıdır?

¹⁵ Mihrican Aynacı, “Divan Şiirinde Geçen Göz Hastalıklarının Klasik Dönem Tıp Metinleri Ekseninde Değerlendirilmesi”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, No:9, 2012, s. 40.

¹⁶ O padişah ki eşi ve benzerine nazar etmemek için şaşıda dâhi farklı görme (şası görme, çift görme) özelliği kalmadı.

Sebel de yine bir göz hastalığıdır. Günümüzde katarakt dediğimiz, tıp metinlerine göre gözde örümcek ağı gibi çekilmiş kalın ve kızıl bir perde olarak tarif edilir. Sebel hastaları ışığa ve güneşe bakamamaktadırlar.¹⁷ Aşağıdaki beyitte bu hastalıktan bahsedilmiştir. Bu hastalığa sahip olanların güneşe bakamaması ve bu hastalığın tedavisi için sürme kullanıldığı bilgisine yer verilmiştir. Eğer gözüne tedavi amaçlı cevher tozlu sürmeyi çekemeseydi o sebel hastasının gözünü güneş alırdı, denilmektedir.

Kuḥl-i cevâhirin tozunuñ sürme çekmese

Dutar idi güneş gözini perde-i sebel¹⁸

MUS.I/4-5

6.3.7. Yarakan

Yarakan, bugün sarılık olarak bildiğimiz hastalıktır.¹⁹ Sarılık hastalığının tedavi yöntemlerinden biri kan aldırmaktır.²⁰ Sarılık hastası insanların benizleri de sarıdır. Aşağıdaki beyitte bu hastalıktan bahsedilmiştir.

Ḥûn-ı dil ider nakşumı kanı eger ol yaş

Aşlı ḥafakândur nişe rengüm yarakandur²¹

G.LXVIII/3

6.4.Tedavi

¹⁷ Aynacı, **a.g.m.**, s. 35.

¹⁸ Cevher tozunun sürmesini gözüne sürme olarak çekmezse sebel perdesi inmiş gözünü güneş tutar idi.

¹⁹ Çiçekler, Gürlek, **a.g.m.**, s.109.

²⁰ Bilal Kemikli, “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XVI, No:1, 2007, s. 30.

²¹ Göz yaşı, kalbimin kanı ile (yüzümde) izler bırakıyorsa ve bunun aslı (sebebi) de hafakansa, o zaman benim benzim niçin sarıdır?

Şeyhî Divanı'nda tedavi ile ilgili, genel olarak ilaç (em, emsem), şerbet, narvân, gül-şeker, tiryâk, sürme gibi dönemin tıbbında uygulanan tedavi yöntemlerine rastlanmaktadır. Ayrıca aşığa göre tüm bunlardan ziyade onun derdinin tek dermanı vardır. O da sevgilidir.

*Bu benüm derdüme senden olısar yine devâ
Yok durur hergiz aña şekk ü gümânum bilesin*²²

G. CXLVII/3

Sevgiliden başka hiçbir şey aşığın derdine derman değildir. Yine sevgiliye ait olan saç, aşığın hastalığının ilacıdır.

*Zülfüñ koğusına dil her dem diler vire cân
Bî-çâre haste n'itsün derde devâsın ister*²³

G. XXXIX/3

Âşık aynı zamanda ilaç tesiri olan sevgilinin dudağının hastalığına çare bulacağı yer olarak ifade etmektedir. Âşık için sevgilinin dudağından dökülen can bağışlayıcı sözler ilaç niteliğindedir. Aşığa can bağışlayan her türlü meziyet ve ilaç dudakta mevcuttur.²⁴ Tasavvufî manada ise dudak vahdeti işaret etmektedir.

*Şifâ umar lebüñden haste cânım
Bilür derdine dermân menzildür*²⁵

G.XLII/3

Tüm bunlara rağmen âşık derdine bir derman olmadığını da bilmektedir. Sevgili onunla alakadar olmamaktadır. Âşık keder içinde yaşamakta ve bu keder dolu

²² Benim hastalığıma ilaç yine sen olursun (olacaksın). Bilesin ki bundan asla şüphem yoktur.

²³ Saçının kokusuna gönül her zaman can vermeyi diler. Çaresiz hasta ne yapsın derdine derman ister.

²⁴ Pala, **a.g.e.**, s. 285.

²⁵ Hasta canım dudağından şifa ummaktadır. Bilir ki dudağın derdimin dermanı olan yerdir.

yerde hastalığının iyileşmeyeceğini en iyisi hastalığı ile iyi geçinmesi gerektiğini gönlüne söylemektedir.

*Hele iy şikeste gönlüm yine derdün ile hoş geç
Ki bu gam zamânesinde feraḥ u şifâ belürmez²⁶*

G. LXXXIV/4

6.4.1. Gülşeker

Gülşeker, bal ile gülün belli oranlarda elli gün boyunca güneşte günde dört beş kez karıştırmak suretiyle terbiye edilerek elde edilen bir ilaçtır. Özellikle saf gülsuyu ile ezilerek hazırlandığında mideye çok iyi gelmektedir. Ayrıca hamile ve lohusa kadınlar için de tercih edilen önemli bir ilaçtır.²⁷ Aşağıdaki beyitten hastalıklarda doktorun hastasını sağaltmak için gülşeker getirip tedavi ettiği anlaşılmaktadır.

*Ya 'nî ki gönül ü cân tabîbi
Şayrusına gül-şeker getürdi²⁸*

G.CLXXX/5

6.4.2. Merhem

Merhem yara, yanık, şişler, için kullanılan sayısız tarifi olan bir ilaçtır.²⁹ Özellikle yaralarda çokça kullanılan merhem, aşağıdaki beyitte de aşığın yaralı yüreği üzerine sürülen merhem ile derdine derman bulduğu ifade edilmektedir.

Buldı bu cerâhatlü yürek râḥat-ı merhem

²⁶ Ey kırılmış gönlüm! Bu keder zamanında gönül rahatlığı ve şifa yok. Sen yine derdin ile iyi geçin.

²⁷ Nuran Yıldırım, “14. Ve 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Yazmalarında Hastalıklara Tavsiye Edilen Çorbalar, Aşlar ve Tatlılar”, **Türk Mutfağı**, Ed. Arif Bilgin, Özge Samancı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008, s. 162.

²⁸ Yani gönül ve can tabibi hastasına gülşeker getirdi.

²⁹ Merve Günan, “Şeyhî Divânı’nda Tıbbî Unsurlar”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2018, s. 385.

6.4.3. Müferrih

Müferrih, afyon, esrar gibi uyuşturuculara cevher, baharat ve bitki gibi değişik maddeler ilave edilerek hazırlanan bir macun türüdür.³¹ Macunlar, değişik maddelerin birleşmesiyle oluşmuş, Osmanlı toplumunda önemli yeri olan maddelerdir. Hastalık tedavilerinde ya da mükeyyif olarak değişik amaçlarla kullanılmışlardır. Aşağıdaki beyitte tedavi amacın güden macundan bahsedilmiştir. İçerikli ferahlık veren, rahatlatıcı bir ilaç³² müferrih Hz. Muhammed'in sözlerine benzetilerek ruh hastalarını iyileştiren bir ilaç olduğu ifade edilmektedir.

*Nuṭkuñ mu'allimi şübeh-i 'aḳladur necât
Laḳzuñ müferrihi maraz-ı rûḥadur şifâ*³³

K.V/5

6.4.4. Nârvân

Daha önce yiyecek bölümünde de bahsettiğimiz gibi nârvân nar şerbeti demektir. Eskilerin sıtma veya ateşli hastalıkları tedavi etmek için nar şerbetine başvurduklarını bilmekteyiz. Aşağıdaki beyitte de nar şerbeti ahlât-ı erbaadan olan ve daima belli bir dengede durması gereken dört unsurdan biri olan safranın belli ki oranının bozulmasından dolayı oluşan bir rahatsızlığı teskin ettiği ile alakalı bir bilgi bulunmaktadır.

Sünbülüñ sevdâsı bağrumı yakardı lâle-veş

³⁰ Bu yaralı yürek merhem rahatını buldu. Dertli gönül hastası dermana ulaştı.

³¹ Şahin, **a.g.e.**, s. 370.

³² Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/m%C3%BCferrih>, 05.08.2019.

³³ Senin sözlerinin öğretmeni aklı şüphelerden kurtarır. Gönle ferahlık veren sözlerin ruh hastalığına şifadır.

ılmasa teskîn-i şafrâ nârvânı çeşmümün³⁴

G.CI/4

6.4.5. Sürme (Kuhl)

Sürme, süslenme unsuru olarak kullanılmasının yanında gözü kuvvetlendirmek, görüşü arttırmak ve göz hastalıklarını gidermek için kullanılan bir ilaçtır. Şifayı arttırması için sürmeye bazı cevherlerden belirli miktarda konulmakta idi.³⁵ Aşağıdaki beyitte de sürmenin içine cevher tozu konulduğunu görmekteyiz.

*Kuhl-i cevâhirin tozunuñ sürme çekmese
Dutar idi güneş gözini perde-i sebel³⁶*

MUS.I/4-5

6.4.6. Şerbet

Şerbet de yine hastalık tedavilerinde uygulanan bir tür ilaçtır. Aşağıdaki beyitlerde şerbet ile şifa aranmaktadır. Fakat âşık için şerbet, sevgilinin şeker dudağından yapılmadığı sürece bir anlam ifade etmemektedir. O şerbetin iyileştirici özelliğine inanmamaktadır. Gerek mutfakta gerekse hastalık tedavisinde kullanılan şerbet, sosyal hayatın bir parçası olarak ele alınmasının yanında diğer cepheden tasavvufi remizleri açıklamada da sıkça başvurulmuştur. Dudak vahdeti veya gönül sultanı bir mürşidin sözlerini, irşadını temsil etmektedir. Beyitte de ifade edildiği gibi hasta olan bedenden ziyade ruhtur. Bu hastalığın tedavisi de kaynağı dudak olan bir ilaçla mümkündür.

Cân hastedür bedendeki şıhhat ne fâyide

³⁴ Gözümün kanlı gözyaşı safrayı yatıştırmasaydı sünbülün sevdası (sünbül gibi siyah saçının aşkı) bağrımı lalenin bağı gibi yakardı.

³⁵ Aynacı, **a.g.m.**, s. 41.

³⁶ Cevher tozunun sürmesini gözüne sürme olarak çekmezse sebel perdesi inmiş gözünü güneş tutardı.

*Şekker lebinden olmasa şerbet ne fâyide*³⁷

G.CLIII/1

Tabib, hastaya hastalığını iyileştirmek için yine şerbet vermektedir. Fakat âşık şerbetin aşk derdini dindirmeyeceğini, ilacın sevgilinin yüzü olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda sevgilinin yüzünü görmek demek onunla sohbet etmek demektir.

*İy hakîm etme şifâ rencümüze şerbet ile
'İşk derdine devâ rûy-ı nigâr oldı yine*³⁸

G.CLV/6

6.4.7. Tiryak/ Nûş-dârû

Tiryak ve nûş-dârû panzehir yerine kullanılan macunlardır. Bazı zehirlenme ve hastalıkların tedavisinde kullanılmaktaydı. Bu tiryakların pek çok çeşidinin olmasının yanında en önemlisi engerek yılanı eti ve yılan zehri idi.³⁹ Aşağıdaki beyitte de engerek yılanının etindeki panzehirden bahsedilmektedir.

*'Aceb degül mi ki ef'î etinde var tiryâk
Bu kamu zehr ile aña rîk-i âdemî kıttâl*⁴⁰

K. III/34

*Bu gencîneden gözleme nûş-dârû
Ki tiryâk ise zehr-i mârina degmez*⁴¹

G. LXXXV/4

³⁷ Ruh hasta olduktan sonra beden sağlıklı olsa da faydası yoktur. Şerbet, şeker gibi dudağından yapılmadıktan sonra neye yarar ki.

³⁸ Ey doktor! Hastalığının tedavisi için şerbet verme. Aşk derdine ilaç yine sevgilinin yüzü oldu.

³⁹ Miri Shefer-Mossensohn, **Osmanlı Tıbbı**, Çev. Bülent Üçpınar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014, s.60.

⁴⁰ Engerek yılanının etinde panzehirin olması insan tükürüğünün bütün bu zehirli yılanı öldürmesi şaşırtıcı değil mi?

⁴¹ Bu hazineden panzehir bekleme. Çünkü bu panzehir ise de yılanın zehrine değmez.

YEDİNCİ BÖLÜM

EŞYALAR

7.1. Aydınlatma İle İlgili Eşyalar

7.1.1. Çerağ (Kandil)

Kandil içinde fitil ile zeytinyağı yakılan bir aydınlatma aracıdır. Kandiller çok eski dönemlerden itibaren kullanılmıştır. Kandiller pişmiş topraktan, cam, kurşun, bronz ve altından imal edilmiştir. Evlerde duvara özel olarak yapılan bölmelere veya raflara konulduğu gibi çiviye de asılarak kullanılmıştır.¹ Şiir geleneğinde çerâğ, kandil ve meşale gibi yanarak ışık veren nesneler hakkında kullanılan genel bir tabir² olmakla birlikte metinlerde mum anlamında da kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü güneşe benzetilmiştir. Ay her gece sevgilinin yüzünün ışığı ile kandilini yakmaktadır. Beyitte ayın ışık kaynağının güneş olması bilgisinden bahsedilmektedir. Ay parıltısını güneşten aldığı ışık ile sağlamaktadır. Bu duruma bir atıf vardır.

*Hüsnüñ günü yir ehline mi nûr olur hemîn
Andan yaqar çerâğı meh-i âsmân dahı³*

G.CXCVIII/2

7.1.2. Şem‘ (Mum)

Şem‘ mum demektir. Elektriğin olmadığı zamanlarda günlük hayatta aydınlanma ihtiyacını gidermek için kullanılan mum şiir geleneğinde özellikle “Şem‘ ü Pervâne” ilişkisi içinde ele alınmıştır. Aşağıdaki beyitte mum ve kandil birlikte anılmıştır. Gece gökyüzünde ortaya çıkan yıldızlar muma, ay ise kandile

¹ Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s. 158.

² Şentürk, **a.g.e.**, C.II, s. 513.

³ Güzelliğinin güneşi sadece yeryüzündekilere mi ışık olur? Gökyüzünün ayı dâhi kandilini ondan yakar.

benzetilmiştir. Gece kırsal kesimlerde özellikle dolunay olduğu günlerde dışarıyı aydınlık olmaktadır. Ayın ışığı gecenin karanlığını aydınlatmaktadır. Böyle bir gerçek ile ay bir kandile benzetilmiştir. Yıldızlar da birer mum gibidir. Ayrıca beyitte gece perdesi kalktığında yani güneş ortaya çıktığında gökteki yıldızlar ve ay ortadan kaybolacağını artık etkisiz halde kalacaklarını ifade etmektedir.

*Nedür bu perdede her gice bunca şem' ü çerâğ
Çü perde götrile baṭṭâl bigidür 'ummâl⁴*

K.III/29

Aşağıdaki iki beyitte sevgilinin güzelliği ve yüzü muma benzetilmiştir. İlk beyitte sevgilinin yüzü mum iken Şeyhî de pervanedir. Pervane denilen küçük kelebek mum ışığının çevresinde dönmektedir. Öyle bir an gelir ki kendini mumun alevine bırakır. Divan şiirinde pervane âşık, şem' sevgili olarak ele alınmıştır. Âşık, aşkı uğruna yanmayı göze alarak o aşkın içine kendini atmaktadır.⁵ Tasavvufi manada da çok sık kullanılan şem' âşık olunanı yani Allah'ı, pervane ise Allah'a âşık olan kişiyi temsil etmektedir. Pervane, mumun etrafında döner ve sonunda ateşle bütünleşip cismini ateşe dönüştürür.⁶ İkinci beyitte sevgilinin yüzü yine muma benzetilir. Bu kez güneş pervane gibi bu ışıktan/aşktan nasibini almayı ummaktadır.

*Hüsnüñüñ tâbına Şeyhî ki muḳâbil durıcaḳ
Şanasın şem' ile pervâne bir araya gelür⁷*

G.XXXI/7

*Ne şem' olur ki yüzüñ pertevinden
Güneş pervâne-vâr umar naşibi⁸*

G.CLXXXII/2

⁴ Bu perdede her gece görünen bunca mum ve kandiller nedir? Perde kaldırıldığı zaman bu parlayan şeyler tesirlerini kaybetmiş gibi olur; yani görünmezler.

⁵ Pala, **a.g.e.**, 370.

⁶ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 239.

⁷ Şeyhî güzelliğinin ışığı ile karşı karşıya geldiğinde sanırsın ki mum ile pervane bir araya gelmiş.

⁸ Yüzün nasıl bir mumdur ki güneş, pervane gibi onun parlaklığından nasiplenmeyi umar.

Aşağıdaki beyitte de mumun baş kısmından başlayıp aşağıya doğru yanması söz konusu edilmiştir. Âşık, mum gibi başından ayağına kadar yandığını ifade etmektedir. “Baştan ayağa kadar yanmak” tamamen yanmak, tüm bedeninin yanması, aşk acısı çekmesi anlamına gelmektedir. Bu şekilde aşk acısı çekerken sevgiliye uyanın amacının canını ateşlere atmak olduğunu ifade etmektedir. Âşık, mum gibi yanarak muma benzetilen sevgilinin hâline kendini uydurunca yine yanacağını anlamaktadır.

*Dutuşup başdan ayağa yanuban şem ‘ bigi
Cân oda atmağ imiş hûba uyanuñ hevesi⁹*

G.CCII/4

7.1.3. Şem‘-dân

Şem‘-dan, bugün şamdan dediğimiz üzerine mum konulan bir aydınlatma aracıdır. Beyitte geçen “çerağ uyarmak” mumu yakmak anlamındadır.¹⁰ Aşağıdaki beyitte şair göz çukurunu şamdana, akıttığı gözyaşlarını ise yıldızlara benzetmektedir. Ayrıca mum yanarken gözyaşına benzer eriyikler akıtır. Bu da şamdana doğru akar ve orada birikir. Güneş görününce ortalık aydınlanır ve yıldızlar kaybolur. Sevgilinin yüzünü görmeyen âşık ağlar ve bu mahrumiyet onun için gece gibidir. Geceleri ağlamasında böyle bir incelik bulunur. Sevgiliyi görününce ortalık aydınlanır ve göz yaşı da yok olur.

*Gün yüzüñ şem ‘i şu ‘â ‘ında uyarmağa çerağ
Garğ olur ilduza her dün şem ‘-dânı çeşmümün¹¹*

G.CI/8

⁹ Mum gibi tutuşup baştan ayağa kadar yanarak sevgilinin haline ittîbâ eden ve uyanın hevesi canını ateşe atmamış.

¹⁰ Onay, **a.g.e.**, s.130.

¹¹ Gözümün şamdani, güneş gibi yüzünün mumunun ışınlarından kandilini tutuşturmak (yakmak) için her gece yıldızlara garğ olur.

7.1.4. Mum Makası

Mikas, genel anlamda makas demektir. Aşağıdaki beyitte özel olarak mumu söndürmek için kullanılan mumun yanında duran mum makasından bahsedilmektedir. Mum makası bildiğimiz makastan farklı olarak ucu küt ve hazneli bir makastır. Mum daha iyi aydınlık versin diye yandıkça uzayan fitilini kısaltmak için kesilir ve bu kesilen fitil hazneye düşer. Ya da mumun fitili yine bu makas ile hazneye denk gelecek şekilde yerleştirilir ve ateşin hava ile teması kesilerek mum söndürülür.¹² Aşağıdaki beyitte fitilin bu makasla kesilmesi ifade edilmiştir.

*Düşmen egerçi şem‘-veş ola zebân-derâz
Kať‘ eyleye mikaş bigi pervâne-i ecel¹³*

MUS.I/4-6

7.2. Mutfak Eşyaları

7.2.1. Hân/Hânçe

Yemek konacak tepsiye veya siniye han, küçüğüne hançe denilmektedir.¹⁴ Eskiden halk basit bir örtü üzerinde maddi durumu biraz iyi olanlar deriden mamul bir örtü üzerinde yemek yemektedir. Ayrıca bu örtü üzerine konulan kasnak üzerine sini konulur, tabaklar da onun üzerine dizilmek sûretiyle yemek yenirdi. Padişah da yerde sini üzerinde yemek yemekte idi. Fakat padişahın bir gümüş ve bir altın olmak üzere iki sinisi vardı.¹⁵ Aşağıdaki beyitlerde hançe ve han sini, tepsi anlamında kullanılmıştır. Sevgilinin yüzünün güzelliği bir sofraya benzetilmiştir. Sevgilini güzellik unsurları hatırlatılan beyitte bu güzellikler karşısında ayın ve güneşin değersiz kalacağı ifade

¹² Osman Ünlü, “Klasik Türk Şiirinde Mum Makası: Mıkrâz”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C.III, No:1, 2017, s. 324.

¹³ Düşmanın eğer mum gibi dili uzunsa da ecel keleşği makas gibi onu kessin.

¹⁴ Mütercim Âsım Efendi, *a.g.e.*, s. 317.

¹⁵ Arif Bilgin, “Klasik Dönem Osmanlı Sarayında Kullanılan Mutfak ve Sofra Gereçleri”, *Türk Mutfacı*, Ankara, 2008, s. 289.

edilmektedir. İkinci beyitte de padişahın felek sofrasını meclisindekilere sunduğu belirtilmektedir.

*Hüsn h^vânı ni 'metinden gün yüziñ açsa niķâb
Sofrasında sebze degmez ķurş-ı mâh u âftâb¹⁶*

G.VI/1

*Şol şâh kim bu ķurş-ı ħor u h^vânçe-i felek
Devrân eliyle meclisine mâ-ħazar gider*

MUS.III/3-10

7.2.2. Hum (Küp)

Hum, içine bal, sirke, şarap ve su konulan küp anlamına gelmektedir.¹⁷ Bu küpler epey büyüktür ve saki onlara merdiven aracılığıyla çıkıp şarap alabilmektedir. Taze şarap küpe konulduktan sonra mayalandıkça dışarıya taşmasın diye ağzı çamur veya balçıkla kapatılmış.¹⁸ Beyitte gönül, içi şarap dolu bir küpe benzetilmiştir. Gönül küpünün içindeki şarap, aşığın gönlündeki aşktır. Aşığın gönlündeki aşk mayalanmakta olan bir şarap gibi kabarmaktadır, coşmaktadır.

*Sâķi şarâb şun ki gönül ħummı cûş ider
Lîkin şurâħimüz leb-i şekker-fişân gerek¹⁹*

MUS.III/2-10

7.2.3. Kabak

¹⁶ Güneş gibi yüzün güzellik sofrası nimetinden örtüsünü açsa sofrasında ay ve güneş yeşillik değerinde değildir.

¹⁷ Mütercim Âsım Efendi, **a.g.e.**, s. 368.

¹⁸ Onay, **a.g.e.**, s. 238.

¹⁹ Ey saki! Gönül küpü coşmaktadır, şarap sun. Fakat sürahimizin şeker saçan dudak olması gereklidir.

Kabak, eskiden cam yaygın olmadığından sadece varlıklı kimselerin kullanabileceği bir malzeme olduğundan su kabağının içi oarak kullanım yaygın idi. Maî her türlü içecek için kullanılan kabaklar, kadeh olarak da kullanılmaktaydı.²⁰ Ayrıca Pakalın'ın aktardığına göre meyhanelerde “tezgâhın arkasına düşen duvarda, oymalı raflar bulunurdu. Bu raflara rakı ve şarap binlikleri dizilirdi. Kenarındaki çivilere de camdan yapılmış rakı ve şarap ibrikleri asılırdı. Müşterilere içki bu ibriklerle sunulurdu. Daha eskiden de ibrik yerine kabak kullanılırdı.”²¹ Aşağıdaki beyitte şarap kadehi olarak kullanıldığını görmekteyiz.

*Hayâl-i çeşm-i maḥmûruñ oturup dil otağında
Ciger biryân idüp her dem kabağum pür-şarâb eyler²²*

G.LXXX/3

7.2.4. Kâse/Tas

İçine sıvı şeyler konan bugün de bilinen kaba kâse denilmektedir. Kadeh yerinde de kullanılmıştır.²³ Aşağıda yer alan beyitte mercan bir kâseden bahsedilmektedir. Bir sofraya görüntüsü yansıtan beyitte, tabak (sahn), câm (kadeh) ve kâse gibi sofraya gereçleri sayılmıştır. Beyitte kâsenin kadeh anlamında değil de sıvı madde konan herhangi bir çukur kap olarak yer aldığı görülmektedir.

*Sûsen ü nesrîn ü lâleyle bezer bir ḥvân ki anuñ
Şahnı çînî câmı zerrîn kâsesi mercânîdür²⁴*

K.IX/11

²⁰ Onay, **a.g.e.**, s. 256.

²¹ Pakalın, **a.g.e.**, C.III, s. 157.

²² Mahmur gözünün hayâli gönül evime oturup ciğerimi kebab edip her an kabağımı şarap doldurur.

²³ Onay, **a.g.e.**, s. 277.

²⁴ Susam çiçeği, nesrin ve lale ile bezenmiş öyle bir sofraya ki onun tabağı çini, kadehi altın, kâseleri ise mercandandır.

Aşağıdaki beyit ise Yakup Bey’e yazılan kasideden alınmıştır. Yakup Bey’in cömertliği övülen beyitte deniz sularını büyük bir kâsenin içindeymiş gibi tahayyül etmektedir.

Boşalur kâse-i baħr u dükenür kîse-i kân
Bulmaz ni ‘met-i bî-ħaddüñe pâyânı kerem²⁵

K.XI/17

Aşağıdaki beyitte geçen tas da kâse gibi içine sıvı madde konan çukur kap demektir. Eskiden felekler iç içe geçmiş tas gibi algılanmaktaydı. Bu bilgi doğrultusunda beyitte felek tasa benzetilmiştir. Felek tası bir kadeh olarak düşünülen beyitte âşık sakiden bu kadehi getirmesini istemektedir. Zira içi aşığın ciğerinin kanı ile doludur.

Getür getür berü sâķi kadeħ ki tās-ı felek
Cigerden iñlemiřüz tolu tolu kan iledür²⁶

G. LVIII/5

7.2.5. Surâhî

Surâhî, bugün de bilindiğı gibi içine sıvı madde konulan bir kaptır. Eskiden şarap, şerbet, su gibi içecek maddeler konan sürahiler, minyatürlerde yer alan işret tasvirlerinde görülen çizimlerde ve müzelerde elde olan örneklerde görüldüğü gibi ince ve uzun boğazlı olarak üretilmekte idi.²⁷ Aşağıdaki beyitte de bu özelliğı vurgulanmaktadır. Dar boğazlı sürahiden sıvı boşalırken çıkan sesi şair “kul kul” olarak ifade etmiştir. “Kul” ve “gû” kelimeleri sırasıyla Arapça ve Farsçada “söyle” demektir. Şair, sürahinin çıkardığı ses ile, üveyik kuşunun ötüşünü “söyle söyle”

²⁵ Denizin kâsesi boşalabilir ve maden ocağının kesesi tükenebilir ama senin sınırsız nimetinle yaptığın cömertliğin, ve keremin sonu gelmez.

²⁶ Ey Saki! İnleyerek ciğerden gelen kanla doldurduğumuz felek tasının kadehini beri getir.

²⁷ Şentürk, a.g.e., s. 25.

şeklinde ifade ederek sevgiliyi övmeye şairi teşvik ettikleri şeklinde yorumlamaktadır.²⁸

*Eline câm alup Şeyhî seni medh itse gülşende
Şurâhî zikr ider kul kul çağırur fâhte gû gû*²⁹

G. CL/7

7.2.6. Şişe

Şişe, içine su ve her türlü sıvı madde konan, camdan çeşitli biçim ve büyüklükte, boyu enine göre çok daha uzun, ağız kısmı dar kap³⁰ demektir. Aşağıdaki beyitte de ifade edildiği gibi şişe gül suyu konan kap olarak yer almaktadır.

*Müzeyyen oldı yine yir ‘arûsı reng-â-reng
Saçar şabâ yüzine ebr şişesiyle gül-âb*³¹

K.XIII/6

Aşağıdaki beyitte de yukarıda surâhî maddesinde değindiğimiz gibi şarap konan kap anlamına gelmekle birlikte yine sürâhinin içindeki şarap boşalırken çıkan ses gibi şişenin de kul kul diye ses çıkardığı ifade edilmektedir.

*Lebleri câmin söyledi Şeyhî
Şişe şafâdan kul kule düştü*³²

G. CLXXII/7

7.2.7. Sahn (Tabak)

²⁸ Şentürk, a.y.

²⁹ Şeyhî eline kadeh alıp gül bahçesinde seni methetse, sürâhi de üveyik kuşu da söyle söyle diye zikreder.

³⁰ Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/%C5%9Fi%C5%9Fe>, 03.08.2019.

³¹ Yeryüzü gelini yine rengarenk bir şekilde süslendi. Saba rüzgârı yüzüne bulut şişesiyle gülsuyu saçar.

³² Şeyhî, dudaklarının kadehinden bahsedince, şişe zevkten kul kul sesi çıkarmaya başladı.

İnsanların günlük hayatta kullandıkları mutfak gereci olan tabak da şiirin içinde kendine yer bulmuştur. Aşağıdaki beyitte bahar mevsiminde eğlence meclisleri içinde diğer unsurlarla çini bir tabaktan bahsedilmektedir.

*Sûsen ü nesrîn ü lâleyile bezer bir h'ân ki anuñ
Şahnu çînî câmu zerrîn kâsesi mercânîdür*³³

K.IX/11

Aşağıdaki beyitte gül yaprakları tabağa benzetilmiştir. Güller yapraklarına koydukları incileri tabak tabak, pek çok saçıyor, şeklinde ifade edilmiştir.

*Dutmuş saçuya dürleri güller tabağ tabağ
İder nişâr-ı sîm çiçekler tümen tümen*³⁴

K.VII/19

Aşağıdaki beyitte de gökyüzü katmanları tabağa benzetilmiştir. İslamî ilimleri esas alan klasik Türk edebiyatı şairleri göklerin katlarından bahsederler. Yedi gök tabakası birbirini kaplamış durumdadır. Onun da üzerinde Kürsi ve Arş bulunmaktadır. Ay, güneş ve yıldızların içinde bulunduğu sema ise “yakın sema” olarak anlatılmıştır. Buna göre gökyüzü, soğan kabuğu gibi iç içe geçmiş, ters dönmüş kâse gibi düşünülmüştür. Aşağıdaki beyitte gökyüzü tabakaları tabaklara benzetilmiştir. Meleklerin bu tabakların içine cevher koyup saçacağı ifade edilmiştir. Önceki beyitte ve bu beyitte de gördüğümüz gibi saçı saçma geleneğinde saçılacak malzeme bir tabak gibi bir kabın içine koyularak saçılmaktadır.

*Tahtı ayağı yiridür eţbâk-ı âsmân
Cevher saçarsa n'ola melâyik tabağ tabağ*³⁵

MUS.III/4-4

³³ Susam çiçeği, nesrin ve lale ile bezenmiş öyle bir sofraya ki onun tabağı çini, kadehi altın, kâseleri ise mercandandır.

³⁴ Güller incileri tabak tabak saçmakla meşgul. Çiçekler binlerce gümüşü saçarlar.

³⁵ Gökyüzünün tabakları tahtının ayağının yeridir. Melekler tabak tabak cevher saçsa şaşılır mı?

7.2.8. Tennûr

Tennur, fırın, ocak, tandır anlamına gelmektedir.³⁶ Aşağıdaki beyitte ay küliçe denen yağlı çöreğe, çarh ise çöreğin içinde pişirildiği fırın olarak tasavvur edilmiştir.

*Kesdüñ küliçe-i mehi tennûr-ı çarhda
Çün h'ân-ı mu 'cizâtuna germ oldı iştiâ³⁷*

K.V/23

7.3. Süslenme İle İlgili Eşyalar

7.3.1. 'Abîr

Abîr, beyaz sandal, sümbül kökü, kırmızı gül, turunc, iğde çekirdekleri gibi hoş kokulu maddeler ile bir miktar miskin dövülüp toz haline getirilmesiyle elde edilen karışıma verilen isimdir.³⁸ Eskiden insanlar tıpkı bugün de olduğu gibi güzel kokular sürmekte idi. Misk, anber gibi kokular ile 'abîr de diğer güzel kokular gibi tercih edilen süslenme araçlarından biridir. Günlük hayattaki bu uygulama şiir geleneğinde de yerini almış ve sevgilinin saç ve diğer güzellik unsurları güzel kokuları ile zikredilmiştir.

*Şabâ çü zülfüne uğrar geçer 'abîr şaçar
Meğer k'o nâfe-i müşg-i Hoten mu 'anber imiş³⁹*

G.LXXXVIII/6

7.3.2. Anber

³⁶ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/tennur>, 03.08.2019.

³⁷ Gökyüzü tandırında (fırınında) ay çöreğini kesdin. Çünkü onun mucizeler sofrasına iştah fazlalaştı.

³⁸ Şentürk, **a.g.e.**, C.I, s.65.

³⁹ Saba rüzgarı gelip geçerken senin zülfüne abir şaçar. Meğer ki o Hoten miski gibi olan saç, güzel kokusu imiş.

Anber, bir tür balinanın bağırsaklarında oluşup balığın kusmasıyla ortaya çıkan hafif olması sebebiyle denizin yüzeyine çıkan esmer bir maddedir. Daha çok Madagaskar adası ile Hindistan ve Çin kıyılarında bulunan bu madde yalın halde koku vermeyen ancak belirli işlemlerden geçtikten sonra güzel koku elde edilen bir maddedir.⁴⁰ Eskiden insanlar saçlarına ve sakallarına güzel koku sürmekte idi. Sevgilinin saçları da daima güzel kokmaktadır. Bu kokulardan biri de anberdir. Aşağıdaki beyitte de sevgilinin saçları anber kokusu ile ele alınmıştır.

*Dağıdıp zülfin beneşşe saçına ‘anber saç’a
Saçını sünbül çözüp müşğ ü ‘abîr-efşân ola⁴¹*

G.IV/2

7.3.3. Gâliye

Gâliye, anber ve misk karışımından elde edilen siyah renkli, güzel kokulu bir maddedir. Macun kıvamındaki bu süslenme malzemesi saç ve kaş sürülmekteydi.⁴² Aşağıdaki beyitte bahar mevsiminde yasemin, çimen ve şemamenin güzel kokularla bezendiği menekşenin ise saçlarına galiya denilen güzel kokulu macun ile bezenmiş olduğu ifade edilmektedir.

*Beneşşe gâliye-gîsû şemâme ‘anber-bû
Çemen ‘abîr-bisât u semen harîr-şiyâb⁴³*

K.XIII/8

7.3.4. Gül Suyu

⁴⁰ Şentürk, **a.g.e.**, C.I, s. 316.

⁴¹ Menekşe, saçını dağıttıktan sonra üzerine anber saçarak onu güzel kokulu hâle getirir. Sünbül de aynı şekilde saçını çözerek misk ve abîr kokuları saçarak hâle gelir.

⁴² Ülkü Çetinkaya, “Osmanlı Kültüründe Kadın Süs Malzemelerinin Edebiyata Yansımaları”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)**, No:12, 2010, s. 120.

⁴³ Menekşe güzel kokulu saçlarla bezenmiş, şemame anber kokulu, çemen güzel kokulu kilim, yasemin de ipek elbiseli gibi görünmektedir.

Güzel kokular içerisinde eskilerin sıklıkla tercih ettiği gül suyu da yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte gelinden bahsederken gül suyundan da bahsedilmektedir. Yeryüzünün geline benzetildiği beyitte gelinlerin meşşata denilen gelin süsleyiciler tarafından süslenmesi hatırlatılmaktadır. Beyitte ifade edildiğine göre gelinlerin süsünü tamamlayan unsur olan gül suyundan bahsedilmiştir.

*Müzeyyen oldı yine yir 'arûsı reng-â-reng
Saçar şabâ yüzine ebr şişesiyle gül-âb⁴⁴*

K.XIII/6

7.3.5. Misk (Müşg)

Misk, Asya'nın yüksek kesimlerinde özellikle Çin ve Hoten'de bulunan bir ceylanın göbeğindeki keseden elde edilir. Belirli zamanlarda misk ceylanı bu keseyi düşürür. Tıpkı anberde olduğu gibi bu madde de ham haliyle herhangi bir amaca hizmet etmez. Belirli işlemlerden geçtikten sonra değerli misk kokusu elde edilir. Şiir geleneğinde sevgilinin beni misk kokuludur. Eskiden insanlar güzellik için bu güzel kokularla siyah bir macun elde edip yüzlerine ben gibi yapııştırıyorlarmış.⁴⁵ Beyitte bu uygulama hatırlatılmak istenmiştir.

*Yâr-ı gendüm-gûna cân göynüklerin kıldum su 'âl
Hâl-i müşgîn-dâne gösterdi zihî hâzır-cevâb⁴⁶*

G.VI/4

Sevgilinin saçı, kokusu itibariyle pek çok güzel kokulu çiçek veya maddeyle anıldığı gibi misk ile de sıklıkla anılmaktadır. Sevgilinin misk gibi kokan saçı etrafı kokutmaktadır. Ve bu koku perişan ve miskin aşığın gönlüne kadar gelmektedir.

⁴⁴ Yeryüzü gelini yine rengarenk bir şekilde süslendi. Saba rüzgârı yerin yüzüne bulut şişesiyle gülsuyu saçar.

⁴⁵ Şentürk, **a.g.e.**, 2004, s. 204.

⁴⁶ Buğday tenli sevgiliye gönlümdeki yanıkları sordum. Misk kokulu benini gösterdi. Ne güzel, hazır cevap!

*Zülf-i müşgîn ile etrâfı mu 'aţtar kılıcak
Şemmesin bu dil-i miskîn-i perişâna irür⁴⁷*

G.XXV/3

7.3.6. Halhal

Halhal, kadınların süs için ayak bileklerine taktıkları altın ya da gümüş bileziğe verilen isimdir.⁴⁸ Aşağıdaki beyitte de bu halhaldan bahsedilmiştir.

*Bülûğ-ı 'aql olıcağ dil-ber-i perî-şıfatı
Kabûlden kıya mı 'ayb-ı hâl u yâ halhâl⁴⁹*

K.III/58

7.3.7. Küpe

Küpe bilindiği gibi kulağa takılan takıdır. Aşağıdaki beyitte ayın küpe taktığı ifade edilmektedir. Atın ayağına çakılan nal şekil itibarıyla hilale benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin atının nalı hilale, o hilal de ayın küpesi olarak tasavvur edilmiştir. Aynı zamanda eskiden hilal şekilli küpelerin kullanıldığı da anlaşılmaktadır.

*Nice yüz sürmesün atıñdan düşen na 'le felek
Gûşvâr-ı mâhı vü tâcî- ser-i keyvânıdır⁵⁰*

K.IX/36

7.3.8. Kılâde/ Tavk

⁴⁷ Misk kokulu saçın ile etrafı kokutunca kokusu bu perişan miskin gönüle ulaşır.

⁴⁸ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi), <http://lugatim.com/s/halhal>, 30.04.2019.

⁴⁹ Âkıl (akıllı) ve bâliğ (buluğa ermiş) olunca ben veya halhal gibi şeylerde görülen kusurlar, peri gibi güzel kıyı kabulden geri bırakmaz.

⁵⁰ Felek senin atından düşen nala nasıl yüzünü sürmesin. Ayın küpesi ve Zuhâl'in başının tacıdır.

Kılâde ve tavk ikisi de gerdanlık anlamına gelmektedir.⁵¹ Aşağıdaki beyitte şair sufinin tavrını eleştirmektedir. Tesbihi boynuna gerdanlık yapmıştır. Yani elinden düşürmemektedir, demek istemektedir. Tesbihi elinden hiç düşürmez sürekli zikir halindedir. O tasavvuf yolunda hakikate ulaştığını sanır ama o bundan ziyade taklitçidir.

*Kılâde kılduğı tesbîhi boynına şûfî
Muhaqqıkem şanur illâ hemân muḳalliddür*⁵²

G.L/2

Tavk, kadınların boynuna taktıkları halka biçiminde gerdanlıktır. Tavk güvercin ve kumru gibi hayvanlar ile birlikte anılır.⁵³ Onların boyunlarındaki tüyden halka görünümü gerdanlığa benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte soyut varlıklar somut nesnelere benzetilerek izah edilmiştir. Burada akıl boyundaki gerdanlığa benzetilmiştir.

*Boynuña ‘aḳl tavḳ u boyuña seḥâ libâs
Başuña baḥt tâc u bilûñe kemer kerem*⁵⁴

K.X/25

7.3.9. Ayna

Şeyhî, Divan’ında ayna kelimesinin Arapça “mir’ât”, Farsça “âyine” ve Türkçe “gözü” olmak üzere üç dilde de karşılığını kullanmıştır. Ayna, şiir geleneğinde çok sık kullanılan bir eşyadır. Her türlü hususu ile şiire konu olmuştur. Ayna, tasavvufi olarak klasik şairler tarafından gönle benzetilmiş ve sıklıkla kullanılmıştır. Aşağıdaki

⁵¹ Tulum, **a.g.e.**, s. 381,440.

⁵² Sûfî tesbihi boynuna gerdanlık yaptığında hakikati bulan olduğunu sanır ancak taklitçidir.

⁵³ Onay, **a.g.e.**, s. 189.

⁵⁴ Akıl boynuna gerdanlık ve cömertlik boyuna elbise, baht başına tac ve kerem beline kemerdur.

beyitte de “âlem-i şehâdet” denilen madde aleminde bunun şeylerin “âlem-i misâl” denilen alemde görüntüsünün var olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵

‘Âlemü'l-gayb hâtıruñ misli
Nağş-ı dîvâr u şûret-i mir’ât⁵⁶

K.XV/32

Aynalar eskiden çelik ve demirden yapılmakta idi. Bu sebeple hava ile temas ettiğinde yapıları bozulmaktaydı. Aşağıdaki beyitte paslı bir aynadan bahsedilmektedir. Tasavvufta da paslı ayna, günahlar ve isyanlarla kirlenmiş kalbi temsil eder. Bu pas, tevbe, ibadet, zikir ve Allah sevgisi ile temizlenmelidir. Aşağıdaki beyitte ayna müminin kalbine benzetilmiştir. Bu kalp beyite göre Allah aşkı ile temizlenmelidir ki her türlü sırrın tecelli ettiği, bilinmeyen gösteren olsun. Beyitte gerçek hayatta kullanılan aynaların zamanla paslanması ve bazı yöntemlerle tekrar parlatılması olayını şair kalp ve Allah aşkı ile ilişkilendirerek ifade etmiştir.

*Jengâr-ı gamdan it dil ü cân gözgüsini pâk
Câm-ı mey ile ki âyine-i gayb-bîn ola⁵⁷*

G.II/2

Aşağıdaki beyitte de şair Türkçe “gözü” kelimesini kullanmıştır. Gönü bir aynaya benzetmiştir.

*Laîfdür dil ü cân gözgüsü ki hüsnüñe
Çün ide lûtf ile manzar leâfetüñ görünür⁵⁸*

G.LXXIV/2

⁵⁵ İmam Rabbânî (Ahmed-i Fârûkî Serhendî), **Mektubat Tercümesi**, Haz. Hüseyin Hilmi Işık, İstanbul, Hakikat Kitabevi, 2017, s. 60.

⁵⁶ Gayb aleminde kalbin (gönlün) bir misli, görüntüsü vardır. Duvardaki nakış veya aynadaki görüntü gibi.

⁵⁷ Gönül ve can aynasını şarap ile gamın pasından temizle ki gaybı gösteren ayna olsun.

⁵⁸ Gönül ve ruh aynası latif olduğu için senin lütfunla güzelliği orada zâhir olunca o aynada letâfetin görünür.

Sevgilinin yüzü aynaya benzetilir. Yüz, tasavvufî edebiyatta vahdeti temsil eder. Ayrıca yüzün ayna yüzeyi gibi pürüzsüz olmasından böyle bir benzetme yapıldığı düşünülebilir.⁵⁹ Beyitte tasavvufta mevcut olan “seyr-i âfâkî” ve “seyr-i enfüsî” konusuna işaret edildiğini görüyoruz. “Seyr-i âfâkî”, bir mutasavvıfın kendi bilgisi, ilmi ve ihtiyârı (dilemesi) olmaksızın dış âlemde ilerlemesi şeklinde anlatılmıştır. İmâm Rabbânî Mektûbât’ında “seyr-i âfâkî”de kötülüklerden temizlenmek, “seyr-i enfüsî”de ise güzel ahlak ile ahlaklanmak var demiştir.⁶⁰

Seyr-i âfâkî koyup vech-i hasen gözleyelim

Bağalun âyineye fîrce-i âyât idelim

G.CXXIII/4

Aşağıdaki beyitte yer alan pûlâd, çelik demektir ve aynaların eskiden demir veya çelikten yapıldığı ile alakalı bilgi mevcuttur.

İy cemali ‘aksini âyîne ruşen görüp

Gönlünü âyîne tek sengîn ü pûlâd eyleyen⁶¹

G.CXLIII/4

7.3.10. Kına

Hızab, “kına, saç sakal boyası”⁶² demektir. Kına, süslenmek için kullanılan doğal toz maddedir. Kültürümüzde yaygın kullanımı olan kına saçlara, ele ve sakala sürülmektedir. Özellikle gelin olan kızlara gelin olmadan önce mutlaka kına sürülmektedir. Bunun için “kına gecesi” denilen özel gece bile düzenlenmektedir. Aşağıdaki beyitte de böyle bir sahne aktarılmaktadır. Meşşata, gelin süsleyen kadın demektir. Sabah rüzgarını gelin süsleyen kadına benzeten şair, seher vaktinin renk renk çiçekler için kına hazırladığını ifade etmektedir.

⁵⁹ Şentürk, a.g.e., C.I, s. 489.

⁶⁰ İmâm Rabbânî, a.g.e., s. 49.

⁶¹ Ey sevgili! Güzelliğinin yansımasını aynada apaçık gördüğünde gönlünü ayna gibi taştan ve çelikten yaptın

⁶² Kanar, a.g.e., s. 606.

*Nesîm-i şubh ki meşşâtâ-i reyâhîndür
Seher çiçekler için levn levn düzdi hızâb⁶³*

K.XIII/7

7.3.11. Sürme (Kuhl, Tûtiyâ)

Kuhl, sürme demektir. Tûtiyâ da bu isimle bilinen taşın dövölüp göze çekilen tozu⁶⁴ anlamındadır. Sürme, kadınların süs için göz kapaklarına çektiği siyahımsı veya laciverd tozdur.⁶⁵ Sürmenin güzellik için kullanılması yanında göz sağlığı için de kullanıldığına “Hastalık-Tedavi” bölümünde bahsetmiştik. Ayrıca sıcak iklimlerde gözü güneş ışıklarından da koruması amacıyla da kullanılmaktaydı. Sürme toz halinde bir madde olduğundan sevgilinin ayağının tozu şifa veren sürmeye benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin gölgesi düşen toprağın her zerresinin güneşin gözüne sürme olacağı ifade edilmiştir. Sürme güneş ışınlarından korunmak için de kullanılan bir madde olduğundan beyitte sevgilinin gölgesi düşen toprağa öyle bir değer verilmiştir ki güneşin gözüne sürme olmaya layık görülmüştür.

*Sâyeñ hakîr toprağa şalsayidi şeref
Her zerre gün gözine olur idi tûtiyâ⁶⁶*

K.V/8

Aşağıdaki beyitte de “kuhl-i cilâ” parlak bir sürme anlamına gelmektedir. Eskiden sürme yapılırken içine değerli madenler de ilave edilirdi. Beyitte âşık sevgilinin eşiğinin tozunu içine kıymetli mücevherler ilave edilmiş sürmeye tercih etmektedir.

Girmez gözüme iki cihânuñ cevâhiri

⁶³ Reyhanların gelin süsleyicisi olan sabah meltemi, seher vakti çiçekler için renk renk kına ve allıklar hazırlar.

⁶⁴ Onay, **a.g.e.**, s. 465.

⁶⁵ Onay, **a.e.**, s. 426.

⁶⁶ Senin gölgen değersiz toprağa şeref salsaydı her zerresi güneşin gözüne sürme olurdu.

*Kuĥl-i cilâyiçün bir avuç ĥâk-i der yiter*⁶⁷

G.LXIV/2

7.3.12. Şâne (Tarak)

Şâne, tarak demektir. Günlük hayatta kullanılan bu aracı şairler bir şekilde şiirin içine dâhil etmişlerdir. Sevgilinin güzellik unsuru olan saçlarını seher yeli taramaktadır. Âşık kendini bu işleme, canını ve gönlünü o tarağa diş yaparak dâhil etmektedir. Tarağın dişi olur ve sevgilinin mis kokulu saçlarına daha da yakınlaşır.

*Bâd-ı seherî zülfüñi her dem taradukça
Cân u gönül ol şâneye dendâneliğ eyler*⁶⁸

G.XXXV/3

7.4. Savaş Aletleri

7.4.1. Hançer

Ucu eğri ve sivri bir bıçak türüdür. Namlusu kın denilen bir mahfaza içinde saklanarak bel kuşağına veya kemere asılarak kullanılmaktadır. En eski örneklerine Mezopotamya'nın Sâmi uygarlıklarında rastlanan hançeri Araplar geliştirmişlerdir. Araplar ile temasa geçen Türkler de hançeri kullanmışlardır. Gerek savaşlarda gerek savunma amaçlı kullanılan bu bıçaklar çeşitli şekillerde boynuz, kemik ve sert ağaçtan sap yapılmış ve değerli taşlarla süslenmiştir. Namlusu ise genellikle çelikten imal edilmiştir.⁶⁹

⁶⁷İki cihanın kıymetli mücevherlerinin gözümde değeri yoktur, onlar gözüme giremez. Parlak bir sürme için bir avuç kapı toprağı yeter.

⁶⁸Seher rüzgarı saçını her zaman taradıkça canım ve gönlüm o tarağın dişi olur.

⁶⁹ Tülin Çoruhlu, "Hançer", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/hancer>, 01.05.2019.

Osmanlı şiir geleneğinde ise yaralayıcı ve öldürücü özelliği ile sevgilinin kaşları ve kirpikleri hançere benzetilirdi. Aşağıdaki beyitte can alıcı özelliği ile cellada benzetilen gözün, elinde hançer ile aşğın canını almak için her an beklediği ifade edilmektedir. Celladlar infaz edecekleri kişi için değişik aletler kullanırdı. Bunların arasında da beyitten de anlaşıldığına göre hançerde vardı.

*Gözün cellâdı cânuma çeker her lahzada hançer
Dökerdi kanum olmasadı hâcib ortada ebrû⁷⁰*

G.CL/4

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin yan bakışı aynı sebep ile ok ve hançere benzetilmiştir. Sevgili elinde olan bu cana kastedici silahlar ile aşğın canını almaya hazırdır.

*Kur kaşlaruñ kemânını bu yaykara ile
Biz kullarıña gamzelerün tîr ü hançer it⁷¹*

G.XII/2

7.4.2. Kalkan

Düşmanın silahlı saldırılarından korunmak için tek el ile kullanılan daire şeklindeki savaş savunma aletidir. Kalkanlar bakır, demir veya çelik ve deriden üretilmekteydi. Bir kalkanda aranan özellik sağlam, hafif ve dayanıklı olması idi. Ayrıca kalkanlar üzerine değişik motif ve şekillerle bezenmekteydi.⁷² Beyitte dua bir kalkana benzetilerek gelebilecek her türlü kötü şeye karşı Allah’a dua edilerek, duayı koruyucu bir kalkan olarak görerek her türlü kötülükten korunulabileceği ifade edilmiştir.

⁷⁰ Gözünün celladı canımı almak için hançer çekiyor. Arada hacip yani perdecî kaşın olmasaydı çoktan kanımı dökerdi.

⁷¹ Kaşlarının yayını bu yaygara ile kur (yayı atışa hazır hale getir). Biz kullarına senin yan bakışını ok ve hançer yap.

⁷² T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*, Ankara, TTK, 1993, s. 149.

*Çi ger tîr-i kazânuñ reddi yokdur
Du‘â kalkanı gibi seddi yokdur*⁷³

MES.I/52

7.4.3. Kılıç

Eskiden bu yana gücün, kahramanlığın ve bağımsızlığın temsilcisi sayılan kılıç, tarih boyunca devletlerin savaşlarda kullandığı en önemli savaş aletlerinden biridir. Osmanlı kılıçları Türk kılıcı da denen eğri kılıçlardı. Bunun yanında çift taraflı keskin düz kılıçlar ile yılankavî, miğvel, yatağan ve pala gibi tiplerde de kılıçlar kullanılmıştır.⁷⁴ Kılıcın elle tutulan kısmına kabza, keskin çelik kısma namlu, kabza ile namlu denilen keskin kısım arasında rahat tutmaya yarayan elin kaymasını önlemek için yapılan sipere balçak ve namlunun üzerinde kanın akmasını sağlayan oluk denilen kısımları vardır. Kılıcın kabzası altın ve gümüşten yapıldığı gibi namlu üzeri de gerek yazılar ile gerekse taşlar ile süslenmekteydi.

Kılıç demire su verilerek çelikleştirilmesi ile imal edilir. Ham demir ara sıra gerektiğinde, gerektiği miktarda su verilerek dövülmektedir. Bu su verme işlemi ustalık gerektiren bir iştir. Demire su verilme işlemi ne kadar ustaca yapılırsa kılıç o kadar keskin oluyordu. Su verilerek çelik haline getirilen kılıcın namlu kısmında dalga yani menevişler oluşmaktadır. Kılıçtan anlayan usta biri bu dalgalardan çeliğin ne kadar kaliteli olduğunu anlamaktaydı.⁷⁵ Aşağıdaki beyitte kılıcın namlusunda oluşan bu dalgalardan bahsedilmektedir. Padişahın saltanatının övüldüğü beyitte kılıcın yüzeyindeki noktalar yani menevişler padişahın devlet güzelinin yüzündeki ayva tüylere benzetilmiştir.

Devlet cemâli haţtı tîgüñ yüzinde nokta

⁷³ Her ne kadar kaza oklarının reddedilmesi söz konusu değilse de dua kalkanı gibi de engelleyicisi yoktur.

⁷⁴ Nebi Bozkurt, “Kılıç”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kilic>, 25.08.2019.

⁷⁵ Şentürk, a.g.e., s. 406.

*Nuşret 'arûsı zûlfî nîzeñ ucında perçem*⁷⁶

KVIII/4

Divan şiirinde sevgilinin yan bakışları daima öldürücü özelliğe sahiptir. Bu sebeple aşağıdaki beyitte sevgilinin gamzesi aşığın canına kastetmektedir. Sevgilinin gamzesi daha yaralayıcı ve öldürücü olması için kılıcını bilemiştir.

*Gamzeler tîğini tîz itmiş ki kaçd-ı cân ide
Sen dahı tîz ol gönül k'âfet durur te 'hîrümüz*⁷⁷

G.LXXXII/2

Şiir geleneğinde kılıç ile su ilişkisi beyitlerde fazlasıyla işlenmiştir. Aşağıdaki beyitte kılıcı düşmanın yüreğine sapladığında o yüreğe kılıç-su ilişkisi ile alakalı olarak ateşli su verilmiş olarak ifade ediliyor. O kılıcı o kadar sapla ki düşmanda hayat belirtisi olarak hiçbir şey kalmasın denilmektedir.

*Şal tîğ-i âbdâruñı düşmen yüregine
Bir odlu şu vire ki dahı kılmaya ramak*⁷⁸

MUS.III/4-10

7.4.4. Mızrak

Mızrak, 2-5 metre boyunda ahşap bir gövdenin ucuna yerleştirilmiş dar veya geniş yaprak veya daha farklı şekilde 20-25 cm. uzunluğunda sivri demir parçanın bulunduğu delici bir silahtır. Temren adı verilen ve silahın delici etkisini sağlayan bu demir kısım yassı ve uca doğru sivrilen veya testere gibi dişli olanlar ile delici gücünü arttırmak için çeşitli şekillerde imal edilmiştir.⁷⁹ Osmanlı ordusunda mızrakların uç kısımlarına “perçem” denilen ve yeniçeri ortalarına göre renkleri değişen kumaş veya

⁷⁶ Saltanat, yüzündeki ayva tüyleri kılıcın yüzeyinde nokta; zafer gelininin saçı da mızrağın ucundaki püsküllerdir.

⁷⁷ Gamzeler cana kastetmek için kılıcını bilemiştir. Ey gönül! Sen de acele et ki gecikmemiş felakettir.

⁷⁸ Keskin kılıcını düşmanın yüreğine sal. Bir ateşli su ver ki hayat belirtisi dâhi kalmasın.

⁷⁹ Eralp, **a.g.m.**, s. 50.

at kılından püsküller takılmakta idi.⁸⁰ Aşağıdaki beyitte yer alan “nîze” mızrak anlamına gelmektedir. Yukarıda belirttiğimiz mızraklara takılan püsküllere verilen ad olan perçem bu beyitte yer almaktadır. Zafer bir gelin olarak düşünülerek, gelinin saçını mızrağın ucundaki perçem olarak ifade edilmiştir. Gelinin saçını ile mızrağın ucuna takılan perçem arasında ilgi kurulmuştur.

*Devlet cemâli haştı tîğün yüzinde nokta
Nuşret ‘arûsı zülfi nîzeñ ucında perçem⁸¹*

K.VIII/4

7.4.5. Ok ve Yay

Bkz: “Eğlence Hayatı> Spor ve Oyun> Okçuluk> Ok ve Yay” maddesi.

7.4.6. Zırh

Zırh, savaş sırasında ok, kılıç ve süngü gibi savaş aletlerinden korunmak için vücûdun belirli kısımlarını korumak amacıyla giyilen demir ve tel levhalardan oluşan gömlek, miğfer, boyun kalkan takıma verilen isimdir.⁸² Osmanlılarda zırh tek parça değil başlık, peçelik, gömlek, göğüslik, dizçek, baldırlık, kolçak ve elçek denilen kısımlardan oluşan bir takımdı. Bu zırh takımının ağırlığı kırk beş ile elli kilogram arasında değiştiğinden uzun yola çıkan yaya askerler zırh giymemekteydi. Osmanlı ordusunda savaş sırasında kapıkulu süvarileri, kumandanlar ve onların muhafızları zırh giymekteydi. Ayrıca kale muhafızları, kumandanlar ve padişahın otağının sağ ve sol tarafında duran muhafızlar zırh giymişlerdir.⁸³ Aşağıdaki beyitte koruyucu savaş

⁸⁰ Tülin Çoruhlu, “Mızrak”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/mizrak#2-turklerde-mizrak>, 20.01.2019.

⁸¹ Saltanat, yüzündeki ayva tüyleri kılıcın yüzeyinde nokta; zafer gelininin saçını da mızrağın ucundaki püsküllerdir.

⁸² Pakalın, a.g.e., C.III, s. 658.

⁸³ Tülin Çoruhlu, “Zırh”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/zirh#2-turk-devletlerinde>, 23.08.2019.

aleti olan zırhtan bahsedilmektedir. Gül, dikenden gelen ok yağmuruna karşı zırh bürünerek kendini korumaya almış olarak tasavvur edilmiştir.

*Gülistân gûşesinde gül ‘aceb midür zirih geyse
Dikenden dâyima bunlar görürler tîr-bârânî⁸⁴*

G.CLXXXVIII/3

Aşağıdaki beyitte geçen dir‘ zırh anlamındaki diğer kelimedir. Takva, dinin emirlerine uyma haram ve yasaklarından korunma anlamına gelmektedir.⁸⁵ Takva gibi mücerret bir kavram sosyal hayatta kullanılan, bir savaş aleti olan zırha benzetilmiştir.

*Kemân-keş gamzeñüñ sihri libâs-ı zühdi çâk itdi
Eger döymeze bir tîre ne kuvvet dir ‘-i takvîden⁸⁶*

G.CXLI/4

7.5. Yazı İle İlgili Eşyalar

7.5.1.Defter

Yazı yazmak için birden fazla kağıdın bir araya getirilerek elde edilen yazı malzemesidir. Şeyhî defterine sevgilinin güzellik vasıflarını yazdığından beri defterinin güzellik ile doldu diyerek sevgilinin güzelliğini övmüştür.

*Hüsnüñüñ vaşfını Şeyhî yazalı defterine
Defteri hüsn ile tıldı vü yazıldı hasenât⁸⁷*

G.XV/7

⁸⁴ Gül, gül bahçesinin köşesinde zırh giyse şaşılır mı? Çünkü dikenden daima yağmur gibi ok atılmaktadır.

⁸⁵ Süleyman Uludağ, “Takvâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/takva>, 23.08.2019.

⁸⁶ Kemankes olan süzgün bakışın büyüğü zühd elbisesini yırttı. Eğer bir oka dayanmazsa takva zırhının kuvveti ve dayanıklılığı nerede kalır.

⁸⁷ Senin güzelliğinin özelliklerini deftere yazdığımdan beri defter güzellik ile doldu, iyilikler yazıldı.

Aşığın vefasızlığından dem vurduğu gazelde Şeyhî artık son beyitte isyan edip şiir ve gazelin sevgiliye kavuşmak için bir yarar sağlamadığını, şiirlerini yazdığı defteri ateşe atıp yakacağını söylemektedir.

*Şeyhî bu defteri oda yak var sükût kıl
Uşanmaduñ mı şi'r ü gazelden ne fâyide*⁸⁸

G.CLIX/5

7.5.2. Kalem

Eskiden yazı yazmada kullanılan kalemler, sazlıktan kamışın koparılmasından sonra pek çok işleme tabi tutulurdu. Kamış kesildikten sonra belli bir sıcaklıkta kuruması gerektiğinden at gübresine bekletilip sertleştirilirdi. Kalemin ağız kısmının genişliği veya şekli bütün yazıyı estetik olarak etkilediği için oyulması da hassas bir işti ve bu işlem özen yapılırdı. Kamış kalemler divit veya kubur denilen hokkalı kutularda özenle saklanırdı.⁸⁹ II. Yakup'a övgü için yazılan aşağıdaki beyitte padişahın vasıfları övülmektedir. Padişahın övülecek o kadar çok yönü vardır ki kalem ehlleri onun özelliklerini kısaltarak daha olsa yazmaya kalksa defterlerin dolacağı ifade edilmektedir.

*Tûmârlar tolar yine mücmel hisâbdur
Vaşfuñda niçe kim ura ehl-i kalem raqam*⁹⁰

K.X/28

Aşağıdaki beyitte ise kalemin baş aşağı olduğu ifade edilmektedir. Kalemin ağız yere gelecek şekilde kullanılır. Bu sebepten bir hürmet gösterisi olarak görülen bu durum padişahın önünde ona hürmet etmeyen, saygı göstermeyenlerin kader

⁸⁸ Ey Şeyhî! Bu defteri ateşe atıp yak ve sus. Şiir ve gazelden fayda yok, bıkmadın mı?

⁸⁹ M. Uğur Derman, "Kalem", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalem>, 05.08.2019.

⁹⁰ Seni övmek için kalem ehlleri nasıl yazı yazsın. Kısaltılmış ve özetlenmiş hesap olmasına rağmen yine defterler dolar.

ömrüne kalem çeker diyerek ömürlerinin üzerini çizeceğini yani hayatlarının son bulacağını ifade etmektedir.

*Öñüñce kim kalem gibi baş üzre yürimez
Takdîr ‘ömr hattına şol dem çeker kalem*⁹¹

K.X/27

7.5.3. Midâd (Mürekkebe)

Mürekkep çeşitli renkte ve kıvamda yapılan sıvı yazı malzemesidir. İsten yapılan mürekkepler bir miktar is ve bir miktar Arap zankı ile saatlerce yavaş yavaş dövülerek elde edilen mürekkeplerdi. Mürekkep îmalî özel tecrübe gerektiren bir işti. Eski mürekkepçiler, mürekkep almak isteyen kişiye hangi tür yazı yazacaklarını sorup o şekilde üretirlermiş. Zîra her yazı çeşidi için farklı kıvamda ve özellikte mürekkep olması gerekiymiş. Yoksa yazının kalitesi düşmekteymiş.⁹² Denizlerin mürekkep olması Kur'an-ı Kerim’de (Kehf 18/109) “*De ki: “Rabbimin sözleri için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dâhi rabbimin sözleri bitmeden önce mutlaka deniz tükenirdi.*”⁹³ âyetinde yer almaktadır. Şeyhî’de de bu âyet ile aynı manada bir kullanım söz konusudur.

*Meded kılsa denizler midâd olup cümle
Kenâra irmeye bu nâme bî-kerâne yazam*⁹⁴

G.CXXVI/3

Eskiler mürekkepler hazırlanırken mürekkebin içine abir, misk gibi güzel kokulardan ilave ederlerdi. Böylece bu mürekkeple yazılan kitaplar özellikle Kur’anlar yüzyıllar geçmesine rağmen güzel kokmaktadır.⁹⁵ Hat kelimesi şiir geleneğinde

⁹¹ Senin önünde kim baş üstü yüremezse(saygı ile) kader onun ömür hattının o an üstünü çizer.

⁹² M. Uğur Derman, “Mürekkep”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/murekkep>, 02.05.2019.

⁹³ Kur'an-ı Kerim Kehf Sûresi, 109.

⁹⁴ Denizler mürekkep olup yardım ederse bu mektubu çok uzun yazayım hiçbir şey son bulmasın.

⁹⁵ Şentürk, **a.g.e.**, s. 147.

aşağıdaki beyitte olduğu gibi tevriyeli kullanılmıştır. Hat ayva tüyler ve hat yazısı olarak iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Eskilerin süslenme geleneği olan güzel kokuları saçlarına ve sakallarına sürmeleri beyitte konu edilmiştir. Hat kelimesi yazı manasına gelecek şekilde yorumlandığında ise sevgilinin yanağı bir sayfaya, ayva tüyleri ise hat yazısına benzetilerek miskli mürekkep ile yazılan yazının güzel kokması anlaşılmaktadır.

*Haddüñ şahîfesinde ‘aceb kim yazar hat
Kim müşg-i ter bigi қоһar ol müşg-bâr hat*⁹⁶

G.XC/1

7.5.4. Varak

Eskiden kağıt, yazı yazmaya hazır hale gelene kadar birkaç işlemten geçmekteydi. Kağıt önce istenilen renkte boyanır, sonra un, nişanta pişmişi veya yumurta akı ile aharlanmaktaydı. Ahar kağıdın parlak olmasını sağlar ve yanlış yazı yazıldığında kolayca silinebilmekteydi. Daha sonra kağıt mührre denilen aletle mührülenerek ahar kağıda iyice yedirilir ve yüzeyi pürüzsüz hale getirilirdi.⁹⁷ Bu işlemlerden sonra kağıt yazı için hazırdır. Osmanlılar kağıdı kendi üretmekte ya da dışarıdan doğu ülkelerinden ve İtalya’dan kağıt almaktaydı.⁹⁸

Varak, yaprak, kağıt demektir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü bir varağa benzetilerek cihan ise onun sadece bir parçasıdır. Güzelliğinin varağından okunan her harf bin cana ders vermektedir.

*Cihân hüsnî yüzüñden bir varakdur
Ki her bir harfî biñ cânâ sebakdur*⁹⁹

⁹⁶ Senin yanağının sayfasında acaba kim yazı yazar. O misk saçan hat taze misk gibi kokar.

⁹⁷ M. Uğur Derman, “İstanbul’da Kullanılan Yazı Aletleri ve Malzemesi”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, C.VII, Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015, s. 337.

⁹⁸ İsmail Güleç, “Osmanlılarda Kağıt ve Kağıtçılık”, **Müteferrika: Dört Aylık Kitabiyat Dergisi**, No:2, 1994, s. 86.

⁹⁹ Cihan güzel yüzünden bir varaktır. Her bir harfi bin cana derstir.

*Boyandı hûn-ı cigerden varak varak defter
Bu mâ-cerâyı meger pâre pâre kana yazam¹⁰⁰*

G.CXXVI/2

7.6. Diğer Eşyalar

7.6.1. Cârub

Cârub, süpürge demektir. Bu kelime kasidelerde memdûhu yüceltmek için (diğer saygıdeğer kişiler senin kapında ancak süpürge ya da süpürgeci olur şeklinde), tasavvufî manada, tasavvuf yoluna gönülden bağlanmış bir derviş olarak ya da gazellerde genellikle sevgilinin saçının çokluğu, yere kadar uzanması yönü ile süpürge çeşitli şekillerde işlenmiştir.¹⁰¹ Osmanlı şairi mevcut gelenek içinde sosyal hayatta kullanılan en küçük ayrıntıyı dâhi kaçırmayıp bunu bir şekilde aşkı ya da övgüyü ifade ederken kullanmasını bilmiştir.

*Zülf-i benefşe deste-i cârub işigüñe
Şahn-ı çemen bisâtuñ için zer-nigârdur¹⁰²*

G.XXXVI/2

7.6.2. Ceres

Ceres, çan, zil, çingirak anlamlarına gelen bir kelimedir. Çan eski toplumlarda dini törenlerde ya da cin ve kötü ruhlarından korunmak ve onları kaçırmak amacıyla

¹⁰⁰ Defter, varak varak ciğer kanı ile boyandı. Bu macerayı parça parça yine kana yazayım.

¹⁰¹ Ömer Savran, “Klasik Türk Şiirinde Süpürge İmgesi”, **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, No:18, 2007, s. 284.

¹⁰² Menekşenin zülfü senin eşigini süpüren süpürgeci. Çimenlik alan senin kilimin için altın işlemecisidir.

çalınmakta idi.¹⁰³ Hristiyanlıkta ise kiliselere asılıp ibadet saatlerini ya da ölüm ve nikah gibi merasimleri haber vermek için kullanılmaktadır. Hz. Muhammed kendi ümmetini başka dinlerin ve geleneklerin tesirinden korumak için bazı konularda uyarılarda bulunmuştur. Çan da bunlardan birisidir.¹⁰⁴

Aşağıdaki beyitten anlaşılacağı gibi eskiden kervanlarda çan kullanılmıştır. Kervanın sonunda bulunan deveye bir zil takılır ve kervandan ayrılıp ayrılmadığı anlaşılırdı.

Bilmez kimesne kâfile-i dōstdan haber

*Geh geh budur kulağuma bâng-i ceres gelür*¹⁰⁵

G.XXVIII/6

Âşık, inlemesinin şiddetini vurgulamak için çan sesini bir sembol olarak kullanmıştır.¹⁰⁶ Aşığın göğsünde aşk ordusu kös denilen yüksek sesli davulu vurmaktadır. Âşık burada aşkının ne kadar şiddetli olduğunu ifade etmektedir. Aşk bu kadar şiddetli iken aşk acısıyla çıkardığı inilti ve feryatlar sevgilinin kulağına çan sesine gibi bile gelmemektedir. Aşığın aşkının şiddetine rağmen sevgilideki kayıtsızlık bu şekilde ifade edilmiştir.

Sînede 'ışk leşkeri uralı kûs-ı saltanat

*Âh ki yâra nâlemüz gelmedi gül-gul-i ceres*¹⁰⁷

G.LXXXVII/6

7.6.3. Değirmen

Değirmen, iki yassı taş arasında tahılların öğütüldüğü bir düzenektir. Değirmenlerde iki yassı taştan alttaki taş sabit, üstteki taş hareketlidir. Üstteki taşın

¹⁰³ M. Süreyya Şahin, “Çan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/can--alet>, 30.04.2019.

¹⁰⁴ Şahin, a.m.

¹⁰⁵ Dost kafilesinden kimse bir haber bilmez. Ancak şu kadar var ki bazen kulağıma zil sesi gelir.

¹⁰⁶ Şentürk, a.g.e., C.II, s. 463.

¹⁰⁷ Göğsümde aşk ordusu saltanat kösü vuralı ah ki sevgiliye iniltimiz çan sesi gibi bile gelmedi.

dönmesini sağlayan güce göre değirmenlerin türü değişmektedir. Değirmenler, su gücüyle, hayvan gücüyle, rüzgar gücüyle ya da daha küçük çapta elde yapılabilen insan kas gücüyle çalıştırılanlar olmak üzere çeşitlidir.¹⁰⁸ İnsanlar buğday, arpa, mısır gibi tahılları öğütülerek temel besin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla değirmenleri sıklıkla kullanmışlardır.

Divan şiirinde günlük hayatın önemli bir parçası olan bu değirmenler de çeşitli açılardan işlenmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, su üzerine kurulan değirmenlerden bahsetmektedir. Su değirmenleri bir akarsu ya da su kaynağının yanına kurulmakta idi. Su özel bir düzenek ile değirmenin bulunduğu alandan daha yükseğe çıkarılmakta, su, yüksekten değirmen düzeneğinin bulunduğu çarklı sisteme dökülmekteydi. Suyun yüksekten dökülmesinin etkisiyle çarklar döner ve bu dönen çarklar da üstteki değirmen taşının dönmesini sağlardı. Bu sayede iki taş arasında kalan tahıl ezilir ve öğütülürdü. Padişah II. Murad'a yazılan aşağıdaki kasidede şair, padişahın düşman karşısındaki başarısını kılıcı ile öldürdüğü düşman kanlarının ırmaklar gibi olduğunu hatta o ırmağa gökyüzünün değirmen olduğunu abartılı bir şekilde ifade etmiştir. Beyitte kılıç su ilişkisi ile kılıcın imâli sırasında çeliğe su verilmesi işlemi hatırlatılmaktadır. Kılıcın keskinliğini belirleyen bu su verme işlemi ustalık gerektiren bir iştir. Padişahın keskin kılıcı o kadar düşman öldürmüştür ki düşmandan akan kanlar değirmeni döndürecek kadar fazladır. Gökyüzü ise şiir geleneğinde dönmesi ile sıklıkla konu edilmiştir. Dönen felek burada sürekli dönerek çalışan değirmenle aynı anlamda bir ilgi kurulmuştur.

*Şol kadar dökdi kılıcuñ suyu düşmen kanını
Ki âsyâ-ı âsmân ol ırmağın gerdânıdır¹⁰⁹*

K.IX/35

7.6.4. Fesân

¹⁰⁸ Yaşar Aydemir, "Klasik Türk Şiirinde Değirmen", **Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu 15-16 Mayıs 2009**, Ankara, 2010. s. 101.

¹⁰⁹ Senin kılıcının suyu o kadar düşman kanı döktü ki gökyüzü değirmeni o ırmağın üzerinde dönmektedir.

Fesân, bileği demektir.¹¹⁰ Bileği, kesici aletlerin keskinliğini arttırmak için kullanılan bir tür taştır. Aşağıdaki beyitte de bu gereç söz konusu edilmiştir. Sevgilinin güzellik unsuru olan gamzesi kılıca benzetilmiştir. Sevgilinin gözü genellikle büyücüdür. Gamze kılıcını sihir ile bilemiştir. Âşık o kılıcı ciğerine vurmadan önce bileği ile bilemesini ve daha keskin hale getirmesini söyler.

*Bilemiş tîğini cânuma fûsun ile gözün
Cigerüme urmağa ol tîği fesân ile bile¹¹¹*

G. CLVIII/4

7.6.5. Hokka (Dürc)

Hokka, içine mürekkep, macun veya boya konan topraktan, camdan ya da madenden yapılan yuvarlak kabın adıdır.¹¹² Dürc de yine hokka anlamına gelen bir diğer kelimedir. Şiir geleneğinde sevgilinin ağzı ve dudakları içi mücevher dolu bir kutuya ve içi şeker dolu bir hokkaya benzetilmektedir. Tasavvufta ise ağız vahdeti temsil eder. O yüzden küçüklük yönüyle hokkaya benzetilerek fenâya (kendini yok bilme makamına) işaret edilmektedir.

*Ol dürc-i cevâhir mi ya dürdün şadef-i pür
Yâ hokka-i la'îl ki tolu gül-şekeri var¹¹³*

G.LIX/3

İçine ilaç konulan kaba da hokka denildiğinden bahsetmiştik. Tiryak ise tedavi amaçlı kullanılan bir panzehir olan macundur. Aşağıdaki beyitte de hokkaya bu tiryak denilen macunun konulduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁰ Tulum, **a.g.e.**, s. 421.

¹¹¹ Sevgili gözünün kılıcını canım için sihir ile bilemiş. O kılıcı ciğerime vurmadan önce bileği ile bile.

¹¹² Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s. 815.

¹¹³ O sadef dolu inciden mücevher kutusu mu, yoksa gül şeker dolu lal renkli hokka mıdır?

*Şaçuñ ef'îsi iñen kılmamağa halkı helâk
Hak lebüñ hoşkasını toptolu tiryâk eyler¹¹⁴*

G.LVII/4

Aşağıdaki beyitte de ağzı açılmaması gereken kutuların ağzına mühür vurma uygulamasından bahsedilmektedir. Sevgilinin ağzı bir kutuya benzetilerek mühür vurulduğu ifade edilmiştir.

*Kim mühr urdı leblerinüñ la'li dürcine
Kim arayup nişâne-i hâtem bulunmadı¹¹⁵*

G.CLXXV/3

7.6.6. Kafes

Kafes, “hayvanlar için aralıklı tel, metal veya ağaç çubuklardan yapılmış taşınabilir bölme”¹¹⁶ demektir. Kafes ayrıca iskelete ve sarığa da denmektedir.¹¹⁷ Fakat Şeyhî, hayvan koymaya yarayan nesne anlamında kullanmıştır ve gül bahçesi onun gözünde kafesten farkı olmayan bir yer olarak ifade edilmiştir. Aşağıdaki beyitte can bülbüle benzetilmiştir. Sevgilinin yüzünü görmezse cennet bahçesinin onun için kafesten farksız olacağını ifade etmektedir.

*Cân bülbülü teferrüc-i dîdâr kılmasa
Firdevs bûstânı gözüme kafes gelür¹¹⁸*

G.XXVIII/3

¹¹⁴ Senin saçının yılanı halkın çoğunu helak etmesin diye Cenab-ı Hak senin ağzını panzehir ile doldurur.

¹¹⁵ Senin dudaklarının lal hokkasına kim mühür vurdu. Ki aranmasına rağmen mühür izi bulunmadı.

¹¹⁶ TDK, (Çevrimiçi),

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ccb2508427c43.14975370, 02.05.2019.

¹¹⁷ Onay, a.g.e., s. 263.

¹¹⁸ Can bülbülü yüzünde gezinerek onu seyretmezse Firdevs cennetinin bahçesi gözüme kafes gibi görünür.

7.6.7. Kese

Altın ve gümüş paraların muhafazası için¹¹⁹ ya da tütün, mühür, saat vb. cepte taşınan şeyleri koymaya mahsus kumaş, örgü, deri veya kumaştan mamul küçük torbaya¹²⁰ verilen addır. Aşağıdaki beyitlerde bu amaçla kullanılan keseden bahsedilmektedir. Aşağıdaki beyitte maden ocağı kese arasında ilişki kurulmuştur. Kesenin içinde altın, gümüş gibi para veya değerli eşyalar saklanması ile maden ocağı arasında benzerlik kurulmuştur.

*Boşalur kâse-i bahır u dükenür kîse-i kân
Bulmaz ni 'met-i bî-ḥaddüñe pâyânı kerem¹²¹*

K.XI/17

7.6.8. Kilim (Bisât/Ferş)

Kilim yere serilen yaygı demektir. Bisatın ev eşyası, yaygı, döşek ve minder gibi anlamları olmasının¹²² yanında Şeyhî'nin Divanı'nda kilim, yaygı anlamında kullanılmıştır. Ferş de yine aynı anlamı ihtiva eden diğer bir kelimedir.

Bisat, aşağıdaki beyitte bulutun bahçeye döşediği zümrüt renkli kilim anlamında kullanılmıştır. Bahar gelişi ile zeminin yeşermesi yeşil bir kilim gibi izah edilmiştir.

*Çünkü döşedi bulut bâğa zümürürd bisât
Bâd-ı şabâ gösterür gonceye yüz inbisât¹²³*

¹¹⁹ Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s. 247.

¹²⁰ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/kese>, 22.06.2019.

¹²¹ Denizin kâsesi boşalabilir ve maden ocağının kesesi tükenebilir ama senin sınırsız nimetinle yaptığın cömertliğin, ve keremin sonu gelmez.

¹²² Şentürk, **a.g.e.**, C.II, s. 256.

¹²³ Bulut bahçeye zümrüt renkli kilim döşediği için sabah rüzgarı goncaya yüzlerce açılma ve ferahlama yolu gösterir.

G.XCI/1

Kilim aşğıdaki beyitte bir deyim ile birlikte kullanılmıştır. Kilim altından davul çalmak, bilinen bir şeyi gizlemeye çalışmak demektir. Kilim burada da yaygı anlamında kullanılmıştır.

*Nice pinhânî çala tablî kilîm altında ‘aql
‘İşkî ‘âlemde ‘alemveş âşikâr itsem gerek¹²⁴*

G.XCIX/6

Ferş de yukarıda bisat için verilen örnek beyitteki gibi baharın gelmesi ile yeryüzünün yeşermesi, zemine serilen yeşil bir örtü olarak ifade edilmiştir.

*Zemîn bezedi ferahdan zümürüdîn ferşi
Zamân düzetdi bu pîrûze-reng eyvânı¹²⁵*

K.XIV/35

7.6.9. Kebkeb

Eskiden ayakkabının ökçelerini sağlamlaştırmak ve ömrünü uzatmak için yarım ay şeklinde “nalçe” denilen demir çakılmaktaymış. Bu nalçeye çakılan çiviye de kebkeb denilmiştir.¹²⁶ Şairler bu çivileri gökteki yıldızlara benzetmişlerdir. Gökteki yıldızların sevgilinin ayakkabısının çivisi olmak için yere indiklerini ifade etmektedir.

*Başmağûñ kebkebine ya ‘nî yüzün sürmegiçün
Gökden ılduz yire gör vâlih ü hayrân dökilür¹²⁷*

G.XLIX/4

¹²⁴ Akıl nasıl kilim altında gizli davul çalar? Alemde aşkı bayrak gibi meydana çıkarmam gerek.

¹²⁵ Zemin sevinçten zümrütten yaygı döşedi; zaman da bu firuze renkli eyvanı düzenledi.

¹²⁶ Onay, **a.g.e.**, s. 347.

¹²⁷ Ayakkabının çivisine yüzünü sürmek için gökteki yıldızların hayran bir şekilde aşağıya indiğine bak.

7.6.10. Lenger

Lengerin “büyük yemek kabı”, “tarikat ehlinin başına giydiği taçların başa geçen iç kısmı” gibi anlamlarının olmasının yanında aşğıdaki beyitteki anlamı “gemileri durduğu yerde tutabilmek için denize atılan demir zincir ve ucundaki çapa, gemi demiri”dir. Aşğıdaki beyitte hayret denize; ruh, sefineye; tevhid sözü de çapaya benzetilerek Allah’ın varlığı ve birliği ifade edilmiştir. Ruh gemisi hayret denizindedir. O gemiyi durduran çapa ise kelime-i tevhiddir.

*Bahr-i hayret dedür sefine-i rûh
Lengeri lâ-ilâhe illa’llâh¹²⁸*

K.I/13

7.6.11. Mahmil

Özellikle hac dönemlerinden önce Mekke ve Medine halkının ihtiyaçları ile hac yolunda bulunan su kuyularının onarımı, hacıların konaklama ve benzeri masraflarını karşılamak amacıyla altın, para ve diğere eşyaların konulduğu kese anlamına gelen surrelerin develere konulduğu bir çeşit vasıtanın adına mahmil denilmekte idi. Dörtgen bir tahta çerçeve ve etrafı işlemeli atlas kumaşlarla döşeli olurdu.¹²⁹ Genel olarak gönderilen hediyelere mahmil denildiği gibi sepete de mahmil denilirdi. Aşğıdaki beyitte Şeyhî bir kervandan ve kervandaki develerin üzerine konulan bu taşıma mahfazasından bahsetmektedir. Mahmil bağlamak develere yükü yüklemek artık yola çıkılacağı anlamına gelir.

*’Akl u şabr u cân u gönli kârbânı Şeyhî’nüñ
Hastedür iy sârbân bağlama mahmil gitme gel¹³⁰*

¹²⁸ Ruh gemisi hayret denizindedir. Çapası lâ-ilâhe illa’llâhdır.

¹²⁹ Ş. Tufan Buzpınar, “Surre”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/surre>, 02.05.2019.

¹³⁰ Şeyhinin aklı, sabrı, canı ve gönlünün kervanı hastadır. Ey kervan başı! Yüklerini bağlama, deve üzerindeki sepet gibi olan mahmilleri bağlayıp gitme hazırlığı yapma. Gitme, gel.

7.6.12. Meşk

Meşk, deriden yapılmış su kabının adıdır. Eskiden her evde su bulunmadığından sakalar evlere belirli çeşmelerden kaplarına doldurdukları suyu satarlardı. Aşağıdaki beyitte sakanın su taşıırken yararlandığı bu kap yer almaktadır. Aşığın gözleri iki sakaya benzetilerek su tulumunu kanlı göz yaşları ile doldurduğunu ifade etmektedir.

*İki sakḳâ ḥâdimüñdür meşkini pûr-eşk idüp
Şu bigi döker yoluna la'l ü mercân gözlerüm¹³¹*

G.CXXIX

7.6.13. Micmer

Micmer, içinde anber, öd ağacı gibi güzel kokulu bitkilerin yakıldığı tütsü kabı demektir. Eskiden insanların çokça kullandığı micmerlerin en eski örnekleri pişmiş topraktan mamuldür. Daha sonra seramik, bakır, altın, gümüş ve çevresi değerli taşlarla süslenmiş, bazıları bir ayak üzerinde olmak üzere çok farklı şekilde üretilip kullanılmıştır.¹³² Şeyhî'nin Divan'ında bir beyitte yer alan micmer, şiir geleneğinde aşığın ciğeri, sinesi, canı, hatta kendisi micmere benzetilmektedir.¹³³ Aşağıda yer alan beyitte de aşığın ciğeri micmere benzetilmiştir. Âşık sevgilinin anber kokulu saçlarının derdi ile dertlenmektedir. Ciğerini bir micmere benzeten âşık, aşk ızdırabı ile yanan ciğerinden gelen yanık kokularını bu aşkın ve acının şahidi olarak göstermektedir.

'Anber saçınıñ derdi yaḳar micmeri oda

¹³¹Gözlerim, su tulumunu gözyaşıyla dolduran iki saka hizmetçin gibidir ki, yoluna lal ve mercan dökerler.

¹³² Sargon Erdem, "Buhurdan", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/buhurdan>, 22.06.2019.

¹³³ Pala, a.g.e., s. 316.

*Göynüklü koğuları tanuğdur cigerinden*¹³⁴

G. CXXXV/4

7.6.14. Miftâh

Miftâh, anahtar demektir. Kilidi açmak için kullanılan anahtar aşağıdaki beyitte dünyanın ferahlığa kavuşması için kilitli olan şeyi açacak olan anahtarın Cem'in kadehi olduğunu ifade etmektedir. Yani dünyalar kadar geniş olan gönlü açmak için anahtar, şarap kadehidir. Beyitte gelin birlikte dünyayı gösteren bu kadehe devam edelim, içmeye devam edelim, şaraptan uzak durmayalım, şeklinde bir anlam verilmiştir.¹³⁵

Cihân fütûhına Cem câmdur demiş miftâh

*Geliñ mülâzım-ı câm-ı cihân-nümâ olalum*¹³⁶

G.CXIX/5

7.6.15. Mihek

Beyitte geçen şekliyle mihek, bugün mihenk dediğimiz nesne “üzerine sürülen altının ayarını ölçmeye yarayan kuvars cinsinden sert taş, mihenk taşı, denek taşı” demektir. Eski kimyada her maddenin en değerli maden olan altına çevrilebileceğine inanılıyordu. Bunun için iksir veya cevher denilen madde ile en değersiz maden bile altına çevrilebilirdi. İksir, altına, gümüşe dönüştürme ve yetkinleştirme gücüne sahip çözelti demektir ve her kimyacı bu maddeyi elde etmeyi amaçlıyordu.¹³⁷ Sevgilinin ayağının toprağı şiir geleneğinde iksir veya cevhere çokça benzetilmiştir. Sevgilinin ayağının toprağı en değerli şey olduğundan iksir gibi madenleri en değerli maden olan

¹³⁴ Sevgilinin anber kokulu saçının derdi tütsü kabını ateşe verdi. Ciğerinden gelen yanık kokuları (bu duruma) şahittir.

¹³⁵ Onay, **a.g.e.**, s. 108.

¹³⁶ Cem, dünyayı fethetmenin ve gönül ferahlığının anahtarı kadehtir, demiş. Gelin, cihanı gösteren kadehe devam edelim.

¹³⁷ Mehmet Korkut Çeçen, “Eski Kimyada Kibrî-i Ahmer Teriminin Klasik Türk Şiirine Yansıması” **Türkoloji Araştırmaları**, C.VII, No:3, 2012 s.762.

altına dönüştürecek bu çok değerli maddeye benzetmişlerdir.¹³⁸ Aşağıdaki beyitte de sevgilinin ayağının toprağı iksire benzetilerek sevgilinin o değerli ayağının toprağı ile mücevherler karşılaştırılarak mihenk denilen taşla değeri ölçülür. Fakat cevherler arasında bir fark görülemez.

*Yir hâk-i payuñna irüp iksîr olam diyü
Yüzün sürer cevâhiri fark itmege mihek¹³⁹*

MUS.I/5-4

7.6.16. Mizan/Keffe

Mizân, terazi; keffe ise terazi gözü demektir. Günlük hayatta alışverişte kullanılan tartı aleti olan terazi ve onun bir parçası olan kefe şairin şiirinde mücerret unsur olan padişahın cömertliğini anlatmak için kullanılmıştır. Padişah, cömertlik terazisini eline alınca terazinin gözünde dünya ve ahiret hayatının nimetleri bile az görülecek şekildedir. Padişahın cömert oluşu bu şekilde ifade edilmiştir.

*Keffesinde dü cihân ni‘metini az görür
Himmetüñ çünkü eline ala mizân-ı kerem¹⁴⁰*

K.XI/13

7.6.17. Nal (Na‘l)

Nal at, eşek gibi hayvanların tırnakları aşınmasın diye ayağına çakılan bir demirdir. Şiir geleneğinde atın ayağındaki bu demir hilale, nalın altındaki çiviler de yıldızlara benzetilerek çeşitli teşbihler geliştirilmiştir. Aşağıdaki beyitte nal hilale benzetilmiştir. Ay tüm evrelerini yılda on iki kez tamamlar. Onun için gökyüzü, sevgilinin atının ayağına yılda on iki kez hilali feda ederek nal yapar, denilmektedir.

¹³⁸ Şentürk, **a.g.e.**, C.I. s. 456.

¹³⁹ Yer, ayağının toprağına ulaşip iksir olayım diyerek yüzünü sürer. Mihenk cevherler arasındaki farkı bulamaz.

¹⁴⁰ Lütfun kerem terazisini eline alınca keffesinde iki cihanın nimeti az görünür.

*Budur hilâl şekli ki atıñ ayağına
Yılda on iki na'l kılur âsmân fidî¹⁴¹*

MUS.IV/6-3

7.6.18. Nat'

Deriden mamul yere serilen sofra veya yaygıya nat' denilmekteydi. Aynı zamanda satranç bezine ve tavla tahtasına da nat denilmiştir. Ayrıca eskiden boynu vurulanlar için yere nat' serilir üzerine de biraz toprak atılarak infaz gerçekleştirilmiştir.¹⁴² Baharın anlatıldığı aşağıdaki beyitte gümüşi bir nat'tan bahsedilmiştir.

*Çün döşedi dirilüp ferş-i zümürüd naţ'-ı sîm
La'l zerrîn-baħr-i zevraķda eylesün devr ânidur*

K.IX/3

7.6.19. Nişter

Nişter, “iğne, diken, hançer vb. delici ve batıcı sivri şeyler”¹⁴³, “cerrahların kesmek ve yarmak için kullandıkları keskin ve sivri uçlu ufak bıçak, bisturi”¹⁴⁴ anlamına gelen bir alet ismidir. Sosyal hayata ait bu alet, şiir geleneğinde de yerini bulmuştur. Şeyhî, bir beyitte kullandığı nişteri, sevgilinin kirpiğine benzetmiştir. Kesik açmak için kullanılan neşter sevgilinin kirpiği ile aynı özellikte ifade edilmiştir. Sevgilinin güzellik unsuru olan kirpiği, neşter görevi görerek aşığın ciğerine kesikler atıp kanatmaktadır.

¹⁴¹ Gökyüzü hilal şeklinde ayı senin atının ayağına nal olsun diye yılda on iki kez feda eder.

¹⁴² Onay, **a.g.e.**, s. 349.

¹⁴³ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi), <http://lugatim.com/s/ni%C5%9Fter>, 23.06.2019.

¹⁴⁴ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi), <http://lugatim.com/s/ne%C5%9Fter>, 23.06.2019.

*Gözlerüm câmını pür-hûn eylesem tañ mı müdâm
Kırpüğünüñ nişteri her dem cigerden kan döker¹⁴⁵*

G.XLVI/3

7.6.20. Orak (Dâs)

Orak, yarım ay şeklinde metalin bir ağaç sapa geçirilmek suretiyle elde edilen, ekin biçmek için kullanılan bir alettir. Günümüzde de kullanılan bu tarım aleti henüz makinenin olmadığı eski Osmanlı toplumunda da herkesin bildiği ve çok kullandığı bir alet olarak şiirde diğerleri gibi yerini almıştır. Şekli tam olarak hilale benzeyen orak, şiirde bu yönüyle ele alınmıştır. Aşağıda ekin biçmek ve harman kelimeleriyle sürdürülen beyitte orak da söz konusu edilmiş ve şekil itibariyle hilale benzetilmiştir.

*Ne hırmene od urur şâm u şubh nâr-ı şafak
Ne 'ömr ekinini biçer her ayda dâs-ı hilâl*

K.III/27

7.6.21. Saykal

Saykalın cila, cila yapan usta veya cila aleti gibi değişik anlamları vardır.¹⁴⁶ Aşağıdaki beyitte mücerred bir unsur olan lütuf cilaya benzetilmiştir. Çelebi Mehmet'in ölümü üzerine yazılan şiirden alınan aşağıdaki beyitte Çelebi Mehmet'in özellikleri övülmektedir. Onun lütuf sahibi olduğu ifade edilen beyitte padişah, gönlü gam ve tasa dolmuş olanların gönüllerine lütuf cilasını vurup derdi ortadan kaldırdığını ifade etmektedir.

*Sulţânumuz ile işi mihr ü vefâ idi
Ururdu lutf şaykalını cân gubârına¹⁴⁷*

¹⁴⁵ Senin kırpığının neşteri her zaman ciğerden kan döker. Gözlerimin kadehini sürekli kan ile doldursam şaşılır mı?

¹⁴⁶ Ozan Yılmaz, “Şerhin Metninden Metnin Şerhine: Türkçe Şerhlerden Hareketle Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyasına Katkılar I”, **Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi**, C.IV, 2018, s. 271.

¹⁴⁷ Sultanımız ile işi sevgi ve vefa idi. Gönül tozuna lütuf cilasını vururdu.

7.6.22. Serâ-perde

Serâ-perde, “Saray, konak vb. yerlerde haremle selâmlığı ayıran, konak veya çadır kapısına asılan büyük, kalın perde”¹⁴⁸ demektir. Aşağıdaki beyitte sevgili, kaşı ile gölgelik yapıp gözlerinin önüne perde çekerek sarhoş, can alıcı gözlerini âşıktan gizleme gayretindedir.

*Mestâne gözlerüñe serâ-perdeler tutar
Tâkında alnuñuñ ki kırar sâye bân kaşuñ*¹⁴⁹

G.CVI/4

7.6.23. Dolap

Dolap kelimesi eski gelenekte birden çok yerde kullanılmaktaydı. Bahçeleri sulamak için akarsu üzerine kurulan ahşap yapılara “bostan ya da su dolabı” denilmekte idi. Bu dolaplar akan su veya hayvan gücü ile çarkların dönmesi sağlanarak suyun bahçeye ulaşmasını sağlayan sistemlerdi.¹⁵⁰ Ayrıca eski Türk evlerinde harem ile selamlık arasına eşya alıp vermeye yarayan raflı dönen dolaplar mevcuttu. Bu dolap sayesinde kadınlar ve erkekler birbirlerini görmeden ev içinde alışverişi sağlamaktaydı. Bu dolaplara da “dönme dolap” denilmekteydi.¹⁵¹ Bir de bugün de bildiğimiz fuar alanlarına kurulan eğlence amaçlı dolaplar mevcuttu. Eskiden bahar geldiğinde mesire alanlarına kurulan dönme dolaplar, eğlencenin bir parçası idi. Farklı amaçlar için kullanılan dolapların şiir geleneğinde yer almalarını sağlayan hepsinde ortak olan dönme özelliğidir. Aşağıdaki beyitte mevsimlerin değişimini anlatan şair feleği bir dolaba benzetmiştir. Felek ve dolap ikisi de dönme özellikleri ile aralarında

¹⁴⁸ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi), <http://lugatim.com/s/SER%C3%82/2>, 06.04.2019.

¹⁴⁹ Alnının kemerinde gölgelik kuran kaşın mahmur gözlerine kalın perdeler tutar.

¹⁵⁰ Şentürk, a.g.e. s. 198.

¹⁵¹ Pakalın, a.g.e., C.I, s. 475.

ilgi kurularak şair, baharın yaza, sonbaharın kışa geleceğini bunun durağan bir şey olmadığını feleği, sürekli dönen dolaba benzeterek izah etmektedir.

*Geçer bahâr ile şayf u döner hazân u şitâ
Niçün qarâr ide çün bî-qarârdur dülâb¹⁵²*

K.XIII/26

7.6.24. Tesbih (Sübha)

Tesbih, terim anlam olarak Cenab-ı Hakk'ı her türlü eksiklikten ve noksanlıktan tenzih etme demektir. “Sübhânallah” terkibi tesbihle aynı anlama gelmektedir. Gerek namazlarda gerekse başka sebeplerle yapılan tesbih ve zikirlerin sayıldığı¹⁵³, günümüzde de kullanılan doksan dokuz ya da otuz üç taneli olan sayma aracına da tesbih adı verilmektedir. Aşağıdaki beyitlerde araç anlamına gelecek şekilde kullanılan tesbih, ilk beyitte sufilerin ellerinden düşürmedikleri sabah akşam Allah'ı zikir için kullandıkları nesne olarak ele alınmıştır. Şair beyitte sufilerin samimiyetsiz, huşu ve kalp uyanıklığı olmadan, gaflet içinde zahiri manada yapılan zikirlerini eleştirmektedir. Ellerinden tesbihi düşürmediklerini ve kulluklarını yerine getirdiklerini bu sayede hakikate ulaştıklarını zannettiklerini fakat onların hakikat ehli olmadığını, zahit gibi gösterişe tamah ettiklerini ve birer taklitçi olduklarını ifade etmektedir.

*Kılâde kılduğı tesbîhi boynına şûfî
Muḥakkıķem şanur illâ hemân muḳalliddür¹⁵⁴*

G.L/2

¹⁵² Bahar ile yaz geçer ve (mevsim) sonbahar ve kışa döner. Neden sabit dursun, dolap yerinde duramayandır.

¹⁵³ Metin Yurdağür, “Tesbih”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesbih--allah#1>, 24.06.2019.

¹⁵⁴ Sûfî tesbihi boynuna gerdanlık yaptığında hakikati bulan olduğunu sanır ancak taklitçidir.

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin saçı tesbihe benzetilmiştir. Şeyhî sevgilinin saçını tesbih olarak kabul edeceğini ve Hristiyan rahiplerin özel kuşağı olan zünnârı keseceğini ve haçı kıracağını yani hakiki imana kavuşacağını ifade etmektedir.

*Şaçuñ tesbihini şun Şeyhî'ye kim
Kesüp zünnârın uşada şalibi¹⁵⁵*

G.CLXXXII/7

Sübha da tespih demektir. Aşağıdaki beyitte mecazi manada kullanılarak devamlı okunsun, tekrar edilsin manası vardır.

*Naẓm eyle medh için aña bir dürr-i şâhvâr
Kim sübha-i melâ'ik ola vird-i şeyh ü şâb¹⁵⁶*

K. XII/20

7.6.25. Tınâb

Tınâb, “çadır ipi, çadırı kazığa tutturan ip”¹⁵⁷ demektir. Nesip bölümünde baharın işlendiği kasideden alınan aşağıdaki beyitte nisan yağmurunun gül bahçesine çadır kurduğu ifade edilmiştir. Bu ifade nisan yağmurlarının başladığı ve bir müddet devam edeceği anlamına gelmektedir. Şair nisan yağmurlarının bir müddet konaklayacağını bunun bir bahar müjdecisi olduğunu ifade etmektedir. Çadırı kurmak için kullanılan tınab denilen ipin de sevinç ve mutluluk ipi olması gerektiğini gam ve kederin artık terk edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

*Çü hayme urdı gülistânda ebr-i neysânî
Tınâb-ı şâdî(y)i tut itme gam sözün tınâb¹⁵⁸*

K.XIII/18

¹⁵⁵ Şeyhî'ye saçının tesbihini sun ki zünnarını kessin ve haçı kırsın, parçalasın.

¹⁵⁶ Onu methetmek için (padişahlara layık) inci gibi bir şiir diz ki yaşlının ve gencin zikri, meleklerin tesbihi olsun.

¹⁵⁷ Tulum, **a.g.e.**, s. 381.

¹⁵⁸ Nisan bulutu gül bahçesinde çadır kurdu. Mutluluk ipini tut, gam sözünü daha fazla uzatma.

7.6.26. Urgan

Urgan, “pamuk, keten, kenevir, jüt vb. bitki elyâfindan yapılan ince halat” anlamına gelen bugün de bildiğimiz ip çeşididir. Aşağıdaki beyitte îdam cezası sırasında kullanılan îdam edilecek kişinin boynuna geçirilen urgandan bahsedilmektedir.

Tâc-dârâ olsa Dârâ düşmenüñ dâra anı

Aşmağa ħablü'l-verîdi boynunuñ urğanıdur¹⁵⁹

K. IX/42

¹⁵⁹ Ey padişah! Dara senin düşmanın olsa onu dar ağacına asmak için şah damarı onun boynunun urganıdır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ÂDET, İNANIŞ, GELENEK VE ÇEŞİTLİ UYGULAMALAR

8.1. Padişah İle ilgili Uygulamalar

8.1.1. Emân Verme (Eman Yüzüğü)

Emân, düşmana güvende olduğuna dair verilen söz veya yapılan işaret yerinde kullanılan bir tabirdir.¹ Hakimiyeti altına alan güç tarafından karşı tarafa eman verdiğini simgeleyecek bazı nesneler kâse ve yüzük ile emannâme denilen bir belge de verilirdi. İstanbul’u fethettikten sonra Fatih Sultan Mehmet’in Galata halkı için verdiği emannâme meşhurdur. Fatih, “*Ben ulu padişah ve ulu şahinşah Sultan Mehmed Han b. Sultan Murad Han’ım. Yemin ederim ki, yeri ve göğü yaratan Perverdigar hakkıyçün ve Hazret-i Resul aleyhissalat-ü vesselamın pâk ve münevver ve mutahhar ruhu için ve yedi mushaf hakkıyçün ve benim başım için ve oğlancıklarımın başı için ve kuşandığım kılıç hakkıyçün*” diye yemin etmiştir.² Aşağıdaki beyitte de bu uygulama yer almaktadır. Eman yüzüğünü veren yani emniyet ve güven veren sevgilinin dudağıdır. Dudağı eman yüzüğü verse de gözü ile aşğın canına kıymaktadır.

Egerçi la‘li bize gösterür emân yüzüğün

Gözi kıyar kanuma zerrece emân ola mı³

G. CXCIV/5

8.1.2. Padişahın Yenini Öpmek

Osmanlılarda devlet merasiminde padişahın taht ayağı, eteği, eli ve yeni öpülmekteydi. Zaman zaman değişmekle beraber padişahın elini şehzade, yenini ise

¹ Aydın Taneri, “Türk Tarihinde “Eman” Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XVII, No:28, 1995, s. 165.

² Taneri, *a.m.*, s. 171.

³ Dudağı bize eman yüzüğünü gösterse de gözü kanıma kıyar, zerre kadar acıması var mı? / Kurtuluş olur mu?

yüksek rütbeli vezirler öpebilirdi.⁴ Aşağıdaki beyitte de bu uygulamadan bahsedilmiştir ve âşık sevgilinin yenini öpmek istemektedir.

*Hayâtda Şeyhî'ye çün yok kapuñdan özge penâh
Ger âstîn ele girmezse âstân ola mı*⁵

G.CXCIV/7

8.1.3. Yen ile İşaret Etmek

Astin, elbise kolunun el üzerine gelen kısmı, yen demektir. Eskiden cübbe, kaftan gibi elbiselerin özellikle merasim elbiselerinin kolları geniş olmakta idi. Padişahlar taht üzerinde fazla konuşmazlar ve bazı işaretler ile hizmetindekilere söyleyecekleri işaret ederek bildirmektedir. Aşağıdaki beyitte de yen ucuyla verilen bir emir konu edilmektedir.⁶ Beyitte eğer yeninle bir işaret edersen yüz yıl yüzüm ile eşiğini süpürürüm denilmektedir.

*Yüz yıl yüzüm ile süpürem âstânesin
Ger bir işâret eyler ise âstîn ile*⁷

G.CLVI/3

8.2. Matem ile İlgili Uygulamalar

Matem, “Sevilen bir kimsenin ölümünden duyulan büyük acı ve bu acı sebebiyle ağlayıp inleme, zevk ve eğlenceden uzaklaşma, yas”⁸ demektir. İnsanlık tarihi boyunca bir felaket ya da sevilen birinin kaybedilmesinde sonra yas tutma davranışına -kültürlere göre değişiklikler olmasına rağmen- her toplumda rastlanmaktadır. Eski Türklerde yas sırasında acı belirgin şekilde dışa vurulmuştur.

⁴ Şentürk, a.g.e., C.I, s. 365.

⁵ Şeyhî'ye dünyada senin kapından başka sığınacak yer yok. Kaftanının yeni olmasa da eşiğin ele geçer mi?

⁶ Şentürk, a.g.e., C.I, s. 366.

⁷ Eğer yeni ile bir işaret eder ise yüz yıl yüzüm ile eşiğini süpürürüm.

⁸ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/matem>, 29.05.2019.

Çin kaynaklarına göre Türklerin bağıra bağıra ağladıkları, saçlarını başlarını dağıttıkları ve elbiselerini yırttıkları aktarılmaktadır.⁹ Göktürklerde ölüm sonrasında “yuğ” denilen törenler düzenlenmiştir. Ayrıca Dîvânü Lugâti't-Türk vasıtası ile Alp Er Tunga'nın ölümü üzerine yazılmış bir ağıt, yas törenlerinde okunan matem şiirinin ilk örneği olarak bugüne kadar ulaşmıştır.¹⁰

Türkler Müslüman olduktan sonra İslamiyet'te bulunan matem tutmakla ilgili hükme de uymuşlardır. İslamiyet'te ölü arkasından yas tutmak, yüksek sesle ağlamak, bağırıp çağırmak uygun değildir. Ancak üzölmek ve sessizce gözyaşı akıtmak kabul edilmiş ve Allah'a karşı aczini ve muhtaçlığını ortaya koyması açısından doğru kabul edilmiştir. Ancak halk arasında İslami hükümlerin uygulanması noktasında zaman zaman bazı aksamalar veya bilgi eksikliği gibi sebeplerden kaynaklanan yanlış uygulamalara da rastlandığı inkar edilemez. Osmanlılarda da İslami hükme uygun hareket edenlerin yanında yas ile ilgili bazı adetleri sürdüren kesimlerin bulunduğunu gösteren bilgilerle de karşılaşmaktadır. İncelediğimiz metinde Şeyhî bize matem ile ilgili siyah ve mavi elbise giymek, yüzü tırmalamak, benzi sararmak, kanlı gözyaşı dökmek ve başa toprak saçmak gibi döneminin gelenek ve uygulamalarından bahsetmektedir.

8.2.1. Ağıt Yakmak

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi elimizde yazılı olarak var olan en eski ağıt Alp Er Tunga ağıtı ile eskiden ölen kişinin ardından düzenlenen yas törenlerinde ölen kişiye ithafen yazılan şiirler okunduğunu öğrenmekteyiz. Aşağıdaki beyitte ölenin ardından ağıtları yakılarak yas tutulduğu ifade edilmiştir.

*Nice ciger bu hasret ile pâre pâredür
İşi şağı vü aşu ağı oldu şuyı kan¹¹*

⁹ Ömer Faruk Harman, “Matem”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/matem#1>, 29.05.2019.

¹⁰ M. Esat Harmanlı, “Klasik Türk Şiirinde Matem Şekilleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, No:26, 2005, s. 331.

¹¹ İşi ağıt yakmak, aşu zehir ve suyu kan olan bu ciğer hasret çekmekten paramparça olmuştur.

8.2.2. Başa Toprak Saçmak

Üzüntü, keder ve pişmanlığın ifade ediş şekli olarak Osmanlı şiirinde sıklıkla kullanılan başa toprak saçma/koyma tabiri yas için de uygulanmaktadır.¹² Aşağıdaki beyitlerde yer alan ve matemın diğer yaşanış şekli olan başa toprak saçma ya da koyma işlenmiştir. İkinci beyitte görüldüğü gibi hat kelimesinin tevriyeli kullanıldığı yerlerde hem matem geleneği olan başa toprak koyma uygulaması hem de yazı ile ilgili bir uygulama hatırlatılacak şekilde işlenmiştir. Beyitte âşık sevgiliye olan hasretini bir kağıda yazsa sayfanın bu yazı ile dolup siyaha bürüneceği ve yazının da başına toprak saçacağı ifade edilmiştir. Siyah giyme ve başa toprak saçma matem ile alakalı olmasının yanında eskiden kağıda yazılan yazının kuruması için sayfaya rîk denilen kumun dökülmesi ile kuruma işleminin hızlandırılmaya çalışıldığı bu uygulama da hatırlatılmaktadır.

*Ėark oldu kanlu yaşına şâm u seher şafak
Bahır acıdı vü ber başına saçdı hâk-i râh¹³*

MUS.V/4-3

*Şahîfe kara geyür hat başına hâk saçar
Çü hasretüm şıfatın ruķ'a-i beyâna yazam¹⁴*

G.CXXVI/4

8.2.3. Göz Yaşı Dökmek

Ağlamak, başlangıçtan günümüze kadar ölenin ardından tutulan matemın en bilinen ve belirgin davranışdır. Aşağıda yer alan beyitte ifade edildiği gibi kanlı yaş

¹² Şentürk, **a.g.e.**, C.II, s. 92.

¹³ Şafak, akşam ve sabah kanlı göz yaşına gark oldu. Deniz acıdı (acılaştı) ve toprak başına yolunun toprağını saçtı.

¹⁴ Hasretimin vafını dilekçeye yazsam sayfa siyah giyer, hat başına toprak saçar.

dönmek bir matem görüntüsüdür. Beyitte ilk mısrada şafağın, akşam ve sabahın döktüğü kanlı gözyaşları ile gark olduğunu ifade edilmektedir.

*Gark oldu kanlu yaşına şâm u şehir şafak
Bahır acıdı vü ber başına saçdı hâk-i râh¹⁵*

MUS.V/4-3

8.2.4. Siyah ve Mavi Elbise Giymek

Klasik şiirde şairler önemli devlet adamları için yazdıkları ağıt metinleri yani mersiyelerde çok sevdikleri devlet büyüğünün acısını bütün tabii varlıklara yansıtarak onları da bu matem havasına ortak etmişlerdir.¹⁶ Matem bir diğer göstergesi de belirli renklerde elbiseler tercih edilmesidir. Öncelikle siyah renk olmak üzere koyu renklerin çoğu tercih edilmiştir. Koyu yeşil, lacivert, kahverengi, mor hatta koyu kırmızı da yas renkleri arasındadır.¹⁷ Aşağıdaki beyitte şair Germiyan beyinin ölümü üzerine tutulan matem sabah ve gece vasıtası ile aktarmıştır. Osmanlılarda yas için tarihi süreç içinde siyah tercih edildiği bilinmektedir. Siyah elbise giyilir ya da başa siyah sarık sarılırdı.¹⁸ Aşağıdaki beyitte gece olduğunda her yerin karanlık olması ile yas için siyah giyilmesi arasında ilgi kurulmuştur. Yakup Bey'in ölümü üzerine gece de yastadır ve siyah matem cübbesini giymiştir. Ayrıca sabah da gök denilen mavi renk elbisesini giyerek yasa katılmaktadır. Mavi renk de zamanın yas rengi olarak beyitte karşımıza çıkmaktadır.

*Geydi gice bu mâtem için cübbe-i siyâh
Derdile göge boyadı tonını şubh-gâh¹⁹*

MUS.V/4-1

¹⁵ Şafak, akşam ve sabah kanlı göz yaşına gark oldu. Deniz acıdı (acılaştı) ve toprak başına yolunun toprağını saçtı.

¹⁶ Harmancı, **a.m.**, s. 333.

¹⁷ Harmancı, **a.m.**, s. 338.

¹⁸ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁹ Gece matemde olduğundan siyah cübbe giydi. Sabah vakti bu dert ile elbisesini maviye boyadı.

8.2.5. Yüzü Tırmalamak

Aşağıdaki beyitte de yer alan ve dikkati çeken diğer matem uygulaması ise “yüzü tırmalamak”tır. “Altay Türklerindeki sagu törenlerinde, ölünün bulunduğu çadırın çevresinde atları ile yarış düzenleyen mâtemciler yüzlerini yedi kez kesip gözyaşlarını yüzlerinden akan kanla boyuyorlardı. Dede Korkut’ta ve yakın döneme kadar edebi metinlerde yüzü yolmak, kesmek veya tırmalamak şeklinde karşımıza çıkan bu uygulama da acıyı hissetmeye yönelik bir gelenektir.”²⁰ Aşağıdaki beyitte şair ayın, üzüntüden yüzünü tırmaladığını ifade etmektedir. Böyle bir benzetme ayın bizim gördüğümüz şekliyle dalgalı bir yüzeyi olması ile de alakalı olmalıdır. Güneşin de matem havasına dâhil edildiği görülen beyitte, güneşin benzinin sarıya döndüğü ifade edilmiştir. Üzüntüden ya da hastalıktan insanların yüzlerinin renginin sarı olması bilinen bir durumdur. Güneşin gerçek rengi ile de alakalı olacak şekilde şair güneşin yüzünün ölenin üzüntüsü sebebiyle sarardığını ifade etmektedir. Ayrıca beyitte feleğin ağlayıp inleme ile sırtına nilî yani çivit rengi, koyu lacivert bir kaftan aldığı belirterek yas için bu rengin de tercih edildiği anlaşılmaktadır.

*Nâleyle aldı egnine nîlî kabâyı çarh
Zerd oldu âftâb yüzün tırmaladı mâh*²¹

MUS.V/4-2

8.3. İşret ile İlgili Bazı Davranış Biçimleri ve Âdetler

8.3.1. Kadeh Devri

Devr, işret meclisinde kadehin sırayla dolaştırılması uygulamasına deniliyordu.²² Kadeh devri demek bu anlama gelmektedir. Mecliste bulunanlar halka

²⁰ Harmancı, **a.m.**, s. 347.

²¹ Çarh, inleyiş ile nil rengi kabayı sırtına aldı. Güneşin yüzü sarardı, ay yüzünü tırmaladı.

²² Onay, **a.g.e.**, s. 146.

şeklinde dizilir saki de önce kendi içtikten sonra sırasıyla kadehi oturanlara sunardı.²³ Câm-ı mürevvak süzölmüş şarap anlamında kullanılmıştır. Sagar devri ifadesiyle bahsettiğimiz uygulama göz önüne gelmektedir. Şarabın etkisiyle yanaklar lale gibi kırmızı olmaya başlamıştır. İkinci beyitte de gerdiş “dönüş, dönme, devretme”²⁴ anlamındadır. “Kadeh gerdiştedir.” ifadesi ile kadeh devretmektedir anlamını vermektedir. Tasavvufi manada bakılacak olursa gül, klasik edebiyatımızda peygamberimizi sembolize eder. Gül devri diyerek onun peygamberlik zamanının kastedildiği de çokça görölmektedir.

Sâkiyâ câm-ı mürevvak şun ki sâgar devridür

*Lâle bigi al olalum çün gül-i ter devridür*²⁵

G. XXXIV/1

Cünbişdedür şabâ nice tutsun gönöl karâr

*Gerdişdedür kadeh nicesi kıala dil selîm*²⁶

MUS. III/1-6

Kadehi elden düşürmemek, aralıksız hiç durmadan içmek demektir. İçki meclisleri genellikle gece el ayak çekildikten sonra başlayıp sabaha kadar sürerdi. Beyitte de geceden sabaha kadar sürekli içilmeli denilmektedir. Hatta bununla da yetinmeyip kadehi ellerinden bırakmayasıya sabahtan akşama kadar da devam edilmesi yönünde bir söylem içerisindedir.

Şabâhı şâm idüp elden kadeh düşürmeyeler

*Gıceyi şubha çıkarup ‘ale’ d-devâm içeler*²⁷

G.LXXVII/2

8.3.2. Tortuyu Yere Dökmek

²³ Bahadır, a.g.e., s. 209.

²⁴ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi), <http://lugatim.com/s/gerdi%C5%9F>, 19.02.2019.

²⁵ Ey sâki! Süzölmüş şarabı sun ki kadeh devridir. Lale gibi kırmızı olalım çünkü taze gül devridir.

²⁶ Saba rüzgârı salınıştadır. Gönöl nasıl huzura kavuşsun. Kadeh devirdedir. Gönöl nasıl sağlam kalır.

²⁷ Sabahı akşam edip elden kadeh düşürmesinler, geceyi sabaha vardırıp sürekli içsinler.

Eskiden şarapların dibinde kalan cür'a ya da dürd denilen tortu içilmeyip yere dökülmüş. Pekmez yapımında olduğu gibi şarap yapımında da eskiden özel bir toprak atılarak şarap imal edilirmiş.²⁸ Şarabın iyi süzülmemesinden de kaynaklanabilen kadehin dibine çöken bu tortu içilmeyip zemin müsaitse yere değil ise cüradan denilen kaplara dökülmesi bir gelenek idi. Şarap ve meclisin sıklıkla konu edildiği şiir geleneğinde bu meclis alışkanlığından da çokça bahsedilmiştir. Aşağıdaki beyitte şarap içtikten sonra oluşan sersemlik ve baş ağrısından sonra bu durumu geçirmek için kadehin dibinde bulunan ve içilmeyen kısım olan cüra içilirse bu sersemlik halinin geçeceği ifade edilmektedir.

*Humâr zahmet iderse tolu tolu şunalar
Kadehde cür'a kımayup anı tamâm içeler²⁹*

G.LXXVII/3

Aşağıdaki beyitte de yine cüra dökme geleneğinden bahsedilmektedir. Padişahın övüldüğü aşağıdaki beyitte padişahın dudağına değen kadehin sonundaki dökülen ve içilmeyen tortu bile ölmüşü dirilteceği ifade edilmiştir.

*Yirde yiñi cân virür erden çürimiş ölüye
Cür'a kim Sulţân Murâd İbni Muhammed Han döker³⁰*

G.XLVI/7

8.3.3. Sabah Şarap İçmek (Sabûh)

Sabûh, geceden arta kalan ve mahmurluk gidermek ve neşe tazelemek için sabah içilen şaraba denilmektedir.³¹ Eskiden iştret meclislerinde gece içilen şarabın mahmurluğunu gidermek için sabah şarap içmek adetti. Aşağıdaki beyitlerde de bu

²⁸ Şentürk, **a.g.e.**, C.II, s.426.

²⁹ Baş ağrısı, sersemlik sıkıntı verirse dolu kadeh sunsunlar. Kadehte bir yudum bile bırakmayıp tamamını içsinler.

³⁰ Sultan Murad'ın döktüğü cüra, toprakta evvelden çürümüş ölüye yeniden can verir.

³¹ Onay, **a.g.e.**, s. 398.

adet işlenmektedir. Sabah vakti olduğunu ve sakinin sabah şarabını getirmesini söyleyerek ruhlarının gıda, canlarının rahat bulmasını istemektedirler.

*‘İşk imiş âfet-i ‘aql u mey imiş râhat-ı rûh
Sâkiyâ vaqt-i şabâh oldu getir câm-ı şabûh³²*

G.XVII/1

*Sâkiyâ şubh-dem şabûh idelüm
Bâde şun kim gıdâ-yı rûh idelüm³³*

G.CXXX/1

8.3.4. Şaraba Rehin Vermek

Gündelik hayatta şarap düşkünleri paraları kalmadığında sarraf ve bakkal gibi esnaflara bir eşyalarını rehin vererek karşılığında para almaları ya da doğrudan meyhaneciye bir eşyalarını rehin bırakarak şarap temin etmeleri karşılaşılan bir durumdur. Klasik şiirde ilahi aşk şarap ile sembolize edilerek anlatılmıştır. Bu sebeple ilahi aşkı anlatacak şairler, derin manalar içeren tasavvufi beyitleri şaraba rehin verme teşbihi ile işlemişlerdir. Dolayısıyla ilâhi aşkı şarap olarak tahayyül eden şairler şarap için canlarını ve gönüllerini her şeylerini rehin vermektedirler.³⁴

Aşağıdaki beyitte ilk bakışta seccade şaraba, tesbih ise zünnara tercih ediliyormuş gibi bir görüntü olmasının yanında eleştiri vardır. Seccade ve tesbih zahitlerin hemhal olduğu iki nesnedir. Rind tipi ise onların gösteriş ile yapıldığını hakiki aşk ve gönül temizliği ile onların yapılmadığını savunmaktadır. Beyitte şair şarap olarak sembolize ettiği gerçek aşk için seccadesini verecektir. Tesbih için de yine tesbihi terk edip onu derhal zünnar yapacağını ifade etmektedir. Zünnar, tasavvufi manada kemer bağlamak denilen tasavvuf yoluna girmiş müridlerin bu yola bel

³² Aklın belası aşk, canın rahatı şarapmış. Ey saki! Sabah vaktidir, sabah içilen şarabı getir.

³³ Ey sâkî! Sabah vakti şarap içelim. Şarabı sun ki ruhumuzun gıdasını alalım.

³⁴ Esmâ Şahin, “Osmanlı Şiirinde “Şaraba Rehin Verme” Metaforu”, **Yücel Dağlı Anısına**, İstanbul, 2011, s. 495.

bağladıklarını ifade eden bir durumdur. Tüm bunlar ışığından beyitte hakiki aşk için tüm riya unsurlarından sıyrılacağı anlamına ortaya çıkmaktadır.

*Seccâde ger zaḥmet vire ruhbâna rehn-i mey kılam
Tesbîḥ eger mâni ‘ola fi'l-ḥâl zünnâr eyleyem*³⁵

G.XXI/5

8.3.5. Şarabın Yanında Ciğer Kebabı Yemek

Şarap içilirken et, kebab bilhassa ciğer kebabı yemek eski meyhane müdavimlerince vazgeçilmez bir adetti.³⁶ Aşığın ciğeri aşk ve ızdırat ateşinde pişen kebaptır. Beyitte sevgilinin gamzesi aşığın canına kastetmiştir. Aşığın kanı şaraba benzetilerek sevgilinin can alıcı gamzesi bu şarabı içerken bir yandan da aşığın ciğerini ateşe atarak kebab yapmaktadır. Âşık burada iştret adetinden bahsederek bunun normal olduğunu şarap içip sarhoş olanın isteğinin ciğer kebabı olacağından bahsederek bu adeti hatırlatmıştır.

*Gamzeñ kanımı içerken urur oda bağrumı
Ya ‘nî çü mest mey bula meyli kebâb olur*³⁷

G.XXI/6

8.4. Ölüm İle İlgili Uygulamalar

Âşıklar ölümü kötü bir şey olarak algılamamışlardır. Âşık, sevgili uğruna canını feda etmeye her zaman hazırdır. Canını vermeden sevgiliye kavuşma ihtimali yoktur ve zaten can âşıklara göre sevgiliye aittir, sahibine verilmelidir.³⁸ Şeyhî de sosyal hayatta belki de en dinamik yaşanan bir unsur olan ölümü, ölümden sonra ölmüş

³⁵ Eğer seccade sıkıntı verirse rahibe şarap karşılığında rehin vereyim. Eğer tesbih mâni olacaksa onu hemen şimdi zünnara çevireyim.

³⁶ Onay, **a.g.e.**, s. 257.

³⁷ Yan bakışın kanımı içerken sinemi ateşe atar. Çünkü sarhoş şarap bulunca isteği bir de kebab olur.

³⁸ Emine Yeniterzi, “Dîvan Şiirinde Ölüme Dair Bazı Hususlar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No:5, 1999, s. 116.

kişiyeye uygulananan dini gereklilikleri ve şehitlik mertebesine nail olmuş kişi ile ilgili bazı uygulamaları ve bilgileri vermektedir.

8.4.1. Ölülerin Yıkanması

İslam inancına göre bir Müslüman öldükten sonra defnedilmeden önce son kez yıkanmaktadır. Bu yıkama İslamî şartlara göre belirtilen kural ve kaidelere göre yapılmaktadır. Şeyhî aşağıda yer alan beyitte sevgilinin ayrılığının acısı ile ölen aşığın bu son yıkama işleminin göz yaşı ile yapılmasını ifade etmektedir.

*Hicrûñ beriyyesinde şusuzın ölenleri
Yuğıl gözi yaşıyla çü vaşluñ sakâsı yok³⁹*

G.XCV/5

8.4.2. Ölülerin Kefenlenmesi

Bir Müslüman öldükten sonra yukarıda da bahsettiğimiz gibi önce yıkanır daha sonra dikişsiz, düz beyaz bir kumaş ile tüm vücudu kapatacak şekilde sünnete uygun olarak kefenlenir. Aşağıdaki beyitlerde ölüye uygulanan bu son işleminden bahsedilmektedir. Birinci beyitte sağlığında değerli kumaşlar giyen kişinin öldüğünde makam ve mevkinin ekonomik durumun öneminin kalmadığı, herkes gibi atlas giyenin de kefenleneceği ifade edilmektedir. Diğer beyitte yine aşığın hayatta iken sevgilisiz geçen her anının ölüden beter olduğu ve canının ölüsüne bedeninin kefen olduğu ifade edilmiştir.

*Atlas tenini incidür iken yidi [bu] hâk
Kim geymeyiser ol tonı yâ geymedi dirîğ⁴⁰*

MUS.VI/4-7

³⁹Ayrılığının çölünde susuzluktan ölenleri göz yaşıyla yıkayın çünkü kavuşmanın sakası yoktur.

⁴⁰Onun tenini atlas kumaş incitirken bu toprak onu yedi. O elbiseyi kim giymedi ya da kim giymeyecek? Yazık!

*Sensüz hareket kılsam şanma ki hayâtum var
Cân meyyitine haqqâ cismüm kefen olmuştur⁴¹*

G.LIII/4

8.4.3. Şehitlerin Yıkanmaması

İslam inancına göre şehitler yıkanıp kefenlenmemektedir. Onlar nasıl şehit oldularsa o şekilde elbiseleri ve kanlarıyla gömülmektedir. Aşağıdaki beyitte âşık sevgilinin aşkının şehididir. Âşık, sevgilinin hasretiyle her gün ıstırap içindedir ve sonunda aşk acısı ile ölmüştür ve ona göre şehitlik mertebesindedir. O sebeple İslam ahkâmına göre şehitler yıkanmadığım için âşık da kendi için bunu istemektedir.

*‘İşkuñ şehîdiyem şanemâ silme kanımı
Kan yutup ölmüşem gine kan ile yu beni⁴²*

G.CLXXVII/6

8.5. Bâtıl Adetler ve Uygulamalar

8.5.1. Büyü/Sihir/Tılsım

Sihir ve büyü, olağanüstü haller ortaya koyma⁴³, hile ile bâtıl şeyi hak sûretinde gösterme⁴⁴ olarak tanımlanabilir. Büyünün amacı, bitkileri, insanları, hayvanları veya tabiat olaylarını ve güçlerini kontrol altına alarak kişi veya kişilere iyilik ya da kötülük elde etmek sûretiyle yarar sağlamadır. ⁴⁵ Divan şiirinde sevgili büyücü olarak ifade edilmektedir. En büyük büyü olan güzelliği ile âşıklara sihir yapmaktadır.⁴⁶

⁴¹ Sensiz hareket etsem de hayatım var (canlıyım) sanma. Gerçekten can ölüsüne bedenim kefen olmuştur.

⁴² Ey put gibi güzel olan sevgili! Senin aşkının şehidiyim, kanımı silme. Ben kan yutup ölmüşüm, beni yine kan ile yıka.

⁴³ Pala, **a.g.e.**, s. 404.

⁴⁴ Onay, **a.g.e.**, s. 417.

⁴⁵ Hikmet Tanyu, “Büyü”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/buyu>, 26.08.2019.

⁴⁶ Pala, **a.y.**, s. 404.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin câdû gözü aşığa sihir yapmıştır ve onun gönlünün yıkmış geçmiştir. Aşığın gönlü bu sihir ile harap olmuştur.

*Sihr ile harâb itdi gönül memleketini
Ol câdû gözüññ dahı ne şûr u şeri var⁴⁷*

G.LIX/6

Efsun, hastalığın tedavisi ya da bir kötülükten korunmak için dua okuyup üfleme işi, büyü ve sihir anlamına gelmektedir. Sevgilinin gözü yine sihirbaz ve büyücü olarak ifade edilmiştir. Sevgilinin gözü efsun okudukça, sihir yaptıkça aşığın canı güvende değildir.

*Emîn olmağlığa bir dem emân virmez bu cânuma
Gözün efsûn okıdukça senün bu lafz-ı âmîññ⁴⁸*

G.CV/3

Tılsım, bir nevi sihirdir. Eskiden değerli eşyalar altın, gümüş veya değerli madenler, paralar kimsenin bulamayacağı düşünülen eski metruk yerler gömülürmüş. Kimse bulmasın diye tılsımlar yapılır, dualar okunurmuş. Aşağıdaki beyitte bu uygulamadan bahsedilmiştir. Sevgilinin yüzü bir hazine olarak ifade edilen beyitte yüzündeki ayva tüyleri yılan ve karıncaya benzetilerek o hazineye kimsenin ulaşamaması için tılsım olup sakladığından bahsedilmektedir.

*Künc-i cihân içinde çü gencînedür yüzün
Sağlar tılsım olup anı bes mûr u mâr hat⁴⁹*

G.XC/4

8.5.2. Daire Çekme

⁴⁷ Sevgili sihir yaparak gönlü harap etti. O cadı gözünün daha ne fitnessi ve kötülüğü var.

⁴⁸ Gözün efsun okudukça senin âmin sözünü söyleyen canımın bir an güvende olmasına izin vermez.

⁴⁹ Yüzün dünyanın bir köşesinde hazine gibidir. Yılan ve karınca olan yüzündeki ayva tüyler tılsım olup onu saklar.

Daire çekmek sihir, efsun ve tılsım yaparken yere daire şeklinde çizgi çizilmesidir.⁵⁰ Eskiden, cin çağırmak için yere bir daire çizilip gerekli dualar okunduktan sonra cinin o daire içine gelmesi beklenirmiş.⁵¹ Büyü ve benzeri batıl inançların icrâsında yapılan yere daire çizme davranışı şiir geleneğinde de yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte Hz. Süleyman ve yüzüğü ile birlikte anılmaktadır. Yere daire çizilerek cin veya perilerin o daire içine geleceği ve bu vesile ile onlara istenilen ne varsa yaptırılacağı inancı ile yeryüzünde bütün varlıkları hakimiyeti altına alan Hz. Süleyman arasında ilgi kurulmuştur. Sevgilinin ayva tüyleri karıncaya, dudakları yakut yüzüğe benzetilerek sevgilinin yakuta benzeyen kırmızı dudaklarının çevresinde bulunan ayva tüyleri dudağın çevresine sihir ve büyü maksadıyla yere çizilen daireye benzetilerek bu uygulama aktarılmıştır.

*Haṭṭuñ ki çekdi ḥâtem-i yâkûta dâyire
Bir mûrdur ki mühr-i Süleymân' a kaşd ider⁵²*

G.XXXII/2

8.5.3. Fal

İnsanoğlu kendisiyle ve çevresiyle ilgili bilinmezleri anlayıp keşfetme ve geleceğin ne getireceğini öğrenmeye ve ona hükmetmeye çalışmıştır. Şimdiki zamanda ne olduğu ve gelecekte onu ne beklediği ile ilgili bu merakı onu bu yönde bazı girişimlere sevk etmiştir. Bu işi meslek edinen kişiler tarafından bazı alet ve vasıtalar kullanarak, bazı teknikler ve kurallarla belirli şeylerden anlam çıkarıp bugünü yorumlamaya ve gelecekte olacak şeyleri tahmin etmeye çalışmıştır.⁵³ Toplum arasında falcı olarak bilinen kimseler çeşitli yöntemlerle gelecekte haber vermekteydiler. Yıldız falı, remil denilen kum falı, Kur'an ve kitap falı, el falı, kağıt

⁵⁰ M. Fatih Köksal, "Edebiyatımızda Kalıp Sözler ve Divan Şiirinden Dört Örnek", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXX, 2003 s. 343.

⁵¹ Şentürk, **a.g.e.**, C.II, s. 417.

⁵² Senin karıncaya benzeyen ayva tüyün yakut yüzüğe daire çekerek Süleyman'ın mührüne kasteder.

⁵³ Mehmet Aydın, "Fal", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/fal#1>, 20.08.2019.

falı gibi pek çok yöntemle gelecekte haber alınmaya çalışılmıştır. İslam'ın kesinlikle reddettiği falcılık ve fala baktırma günümüze kadar devam eden batıl bir inanış ve gelenektir.

Şeyhî dizelerinde yıldız falı ve kum falından bahsetmiştir. Yıldız falı, yıldızların hareketine göre şimdiki zamanın ve geleceğin yorumlandığı faldır. Eskilerin ilm-i felek dediği bugün astronomi diye adlandırdığımız gök bilimi çok eski çağlardan beri bir ilim dalı olarak görülmüş ve incelenmiştir. Farabi'ye göre ilm-i nücûm adıyla anılan iki ilim vardır bunlar ilm-i ahkâm-ı nücûm ve ilm-i nücûm-i ta'limîdir. İlm-i nücûm-i ta'limî matematiksel astronomi olarak tarif edilirken ilm-i ahkâm-ı nücûm matematiksel astronomiden ayrılarak yıldızların konum ve hareketlerinin bir işaret sistemi oluşturduğuna ve bu sistem sayesinde gelecek, şimdiki durum ve geçmişe dair bilgi elde etmenin mümkün olduğuna inanılmasıdır.⁵⁴ Astroloji olarak adlandırılan ilm-i ahkâm-ı nücûm yıldız hareketleri ile geleceği tahmin etme işidir. Yıldız falı günümüzde de rağbet gören bir falcılıktır. Aşağıdaki beyitte bu faldan bahsedilerek kişinin yıldızının ne kutlu yıldız olduğundan ve o yıldıza bakıp fal bakanın kutlu olacağından bahsedilmektedir.

Ne sa'âdetli ılduzuñ var kim

Kutlu olur görene fal iy dost⁵⁵

G.X/3

Remil, kum üzerine çizilen şekillerle bakılan faldır. Remilci fala başlarken önce kum üzerine şekiller çizer. Yere çizilen şekiller belirli kurallara göre nokta ve çizgi şeklinde alt alta dizilerek anlamları önceden belli olan remil şekilleri meydana gelir ve bu şekiller yorumlanır. Bu şekiller ile remilci bir hazinenin yerinin tespitinden, çocuğun cinsiyetine, ticari bir işin kâr ya da zarar yapıp yapmayacağına

⁵⁴ Tefîk Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilm-i-ahkam-i-nucum>, 23.08.2019.

⁵⁵Ey sevgili! Ne kutlu yıldızın var ki onu görüp de fal baktıranın falı kutlu olur.

ya da merak edilen herhangi bir şeyin sonucuna kadar her şeyi yorumlamaktadır.⁵⁶ Aşağıdaki beyitte de bu faldan bahsedilmektedir. İslam dini gaipten haber veren Allah'ın kudretini ve iradesini yok sayan her türlü falcılık, büyücülük ve sihre karşı çıkmaktadır. Beyitte de hakikat ehli isen yüzünü Cenab-ı Hakk'a çevir, yıldız ve kum falı gibi şeylerden uzak dur denilmektedir.

*Hakikat ehliyiseñ Haqq'a tut yüzüñ dâyim
Ko tapsun ilduz u hâke müneccim ü remmâl*⁵⁷

K.III/42

8.5.4. Muska (Hırz/Hamâyil)

Muska, Arapça “yazılı şey” demek olan “nüsha”nın Türkçeleşmiş halidir. Muska bir nesne veya üzerinde yazı veya özel şekiller bulunan⁵⁸ üstte taşınan, suda eritilerek içilen veya yakılıp tütsülen yazılı kağıda denmektedir. Büyünün bozulması, zararlı etkilerden korunmak, sebebi belirsiz korku, baş ve karın ağrısını gidermek, kem gözlerden korunma, kısmetin açılması, yitiklerin bulunması amacıyla taşınan⁵⁹ muskalar bir kağıda âyet, dua, ilahi isimler, melek ve efsanevi kişilerin adları tılsımlı sözler, yıldız işaretleri çizilerek hazırlanmaktadır. Üçgen, dikdörtgen, silindir ve kalp şeklinde olan muskalar en az üç kat muşambaya sarılıp dikildikten sonra üzerinde taşınmaktadır.⁶⁰

Hamâyil, şeytan, cin peri gibi gizli varlıklardan korunmak için boyna asılan ve kola takılan muska anlamına gelmektedir. Hamâyiller üçgen şeklinde meşin, teneke, altın ve gümüşten yapıldıkları gibi dikdörtgen ve kalp şeklinde de yapılarak⁶¹ omuzdan

⁵⁶ İlyas Çelebi, “Remil”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/remil>, 26.08.2019.

⁵⁷ Hakikat ehli isen daima Hakk'a yüzünü çevir. Bırak yıldız ve toprağa müneccim ve remmal tapsın.

⁵⁸ Kürşat Demirci, “Muska”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/muska#1>, 20.08.2019.

⁵⁹ Şevkiye Kazan Nas, “Divan Şiirinde Muska”, *Muska Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 35.

⁶⁰ İlyas Çelebi, “Muska”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/muska#2-kelam>, 20.08.2019.

⁶¹ Kazan Nas, *a.m.*, s. 40.

bele doğru çapraz şekilde asılarak taşınan muskalardır. Heykel ise yine “nazar için boyna takılan muska”⁶² anlamına gelen diğer bir kelimedir. Aşağıdaki beyitte şair muska anlamında heykel ve hamâyil kelimelerini kullanmıştır. Gazelin bir önceki beyitinde sevgili peri yüzlü olarak vasıflandırılmıştır. Şairler periye benzettikleri sevgiliye kavuşma arzusunu ifade ederken cin çağırma seanslarında bazı duaları okuma geleneğini ifade etmek için “davet okumak” ifadesi ile hem okumak yani davet etmek hem de dua okumak anlamında tevriyeli kullanarak kullanılmaktadırlar.⁶³ Şair bu peri/cin çağırma hadisesini ifade etmektedir. Sevgili aşığın boynuna muska niyetine bir kes kolunu hamayil yapsa âşık, sevgilinin sinesinde peri çağıracaktır. Bu cin ve perilerden korunmak için de sevgilinin muska niyetine boynuna kolunu hamayil yapmasını istemektedir.

*Levhinde sînesinüñ yüz da ‘vet okıyaydım
Heykel yirine bir kez kılsa kolın hamâyil*⁶⁴

G.CXV/2

Hırz, “insan ve hayvanları nazardan ve tehlikelerden koruduğuna inanılan muska, nazar boncuğu, tılsım”⁶⁵, “nefsi muhafaza için takılan muska”⁶⁶ anlamına gelmektedir. İsm-i a‘zam, açıkça bildirilmemiş Allah’ın isimlerinin en büyüğü ve en etkilisidir. İsm-i a‘zam ile edilen dualar hemen kabul edilmektedir. Fakat bu ismi herkes bilmemektedir. Hz. Süleyman’ın yüzüğünde de bu isim kazılıdır.⁶⁷ Aşağıdaki beyitte Hz. Süleyman’ın bir gün yüzüğünü deve kaptırması ve bütün saltanatının elinden gitmesi hadisesi aktarılmaktadır. Süleyman yüzüğü deve kaptırmış olsa da senin zatına ism-i a‘zam can muskasıdır, denilmektedir.

*Süleymân dîve aldudısa hâtem
Tapuña hırz-ı cândur ism-i a ‘zam*⁶⁸

⁶² Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/heykel>, 20.08.2019.

⁶³ Şentürk, **a.g.e.**, C.II, s. 417.

⁶⁴ Sevgili muska yerine bir kez kolunu hamayil yapsa onun sinisinin levhasında yüz cin çağırıyordım.

⁶⁵ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/h%C4%B1rz>, 20.08.2019.

⁶⁶ Onay, **a.g.e.**, s. 233.

⁶⁷ Pala, **a.g.e.**, s. 239.

⁶⁸ Hz. Süleyman deve yüzüğünü kaptırdıysa senin zatına ism-i azam can muskasıdır.

8.6. Ceza İle İlgili Uygulamalar

Osmanlılarda ceza kaynakları üçtür. Birincisi islam ceza hukuku, ikincisi İslamiyetin kabulünden önce gelenekleri ve özellikle Türk-Moğol yasaları ve sonuncusu Osmanlının sonradan çıkardığı yasalar ve “siyaseten katl”. İslamdaki cezalar: had, kısas, diyet ve ta’zir. Had, Allah’a karşı işlenen suçlar için Allah hakkı için uygulanan cezalardır ve değiştirilemez. Bunlar zina, kazif, şarap içme hırsızlık, haydutluk gibi suçlardır. Bu suçların derecesine göre recm, öldürme, teşhir etme bir organın kesilmesi gibi cezalar vardır. Kısas diyet bir çeşit takas, ödeme cezalarıdır. Bunlar öldürme, bir organın kesilmesi veya para veya mal olarak ödeme olur.⁶⁹ Siyaseten katl cezası padişahın canına kastetme, devlete karşı ayaklanma, casusluk, eşkiyalık gibi suçlar genellikle bu cezaya çarptırılır ve çoğunlukla ölüm cezasıdır. İslamiyetin kabulünden önce Türklerin uyguladıkları cezaların hangilerinin geçtiği tam bilinmemektedir. Moğalların sert cezaları vardı ve kazık ve çengel cezasının buradan geçtiği ileri sürülebilir.⁷⁰

8.6.1. Asma Cezası

Osmanlılarda, padişahın emirlerine karşılık toplum düzenini bozan isyan hareketleri, ihlale ve savaşa kalkışma, merkezi otoritenin sarsılmasına sebebiyet verme gibi ağır suçları işleyenler ölüm cezası ile cezalandırılırdı. Ayrıca, tütün içme, kamu malını zimmetine geçirme, adet haline getirilen hırsızlık, at çalma, zındıklık, esir çalma, köle ve cariyeleri kandırıp kaçırma gibi suçlar da ölümle cezalandırılmıştır.⁷¹ Ölüm cezaları, asma, boyun vurma, ikiye biçme gibi yöntemlerle uygulanmaktaydı.

⁶⁹ Metin And, “XVI. Yüzyılda Osmanlılar’da Cezalar”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C.I, No:3, İstanbul, 1969, s. 29.

⁷⁰ And, **a.m.**, s. 30.

⁷¹ Münteha Maşalı, “Ölüm Cezası”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/olum-cezasi>, 17.08.2019.

Dâr, Fars ve Türk divan edebiyatında îdam sehbası anlamında kullanılan bir remizdir. Dâr kelimesi edebi metinlerde genellikle asılarak öldürülen Hallâc-ı Mansur ile birlikte anılarak kullanılmıştır. Sevgilinin saçı boyna asılan ipe; aşığın canı, gönlü veya kendisi Mansura benzetilmiştir.⁷² Hallâc-ı Mansur Abbasi halifesi Muktedir zamanında şeriata uymayan sözler söylemesi özellikle “ene'l-hak” söyleminden dolayı önce bin değnek vurulur sonra elleri ayakları kesilir daha sonra asılarak öldürülmüştür. Nihayetinde yakılarak külleri Dicle’ye atılmıştır.⁷³ Şiir geleneğinde dar ağacında asma infaz yöntemi çokça Mansur ile birlikte işlenmiştir. Âşık, Mansur gibi aşk uğruna canını feda edecektir. Sevgilinin saçı da bu îdamın bir parçası olarak dar ağacının ipini olacaktır.

*Meydân-ı ‘ışık içinde cân kim terk iden Manşûr olur
Gönlüm “ene'l-hak” dir ise zülfinde ber-dâr eyleyem*⁷⁴

G.CXXI/4

Aşağıdaki beyitte de hablü' verid yani şah damarı infaz sırasında kullanılan boyna geçen urgana benzetilmiştir. Meşhur İran hükümdarı padişahın düşmanı olsa onu şah damarı ile îdam edeceği ifade edilmektedir.

*Tâcdârâ olsa Dârâ düşmenüñ dâra anı
Aşmağa hablü'l-verîdi boynunuñ urganıdır*⁷⁵

K.IX/42

8.6.2. Diyet

Diyet, birinin haksız yere öldürülmesi, sakat bırakılması veya yaralanması sonucunda suçlu olanın ceza ve kan bedeli olarak ödediği mal veya paraya

⁷² Cemal Kurnaz, “Dâr”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/dar--edebiyat>, 17.08.2019.

⁷³ Onay, a.g.e., s. 318.

⁷⁴ Aşk meydanında kim canına terk ederse Mansur olur. Eğer gönlüm “ene'l-hak” derse saçında canımı asayım.

⁷⁵ Ey padişah! Dârâ düşmanın olsa onu dar ağacına asmak için boynunun şah damarı urganıdır.

denilmektedir.⁷⁶ Diyetin miktarı ile ilgili pek çok kıtas vardır. Suçun işlenişinden mağdurun ne derecede zarar gördüğüne göre değişen miktarlarda uygulanmaktaydı. Aşağıdaki beyitlerde de bu cezadan bahsedilmektedir. Beyitlerde geçen hûn-behâ ve kan behâ diyet anlamına gelmektedir. Âşık sevgilinin katil gözünden gamze okları ile yaralanmıştır. Bu yaralanmanın diyeti olarak yine sevgiliden bir ok daha istemektedir. Âşık sevgiliden yaralayıcı bir bakış da olsa iltifat gördüğü için memnundur. Diğer beyitte de yine âşık sevgilinin ayrılık acısı ile ölmüştür. Fakat bunun bir önemi yoktur o ölmeden önce bunun bedelini almıştır.

*Bir ok ile cigerüm yare kıldı hûnî gözün
Bir ok dağı ura kim hûn-behâ yirine geçer⁷⁷*

G.LXVI/2

*Gamuñ yidiğüm için ko firâkuñ öldürsün
Kayırmaz öldüğü öñ yise kan behâyı katıl⁷⁸*

G.CVIII/5

8.6.3. Hapis Cezası

Hapis cezası, suç işleyen kişinin yargılandıktan sonra bir yere kapatılarak hürriyetinden yoksun bırakılmasıdır. Hapis cezası ile suçlunun cezalandırılmasının yanı sıra suçlunun eğitilmesi, kötü alışkanlıklarını terk edip topluma kazandırılması kötü davranışı iyiye çevirme gibi bir iyileşme amacına da hizmet etmektedir. Aşağıdaki beyitte bu ceza uygulamasından bahsedilmektedir. Hz. Yusuf'un zindana atılması olayına telmih yapılmıştır. Hz. Yusuf kardeşlerinin ihanetine uğradıktan sonra Yusuf'u bulan bir kervan tarafından Mısır azizine köle olarak satılmıştır. Mısır azizinin karısı Züleyha, Yusuf'a gönlünü kaptırır fakat Yusuf karşılık vermemektedir. Züleyha birgün Yusuf'a visâl teklif etmektedir. Yusuf buna itiraz edince kaçarken gömleğinin

⁷⁶ Ali Bardakoğlu, "Diyet", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/diyet>, 17.08.2019.

⁷⁷ Senin katil gözün bir ok ile ciğerimde yara açtı. Bir ok daha vur ki diyet yerine geçsin.

⁷⁸ Senin gamını yediğim için bırak ayrılığın beni öldürsün. Katil, öldürülen kişi ölmeden önce kan bedelini yese bunun bir önemi yoktur.

bir parçası Züleyha'nın elinde kalır. Bu olayda Yusuf iftiraya uğrayarak zindana atılmıştır. Beyitte bu ceza yöntemi bu tarihi hadise ile aktarılmıştır.

*Anuñ içündür çemen Mısrında çiçekler 'azîz
Kim dañı gül Yûsufınuñ gunceler zindânıdur*

G.IX/7

8.6.4. Kanı Helal Etmek

Kan helal etmek, şer'i mahkemelerin olduğu devirlerde maktulün ya da birinci derece varisinin “ben hakkımı helal ettim” demesiyle kâtilin cezadan kurtulduğu durumdur.⁷⁹ Aşağıdaki beyitlerde bu uygulamadan bahsedilmiş âşık, sevgiliye kanını helal ettiğini söyleyerek ceza hükmünü ortadan kaldırmıştır.

*Didüm ki Şeyhî'yi 'ıškuñ didi ki öldüriser
Didüm harâmî gözüne didi ki kanı helâl⁸⁰*

G.CIX/5

*Eydüñ içsün harâmî gözlerine
Ki itdi biñ Şeyhî bigi kanı helâl⁸¹*

G.CXI/8

8.6.5. Zincire Vurulmak

Eskiden suçlular ve tutsaklar birbirine ya da tek olarak zincire bağlanarak cezalandırılmış. Aşağıdaki beyitte bir suçlunun ceza olarak zincire vurulması söz konusu edilmiştir. Gul kelimesi “suçluların boyunlarına ve bileklerine geçirilen zincir, demir halka, pranga”⁸² anlamına gelen bir kelimedir. Beyitte müdde'î yani davacı

⁷⁹ Onay, **a.g.e.**, s. 270.

⁸⁰ Dedim ki aşkın Şeyhî'yi dedi ki öldürecek; harami gözüne dedim, kanı helal dedi.

⁸¹ Onun harami gözlerine söyleyin, kanlarını içsin. Ki Şeyhî gibi bin kişi kanını helal etti.

⁸² Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/gul>, 17.08.2019.

olarak ifade edilen rakiptir. Âşık sevgilinin misk kokan saçını suçluların cezalandırılması için takılan zincir ve gula benzeterek sevgilinin abir ve misk kokan saçından zinciri boynuna takacaktır ve rakibe bunu göstererek nispet edecektir.

*Müşgîn saçuñdan bir girih boynuma dağ kim müdde ‘î
Görsün ‘abîr ü müşgden zencîr ile gul nicedür⁸³*

G.LXXVIII/5

8.7. Diğer İnanış, Âdet, Uygulama ve Ritüeller

8.7.1. Akıl Hastalarının Zincirle Bağlanması

Klasik edebiyatımızda delilik âşıkların hastalığıdır. Âşık sevgilinin aşkı ve kavuşamama ızdırabı ile aklını yitirmiştir, mecnûndur. Osmanlı toplumunda akıl hastaları çeşitli yöntemlerle tedavi edilmiştir. Fakat muhtemelen akıl sağlığı tedavi edilemeyecek derecede olanların bazıları eskiden zincirlenerek zapt edilmeye çalışılmıştır.⁸⁴ Şiir geleneğinde de âşık, akıl hastası onun bağlandığı zincir de sevgilinin saç olmuştur. Aşağıdaki beyitte deli olan âşığın bağlandığı zincir sevgilinin saçıdır. Saba rüzgarı sevgilinin saçına geldiğinde zincire benzeyen saç hareket ettirir. Zincire benzetilen saçla bağlı olan sevgilinin gönlüdür ve âşık bu aşk ile perişan haldedir.

*İrdi zülfine şabâ hoş depredür zencîrümüz
Ol delülikden perîşândur kamu tedbîrümüz⁸⁵*

G.LXXXII/1

8.7.2. Ayağa Değerli Maden Saçmak

⁸³ Sevgili, misk kokulu saçından bir düğüm boynuma tak ki davacı (olan rakip) abir ve misk kokulu zincirin nasıl olduğunu görsün.

⁸⁴ Pakalın, **a.g.e.**, C.III, s. 653.

⁸⁵ Saba rüzgarı senin saçına ulaştığında zincirimizi ne hoş hareket ettirir. Bütün önlemimiz o delilik yüzünden perişan haldedir.

Âşık tarafından sevgiliye her zaman en iyi ve en değerli muamele gösterilir. Her bir zerresine, geçtiği yola, ayağının toprağına, atının nalına olağanüstü bir değer biçen âşık onun ayağına da mücevherler saçmayı kendine çok görmez. Eskiden şenliklerde veya kutlamalarda bir kişinin yoluna ihtişam, sevinç ve zenginlik göstergesi olarak para saçılması yaygın bir gelenek idi.⁸⁶Aşağıdaki beyitlerde bu gelenek işlenmiştir. Bahar mevsiminde kırlar ve bahçeler sevgilinin ayağına renk renk çiçek açarak mücevherler saçmaktadır. Yine bahar bulutu sevgilinin ayağına cevher saçıcıdır.

*Sîm ü zer kıılır nişâr ayağıña şahrâ vü bâğ
Rence kııl bir dem kâdem lutf it ki seyrân vaktidür⁸⁷*

G.XLIII/2

*Âb-ı revân cemâlüne âyînedârdur
Ebr-i bahâr ayağıña gevher-nişârdur⁸⁸*

G.XXXVI/1

8.7.3. Ayağa Kumaş Döşemek

Ayağa kumaş serme, özellikle padişah ve devlet büyüklerinin geçeceği yere hürmet gösterisi için kumaş serilme adeti varmış. Ayrıca uzun yoldan gelen misafirler için kapının girişine ve ayak basacağı yere kumaş serilerek misafir karşılanırmış.⁸⁹ Aşağıdaki beyitte de bu gelenek görülmektedir. Misafir olarak gelen sevgilinin yoluna gül bahçesi desenli dibâ denilen ipek kumaşı serecektir.

Ayağına sebze dîbâ-yı gülistânî döşer

⁸⁶ Şentürk, a.g.e., C.I, s. 433.

⁸⁷ Senin ayağına kırlar ve bahçeler altın ve gümüş saçar. Lutf ederek gel, çünkü gezinti zamanıdır.

⁸⁸ Senin güzelliğine akarsu/ gözyaşı ayna tutucudur. Bahar bulutu ayağına cevher saçandır.

⁸⁹ Şentürk, a.e., s. 436-437.

*N'ola 'izzet kılsa çün bir heftelik mihmânıdur*⁹⁰

K.IX/10

8.7.4. Ayağa Yüz Sürmek

Ayağa yüz sürmek, eski protokol kuralına göre padişah veya yüksek rütbeli devlet adamlarına yapılan saygı ve itaat gösterisi bir gelenektir.⁹¹ Şiir geleneğinde sevgili âşık açısından sultan olduğundan onun ayağına da saygı ve hürmet gösterisi için yüz sürülmektedir. Ayakkabıların altına dayanıklılığı arttırmak için çakılan çiviler yıldıza benzetilmiştir. Bu sebeple aşağıdaki beyitte sevgilinin ayakkabısının altındaki çivilere yüz sürmek için yani yıldızlar sevgilinin ayakkabısının altına çivi olmak için gökten şaşkın ve hasret eder bir şekilde döküldüğü ifade edilmektedir.

*Başmağın kebkebine ya 'nî yüzün sürmegiçün
Gökden ılduz yire gör vâlih ü hayrân dökilür*⁹²

G.XLIX/4

8.7.5. Değerli Taşların Zekâtının Olmaması

İslam dininin beş şartından biri olan zekât, nisap miktarı kadar para veya ticaret eşyası olan kişilerin dinen verdikleri mal ya da paraya denilmektedir. Zekât verme İslam dininde belirli şartlara bağlanmıştır. Her malın zekâtı verilmemektedir. Zekâtı verilecek mallarda aranan şart malın sahibinin temel ihtiyaçlarını karşılayacak miktardan fazla olmasıdır. Dolayısıyla oturulan ev, kullanılan eşyalar, giyilen elbise gibi şeylerin zekâtı verilmemektedir.⁹³ Bunlardan başka altın ve gümüş dışında elmas, inci, zümrüt, yakut gibi değerli taşlar kâr getirmediikleri için zekâtı verilmemektedir.⁹⁴

⁹⁰ Ayağına yeşillik gül bahçesi desenli dibâyı döşer. Hürmet etse şaşılır mı, çünkü bir haftalık misafiridir.

⁹¹ Şentürk, **a.g.e.**, C.I, s. 440.

⁹² Ayakkabının çivisine yüzünü sürmek için gökteki yıldızların hayran bir şekilde aşağıya indiğine bak.

⁹³ Mehmet Erkal, “Zekât”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/zekat#1>, 30.05.2019.

⁹⁴ Onay, **a.g.e.**, s. 484.

Kadınların altın ve gümüş hariç, başka ziynet eşyaları, ne kadar çok olursa olsun, zekât nisabına dâhil değildir. Bu zekât şartı ve insanların sosyal hayatta uyguladıkları bu uygulama Şeyhî'nin şiirine de yansımıştır. Aşağıdaki beyitte âşık sevgiliden güzelliğinin zekâtını vermesini istemektedir. Âşık zekât için sevgiliden dudağını ve dişlerini istemektedir. Klasik şiirde yaygın kullanıma göre sevgilinin dudağı rengi itibariyle yakuta, dişleri ise inciye benzetilmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz zekat şartına göre sevgili yakut olan dudağının ve inci dişlerinin zekatının farz olmayacağını ifade etmektedir.

*Leb ü dendânuñuñ ol hüsnî zekâtın diledüm
Didi kim farz degül dürr ile yâkûta zekât⁹⁵*

G.XV/3

8.7.6. Dua Ederken Baş Açmak

Halk arasında bazı duaların baş açık yapıldığında kabul olacağı inancı vardır. Yağmur duası bu dualardan biridir ve baş açık yapılır. Özellikle haksızlığa uğrayanlar ve zulüm görenler beddualarını başı açık yaparlar ki bedduaları tutsun.⁹⁶ Aşağıdaki beyitte bu baş açık dua etme geleneği yer almaktadır. El götürmek, elini göğse doğru kaldırmak⁹⁷ ve yalvarmak, yakarmak⁹⁸ anlamına gelmektedir. Servi ve çınar sevgilinin salınan boyu için başlarını açıp ellerini göğse kaldırıp dua etmektedirler.

*Neyiçün baş açar u el götürür serv ü çenâr
Ki du'â eyleyeler kadd-i hırâmânuñ için⁹⁹*

G.CXXXVI/2

⁹⁵ Güzelliğinin zekâtı olarak dudağını ve dişlerini istedim. İnci ve yakut için zekât vermek farz değildir, dedi.

⁹⁶ Onay, **a.g.e.**, s. 87.

⁹⁷ TDK Tarama Sözlüğü, (Çevrimiçi) <http://sozluk.gov.tr/>, 30.05.2019.

⁹⁸ TDK Derleme sözlüğü, (Çevrimiçi) <http://sozluk.gov.tr/>, 30.05.2019.

⁹⁹ Servi ve çınar neden başını açarak ellerini göğse doğru açıyor? Senin salınan boyun için dua etmek için.

8.7.7. Elbise Yırtmak

Sufiler sema sırasında sarıklarını düşürecek ve elbiselerini yırtacak kadar büyük vecd halinde raks etmişlerdir.¹⁰⁰ Elbise yırtmak ayrıca işret meclislerinde bir büyüğe hürmet gösterisi için ve matem sırasında da yapılan bir adetti. Aşağıdaki beyitte sufilerin vecd sırasındaki hallerinden bahsedilmektedir. Goncanın açarken etrafındaki yeşil yaprakları yırtması sema sırasında vecd ile elbisesini yırtan sufiye benzetilmiştir.

Ger şûfiyâne gonce çâk itse hırka tañ mı
Bülbül simâ'ıyile mest oldu tutdı hem dem¹⁰¹

K.VIII/29

8.7.8. Hattın Üzerine Toz Serpmek

Kağıt üzerine mürekkeple yazı yazıldıktan sonra mürekkebin dağılmasını önlemek için “rîk” denen kum serpilirdi.¹⁰² Aşağıdaki beyitlerde bu uygulama hatırlatılmaktadır. Başa toprak saçma, üzüntü ve matem için kullanılan bir ifade olmasının yanında hat ile kullanıldığında sayfaya yazı yazıldıktan sonra mürekkebin kuruması için rîk denilen kumun saçılması uygulaması da hatırlatılmaktadır.

Dîvânlar içre haṭṭuñ elinde sakîm olup
*Toprak saçup başına ki olur hâksâr haṭ*¹⁰³

G.XC/6

Şahîfe kara geyür haṭ başına hâk saçar
*Çü hasretüm şîfatın ruḳ'a-i beyâna yazam*¹⁰⁴

G.CXXVI/4

¹⁰⁰ Tahsin Yazıcı, “Mevlana Devrinde Sema” *Şarkiyat Mecmuası*, No:5, İstanbul, 1963, s. 139.

¹⁰¹ Eğer gonca sûfi gibi hırkasını yırtsa şaşılır mı? Bülbül sema ile kendinden geçti, arkadaş edindi.

¹⁰² Şentürk, *a.g.e.*, s. 342.

¹⁰³ Yazı, divanlar içinde senin ayva tüyünün elinde hasta olup başına toprak saçıp perişan olur.

¹⁰⁴ Hasretimin vafını dilekçeye yazsam sayfa siyah giyer, hat başına toprak saçar.

8.7.9. Hazinelerin Viranede Olması/ Yılan Tarafından Korunması

Eskiden paraları koruyacak banka ve benzeri emniyetli yerler olmadığından para, altın, mücevher gibi değerli eşyalar bir kap içine konularak bir yere gömülür ve kimseye söylenmezmiş. Hazine sahibi ölünce altınlar orada kalırmış. Ayrıca bu hazineleri korumak için de tılsım yapıldığı ve bu hazinenin başına da bir de muhafız olarak yılan tutulduğuna inanılmış.¹⁰⁵ Aşağıdaki beyitte aşığın gözünün önüne sevgilinin hayâli geldiğinden beri göz yaşı dökmektedir. Âşık kanlı göz yaşı dökmesini ile cevher saçıyor olduğunu ifade etmektedir. Âşık gözlerini bir viraneye benzeterek gözlerinin cevher saçmasını gizli bir hazine bulmuş olduğunu düşünmektedir. Şair virane ve hazine ilişkisini beyitte bu şekilde ifade etmiştir.

Düşeli la 'lûñ hayâli gözüme cevher saçar

Buldı mı vîrâne içre genc-i pînân gözlerim¹⁰⁶

G.CXXIX/4

Bu beyitte ise yukarıda bahsettiğimiz hazinelerin yılanları koruduğu inancı konu edilmiştir. Sevgilinin yüzünü bir hazineye benzeten şair, saçlarını ise yılan benzetererek o hazineyi koruduğunu ifade etmektedir.

Bi 'llâh görüñ ki lutf ile ol zülfi mârını

Kim hüsn gencini nicesi almış araya¹⁰⁷

8.7.10. Hırsızların Kement Atıp Hırsızlık Yapması

¹⁰⁵ Onay, **a.g.e.**, s. 142.

¹⁰⁶ Dudağının hayâli gözümün önüne geldiğinden beri gözlerim cevher saçar. Gözlerim virane içinde gizli hazine mi buldu.

¹⁰⁷ O saçının yılanının güzellik hazinesini nasıl kuşattığını lutfedip Allah için görün.

Eskiden hırsızların hırsızlık yapmak için kement kullandıkları Sudi'nin Şerh-i Divanı Hâfız'da yer almaktadır.¹⁰⁸ Metinde "... *kadimü'l-eyyâmda ugrılar kemend vâsıtasıyla ugrılık iderler imiş. Meselâ evin bir yerine kemend atarlarmış ve ol kemend ile evün üstüne çıkup yine kemendle aşağı inerlermiş ve el virdigü denlü eşyâyı ugrulayup giderlermiş.*"¹⁰⁹ şeklinde açıklama yapılmıştır. Aşağıdaki beyitte de hırsızların hırsızlık için kullandıkları bu yöntem yer almaktadır. Sevgilinin alını eyvana, saçı kemende, beni ise hırsıza benzetilen beyitte sevgilinin güzellik unsurları ile sosyal hayatta var olan sahne ilgi kurularak aktarılmıştır.

*Hâlûñ ki zülfüñe tolaşup alnuña ağar
Hindû-şifat kemend ile eyvâna kaçd ider*¹¹⁰

G.XXXII/3

8.7.11. Hilali Gözlemek

Eskiler bir ay oruç tuttuktan sonra Ramazan Bayramı'na hilali görerek karar verirlerdi. Akşam olduğunda bölgenin en yüksek tepesine çıkıp hilali görmeye çalışırlardı.¹¹¹ Hilal görüldüğünde bayram ilan edilirdi. Bu uygulama divan şiirinde çokça işlenen günlük hayat geleneğidir. Aşağıdaki beyitte âşık sevgilinin kaşlarını şekli itibari ile hilale benzeterek bayramı ilan eden ay gibi senin kaşlarını gözlüyorum demektedir. Âşık sevgilinin hilale benzeyen kaşını gördüğünde Kurban Bayramı'nda hayvan kurban edildiği gibi âşık da canını kurban edecektir.

*Kaşlaruñ yayını 'id ayı gibi gözledüğüm
Bu ki cânım siperi terk ola kurbânuñ için*¹¹²

G. CXXXVI/5

¹⁰⁸ Şahin, a.g.e., 2011, s. 127.

¹⁰⁹ Ahmet Yaman, Sûdî'nin Şerh-i Dıvânı-ı Hâfız'ının III. Cildinde Klasik Türk Edebiyatı ile İlgili Kavramlar, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi, 2004, s. 71.

¹¹⁰ Saçına dolanarak alınaya çıkan benin, Hindu gibi kement ile eyvana çıkmaya kasteder.

¹¹¹ Şentürk, a.g.e., C.II, s. 134.

¹¹² Kaşlarının yayını bayram ayı gibi gözlediğim sevgili, sana kurban olmak için canımın siperini terk edeyim.

Aşağıdaki beyitte Ramazan ayı sonunda gözlenen hilal ve bayrama kavuşma aynı şekilde işlenmiştir. Âşık sevgilinin yüzü için bir yıl sabredeceğini, bir yıllık sabır orucu sonunda sevgilinin güneş gibi parlak ay yüzünü görünce bin bayrama kavuşmanın mutluluğunu elde edeceğini ifade etmektedir.

*Şabr orucu yüzinden biñ 'ide irişürüz
Yıllarda bir göricek sen gün şıfatlu ayı¹¹³*

G.CLXXVI/6

8.7.12. Kervan Yola Çıkarken Davul ve Zil Çalınması

Eskiden asker veya bir kabile hareket edeceği zaman davul çalınarak haber verilmiş. Kervanın yola çıkacağı zaman da davul ve çan çalınarak halka haber verilmiştir.¹¹⁴ Ayrıca kervanda birbiri ardına gelen hayvanların en sonundaki hayvana zil takılarak kervanın dağılıp dağılmadığı anlaşılmış. Aşağıdaki beyitlerde bu uygulamaları görmekteyiz.

*İy hufte gâfil olma ki tabl urdı sârbân
Cem ' eyle raḥuñı ki revân oldı kârbân¹¹⁵*

MUS.VI/1-1

*Bilmez kimesne kâfile-i dōstdan haber
Geh geh budur kulağuma bâng-i ceres gelür¹¹⁶*

G.XXVIII/6

8.7.13. Kölelerin Zincirlenmesi

¹¹³ Senin güneş gibi parlak yüzünün ayını yılda bir görmek için sabır orucu tutarım. Bu oruç ile senin yüzünü görünce bin bayrama bedel bayrama erişiriz.

¹¹⁴ Onay, **a.g.e.**, s. 121.

¹¹⁵ Ey uykuya dalmış kişi! Gaflete düşme; çünkü kervancı başı davula vurdu. Yol hazırlıklarını toparla ki kervan yola çıktı.

¹¹⁶ Dost kafilisinden kimse bir haber bilmez. Ancak şu kadar var ki bazen kulağıma zil sesi gelir.

Osmanlılarda esir ile köle arasında tam bir fark yoktur ve hür olmayan kimseler için her iki kelime de kullanılmıştır. Ancak köle ifadesi daha çok savaş esiri olmaksızın Afrika, Kafkaslar gibi yerlerden getirilip esir pazarlarında satılan kişiler için kullanılmıştır.¹¹⁷ Savaşlarda ya da esir pazarlarından alınan köleler boynuna ip veya zincir takılarak bir yerden bir yere nakledilmiştir. ¹¹⁸ Aşağıdaki beyitte de âşık köleye, sevgilinin saçları kölelerin boynuna bağlanan ip ya da zincire benzetilerek bu uygulama hatırlatılmıştır.

*İ nice biñ kulu bir kem kıl ile bende şalar
Kemendi hindû saçuñuñ ‘aceb dil-âver imiş¹¹⁹*

G.LXXXVIII/4

8.7.14. Mahkemede Şahitlik Etme

Şahit, “bir dâvâda gördüklerini, bildiklerini anlatarak dâvânın haline yardımcı olan veya bir akdin yapılmasında hazır bulunan kimse, tanık”¹²⁰ demektir. İslam hukukunda şahitliğe büyük önem verilmiştir. Bir davada en az iki şahit olması gerekiyordu. Şahitlerin de dürüstlüğünden emin olunması şarttı. Mazhar ise “ taraflar ve şahitlerinin hâkim huzurunda dava ile ilgili olarak sundukları bilgi ve delillerin, ikrar, yemin veya inkârın kaydedildiği belge ve defter”¹²¹ mânasına gelmektedir. Aşağıdaki beyitte bir mahkeme ortamı aktarılmaktadır. Sevgilinin canına kasteden ve aşğın suçlu olduğu ve cezalandırılması gerektiği yönünde şahit olacak olan kaş ve gözüdür. Bu mahkeme sonunda mahkeme kaydı tutulacaktır.

Kaşuñ gözüñ dirilüp oldılar tanuñ kanuma

¹¹⁷ Nihat Engin, “Köle”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kole#2-osmanlilarda-kolelik>, 24.07.2019.

¹¹⁸ Pakalın, a.g.e., C.II, s. 361.

¹¹⁹ Ey bin kulu incecik bir kıl ile bağlayan sevgili! Acaba kara saçlarının kemendi (bu kadar mı) yığitmiş?

¹²⁰ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/%C5%9Fahit>, 05.08.2019.

¹²¹ Mehmet İpşirli, “Mahzar”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahzar>, 05.08.2019.

8.7.15. Mumun Makasla Kesilmesi

Aşağıdaki beyitte günlük hayatta gerçekleştirilen sıradan bir eylem yer almaktadır. Eskiden aydınlatma için kullanılan mum şiir geleneğinde kendine yer edinmiştir. Ayrıca doğu edebiyatlarında tasavvufi aşkı anlatan alegorik hikaye olan Şem‘ ü Pervâne isimli hikaye ile birlikte mum şiir geleneği içinde sık sık işlenmiştir. Bu alegorik eserde şem‘ mâşuka, pervane (ışık etrafında uçan küçük kelebek) ise aşığa benzetilmiştir. Pervane, şem‘e olan aşkı ile çevresinde dönmektedir. Şem‘e daha da yaklaşmak isteyen pervane en sonunda onun ateşine kendini atarak vuslata ermektedir. Bu hikaye ile alakalı olarak aşağıdaki beyitte de şem‘ ve pervane birlikte kullanılmıştır.

Mum makası, tüm evlerde olan ve mumun yanında bulunan bir araçtır. Bugün bildiğimiz makastan biraz farklıdır. Bu makasın bildiğimiz makaslardan farkı ucunun sivri değil de küt olması ve haznesinin bulunmasıdır. Mumun fitili çok uzadığında bu makasla kısaltılır ya da kesmeden mumun yanan yeri bu makasta bulunan hazneye getirilip kapandığında ateşim hava ile teması kesilerek sönmesi sağlanırdı.¹²³ Günlük hayatta sıradan bir iş olan mumun makasla kesilmesi ya da söndürülmesi hadisesi aşağıdaki beyitte yer almıştır. Beyitte mumun fitili düşmanın diline benzetilmiştir. Pervanenin kelebek anlamının yanında aynı zamanda ferman, hüküm, nişan gibi anlamları da vardır.¹²⁴ II. Murad için yazılan musammatta yer alan aşağıdaki beyitte eğer düşman haddini aşacak olursa ecel hükmü o dili bir makas gibi kessin denilmektedir.

Düşmen egerçi şem‘veş ola zebân-dırâz

¹²² Senin kaşın gözün canlanıp benim kanıma şahit oldular. Sen şimdi şeriat sözünü tut, mahkeme sicili ancak böyle olur.

¹²³ Osman Ünlü, “Klâsik Türk Şiirinde Mum Makası: Mıkrâz”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C.III, No:1, 2017, s. 324.

¹²⁴ Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/Pervane>, 05.08.2019.

*Kaṭ‘ eyleye mikaş bigi pervâne-i ecel*¹²⁵

MUS.I/4-6

8.7.16. Papağanın Şekerle Konuşturulması

Papağan konuşmaya alıştırılırken bir söz söylediğinde mükafat olarak şeker verilerek şeker yemeye alıştırılmıştır. Papağanın eğitilirken şeker yemesi ve güzel sözler öğretilmesinden dolayı güzel konuşması şiir geleneğinde şeker ile birlikte hoş söz söyleyen olarak yer almıştır.¹²⁶ Aşağıdaki beyitlerde bülbülün arzuladığı gül bahçesine papağanın ise alışkanlık haline geldiği için düşkün olduğu şeker diyarına ulaştıkları ifade edilmektedir.

Bülbül bigidür kim gül ü gülzâra kavuşdı

*Ṭûṭi gibidür kim şekeristâna irişdi*¹²⁷

G.CLXXXIV/4

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin benleri şeker dükkanına benzetilerek papağan ile şeker arasında ilişki kurulmuştur.

Şol leblerüñdeki meges-i ‘anberîn midür

*Yâ ṭûṭi mi ki buldı şeker-ḥâne beñlerüñ*¹²⁸

G.CIII/3

8.7.17. Saçı Geleneği

Eski bir kültürel gelenek olan saç geleneği tarih boyunca devam edip günümüze kadar gelmiş bir uygulamadır. Önceleri düğün merasimlerinde uygulanan

¹²⁵ Düşman eğer mum gibi dil uzatıyorsa (haddini aşıyorsa) ecel hükmü makas gibi o dili kessin.

¹²⁶ Zülfi Güler, “Divan Şiirinde Papağan” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, No:1, Mart 2014, s. 62.

¹²⁷ Bülbül gibi gül ve gül bahçesine kavuştu. Papağan gibi şeker diyarına ulaştı.

¹²⁸ O dudaklarındaki anber kokulu sinek midir? Yoksa papağan şeker dükkanı benlerini mi buldu?

bu gelenek daha sonra her türlü sevinçli olaylarda da uygulanmaya başlanmıştır. Düğün törenlerinin yanı sıra padişah tahta çıkınca ya da sarayın yaptığı düğün ve sünnet şenliklerinde,¹²⁹ padişahın taç giydiğinde veya bir şehre geldiğinde bu gelenek uygulanmıştır.¹³⁰ Saçı için kullanılan malzemeler toplumun yapısına göre farklılık göstermekte idi. Avcılık zamanında avın kanı, yağı ve eti ile tarımın yapıldığı dönemlerde ise darı, buğday, meyve ile altın, mücevher gibi değerli madenler ve para da saçılan nesneler arasındadır.¹³¹ Günümüzde de gelin damat evine geldiğinde başına para, buğday ve şeker atılarak gelenek hâlâ devam ettirilmektedir. Şiir geleneğinde de sıkça yer alan bu gelenek Şeyhî'nin divanında yer almıştır. Aşağıdaki beyitte padişahın tahta çıkışı ile saçı saçma geleneğinden bahsedilmektedir.

*Tahtı ayağı yiridür eṭbâk-ı âsmân
Cevher saçarsa n'ola melâyik tabaḳ tabaḳ*¹³²

MUS.III/4-4

Şiir geleneğinde bahar mevsimi iştret zamanı olarak ifade edilmektedir. Saçı geleneğini şiirde anlatan şairler saçı ile tabiat olayları ya da tabiattaki varlıklar ile de alaka kurmuşlardır. Aşağıdaki beyitte baharın gelişi ile ilgili verilen tasvirde ağaçların neşeden dans ettiğini kimisinin el çırpıp baş sallayarak nağmeye eşlik ettiğini kimisinin de para saçtığını ifade etmektedir.

*Bu nağmeler deminde ki ağaçlar semâ' urur
Kim keḫ çalar şalar başını kim saçar direm*¹³³

K.X/16

Aşağıdaki beyitte değerli madenlerin saçı olarak kullanıldığına dair bilgi içermektedir. Lal ve altının saçı olarak atıldığı ifade edilmiştir.

¹²⁹ Orhan Kurtoğlu, "Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği", **Milli Folklor**, 2009, No: 81, s. 90.

¹³⁰ Onay, **a.g.e.**, s. 400.

¹³¹ Kurtoğlu, **a.y.**

¹³² Göğün tabakaları, katları, tahtının ayağının yeridir. Melekler tabak tabak cevher saçarsa şaşılır mı?

¹³³ Bu nağmeler zamanında ağaçlar sema yapar. Kimi el çırpıp başını sallar kimi para saçar.

*Sebzede şalınsa servi ol büt-i lâle-ruḥûñ
Gül ṭabaḳlar pür ḳılup üstine la'l ü zer şaçar*

G.LXXXI/4

8.7.18. Saza Eşlik Etmek

Aşağıdaki beyitlerde sosyal hayatta var olan meclis ortamı tabiat varlıkları aracılığı ile aktarılmıştır. Meclislerde müzik vazgeçilmez bir unsur idi. Müzik eşliğinde ağaçların dans ettikleri ifade edilmektedir. “Kef çalmak” ifadesi ile dest-efşan da denilen müziğe el çırparak eşlik etme durumu ifade edilmiştir. Eskiden meclislerde müzik ile coşanlar el çırparak, ayak vurarak ya da baş sallayarak müziğe eşlik edilip eğlencenin ritmi arttırırlarmış.¹³⁴ Aşağıdaki beyitlerde de sosyal hayatta işret meclislerinde sıradan olan müziğe ritim tutarak eşlik etme davranışı açıkça ifade edilmiştir. Saçı geleneğinden de bahseden beyitte yine sevinç gösterisi olarak paraların saçıldığını da görüyoruz.

*Bu nağmeler deminde ki ağaçlar semâ' urur
Kim kef çalar şalar başını kim saçar direm¹³⁵*

K.X/16

*Çenâr urursa n'ola 'andelîb şavtına dest
Ki okır şafâyile her dem hezâr destânı¹³⁶*

K.XIV

8.7.19. Şükrâne

Bir iş bitirildiğinden, mutlu bir haber alındığında ya da bir musibetten kurtulduğunda Allah'a şükür için iyilik yapma, hediye dağıtma gibi eylemlere ve bu

¹³⁴ Onay, **a.g.e.**, s. 145-146.

¹³⁵ Bu nağmeler zamanında ağaçlar sema yapar. Kimi el çırparak başını sallar kimi para saçar.

¹³⁶ Çınar, her an gönül hoşluğuyla binlerce destanı okuyan bülbülün sesini alkışlasa ne çıkar?

geleneğe şükrâne denilmekteydi.¹³⁷ Osmanlı toplumunda önemli bir gelenek olan şükran, hacıların kutsal topraklardan gelişini haber veren, seferden dönüşü veya bir fethi müjdeleyen müjdeciyeye çeşitli hediyeler verilmesidir.¹³⁸ Toplumsal hayatta var olan bu gelenek diğer gelenek ve adetlerde olduğu gibi şiirde kendine yer bulmuştur. Âşık ve sevgili ekseninde geçen Osmanlı şiirinde bu gelenek yine bu ekseninde işlenmiştir. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgiliye bir gece dâhi olsa kavuştuğunda bunun şükürü için canını ve bedenini vermeye hazırdır.

*Didüm irişse bir gice Şeyhî vişâlûne
Şükrâne cân gerek mi ya ten didi ikisi de*¹³⁹

G.CLXIX/6

Karun, Hz. Musa'nın kavminden çok zengin bir kişidir. Edebiyatımızda genc-i Kârûn tamlaması ile Kârûn'un hazinesi bir zenginlik ifadesi olarak çokça kullanılmaktadır. Yine Hz. Nuh'un ömrünün uzunluğu ile sıkça işlenmektedir. Aşağıdaki beyitte güzellerin sohbetine nâil olunduğunda buna teşekkür için Kârûn'un hazinesi ve Hz. Nuh'un ömrü verileceği ifade edilmektedir.

*Hûblaruñ sohbetine şükrâne
Genc-i Kârûn u 'ömr-i Nûh idelüm*¹⁴⁰

G.CXXX/3

8.7.20. Tütsü Yakmak

En eski tarihlerden beri tek tanrılı ya da çok tanrılı dinlerde dini ve sihirli törenlerde tütsü yakmak adetti. Müslümanlarda ise peygamber efendimiz döneminde ibadet sırasında olmasa da güzel koku amacıyla bazen mescitlerde tütsü yakıldığı

¹³⁷ Gülay Karaman, “Şükran Geleneği Örneğinde Klasik Türk Şiiri ve Toplum”, **Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat Ve Toplum Sempozyumu 28-30 Nisan 2016 Bildiriler Kitabı**, Ed. Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE, C.I, 2016, s. 630.

¹³⁸ Karaman, **a.m.**, s. 634.

¹³⁹ Şeyhî bir gece sevgiliye kavuşsa bu kavuşmanın şükürü, hediyesi için can ya da ten vermek yeterli mi dediğimde sevgili, ‘ikisi de’ dedi.

¹⁴⁰ Güzellerin sohbeti için şükrâne olarak Kârûn'un hazinesi ve Hz. Nuh'un ömrünü verelim.

bilinmektedir.¹⁴¹ Tütsü ibadetler sırasında, meclislerde, sihir ve büyü yapmak için ve nazardan korunmak için pek çok amaç için kullanılmıştır. Micmer ya da buhurdenilen kaplarda öd ağacı, amber, sipend gibi hoş koku veren maddeler atılır ve yakılırdı. Aşağıdaki beyitlerde gündelik hayattaki bu uygulamadan bahsedilmiştir. Aşağıdaki birinci beyitte sevgilinin benleri amber kokmaktadır. Aşığın canı için benlerini anber kokulu tütsü yapmıştır. Diğer beyitte ise tütsü olarak öd ağacından bahsedilmektedir. Aşığın yüreği öd ağacıdır ve alemini muattar kılmak için muhabbet odunda yakılacaktır.

*Haddüñ oda yaħar cigeri bigi Şeyhî'nüñ
'Anber dütüzdügi ne 'aceb câna beñlerüñ¹⁴²*

G.CIII/7

*Mu'aṭṭar kıлмаға dehrüñ dimâğın hoş қоһulardan
Maḥabbet odı Şeyhî'nüñ yüregın 'ûd idinmişdür¹⁴³*

G. LVI/5

¹⁴¹ Sargon Erdem, “Buhur”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/buhur>, 05.08.2019.

¹⁴² Şeyhî'nin ciğerini ateşe atan yanağın gibi benlerinin de can için anber tütsülediğine şaşılır mı?

¹⁴³ Güzel kokulan alemin şuurunu güzel kokular ile kokulandırmak için muhabbet ateş, Şeyhî'nin yüreği de öd ağacı olmuştur.

SONUÇ

Osmanlı şairi İranî gelenekten aldığı mazmunları işleyerek yeni bir edebi yapı ortaya çıkarmıştır. Şiir geleneğinde soyut kavramlar bir şekilde somut bir nesneye benzetilerek yepyeni hayâl ortamları ortaya çıkarılmıştır. Osmanlı şairi bunu yaparken sahip olduğu bilgi birikimi ve gözlem yeteneği ile birbirine benzemeyen, çeşitli benzetme unsurları kullanarak kelimeler ve mânâ ile adeta raks etmiştir. Bugün yaşadığımız toplum içinde yüzyıllar önce oluşturulan dizeler bizim önümüzde apaçık ortada değildir. Birer kilitli hazine gibi kilitlerinin çözülmesini beklemektedir. Fakat son yıllarda metinlerdeki sosyal hayata ait unsurları tespit etmeye yönelik yapılan çalışmalar bu kilitleri tek tek çözmeye yardımcı oluyor ve eskilerden gelen sesi bize daha anlamlı kılıyor. Şu anki mevcut bilgiler düzeyinde bu anlam kilitleri çözüldükçe nasıl ince ince işlenmiş bir sanat olduğu ortaya çıkıyor.

Yakın geçmişe kadar kabul edilen Osmanlı şiirinin hayâli bir mahsul olduğu ve içtimai hiçbir yönünün bulunmadığı konusundaki inancın alan üzerinde yapılan sosyal hayat tespit çalışmaları ile yıkıldığı bilinmektedir. Şairin mensubu bulunduğu toplumun sevinçlerine, üzüntülerine, zaferlerine ve galibiyetlerine kayıtsız kalamayacağı şüphe götürmez bir gerçektir.

İncelediğimiz metinde Şeyhî sosyal hayat dair pek çok unsuru şiir estetiği içine teşbih ve mecazlarla dahil etmiştir. Osmanlı toplumunda yer alan saray ve devlet görevlileri, meslek erbâbı, dini görevliler ve yetkililer ile günlük yaşamda karşılaşılan bazı tiplerin ele alındığı birinci bölümde bu kişilerin görevlerinin bazı özellikleri, görevlerini ya da mesleklerini yerine getirirken kullandıkları malzeme ile birlikte şiire konu edinmiştir. Din görevlileri takındıkları tavır ve davranışları ile ele alınmıştır. Meslek erbabı kişiler, sevgili ve aşık arasındaki ilişkiyi açıklamak için, baharın gelişi ile canlanan tabiatın görünüşünü tasvir ederken bu unsurlarda estetik metne dahil edilmiştir.

Eğlence hayatının ele alındığı ikinci bölümde düğün, bayram ve nevruz günlerinin halkın eğlendiği önemli zamanlar olarak şiirde işlenmiştir. Eğlencenin önemli bir unsuru olan mûsıkî Şeyhî'nin Divan'ında eğlence meclislerinin anlatıldığı, Hamza Bey'in düğününün anlatıldığı kısımlarda ve bahar mevsiminin tasvirinde makam isimleri, çalgı aletleri ve diğer mûsıkî ile ilgili unsurlara yer verilmiştir. Ayrıca avcılık okçuluk, satranç ve hokkabazlık gibi spor ve oyunlara rastlanmıştır. Bu oyunlarda kullanılan, oyuna ait unsurlar sevgili ve aşık arasındaki ilişkiyi aktarmada, sevgilinin güzellik unsurları ile ilişkilendirilerek şiirde yer almıştır.

Toplum hayatında belirli amaçlarla yapılan ve halka hizmet için inşa edilen yapılar şiire konu olmuştur. Şeyhî ibadethane için "câmi" kelimesini incelediğimiz metinde kullanmayıp mescid kelimesinin tercih etmiştir. Eyvan, tak gibi mimari unsurlar yapı benzerliği bakımından sevgilinin alnına ve kaşına benzetilmiştir. Kasır gibi yapılar eğlence meclislerinin düzenlendiği yapılar olarak karşımıza çıkmıştır. Konaklama yerleri olan ribatlar şiirde dünyaya benzetilerek her canlının bu ribata benzeyen, konaklama yeri olan dünyadan gelip geçeceği, fâni olduğu ifade edilmek için kullanılmıştır.

Şeyhî'nin Divan'ında yiyecekler şekil itibariyle sevgilinin güzellik unsurlarına benzetilmek için sıklıkla kullanılmıştır. Bal ve şeker gibi tatlılar sevgilinin ağzı, dudaklarına benzetilmiştir. Meyvelerden şeftali, sevgilinin yanağına; şemame denilen ve güzel kokusu ile meşhur olan meyve yine bu özelliği ile divana konu olmuştur.

Giyecek bölümünde değerli kumaşlar ve kıyafetler padişah ve sevgiliye layık olan kıyafetler olarak ele alınıp işlenmiştir. Sufilerin ve dervişlerin tercih ettiği aba ve hırka gibi giysiler alçak gönüllüğü ve kanaatı dile getirmek için beyitlerde yer almıştır.

Şeyhî Divan'ında sağlık ile ilgili âmâ, sebel, hafakan ve yarakan, şaşılık, baş ağrısı gibi hastalıklara rastlanmıştır. O dönem insanının bu hastalıklara uyguladığı sürme, şerbet, merhem, panzehir gibi tedavi yöntemlerine rastlanmıştır.

İnsanların günlük hayatta kullandıkları pek çok eşya Şeyhî'nin Divan'ında yer almıştır. Sevgilinin özelliklerinden bahsedilirken, padişahın cömertliği övülürken çeşitli benzetmelerle günlük hayattaki bu eşyalar estetik malzemeye dönüştürülerek işlenmiştir. Son bölümde sosyal hayata dair pek çok adet, gelenek ve görenek tespit edilmiştir.

Sonuç olarak çalışmalarımız doğrultusunda Şeyhî'nin Divan'ında canlı bir sosyal hayat karşımıza çıkmıştır. Şeyhî, tasavvufi umdeleri dâhi sosyal hayattan pek çok unsuru kullanarak izah etmiştir. Şeyhî içinde yaşadığı XV. yüzyıl Anadolu insanının günlük hayatında kullandığı eşyalara, beslenme alışkanlıklarına, giyimi-kuşamına, inandığı ve kutsal saydığı şeylere, gelenek, adet ve uygulamalara şiirinde teşbihler ve mecazlar aracılığıyla yer vermiş ve estetik metni oluşturmuştur. Bu çalışma ile daha önceden bu alanda yapılan çalışmalarda ortaya konan divan şiirinin toplumdan kopuk olmadığı aksine canlı bir içtimai hayatı bünyesinde barındırdığı ile ilgili kabuller Şeyhî ve eseri ile bir kez daha pekiştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akdüz, Salim: “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, No:1, 1995, İstanbul, s.159-371.
- Aksoyak, İsmail Hakkı: “Dîvân Şiirinde Okçuluk Terimleri”, **Türklük bilimi Araştırmaları**, No:1, 1995, s. 81-94.
- Akün, Ömer Faruk: **Divan Edebiyatı**, İstanbul, İsam Yayınları, 2013.
- Akyıldız, Ali: “Sarraflık”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/sarraflık#2-osmanli-donemi>, 04.01.2019.
- Algar, Hamid: “Şed”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/sed>, 28.06.2019.
- Altınay, Ramazan: “Satranç”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/satranc>, 21.03.2019.
- Altıntaş, Ayten, Doğan, Hanzade: “Osmanlı’da Serbest Hekimlik Yapan Esnaf Tabip”, **Osmanlılarda Sağlık**, Ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul, 2006, s. 265-272.
- And, Metin: “XVI. Yüzyılda Osmanlılar’da Cezalar”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C.I, No:3, İstanbul, 1969, s. 29-33.
- Arslan, Mehmet: “Divan Şiirinde Satranç ve Satranç İstılahları, **Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri**, İstanbul, Kitapevi Yayınları, 2000, s. 1.-26.

- Arslantaş, Yüksel: “Osmanlılar’da Tıp Eğitimi ve Sağlık Hizmetleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, No:84, Haziran 1993, s. 49-58.
- Âşık Çelebi: **Meşâ’irü’ş-Şu‘arâ**, haz. Filiz Kılıç, (Çevrimiçi) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-210485/asik-celebi-mesairus-suara.html>, Ankara, 2018.
- Atar, Fahrettin: “Fetva”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/fetva>, 17.01.2019.
- Atnur, Gülhan: “Osmanlı Tıp Yazmaları ile Halk Hekimliğinde ‘Hafakan (Afakan)’ Ve Hazâ ‘Îlâc-ı Hafakân Adlı Kitap”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.IV, No:17, 2011, s. 48-62.
- Aydemir, Yaşar: “Klasik Türk Şiirinde Değirmen”, **Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu 15-16 Mayıs 2009**, Ankara, 2010, s. 101-120.
- Aydın, Mehmet: “Fal”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fal#1>, 20.08.2019.
- Aynacı, Mührican: “Divan Şiirinde Geçen Göz Hastalıklarının Klasik Dönem Tıp Metinleri Ekseninde Değerlendirilmesi”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, No:9, 2012, s. 29-48.
- Bahadır, Savaşkan Cem: “16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar”, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2012.
- Baktır, Mustafa: “Hutbe”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe>, 11.05.2019.

- Bardakoğlu, Ali: “Diyet”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/diyet>, 17.08.2019.
- Batıslam, H. Dilek: “Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka Ve Simurg”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 2002, s. 185-208.
- Bayraktar, İbrahim: “Bayram”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayram#2-dini-hukumler>, 30.01.2019.
- Beksaç, A. Engin: “Eyvan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/eyvan>, 07.04.2019.
- Bilge, Sadık Müfti: “Osmanlı İstanbulu’nda Bakka! Esnafı (Fetihten 20. Yüzyıla İstanbul Esnaf ve Sosyal Hayat Tarihine Bir Katkı)”, **Osmanlı İstanbulu V: V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul, 2018, s. 415-450.
- Bilgin, A. Azmi: “Türk Edebiyatında Bayramlar ve Nevruz Bayramı”, **Türk Dili**, C.LXXXV, No:613, Mayıs 2003, s. 448-457.
- Bilgin, Arif: “Osmanlı Döneminde İstanbul Mutfak Kültürü”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, C.XII/I, No:47-48, 2010-2011, s. 229-245.
-: “Klasik Dönem Osmanlı Sarayında Kullanılan Mutfak ve Sofra Gereçleri”, **Türk Mutfağı**, Ankara, 2008, s. 288-289.
- Biltekin, Halit: “Şeyhî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)”, Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2003.

- Bozkurt, Fatih: “İstanbul Evlerinin İçi”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, C.VIII, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş, 2015, s. 382-389.
- Bozkurt, Nebi: “Kıyafet”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiyafet#1>, 24.04.2019.
-: “Kılıç”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kilic>, 25.08.2019.
- Buzpınar, Ş. Tufan: “Surre”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/surre>, 02.05.2019.
- Büyükkarcı Yılmaz, Fatma: “Divan Edebiyatında Nakş ve Nakkaş 1: İlk Yüzyıllar”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi** 12, İstanbul, 2014, s.13-28.
- Cebecioğlu, Ethem: **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, (Çevrimiçi) <https://tr.pdfdrive.com/tasavvuf-terimleri-ve-deyimleri-s%C3%B6zl%C3%BC%C4%9F%C3%BC-e40958472.html>, 11.02.2019.
- Cengiz, Olcay: “14-15. Yüzyıl Dîvânlarında Mutfak Kültürü”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2010.
- Ceylan, Ömür: “Tavus”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/tavus>, 02.04.2019.
- Çavuşoğlu, Mehmet: “Divan Şiiri”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.194-203.

.....:

Necatî Bey Divanı’nın Tahlili, İstanbul, MEB, 1971.

Çeçen, Mehmet Korkut:

“Eski Kimyada Kibrî-i Ahmer Teriminin Klasik Türk Şiirine Yansıması” **Türkoloji Araştırmaları**, C.VII, No:3, 2012 s. 759-780.

Çelebi, İlyas:

“İnşikâku’l-Kamer”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/insikakul-kamer>, 17.06.2019.

.....:

“Muska”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/muska#2-kelam>, 20.08.2019.

.....:

“Remil”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/remil>, 26.08.2019.

.....:

“Rüya”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruya#1>, 12.01.2019.

Çetinkaya, Ülkü:

“Osmanlı Kültüründe Kadın Süs Malzemelerinin Edebiyata Yansımaları”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)**, No:12, 2010, s. 89-126.

Çiçekler, Ahmet Naim, Gürlek, Mehmet:

“Osmanlı Tıp Metinlerinde Geçen Hastalık Adları Üzerine”, **Turkish Studies**, C.XI, No:21, 2016, s. 95-112.

Çoruhlu, Tülin:

“Hançer”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/hancer>, 01.05.2019.

-: “Mızrak”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/mizrak#2-turklerde-mizrak>, 20.01.2019.
-: “Zırh”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/zirh#2-turk-devletlerinde>, 23.08.2019.
- Çürük, Cenap: “Çadır”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/cadir#2-osmanlilarda-cadir>, 01.05.2019.
- Demir, Recep: “Osmanlı Şiirinde Öteki Ve Başkası Olarak Kâfir İmgesi”, **Turkish Studies**, C.VIII, No:8, 2013, s. 431-445.
- Demirci, Kürşat: “Muska”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/muska#1>, 20.08.2019.
- Demirel, Şener: “Mesnevî’nin Türkçe Şerhlerinde Ney Metaforu”, **Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu**, 14-16 Aralık 2006, Konya, s.149-191.
- Denkhalbant, Ayşe: “Köşk”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kosk>, 06.04.2019.
- Derman, M. Uğur: “Kalem”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalem>, 05.08.2019.
-: “Mürekkap”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/murekkep>, 02.05.2019.

-: “Tuğra”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/tugra>, 12.05.2019.
-: “İstanbul’da Kullanılan Yazı Aletleri ve Malzemesi”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, C.VII, Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015, s. 337-341.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitapevi Yayınları, 2007.
- DİA: “Hoca”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/hoca>, 27.12.2018.
- Dilçin, Cem: “Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 295-299.
- Dini Terimler Sözlüğü:** MEB, Ankara, (Çevrimiçi) <https://docplayer.biz.tr/18321068-Dini-terimler-sozlugu.html>, 27.12.2018.
- Doğan, Hasan: “Divan Şiirinin Kara İncisi: Hind Ülkesi / Klasik Türk Şiirinde Hind Metaforu”, **III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi**, İstanbul, 2010, C.I, s. 797-809.
- Doğan, Muhammet Nur: “Divan Şiirinde “Şarap” Metaforları”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXXVIII, No:1, İstanbul, 2008, s. 63-98.
- Duru, Necip Fazıl: “Klasik Türk Şiirinin Dejenere Tiplerinden Vaiz”, **SEFAD**, 2016, s. 197-234.

- Engin, Nihat: “Köle”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kole#2-osmanlilar-da-kolelik>, 24.07.2019.
- Eralp, T. Nejat: **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar**, Ankara, TTK, 1993.
- Erdem, Sargon: “Atlas”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/atlas>, 14.04.2019.
-: “Av”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/av#1>, 02.04.2019.
-: “Buhur”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/buhur>, 05.08.2019.
-: “Buhurdan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/buhurdan>, 22.06.2019.
- Erdoğan, Mehtap: “Divan Şiirinin Kaynaklarından Musiki İlmi ve Musiki Terimleriyle Yazılmış Bazı Manzumeler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.III, No:15, s. 28-55.
- Erkal, Mehmet: “Zekât”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/zekat#1>, 30.05.2019.
- Erzincan, Tuğba: “Mihrap”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/mihrap>, 05.04.2019.

- Esiner Özen, Mine: “Türkçe’de Kumaş Adları”, **İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, No:33, 1980-1981, s. 291-340.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:** Haz., R. Dankoff- S. A. Kahraman- Y. Dağlı, C.I, İstanbul, YKY,t.y.
- Fehd, Tevfik: “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilm-i-ahkam-i-nucum>, 23.08.2019.
- Gibb, E. J. Wilkinson: **Osmanlı Şiiri Tarihi I-II**, Çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara, Akçağ Yayınları, t.y.
- Gökyay, Orhan Şaik: “Divan Edebiyatı Kimin?”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 171-178.
- Güldaş, Ayhan: “Çeng”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceng>, 26.04.2019.
- Güleç, İsmail: “Osmanlılarda Kağıt ve Kağıtçılık”, **Müteferrika: Dört Aylık Kitabiyat Dergisi**, No:2, 1994, s. 85-94.
- Güler, Zülfi: “Divan Şiirinde Papağan” **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, No: 1, Mart 2014, s. 61-71.
- Günan, Merve: “Şeyhî Dîvânı’nda Tıbbî Unsurlar”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2018.
- Gündüz, Şinasi: “Nevruz”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/nevruz>, 30.01.2019.

- Halaçoğlu, Yusuf: “Dellâl”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/dellal>, 20.01.2019.
-: **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, TTK Basımevi, 1995.
- Halıcı, Feyzi: “Çevgân”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevgan--oyun>, 21.03.2019.
- Harman, Ömer Faruk: “Matem”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/matem#1>, 29.05.2019.
- Harmancı, M. Esat: “Klasik Türk Şiirinde Matem Şekilleri”, **Osmanlı Araştırmaları**, No:26, 2005, s. 329-350.
- İlgürel, Mücteba: “Eşkîya”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/eskiya#2-osmanlilarda-eskiyalik-hareketleri>, 12.01.2019.
- İmam Rabbânî: **Mektubat Tercümesi**, Haz. Hüseyin Hilmi Işık, İstanbul, Hakikat Kitabevi, 2017.
- İnalcık, Halil: **Has-bağçede ‘Ays u Tarab Nedimler Şâirler Mutrîbler**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mart 2015.
-: “Padişah”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/padisah>, 19.05.2019.
- İpşirli, Mehmet: “Cellât”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/cellat>, 17.12.2018.

-: “Elçi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/elci>, 02.01.2019.
-: “Beylerbeyi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beylerbeyi>, (30.07.2019).
-: “Mahzar”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahzar>, 05.08.2019.
- İsen, Mustafa, Kurnaz, Cemal: **Şeyhî Divanı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1990.
- İslam Ansiklopedisi: (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabe-kavseyn>, 22.01.2019.
- Kalender, Ruhi: “Türk Musikisi’nde Kullanılan Makamların Tesirleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XXIX, No:1, 1981, s. 361-375.
- Kanar, Mehmet: **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Say Yayıncılık, 2016.
- Kaplan Yunus, Poyraz Yakup: “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.III, No:15, 2010 s. 151-175.
- Kara, Mustafa: **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1990.
- Karaca, Filiz: “Hil‘at”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilat#2-osmanlilarda-hilat>, 07.05.2019.

- Karakaya, Fikret: “Ud”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ud>, 29.04.2019.
- Karaköse, Saadet: “Eski Türk Edebiyatında Nevruz ve Nevruzla İlgili Unsurlara Genel Bir Bakış”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, 2008, No:23-Bahar, s.171-187.
- Karaman, Gülay: “Şükran Geleneği Örneğinde Klasik Türk Şiiri Ve Toplum”, **Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat Ve Toplum Sempozyumu 28-30 Nisan 2016 Bildiriler Kitabı**, Ed. Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE, C.I, 2016, s. 629-640.
- Kavaklıyazı, Ahmet: “Divan Şiirinde Mazmun Olarak Millet Adları,” **The 1st International Conference on Studies in Turkology (ICOSTURK’2016)**, Barcelona-SPAIN, October 14 – 16 2016, s. 233-247.
- Kaya, Bayram Ali: “Klasik Türk Şiirinde Gömlek”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, No:15, 2006, s. 149-200.
- Kayaokay, İlyas: “Divan Şiirinde Satranç Terimleriyle Yazılmış Manzumeler”, **ESTAD**, C.I, No: 1, 2018, s. 245-268.
- Kazan Nas, Şevkiye: “Divan Şiirinde Muska”, **Muska Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 35-89.
- Kemikli, Bilal: “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XVI, No:1, 2007, s. 19-36.
- Kılıcı, Ali: “Şadırvan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadirvan>, 06.04.2019.

Koçu, Reşad Ekrem:

Osmanlı Tarihinin Panoraması, İstanbul, Ak Kitabevi, 1964.

.....:

Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969.

.....:

Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969.

Köksal, M. Fatih:

“Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri’ne Ekler”, **Türklük Bilimi Araştırmaları = Journal of Turkology Research**, No:10, 2001, s. 235-253.

.....:

“Bir Okçuluk Terimi: “Kurban” ve Divan Şiirinde Kullanımı Üzerine”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, No:9, 2000, s.191-210.

.....:

“Edebiyatımızda Kalıp Sözler ve Divan Şiirinden Dört Örnek”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXX, 2003 s. 331-348.

Köprülü, Fuad:

“Hayat ve Edebiyat”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 64-67.

Kubbealtı Lugatı:

(Çevrimiçi), <http://lugatim.com/>, Son erişim, 20.08.2019.

Kurnaz, Cemal:

“Dâr”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/dar--edebiyat>, 17.08.2019.

.....:

“Güneş”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/gunes#4-edebiyat>, 01.01.2019.

-: “Hilâl”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilal#2-turk-edebiyati>, 30.04.2019.
- Kurtoğlu, Orhan: “Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği”, **Milli Folklor**, 2009, No:81, s. 89-99.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: “Berat”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/berat--belge>, 30.07.2019.
-: “Ferman”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferman>, 07.05.2019.
-: “Mühür”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhur#2-osmanlilarda>, 10.05.2019.
- Levend, Agâh Sırrı: “Divan Edebiyatı Nasıl Bir Edebiyattır?”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 88-89.
-: **Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, Ekim 2015, Dergâh Yayınları.
- Mahdum, Abid Nazar: “Ömer Hayyam’ın Nevrûz-Nâme’si Hakkında”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, No:144, 2003, s. 227-232.
- Maşalı, Münteha: “Ölüm Cezası”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/olum-cezasi>, 17.08.2019.

- Merçil, Erdoğan: “Anadolu Beylikleri”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/anadolu-beylikleri#1-tarih>, 03.05.2019.
-: “Taht”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/taht>, 12.05.2019.
- Mülâyim, Selçuk: “Revak”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/revak>, 02.08.2019.
- Mütercim Âsım Efendi: **Burhân-ı Kâtı**, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, Ankara, TDK, 2000.
- Nayir, Hilal: “Divan Şiirinde Cadı”, **Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri**, Adana, 2012, s. 163-172.
- Neumann, Christoph K.: “18. Yüzyıl Osmanlı Saray Mutfağında Baharatlar”, **Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak**, Ed. Suraiya Faroqhi, Cristoph K. Neumann, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.
- Nutku, Özdemir: “Bayram”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayram#4-osmanli-donemi>, 30.01.2019.
- Olgun, Tahir: **Germiyan’lı Şeyhî ve Harnâme’si**, İstanbul, Yeşil Gireson Matbaası, 1949.
- Onay, Ahmet Talat: **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, haz. Cemal Kurnaz, İstanbul, H Yayınları, 2009.

- Öğüt, Salim: “İhram”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihram>, 14.04.2019.
- Öngören, Reşat: “Şeyh”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyh--tasavvuf>, 17.01.2019.
- Önkal, Ahmet, Bozkurt, Nebi: “Cami”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami#1-dini-ve-sosyokulturel-tarihi>, 04.04.2019.
- Özaydın, Abdülkadir: “Av”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/av#2-islam-tarihi>, 02.04.2019.
- Özcan, Abdülkadir: “Kapıcı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kapici>, 17.12.2018.
-: “Ayyâr”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayyar>, 12.01.2019.
-: “Gulâm”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulam#3-osmanlilar>, 24.01.2019.
-: “Kul”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kul--osmanli>, 24.01.2019.
-: “Cülûs”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/culus>, 13.05.2019.
- Özcan, Nuri: “Hânende”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/hanende>, 26.04.2019.

- Öztoprak, Nihat: “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, No:4, 2010, s. 103-154.
- Öztuna, Yılmaz: **Türk Musikisi Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969.
-: **Türk Musikisi Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1974-1976.
- Pakalın, M. Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I-II-III, İstanbul, MEB, 1993.
- Pala, İskender: **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2011.
-: “Meşşâta Kimdir?” **Saç Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, Kitapevi Yayınları, Ağustos 2004, s. 357- 369.
- Samsakçı, Mehmet: Mehmet Samsakçı, “Tüek Kültür ve Edebiyatında Tuz ve Tuz-Ekmek Hakkı”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXXVI, 2007, s. 181-199.
- Sanla, Haydar: “Kös”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kos>, 07.05.2019.
- Sarı, Nil: “Attar”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/atar> 11.01.2019.
- Savran, Ömer: “Klasik Türk Şiirinde Süpürge İmgesi”, **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, No:18, 2007, s. 281-290.

Savran, Ömer:

“Klasik Türk Şiirinde Süpürge İmgesi”, **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, No:18, 2007, s. 281-290.

Sefercioğlu, M. Nejat:

“Divan Şiirinde Mûsıkî ile İlgili Unsurların Kullanılışı,” **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.IX, Ed., Güler Eren, Doç. Dr. Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 649-668.

.....:

Nev’i Dîvânı’nın Tahlîli, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990.

Sehî Beg:

Heşt Bihişt, Haz. H. İpekten, G. Kut, M. İsen, H. Ayan, T. Karabey, (Çevrimiçi)

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf?0& tag1=03EE5380B678F1063BF0A9ED54D2FA0DD771F0E5&crefer=5B0775E497C561C421B7F4905E9F8E705D9E68D701CD421E01B69D433FAD7592>, Ankara, 2017.

Serin, Muhittin:

“Tevkî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevki--hat>, 12.05.2019.

Shefer-Mossensohn, Miri :

Osmanlı Tıbbı, Çev. Bülent Üçpınar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014.

Şahin, Esma:

“Baki Divanı’na göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı”, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2011.

.....:

“Osmanlı Şiirinde “Şaraba Rehin Verme” Metaforu”, **Yücel Dağlı Anısına**, İstanbul, 2011, s. 494-521.

- Şahin, M. Süreyya: “Çan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/can--alet>, 30.04.2019.
- Şakiroğlu, Mahmut H.: “Tercüman”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/tercuman#2-osmanlilarda>, 20.01.2019.
- Şeker, Mehmet: “Hil‘at”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilat#1>, 14.04.2019.
- Şen, Fatma Meliha: “Eski Türk Edebiyatında Sosyal Hayat Çalışmaları, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.V, No:9, 2007, s. 467-506.
- Şentürk, A. Atilla: **Osmanlı Şiiri Kılavuzu**, C.I, İstanbul, OSEDAM, 2016.
-: **Osmanlı Şiiri Kılavuzu**, C.II, İstanbul, OSEDAM, 2017.
-: “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare, Sabiteler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, No:90, Haziran 1994, s. 131-179.
-: **Osmanlı Şiir Antolojisi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Haziran 2004.
-: “Okçuluk Tarihine Yeni Bir Kaynak Olarak Osmanlı Şiiri”, **M. Ali Tanyeri’nin Anısına Makaleler**, Haz. Hatice Aynur, Hanife Koncu, Fatma M. Şen, İstanbul, Ülke Yayınları, 2015, s. 71-142.
-: “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare, Sabiteler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, No:90, Haziran 1994, s.131-179.

Şentürk A. Atillâ, Kartal Ahmet:

Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, Dergâh Yayınları, Ağustos 2014.

Taneri, Aydın:

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişimi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.

.....:

“Türk Tarihinde “Eman” Kurumu”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XVII, No:28, 1995, s. 165-172.

Tanyu, Hikmet:

“Büyü”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/buyu>, 26.08.2019.

Tarım Ertuğ, Zeynep:

“Saray”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/saray>, 06.04.2019.

Tarlan, Ali Nihat:

Şeyhî Divanı'nı Tetkik, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.

.....:

“Şeyhî'nin Dili Hakkında”, **Türkiyat Mecmuası**, C.IV, 1934, s. 49-61.

TDK

(Çevrimiçi), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ccb2508427c43.14975370, 02.05.2019.

TDK Derleme sözlüğü:

(Çevrimiçi) <http://sozluk.gov.tr/>, 30.05.2019.

TDK Tarama Sözlüğü:

(Çevrimiçi) <http://sozluk.gov.tr/>, 30.05.2019.

TDV İslâm Ansiklopedisi:

(Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabe-kavseyn>, 22.01.2019.

- Tekin, Oğuz: “Sikke”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/sikke>, 12.05.2019.
- Terzioğlu, Arslan: “Bîmârîstan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/bimaristan>, 28.06.2019.
- Timurtaş, Faruk Kadri: **Şeyhî Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1968.
-: **Şeyhî'nin Husrev ü Şîrin'i**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1963.
- Tulum, Mertol: **Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013.
- Tunç Semra, Yeniterzi Emine: “Osmanlı Mühür Sanatı ve Klasik Türk Şiirinde Mühür”, **Turkish Studies**, C. VIII, No:1, 2013, s. 2633-2650.
- Tunç, Semra: “Divan Şiirinde Hz. İbrâhim ve ‘Ades (Mercimek) Kıssasına Dâir”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:17, 2005, s. 123-131.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi:** C.II, İstanbul, Dergah Yayınları, 1977.
- Türkoğlu, Sabahaddin: “Cübbe”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cubbe#1>, 14.04.2019.
- Uluadağ, Süleyman: “Dilencilik”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/dilencilik#2-tasavvuf>, 25.01.2019.

-: “Rüya”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruya#2-tasavvuf>, 12.01.2019.
-: “Akıl”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/akil#3-tasavvuf>, 16.02.2019.
-: “Abâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/aba—elbise>, 14.04.2019.
-: “Takvâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/takva>, 23.08.2019.
- Unat, Faik Reşit: **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Ankara, TTK, 1968.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı: **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Ankara, TTK, 1988.
- Ünlü, Osman: “Klâsik Türk Şiirinde Mum Makası: Mıkrâz”, **Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature**, C.III, No:1, 2017, s. 321-329.
- Yağcı, Şerife: “Klasik Şiirimizdeki İçki Terimleri Üzerine”, **Türk Kültürü**, Ankara, Şubat 2002, C.XL, No:466, s. 96-104.
- Yaman, Ahmet: Sûdî’nin Şerh-i Divânı-ı Hâfız’ının III. Cildinde Klasik Türk Edebiyatı İle İlgili Kavramlar, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi, 2004.
- Yazar, İlyas, Uslu, Esra: “Divan Şairinin Padişah Algısı”, **Turkish Studies**, C.X, No:8, 2015, s. 2205-2230.
- Yazıcı, Tahsin, İpşirli Mehmet: “Ferrâş”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferras>, 01.05.2019.

- Yazıcı, Tahsin: “Câm-ı Cem”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/cam-i-cem>, 19.02.2019.
-: “Mevlana Devrinde Sema” **Şarkiyat Mecmuası**, No:5, İstanbul, 1963, s. 135-150.
- Yazır, İlyas, Uslu, Esra: “Divan Şairinin Padişah Algısı”, **Turkish Studies**, C.X, No:8, 2015, s. 2205-2230.
- Yeniterzi, Emine: “Dîvan Şiirinde Ölüm Dair Bazı Hususlar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No:5, 1999, s. 115-139.
- Yıldırım, Nuran: “14. Ve 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Yazmalarında Hastalıklara Tavsiye Edilen Çorbalar, Aşlar ve Tatlılar”, **Türk Mutfağı**, Ed. Arif Bilgin, Özge Samancı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008, s. 153-163.
-: “Klasik Türk Şiirinde Avcılığa dair “Uğur” ve “Uğursuzluk” İnanışları”, **Av ve avcılık kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul, Kitapevi Yayıncılık, 2008.
- Yılmaz, Ozan: “Şerhin Metninden Metnin Şerhine: Türkçe Şerhlerden Hareketle Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyasına Katkılar I”, **Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi**, C.IV, 2018, s. 264-273.
- Yiğit, İsmail: “Ribât”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ribat>, 02.08.2019.

Yurdagür, Metin:

“Tesbih”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/tesbih--allah#1>, 24.06.2019.

